ATATÜRK KÜLTÜR,DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: IV Mart 1988 Sayı: 11

Levent Sahverdi Arsivi

ATATÜRK KÜLTÜR,DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: IV Mart 1988 Sayı: 11

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

Org. Necip Torumtay	: Atatürk the Great Liberator and Founder of the Modern Turkish Republic	233
	: Atatürk, Büyük Kurtarıcı ve Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurucusu	259
Ord. Prof. Dr. Sadi Irmak	: İnkılâpların En Zoru	285
Prof. Dr. İsmet Giritli	: Modernleşme İdeolojisi Olarak Atatürkçülük	289
Prof. Dr. Bülent Daver	: Secularism in Turkey	297
Prof. Dr. Vural Savaş	: Atatürkçü İdeoloji ve Çağdaş İdeolojiler	311
E. Korg. Cemal Enginsoy	: Atatürk Biyografisinden Sayfalar	345
Prof. Dr. Yılmaz Altuğ	: Atatürk ve Lozan Barış Konferansının İlk Devresi	417
E. Tuğg. Fahri Çeliker	: 18 Mart Zaferi	437
E. Kur. Alb. Nusret Baycan	: Çeşitli Cephelerde Kâzım Karabekir	449
İsmet Görgülü	: Sesli Belgelerden K. Atatürk	459
Yrd. Doç. Dr. Hülya Baykal	: Millî Mücadele'de Basın	471
Dr. Hale Şıvgın	: Mustafa Kemal'in Maraş'ın Kurtuluşu İçin Faaliyetleri	481
Neşe Yeşilçayır	: Atatürk'ün Yazdırdığı Bazı Notlar	495
Fazıl Dalay	: Atatürk, Ankara Orman Çiftliği'ni Nasıl ve Niçin Kurdu?	503
Cemal Avcı	: Kayıplar (Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu)	511
Haberler	:	515

Birinci baskı : 1988

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA
1990

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT : IV MART 1988 SAYI : 11

ATATÜRK
THE GREAT LIBERATOR AND FOUNDER OF THE MODERN TURKISH REPUBLIC*

Org. NECİP TORUMTAY

In one of his poems the famous Italian artist Michelangelo said: "There is a statue of Venus in every block of marble and the true artist is the one who can shape this statue from that block of marble." Undoubtedly, this also holds true for statesmen and leaders. Both the life and destiny of humanity and nations are determined, in most cases, by the strength, personality and ambition of their leaders, be they kings, sultans, shahs or presidents elected through democratic procedures. These men impress their characters and strong personalities upon the societies from which they emerge. Some of these have plunged humanity into sheer disasters and tragedy while a few others either created their nations afresh, exalted them or opened up new eras of history.

For example the Ottoman Sultan Mehmet, the conqueror who, by capturing Istanbul (then Constantinople) from the Byzantines in 1453, started a new age. Cromwell shaped the future of Britain while in France Robespierre gave direction to his country's future. In the new world, George Washington created a new and powerful nation. Abraham Lincoln

* This article was lectured in English in the Army, Navy and Air Force War Colleges, War Academies, Staff Colleges and Universities of the American Armed Forces, and the University of National Security by our Chief of the General Staff, General Necip TORUMTAY in October 1981, when he was lieutenant general and invited by the United States on the occasion of the centennary of Atatürk's birth with the intention of publicizing Atatürk and Turkey.

Levent Şahverdi Arşivi

added further dignity to this new nation. Atatürk created today's modern Turkey from the ruins of the Ottoman Empire. He is the able architect of today's Turkey.

Occupying an important strategic position in the Middle East, which has currently been the scene of very serious developments and potentially explosive, Turkey, with its 45 million, population is a staunch ally of the West and a reliable member of NATO.

When we look back to 1918 at the end of World War I, we visualize the great Ottoman Empire in the last decadent stage, defeated together with Germany, her armies disbanded and disarmed. There existed almost no hope of survival for the Turkish nation whose land was divided up and then occupied by the super-powers of the time. Under such circumstances, a 38 year old, dynamic general, Mustafa Kemal started the Turkish War of Independence by giving a new spirit to a defeated nation and by organizing her resistance against the occupation forces. Thus, he miraculously defeated the enemy and established the national boundaries. After the war Mustafa Kemal worked tirelessly to install the Western democracy in the country and created today's Turkey through a series of reforms by the unyielding support of his people. The year 1981 marks the 100th anniversary of the birth of this great patriot, soldier and statesman.

Atatürk was born in Thessaloniki, then a part of the Ottoman Empire, in 1881 and was given the name "Mustafa". His father was a liberal minded businessman and his mother was a devout Muslim, loyal to traditions. Mustafa lost his father when he was only a youngster. He opposed his mother's wishes for him to be placed in a religious school, and applied for and passed the entrance tests of a military high school.

In military school, young Mustafa's teacher, who was also called Mustafa, admired his student's exceptional ability in mathematics and said one day, "We are both named Mustafa. There must be a difference. We'll call you Kemal." This new name, which means "perfect", lasted a lifetime and Mustafa's name became Mustafa Kemal. The name "Atatürk" was given to him later while he was President. It means "The Father of the Turks."

The very successful years in school for Mustafa Kemal coincide with the worst period of administration in the Ottoman Empire. With wars one after the other, internal upheavals and gradually worsening economic and social structures and under a powerless and inept administration, the

Levent Şahverdi Arşivi

country faced great sufferings. Such chaos was a constant preoccupation of this young and alert student and evoked in Mustafa Kemal certain ideas concerning his country's future. Deeply rooted now was his perception that the Empire was on the brink of material and spiritual bankruptcy. It could no longer cope with a changing world and the nation was rapidly being driven to sheer disaster. It was now essential to prevent such disaster and move the country up to the level of Western civilization. In time, this perception had become Mustafa Kemal's unaltered objective.

Always the focus of much attention because of his brilliant intellect, exceptional character and straightforwardness, he later distinguished himself in the staff college because of his perceptive views on tactics and strategy.

As an exceptional personality, his friends all held the opinion that Mustafa Kemal would accomplish significant achievements in the future.

He experienced war on the Empire's battle fronts spread over three continents. First as a captain and later as a major he fought in Syria, the Balkans and North Africa (Libya). When Italian troops landed in North Africa, he went to Tobruk, fought the Italians at Derne. In 1913 he was appointed military attache in Sofia. While at this post, he followed political developments closely both in Europe and the Balkans and through continuous reports tried to draw the Sultan's attention to a rapidly approaching world war. Furthermore, he warned the Ottoman administration that was at that moment cooperating closely with the Germans and had signed a secret pact with them, that the Empire must remain absolutely outside such a war, because if she allied herself with the Germans the result would be catastrophic.

In his opinion, centuries of continuous wars and internal clashes had already worn out the Ottoman Empire and she was not ready for another war. Moreover, despite her military strength, Germany had a poor chance of winning such a war.

Coming as it did from an officer of low rank, this warning was not heeded. And on 28 October 1914 upon bombardment of the Russian ports of Sebastopol, Odessa, and Novorosisk by the Turkish fleet which also included two battleships bought from Germany, Russia penetrated the eastern frontiers of the Empire and the Turks found themselves in World War I.

Levent Şahverdi Arşivi

With the outbreak of war, LTC Mustafa Kemal asked the Ministry of War for a frontline assignment and was appointed to Gallipoli in February 1915 with the mission of organizing and commanding the 19th Division. This appointment which went almost unnoticed at the time was to change the course of history.

GALLIPOLI WARS

Gallipoli is a narrow, long stretch of peninsula north of Dardanelles where the Aegean joins the Sea of Marmara. The narrowest point is a mere one mile. When engaged in war with Czarist Russia, Turkey had naturally closed her straits, thus cutting off Russia's sea link with her allies. In the spring of 1915 England and France sent an expeditionary force to the Dardanelles in a bid to open this important waterway, but operations lasted far longer than was intended by the British war planners and there was much blood shed.

After nine months, the whole affair ended with the defeat and withdrawal of both British and French units. During the course of this bloody campaign, that went down in history as the Gallipoli War, this small peninsula turned into a vast, enormous graveyard with some half a million casualties from both sides. Mustafa Kemal's personal daring and military leadership had a tremendous, almost unbelievable impact on the outcome of the Gallipoli campaign. During the fight he initially commanded the 19th Division, but before it was over he had commanded more than an Army Corps.

For a closer look into these wars it will be useful to remember the overall situation at that time.

It will be recalled that the First World War had started in early August 1914. At the outbreak of hostilities, Germany and the Austro-Hungarian Empire formed the Central Powers, while England, France, and Italy formed the Powers of Entente with whom the U.S.A. later joined. As for Russia, she had sided with the allies from the beginning. When the Turkish Straits were closed and Russia's sea links with her allies were cut off, the Commander-in Chief of the Russian forces, Grand Duke Nicholas, asked England to open a second Turkish front either on land or at sea to alleviate Turkish pressure on the Caucasus. Acting on this request, the British war council decided on the formation of an expeditionary force whose main objective was to capture Istanbul by first opening the Dardanelles.

Levent Şahverdi Arşivi

Formed near the end of February 1915, this expeditionary force shelled the Turkish coastal batteries at the entrance to the Dardanelles and managed to silence part of them.

The final attack by 18 large sized battleships, numerous of destroyers, submarines and various other vessels of the British and French navies aimed for quick, decisive victory and passage through the straits. However, this attack was a complete failure and because of heavy losses was cancelled.

This defeat of the allied naval forces caused great concern and the enemy decided to launch a combined amphibious operation on the southern and western coasts of the peninsula.

Meanwhile, based on the evaluation that an amphibious operation was now probable, the Turkish authorities formed the 5th Turkish Army initially comprising six divisions for the defense of the Dardanelles. The Chief of the German Military Mission in Turkey, Marshall Liman Von Sanders was appointed as the 5th Army Commander.

By 20 April 1915, four out of the six divisions of the 5th Army were deployed around the Gallipoli Peninsula and the other two to the south of the straits; Mustafa Kemal's 19th Division was held to the south of the town of Gallipoli as the army reserve.

The Allied maneuver plan can be summarized as follows:

Main Forces to be landed on the southern tip of the peninsula at two different points would take the hills controlling the straits. To accomplish this, an ANZAC Corps (Australia and New Zealand Army Corps) composed of two divisions would land in the Kabatepe region and a force consisting of two British and one French division and an Indian brigade would sieze the Seddulbahir area. Simultaneously, as a deception, a secondary landing would be conducted in the Kumkapı region to the south of the straits and some naval units would sail toward Saros Bay to give the impression of a landing there.

The expected amphibious landing began in the early morning hours of 25 April 1915 under intensive naval artillery support and the initial objectives were captured from the relatively weak and poorly positioned Turkish troops. The ANZAC Corps units which had landed just south of Kabatepe region were moving toward the key hill of Kocaçimen without any serious resistance. However, within the very first hour of this landing

Levent Şahverdi Arşivi

operation when nothing was yet clear, Mustafa Kemal, on his own initiative, moved his division to this area to counteract a possible serious threat. He later reported his action to the Army Commander and secured his approval. Mustafa Kemal's immediate reaction with his forces prevented the fall of Kocaçimen Hill to the enemy and seriously influenced the final outcome of the battles. Mustafa Kemal's order to the 57th Regiment as it was hastily sent against the enemy, is remarkable:

"I don't order you to attack; I order you to die. In the time it takes us to die, other troops and commanders can come and take our places." With this order, he sent his men against the intense enemy fire. The regiment followed the order and was virtually annihilated. The regimental commander himself died during this attack, but the time needed was gained when fresh forces reached the area, the enemy advances were stopped then and there.

Undoubtedly what's essential in war is not to die, but to kill; however, it would be difficult to kill without being ready to die! Mustafa Kemal's own evident readiness to die made others ready to die at his orders.

Both sides introduced reinforcements during the very bitter fighting that lasted until August; but the situation remained unchanged and the British forces were held to a stalemate.

In a final attempt to take the Kocaçimen Hill from the north, General Hamilton, the British Commander, landed an additional army corps at Suvla Bay. On the Turkish side, forces were depleted. Heavy losses had reduced the force levels considerably, a lot of units had lost their commanders and there was difficulty in receiving supplies. Furthermore, in this narrow piece of land, areas of responsibilities of several units overlapped.

No Turkish reserves existed in the region and the Army Commander ordered the deployment on foot of the two Turkish Divisions from Saros to the south. On August 8th, the Chief of Staff of the Fifth Army asked Mustafa Kemal, on behalf of the Army Commander, for his views of the situation as well as for what he proposed. Upon this, Mustafa Kemal sent a message, asking him in the name of the country and its safety to attract Von Sanders' attention to the critical position on Conk bayırı. Shortly afterward the Chief of Staff, on Von Sanders' behalf, called Mustafa Kemal on the telephone to ask for his views. He gave them forcibly. The offensive was general in nature, as a result of landings, the enemy was greatly

Levent Şahverdi Arşivi

superior. Urgent action was essential if the whole ridge were not to be lost. "There is one moment left," he said. "If we lose that moment, we are faced with a general catastrophe."

Asked what was the remedy, he replied, "A unified command." He went further, "The only remedy is to put all the available troops under my command." The Chief of Staff asked ironically, "Won't that be too many?"

"It will be too few," Kemal replied.

On the night of 8 August, the Army Commander appointed Colonel Mustafa Kemal -he had been promoted to Colonel in June- to the command of the newly formed Anafartalar Group.

The Group comprised seven divisions. Disregarding the fatigue of the two divisions just deployed to the area and their need for reconnaissance, Mustafa Kemal issued the necessary orders during the very short time period between his assuming command at 02.00 hours and daybreak. At dawn, his counterattacking units gained the initiative and blunted the enemy attempt right at the beginning. The following day, Kemal attacked Conk bayırı causing the enemy back, inflicting heavy casualties. Thus, the destiny of the Gallipoli Battle was determined.

Upon the recommendation of the British Commanding General who saw no chance of success, England decided to withdraw from the Gallipoli Peninsula and left the Turkish soil on January 9, 1916.

Started in great expectations and after intensive preparations nine months earlier, the Gallipoli campaign was followed with worldwide interest. So were, in fact, the repercussions from the final results.

"Seldom in history," wrote the British official historian, "can the exertions of a single divisional commander have exercised, on three seperate occasions, so profound an influence not only on the course of a battle, but perhaps, on the fate of a campaign and even the destiny of a nation."

The Gallipoli campaign was kind of war in which men fought tooth and nail. However, the fighting men of this war gained respect for each other and fought in high spirits.

That is why the British have referred to Gallipoli as "The Gentle War." On certain days of intensive fighting, cease-fires were called for certain periods to allow time for picking up the smelling dead bodies. Du-

Levent Şahverdi Arşivi

ring such periods, soldiers from both sides even conversed with each other in the buffer zone before resuming their bitter fighting. Just like a football game. Similarly, cease-fires were declared on the religious holidays by both sides and soldiers exchanged gifts by throwing them into each other's trenches.

Today, sixty-six years after this memorable war, Turkish, British and French military cemeteries, monuments for those fallen and museums on the Gallipoli Peninsula still perpetuate the atmosphere, the excitement, the emotion and the enthusiasm of those days.

In 1934 Atatürk made the following comments to the foreign combatants whom he had fought as his enemies only a few years before: "Those heroes that shed their blood and lost their lives... You are now lying in the soil of a friendly country, therefore rest in peace. There is no difference between the Johnnies and the Mehmets to us where they lie side by side here in this country of ours... You, the mothers who sent their sons from far away countries to the war, wipe away your tears, your sons are now lying in our bosom and are in peace. After having lost their lives on this land they have become our sons as well."

These words are engraved on a brass plate on the ANZAC Memorial in Queensland Province of Australia.

From the very beginning of the Gallipoli Campaign, Mustafa Kemal realized the importance of naval power.

Toward the end of the campaign, he said to Turkish and foreign press members: "We are a landlocked nation just like the Russians. They are bound to collapse because I have locked them into the Black Sea by blockading the Dardanelles and the Bosphorus. I have thus cut them off from their allies. But we too are bound to break down, and for the very same reason. True, we sit on the fringes of the Mediterranean, the Red Sea, the Indian Ocean, but we are unable to venture out on any ocean. As a land power without sea power, we will never be able to defend our peninsula against sea powers which can bring up their land forces unchallenged."

As we all know, Russia collapsed two years after that.

While the outcome of the Gallipoli Battles was a heavy blow for the British and French, it inspired national spirit for the Turks who had suffered from material and spiritual adversities during the preceeding years;

Levent Şahverdi Arşivi

and in a way the outcome planted the seeds of the War of Independence. Turkish soldiers who shed their blood in Gallipoli symbolized their will to create a new country from among the debris of an Empire in the personality of Mustafa Kemal and constituted the abundant source of inspiration for his struggle for the future.

As a famed Turkish poet said: "A land is homeland only when it has people ready to die for it."

YEARS 1916 - 1921

Following the Gallipoli Campaign Kemal was first assigned to Edirne in Thrace and then to the Eastern Front. Now he was a general. Soon after he arrived in the East as the 16th Corps Commander, the Russians took the offensive in Eastern Turkey. While inflicting heavy casualties on the Russians, Turkish units withdrew to suitable positions in the rear.

In the course of the retreat a Turkish soldier grumbled to him, "What cowardly commanders are these? I was killing Russians all the way. Why do they drag us back?"

Kemal replied, "Very well. But the battle will not be decided just by your killing Russians. This is a big army and there may be reasons for the retreat that you don't understand."

"And who may you be?"

"I am your commanding officer."

The soldier looked surprised and conceded, "Oh, well, that's different." Mustafa Kemal was right on the frontline at all critical times. Wherever he went he brought action and vitality. Soon after this withdrawal the 16th Corps conducted a counterattack and regained Bitlis and Muş and some strategic passes in the region. For this he was awarded the Golden Sword Medal. Later on, as a result of this success he was made commander of the Second Army under which his corps fought.

In 1917, Mustafa Kemal was reassigned as commander of the Seventh Army operating on the Syrian and Iraq fronts. At that time German Marshall Falkenhein commanded the Turkish forces in the area grouped under the name "Thunderbolt Army Group". Kemal did not approve of the decisions of this commander who, he thought, was leading the Turkish forces to an endless adventure against Turkish interests. He resigned and was transferred to the War Ministry in Istanbul.

Levent Şahverdi Arşivi

In August 1918, he was again assigned as Commander of the Seventh Army and on 31 October 1918 he assumed command of the Army Group. Later with the signing of the treaty ending the war and the disbanding of the Army Group, he returned to Istanbul.

The very day he arrived by train from Adana the British Navy was anchoring in Istanbul and was disembarking occupation troops. In the face of such a sad sight Kemal said the following to those with him: "As they have come, so they shall go!"

Having lost the war the Ottoman Empire was divided and occupied by the Allies, according to Mudros Truce and later as per the Articles of the 1919 Paris Peace Conference. From this vast Empire only a thin slice of Anatolia remained to the Turks. Her armies were disbanded and disarmed, and all her resources confiscated and an independent country that enjoyed freedom since its birth was virtually shackled.

Furthermore, England had allocated Western Anatolia to Greece and well equipped Greek units landed in Izmir on 15 May 1919.

Under such circumstances, the Turkish intellectuals envisaged three possible solutions: British mandate, American mandate or splitting up into smaller states for eventual future independence.

Mustafa Kemal and his close friends had a firm and unified belief: A nation with freedom and independence for centuries had better die than live as slaves. Hence their decision and motto was, "Freedom or death!" This signalled the beginning of the War of Independence.

While Mustafa Kemal was beginning the National Struggle, the defeated Sultan and his puppet government complied with the whims of the occupation forces. Under these circumstances and with the help of his friends in key positions who shared his views, Kemal was appointed to an Army Inspector's post in Anatolia, where there were two army corps still not disbanded, with limited manpower and material.

On 16 May 1919, Mustafa Kemal boarded a small boat in İstanbul and landed in Samsun on 19 May 1919 to start the national struggle. Thus, four days after the Greeks had set up their standard of conquest on the shores of the Aegean, Kemal set up his standard of liberation on the shores of the Black Sea. The battle for Anatolia was about to begin. A new chapter had been opened in the history of the Turkish people. For

Levent Şahverdi Arşivi

this reason, 19 May is a day of special significance in Turkish history and it is celebrated as a national holiday every year.

Traveling inland, Mustafa Kemal visited the cities of Amasya, Sivas and Erzurum meeting peoples, representatives and military commanders wherever he happened to be and set up the basic principles that were to govern the national struggle for independence. In the meantime, however, suspicious of Kemal's contacts, talks and meetings in Anatolia, the government of Istanbul first warned him about such activities and then ordered him back to Istanbul. In response to this invitation, he returned both his uniform and all honors and decorations that went with it and declared that he did not recognize a government bowing to the whims and atrocities of the enemy and that he joined the ranks of the masses in the national movement as a simple Turkish citizen. From then on, in addition to the foreign enemies, he had the Sultan and his sympathisers to deal with.

The Greek forces in Izmir were in the process of expanding their occupation inland to Anatolia. Thus the local people experienced occupation for the first time in their history. Finding this unacceptable, they began unorganized resistance. The Greek occupation created intensive reaction throughout Anatolia and with even a firmer decision for national resistance and the Turkish people responded by uniting around Mustafa Kemal. Kemal's crossing to Anatolia attracted the people's attention and raised their hopes. Immigration from the occupied areas, principally Istanbul, to Anatolia began in earnest.

Mustafa Kemal was elected as the delegation head of representatives by provincial delegates at the 2nd Congress held in Sivas on 4 September 1919. Thus, a conscious and legal unification movement was started under the leadership of their national liberator.

The U.S. General J.G. Harbord, who was sent to Turkey by President Wilson to study the Armenian question and developments in Turkey had a meeting with Mustafa Kemal about a week after the Sivas Conference and inquired about his intentions. When Mustafa Kemal replied that he would unify his divided nation, drive out the enemies and set up a free and civilized nation, Harbord suggested that such a hope was against logic, against military facts. "We know that individuals, now and then, commit suicide. Are we now going to see the suicide of a nation?"

Levent Şahverdi Arşivi

Kemal replied, "What you say, General, is true. What we want to do, in our situation, is explainable neither in military nor in any other terms. But in spite of everything we are going to do it, to save our country, to establish a free and civilized Turkish state, to live like human beings. If we can't succeed," he continued, "rather than fall into the palm of the enemy like a bird and be condemned to a gradual, dishonorable death, we prefer, being the sons of our forefathers, to die fighting."

Harbord was impressed by his resolution, his spirit. "I had taken everything into account," he said, "but not that. Had we been in your place, we should have done the same thing."

The national struggle founded its own state on 23 April 1920 when Mustafa Kemal called the Grand National Assembly in Ankara, composed of representatives of the nation. This date marked the declaration of liberty by the national struggle movement at home and abroad. 23 April signifies the selfassertion of the movement. With the government it formed, the national assembly rose up as a new state and ended both the government in Istanbul and the Ottoman Empire which had been in existence since 1299. From this point on, Ankara's voice counted and was heeded to. Simultaneously new problems arose.

Forces loyal to the Sultan started sporadic resistance against Kemal with an occasional revolt and uprising here and there. With his still much dispersed and scattered forces he managed to suppress these attempts.

Bolshevik Russia was watching closely the incipient national movement in Turkey. Meanwhile, Kemal had talks with the new Russian leaders regarding Armenian minorities, who, encouraged by President Wilson's fourteen principles, were trying to set up an independent Armenia. In their answer the Russians expressed their readiness to help Turkey on condition that she consent to the annexation by Armenia of the Turkish cities of Van and Bitlis that were recaptured only recently from the Russians. Informed of this stipulation Kemal decided to counteract and ordered his Eastern Army to occupy so called Armenia, whose commander, General Karabekir lost no time in capturing the Turkish cities of Kars, Ardahan, Sarıkamış and Batum that had been lost to the Russians at the time of the Turco-Russian War of 1877. Batum was later returned to Russia.

This military victory was affirmed and finalized from a political point when a pact was signed to this effect on December 3, 1920 at Gümrü

Levent Şahverdi Arşivi

with the Russians. It established Turkey's eastern frontier with Russia which still remains unchanged.

Now it was time to halt and expel the Greek forces advancing on the western front. The forces that had occupied Izmir and its vicinity began their eastward advance in January 1921. However, for the first time at Inönü these forces were faced with organized and disciplined Turkish forces rather than sporadic militia.

The Greeks were stopped by stubborn resistance and withdrew after Turkish counterattacks.

Shortly after this succesful operation, the first diplomatic agreement was signed with Russia in Moscow. As such, the national government was officially recognized for the first time by a foreign country.

At the end of March, the Greeks started a new offensive on two fronts with the objective of gaining Eskişehir. This time they suffered even heavier losses and retreated in panic. Shortly before this operation, Mustafa Kemal had started organizing the irregular militia into a regular army.

Reinforced and re-equipped, the Greeks repeated their offensive into Anatolia in June 1921. Their sole objective was again the railway junction at Eskişehir and this time the plan envisioned an encirclement from the south.

Closely observing the enemy's maneuver, Mustafa Kemal made an extremely difficult and historical decision. He would leave only the rear guard elements in contact with the Greeks, and withdraw the main forces 90 miles eastward to fight the decisive battle here along the Sakarya River. This decision had adverse effects in the Grand National Assembly and on the public opinion. However, vested with the responsibility of commanding all Turkish forces as per the decision of the Assembly and by explaining all the relevant military considerations, Mustafa Kemal controlled the situation.

Based on the extraordinary authority granted to him by the Assembly, Kemal asked his people to provide full support for the upcoming decisive war by exploiting all available means.

Per his orders, all families would have to turn over to the national forces 40 % of foodstuffs, garments and leather, 20 % of cattle and other

Levent Şahverdi Arşivi

animals and all the arms and munitions that they currently held. All blacksmiths and similar craftsmen were requisitioned to manufacture rapidly as many weapons and ammunition as they could. He also demanded from each household a contribution for the forces of a parcel of linen, a pair of socks and a pair of shoes. This, as Kemal saw it ahead of his time, was total war. It was not, he said, "two armies fighting against one another but two nations who are both risking their existence and who summon for the fight all their resources, all their possessions and all their material and moral forces. For this reason, I had to interest the Turkish nation in the war in all their actions, their sentiments and their conceptions, in the same way as the army at the front. Every single individual in the village, in his home, in the fields, had to consider himself in the same way as those fighting in the front." He added prophetically, "In the future wars also the decisive element of victory will be found in this conception."

Churchill, who was to find it so many years later, describes how Kemal now, "called upon the wives and daughters of his soldiers to do the work of the camels and oxen which he lacked."

THE BATTLE OF SAKARYA

The merciless, tooth and nail battle that lasted 22 days and nights during which the river ran crimson with blood, is one of the turning points in Turkey's history.

By delaying the enemy forces in the Eskişehir area, Mustafa Kemal withdrew his forces and reorganized them on the eastern banks of the Sakarya River. He kept some divisions in reserve to be deployed against the probable encirclements from the south. The historical order of the Commander-in-Chief at Sakarya was, "There will be no line of defense, but a surface of defense, and the surface is the whole country. Not an inch of the country should be abandoned until it was drenched with the blood of the citizens."

Such orders and directives given by Mustafa Kemal during the War of Independence and the former battles constitute brilliant examples in their expressiveness, logical order and verbal style. These orders are now study material in our military schools.

After almost two months of preperations, on 13 August 1921, the Greeks started an advance in the direction of Sakarya. The battlecry of

Levent Şahverdi Arşivi

the Greek King and Commander-in Chief was "Objective Ankara". British liaison officiers in the Greek army were invited by the Greek King to a "celebration dinner" in Ankara. The Greek army expected to follow the historical road of Alexander the Great and cut the Gordion Knot at Polatlı once again.

Initially the Greeks intended to encircle the main Turkish forces from the south, as expected, but were unable to. They changed to a frontal attack and gained penetrations in some areas. However, relentless and intensive counterattacks forced them west of the river. Following 22 days of continuous and persistent fighting, the enemy realized that Mustafa Kemal's willpower and energy was stronger than their own and they left the battleground to him. On 12 September the Greeks started retreating. However, due to his own losses in men and equipment Mustafa Kemal abstained from a pursuit but immediately began to reorganize and reequip his forces.

Because of this victory, the Grand National Assembly promoted Mustafa Kemal to the rank of Field Marshall and awarded him the title, "Gazi" meaning a distinctive war veteran.

Years later Kemal was presented by an artist with a large picture of the Battle of Sakarya, in the foreground of which he was shown prancing across the battlefield on a magnificent charger. The painter, awaiting his congratulations, was taken aback when he ordered sternly, "That picture must never be exhibited." There was an embarrassed silence. "All those who took part in the battle," he explained, "know very well that our horses were all skin and bone and that we were hardly any better ourselves. Skeletons all of us. In painting those fine warriors and sleek horses, you dishonor Sakarya, my friend."

Mustafa Kemal's victory in Sakarya accelerated the recognition of the National Turkish government by other countries. Only a month after Sakarya, the Kars Agreement was signed with the Soviet Caucasus Republic and following that the Ankara Agreement was concluded with France. India, Afghanistan and other countries of the Orient followed. Soviet Russia started a financial aid program. Initially expecting to exploit the Anatolian Revolution in their own favor, the Russian communist administration was disillusioned when they found out the true aims and objectives of Mustafa Kemal and his friends. Kemal had an eye for the West, and in his heart, he cherished Western-type democracy. Nevertheless, he desired to build

Levent Şahverdi Arşivi

up good relations with the neighboring countries and he kept a good but controlled and restrained relation with Russia. The time now had come to eliminate the enemy from the homeland. The winter of 1921 and the spring of 1922 were spent in military preparations for a general counter-offensive. Meanwhile, the Greeks fortified a perfect, seemingly impenetrable defense line along the Eskişehir-Kütahya-Afyon axis. British and Greek strategists claimed that this defense line could never be broken by the Turks.

THE FINAL OFFENSIVE

While all preparations were being completed for the final attack, troop movements were carried out secretly. Different opinions arose among the commanders and Mustafa Kemal on the maneuver plan. The majority favored a frontal attack to make a breakthrough along the railway axis. Mustafa Kemal, on the other hand, was thinking of a main attack from the south, to outflank the enemy and destroy them by cutting off their main line of retreat. However, the terrain in the south was mountainous, rugged and more favorable for defense, and such plan was risky too.

Finally, Kemal's plan was adopted. The offensive was to start the morning of 26 August 1922.

Mustafa Kemal maintained that the success of the offensive would depend heavily on the element of surprise. Consequently, he exercised maximum security and deception. To cover his departure to the frontline from Ankara, he ordered the distribution of invitation cards to an evening party to be held on the day of the offensive. He left Ankara in a car rather than the train. He said to his close friends, "I'll destroy the Greeks within 14 days and force them back to the Aegean."

At dawn the morning of 26 August with intensive artillery fire, the offensive commenced all along the front line. Fighting was short and fierce. By 09.30, all but two of the division objectives were captured. The division commander at Ciğil Tepe failed to reach his objective on time due to very rugged terrain and strong enemy resistance, so he committed suicide. A few hours later that division also reached its objective at the cost of heavy casualties.

Levent Şahverdi Arşivi

The offensive was so rapid and intense on all fronts that the enemy commander failed to identify the main attack and the army corp in reserve remained unmoved until it was too late.

The majority of enemy forces were encircled and destroyed by 30 August 1922 and the rest driven back into the Aegean at Izmir following a nine day pursuit. It was so sad to find many Turkish villages burned and destroyed with their inhabitants by the enemy forces during their escape westward.

However, immediately after the victory of 30 August, when the captured Greek commander, General Trikopis was brought into Mustafa Kemal's tent, the victorious commander shook his hand in sincerity and said: "You must be tired. Please have a seat," and he offered him a cigarette and a cup of coffee. General Trikopis said, "I didn't realize you were so young, General," and they sat and discussed the past operation.

Later when Mustafa Kemal entered Izmir, he noticed that a Greek flag was spread out like a rug on the steps leading to the Governor's office. Refusing to step on it he said: "A flag is the symbol of a country's independence," and he immediately ordered that it be removed.

The Turkish capture of Izmir ended the three years of Greek occupation. Victory in the Great Offensive had taken fifteen days. Later when Mustafa Kemal was back in Ankara, he apologized to his friends, "Forgive me. One can sometimes make mathematical errors. I was one day off in my estimate." Following the liberation of Izmir, the Turkish Straits were retaken; Istanbul was cheerfully captured and the Mudanya Agreement signed in October. Eastern Thrace was given back to Turkey. Immediately after that, active and fiery discussions in the Grand National Assembly ended in the abolition of the Sultanate and the termination of the seven century long Ottoman Dynasty.

The Lausanne Peace Conference was convened and after long and difficult discussions, a treaty was signed on 24 July 1923. The main text of the treaty comprises 143 articles and officially recognizes Turkey with her present boundaries and complete sovereignty.

As the aftermath of the Turkish victory, British Prime Minister Loyd George who wanted to create a new Greek empire on Asia Minor, could not stand the severe criticism of the opposition in the parliament and resigned. As British author Lord Kinross said in his book, "After three ye-

Levent Şahverdi Arşivi

ars of fighting the despised Turkish rebel had helped to bring down a British government and a renowned Prime Minister. The romantic had fallen to the realist. The Macedonian had defeated the Celt."

BUILDING A NEW COUNTRY

With the termination of the war, Mustafa Kemal had reached the first of his long term objectives. The country was free of the occupying forces. The next objective was to create a new country.

According to Atatürk, "Each substantial war and each great victory must give birth to a new world. Otherwise, victory in itself will only be lost effort." The task was to replace the medieval social system suffering from centuries long religious influence with a modern one based on western civilization.

Mustafa Kemal approached this objective step by step by careful examination of circumstances. A full series of reforms were essential. Being far-sighted in planning and practical in implementation, he decided to take the first important step right after the war and proposed his idea of declaring a republican regime to the Grand National Assembly. This proposal was approved and on 29 October 1923 announced throughout Turkey and the world. The whole nation celebrated the declaration in great excitement and Mustafa Kemal was elected as the first president.

It was also essential to abolish the Califate in order to avoid the extreme influence of religion on the new administration. This would break the final bond between Turkey and the medieval age. Calif was a title that the Ottoman sultans caried as the highest theocratical authority in the Islamic world and as the representative of the Moslem Prophet Mohammed.

As may be surmised, it was not easy for the Assembly to decide on this abolition and change a centuries long tradition. However, using his logic and his power of persuasion, Kemal overcame this rather thorny problem.

Another reform was aimed at attire and headgear reformation. The society had to be modernized not only spiritually and in its way of thinking, but also formally in all ways. The almost century old fez seemed to be a symbol of backwardness. However, its replacement with a European type hat was bound to cause heavy reaction in the religious circles. Shortly it was a "now or never" decision.

Levent Şahverdi Arşivi

To clear up the problem once and for all, Mustafa Kemal picked as his testing area the conservative town of Kastamonu, the inhabitants of which had made important contributions to the War of Independence. The news of the visit to Kastamonu of the great national liberator Mustafa Kemal had created much excitement in the area. Imaginary large size pictures of Kemal were painted on many walls in town. These pictures depicted Mustafa Kemal with a huge moustache and a fez, with a long sabre in his hand. On the day of the visit when Mustafa Kemal arrived at the town in a convertible car, people were surprised and some mumbled things. Mustafa Kemal wore a Western type summer suit, a panama hat and he had no moustache! This was exactly the dress of the infidels that had wanted to occupy the country! It was a shocking sight. But later when the people gathered around the car and Mustafa Kemal started talking to them, they kept quiet and listened with interest.

"Gentlemen!" he said, "the Turkish people, who founded the Turkish Republic, are civilized; they are civilized in history and reality. But I tell you... that the people of the Turkish Republic, who claim to be civilized, must prove that they are civilized, by their ideas and their mentality, by their family life and their way of living... They must prove in fact that they are civilized and advanced persons in their outward aspects also... I shall put my explanation to you in the from of a question."

"Is our dress national?" (Cries of no!).

"Is it civilized and international?" (Cries of no, no!)

"I agree with you. This grotesque mixture of styles is neither national nor international.. A civilized, international dress is worthy and appropriate for our nation, and we will wear it. Boots or shoes on our feet, trousers on our legs, shirt and tie, jacket and waistcoat - and of course, to complete these, a cover with a bring on our heads. I want to make this clear. This head covering is called 'hat'."

With some disenchanted exceptions, the people Kastamonu approved the liberator's offer and later a law was passed for he replacement of the fez with the hat.

Next is was time for the emancipation of the women. In the Orient, the man is generally in the foreground. Despite the legal equality of the two sexes, under many circumstances man is considered superior and enjoys social advantages and wider liberties.

Levent Şahverdi Arşivi

In Islamic countries, women would allow only their own husbands to see their faces and bodies. Moreover in many Islamic countries, religiously a man may marry more than one woman. Turks did that during the time of the Ottoman Empire.

It would be virtually impossible to westernize the society without getting rid of this legal and traditional inequality between the sexes. Carefully estimating the probable reactions of the tradition bound people but in clear boldness, Mustafa Kemal tackled this problem as well. Today, men and women have exactly equal rights in Turkey. They live and find employment under equal social opportunities. Women do not hide their faces under a veil anymore. Although traditional attire is still worn in some village, outfits in cities, towns and the majority of villages are entirely westernized. Women are not afraid of men. Men can marry only one woman. The two sexes enjoy equal rights in marriage and divorce. Formerly, all that the men had to do was to say, "I have divorced you!".

One of the most important novelties approved by the Grand National Assembly was the secularization of the Turkish Republic as in the West. Thus state and religious affairs were completely seperated and all the citizens were left free in their religious beliefs without any discrimination whatsoever. One of the important reforms to associate Turkey with the West would be the alphabet. The Arabic script hindered Turkey's intellectual relations in the international sphere and held up her cultural development. After having written in Arabic script for several centuries, Turks adopted the Latin alphabet in 1928. The new script being much easier to learn, caused a rapid increase in the rate of literacy.

Later on the weekend holiday was changed from Friday to Sunday, the Gregorian calendar, metric weights and measures were adopted; the Turkish language was stripped of excessive foreign influence. A law was passed in 1934 having the adoption of family names and the name of "Atatürk" was awarded to Mustafa Kemal by the people.

Furthermore, theological schools and cult centers degenerated by religious fervor were closed down and new schools based on modern science were opened. Teachers were provided who had contemporary education. Mustafa Kemal's saying: "The truest guide in life is science" emphasizes the importance he attached to modern knowledge.

Levent Şahverdi Arşivi

Theological tribunes and shariat law were abolished and replaced with a new legal system based on the Swiss Code. The tribunal system was provided with autonomy.

All these developments made Turkey a very dynamic country in the 1930's with her intense economic and social activity.

The post-World War I difficulties and the economic crisis of the early thirties constituted huge handicaps for Turkey. Prior to and during the war, rural economy was prevalent in the country. People made their living basically by their own local production.

Under such circumstances, for promoting rapid development, while the private sector was still encouraged and supported, large investments and productions that necessitated funds beyond the people's capabilities were undertaken and subsidized by the State, such as railway networks, mining, highway construction, arms and ammunition production, cement industry, sugar production etc. This was what is called a mixed economy. As the private sector developed, it was expected to replace State Economic Enterprises in certain areas. During the last 50 years, this system has been implemented in Turkey and actually the private sector has increased its share in the economy. In this context opportunities have been provided for the importation of foreign technology, goods and services not yet produced domestically. Today, the Turkish economy continues its process of development under such a general system.

To realize the Western type democracy that he always longed for, Mustafa Kemal twice attempted to establish a multi-party system. He formed the Serbest Fırka - The Liberal Party - in 1930. However, this lasted only three months and as in the first attempt, following exchange of bitter arguments in the Assembly and some religious unrest in some areas, the party was dissolved upon its leader's request.

Despite his strong wishes, Mustafa Kemal was unable to witness a multi-party system in his lifetime. Such a system was introduced only six years after his death.

As to foreign policy, in formulating Turkey's relations with the neighboring countries and others, Atatürk based his main line of thinking on the principle of peaceful co-existence. His saying: "Peace at home, peace abroad" has always been his principal guidance in external relations. Treaties of friendship were signed with Russia and the neighboring Arab countries; problems were rapidly settled with the British and good rela-

Levent Şahverdi Arşivi

tions were established. Bitter memories were set aside and friendly relations up to the level of brotherhood were established with Greece. For example, Mr. Venizelos, then the Greek Prime Minister, during his visit to Turkey, was so overwhelmed by the hospitality that he even proposed a sort of unification between the two countries. On the other hand, upon observing the newly emerging threat against world peace from two rising dictators in Europe, Hitler and Mussolini, Atatürk pioneered the formation of a Balkan Pact and a treaty which was signed in 1934. Similarly, relations with Iran, Afghanistan and Iraq were greatly improved.

Atatürk was neither a man of theories nor an ideologist. He was always practical in thinking and implementation and never forcing his ideas on others. When a group of teachers asked him one day if he was really a dictator as claimed by some European writers, he answered kindly, "If I were one, you would not have been allowed to ask such a question."

Single party regimes headed by powerful leaders are known as dictatorships. Such regimes follow an expansionist policy to ensure internal power. They create external dangers. Atatürk's foreign policy, on the contrary, was based on retraction of frontiers. Even at a stage when he was the winner, he did not think of annexing his hometown of Thessaloniki which is close to the Turkish border with Greece. He thereby proved his clear stand against imperialism. Moreover, Atatürk has always relied on the law and democratic institutions and he considered the basic principles of the nation's sovereignty, the free functioning, liberal discussions and voting practices of elected congresses and parliaments. He was a peace loving leader who had the full support of his nation, not a dictator. In 1930, he classified Hitler and Mussolini as two dictators jeopardizing world peace. For Mussolini, who intended to play Caeser's role, he prophesied that "he would be hanged by his own people one day".

During his visit to Turkey in 1932, General Douglas Mac Arthur discussed with Atatürk on the then current world affairs and they expressed their anxieties concerning the future. Atatürk pointed out that the winners of WWI had signed only a treaty no different than a mere accord, thus disregarding the reasons that led to the war and leaving the future of peace insecure by placing Europe's destiny in Germany's hands. He claimed that this higly disciplined and dynamic nation would disregard the Versailles Treaty to create another world war possibly around the years 1940-1945 and that the subsequent American participation in such

Levent Şahverdi Arşivi

a war would lead to Germany's defeat. He added, however, that the true winners of the war would be the Bolsheviks and that they would introduce grave problems into the world.

General Mac Arthur shared the same views and he added his anxiety concerning Asia and the Pacific. History have proved the accuracy of these two leaders.

One of his more illustrious visitors was King Carol of Romania. The visit, however, was not a success. The king said to him: "The Sudeten affair is of primary importance in Europe today. The President of the Czechoslovakian Republic, Dr. Benes is complicating the situation by his obstinacy, and the result is that there may be a war in Europe." Atatürk stiffened in his armchair and with a flash of the old fire turned to his foreign minister, saying, "Ask his Majesty this. What sort of attitude does he expect from a President of a Republic who is the person mainly responsible for the independence of his country?" The King went pale, and switched to the safer subject of Romania's adherence to the Balkan Pact.

Before anything, Atatürk was a realist in his perceptions of world events. He held the opinion that the prosperities of all nations were mutually interdependent. He expressed this view in the following words:

"We must consider the world as a human body and the different nations as the organs of that body. When some sort of problem arises in some part of the world, we must never say that it's irrelevant for us. We must show as much interest in the problem as if we are the ones that face it."

Atatürk, who spent his life in continuous struggle under extremely hard conditions, died of cirhossis in 1938 at the age of 57. The whole nation wept in deep sorrow of losing a liberator and a protector... We have all seen people weeping at the deaths of their beloved ones. But for our generation, it is an unforgettable memory to have witnessed and lived through the weeping of the young, the old, the children, in short the whole nation.

The whole Turkish nation was in total loyalty to him. We believed in him, we trusted in him, we loved him. The nation considered him as the symbol of all that is good and sublime. He, on the other hand, kept repeating that he was but a humble and mortal personality and that what was sublime was the nation itself. In every endeavour and in all success,

Levent Şahverdi Arşivi

he relied on the power and the support he drew from the nation. He got his inspiration only from the nation. Dozens of countries, far and near, sent their most distinguished troops of honor to the state funeral arranged for this great soldier and statesman on his last journey. How sad it is to remember now that these same soldiers who had met on this sad and sorrowful occasion on a land both peaceful and peace loving, were to take aim barely ten months later at each other in a most terrible war yet. This was the dark future strongly predicted but not witnessed by Atatürk.

As in the past, today, the geo-strategical posture of Turkey is the subject of conflicting interests of various countries and poses serious problems for the Turks.

Today leftist extremists and conservative elements both aim at deviating Turkey's path from Atatürk's principles against communism or religious fanaticism. With his sharp perception of these two different threats, Atatürk forewarned the nation against domestic and external dangers and with his historical and eternal declaration to the young generations. He has entrusted the republic he founded in the hands of this dynamic group. This declaration by Atatürk aims at showing the path to be followed by the Turkish youth for securing and safeguarding the Republic of Turkey and its eternal independence.

When an in depth study is made on the life of Atatürk, which I tried to summarize here, certain aspects of his leadership and character stand out. Briefly, they are as follows:

Above all, he was freedom-loving and independent.

He was true patriot who loved his country and always wanted to bring glory to it.

For serving his country, he has always picked up long term objectives and kept approaching them unbudgingly and persistently. These objectives have never represented unrealistic desires. Reality and practicality are his striking characteristics.

In approaching his objectives, he applied very accurate timing in successive phases, and watched for the most suitable moment for implementation.

In both military life and state affairs, he was pragmatic. He consistently informed his troops and his people of all developments and employed his convincing style in the adoption of important decisions.

Levent Şahverdi Arşivi

He demonstrated all the essential characteristics of able leadership and set an example both as a statesman and a soldier. He was on the front line with his soldiers and among his people, when he was needed.

He knew in precise detail the abilities of his troops and people. He knew for sure, when he ordered his men "to die" that they would willingly march on to death. Undoubtedly, Atatürk's success stems from his dependence on his nation for power and inspiration.

Atatürk the nationalist was also Atatürk the humanist. He was a champion of equal rights and opportunities for all humans.

Despite the 43 years elapsed since his death and a most terrible world war followed by serious crises everywhere, the Republic of Turkey marches on with sound and vigorous steps on the path originally drawn up by Atatürk, side by side with the nations of the free world and as an honored and respected member of the NATO Alliance.

BIBLIOGRAPHY

M. Kemal ATATÜRK : The Speech, 1927
J. Blanco VILLALTA : ATATÜRK, 1939
Lord KINROSS : ATATÜRK, The Rebirth of a Nation, 1964
Alan MOOREHEAD : GALLIPOLI, 1956
General Ian HAMILTON : GALLIPOLI Diary
Stanford J. SHAW : History of The Ottoman Empire and Modern TURKEY, 1977.

AND

The publications of Department of War History and Strategic Studies, Turkish General Staff.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK,
BÜYÜK KURTARICI VE MODERN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURUCUSU*

Org. NECİP TORUMTAY

Ünlü İtalyan sanatkârı Michelangelo, bir şiirinde şöyle der: "Her mermer blokunda bir Venüs heykeli saklıdır. Gerçek sanatçı, bu heykeli o kaya parçasından çıkarana derler". Şüphesiz ki bu söz, devlet adamları ve yönetcileri için de geçerlidir.

İnsanlığın ve milletlerin hayat ve kaderleri çoğu zaman liderlerin veya yönetici grupların kudret, kabiliyet ve ihtirasları ile yoğrulmuş ve şekillenmiştir. Yöneticiler ister kral, sultan, şah veya ister demokratik usullerle gelmiş başkanlar olsun, toplumların kaderlerine şahsiyetlerinin damgasını vururlar, hatta bazen çağın olaylarına yön verirler. Bunlardan insanlığı felâkete sürükleyenler olduğu gibi bir ülke yaratıp onu yüceltenler veya tarihte çağ değişikliği yaparak insanlığa büyük hizmet verenler de olmuştur. Meselâ; 1453'te Osmanlı İmparatoru Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u zaptederek yeni bir "çağ" açmış, Cromwel Britanya'nın, Robespier Fransa'nın geleceğine yön vermiş, George Washington yeni dünyada yeni ve güçlü bir milleti oluşturmuş, Abraham Lincoln onun birliğini sağlamış ve yüceltmiştir. Mustafa Kemal Atatürk de, yıkılmış ve işgale uğramış Osmanlı İmparatorluğu'nun harabeleri arasından bugünkü mamur ve modern Türkiye Cumhuriyeti'ni yaratmıştır. Bugünkü Türkiye'nin usta mimarı Atatürk'tür.

Bugün, dünya çapında ciddi olaylara sahne olan ve patlamaya müheyya bulunan Ortadoğu'da çok önemli bir yer işgal eden 50 milyonluk Türkiye, Batı dünyasının sadık bir dostu, Nato ittifakının güvenilir bir üyesidir. 1918 yılına döndüğümüz takdirde, aynı Türkiye'yi, Osmanlı İm-

* Bu yazı, Genelkurmay Başkanımız Orgeneral Necip TORUMTAY'ın Korgeneral rütbesinde iken Ekim 1981'de Atatürk'ün doğumunun 100. yıldönümü dolayısıyla Amerika Birleşik Devletleri'nin daveti üzerine, Amerika Silâhlı Kuvvetlerine bağlı Kara, Deniz ve Hava Harp Okulları, Harp Akademileri, Kurmay Kolejleri ve Üniversiteleri ile Millî Güvenlik Üniversitesi'nde "Atatürk ve Türkiye'yi Tanıtmak" amacıyla verilen İngilizce konferansın Türkçe metnidir.

Levent Şahverdi Arşivi

paratorluğu'nun çökme safhasında, Birinci Dünya Savaşı'nda Almanlarla beraber mağlup olmuş, işgale uğramış, orduları dağıtılmış ve silahları elinden alınmış olarak görürüz. O zamanın büyük güçleri tarafından taksim edilerek işgal edilen Türk milleti için kurtuluş imkânı hemen hemen kalmamıştır. İşte, böyle bir ortam içerisinde, 38 yaşında dinamik bir general, Mustafa Kemal, yenilmiş bir millete yeni bir ruh vererek ve onu yeniden teşkilatlandırıp işgal kuvvetlerine direnişe geçirerek Türkiye için bir İstiklâl Savaşı başlatmış ve âdeta mucizevi bir şekilde düşmanı mağlup ederek millî sınırları ele geçirmiştir. Bu savaştan sonra Mustafa Kemal, daima idealinde yaşattığı Batı demokrasisini memlekette yerleştirmek için, yoğun bir çaba ile ve milletinin içten desteği ile gerçekleştirdiği reformlarla bugünkü Türkiye'yi yaratmıştır.

1981 yılı, bu vatanperver, büyük asker ve dahi devlet adamının doğumunun 100'ncü yıldönümüdür.

Atatürk, 1881 yılında, o zaman Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde bulunan Selanik'te doğmuştur ve "Mustafa" adını almıştır. Babası, ileri görüşlü bir iş adamı, annesi ise ananelerine bağlı dindar bir ev kadını idi. Babasını küçük yaşta kaybeden Mustafa, annesinin kendisini dini bir okula göndermesine karşı çıkarak, çok özendiği askeri ortaokula müracaat etmiş ve imtihanı kazanarak bu arzusuna nail olmuştur.

Küçük Mustafa, askeri okulda matematik derslerine gösterdiği üstün başarı ile, kendi adı da Mustafa olan öğretmeninin takdirlerini kazanır ve öğretmeni "ikimiz de Mustafayız, bir fark olmalı, senin adın Kemal olsun" der. Mükemmel manasına gelen bu ilâve ad hayat boyu onun ikinci ismi olarak kalır ve artık "Mustafa Kemal" olarak tanınır. "Atatürk" ismi, ilerde cumhurbaşkanı olduktan sonra kendisine T.B.M.M.'ce verilecektir. Atatürk, "Türklerin atası, babası" anlamına gelir.

Mustafa Kemal'in çok başarılı geçen okul yılları, Osmanlı İmparatorluğu'nda, yönetimin en bozuk dönemine rastlar. Birbirini takip eden savaşlar, iç ayaklanmalar ve bununla beraber her gün biraz daha kötüye giden ekonomik ve sosyal bünye ile güçsüz, yeteneksiz bir kadro yönetiminde ve artık işlemez hale gelen bir sistem içerisinde memleket, büyük sıkıntılarla karşı karşıyadır. Bu bozuk düzen, öğrenci Mustafa Kemal'in zihnini devamlı meşgul etmekte ve ilerisi için kendisinde bazı düşünce ve inanışların gelişmesine sebep olmaktadır. Kendisinde kökleşen kanaat odur ki, maddi ve manevi çöküntünün eşiğinde bulunan imparatorluk, artık çağın gidişine ayak uyduramamakta ve millet bir felâkete doğru süratle yaklaş-

Levent Şahverdi Arşivi

maktadır. Memleketi böyle bir felâketten kurtarmak ve Batı medeniyeti saflarında onların seviyesine çıkarmak gerekmektedir. Bu kanaat zaman geçtikçe, Mustafa Kemal'in "değişmez hedefi" haline gelmiştir.

Üstün zekâsı, müstesna karakteri ve inandığını açıkça söyleyen özellikleri ile daima dikkati çeken Mustafa Kemal, ortaokul ve lisede matematikten ne kadar başarılı ise, daha sonra okuduğu Harp Akademesi'nde de taktik ve stratejide daima ilgi çeken yeni görüşler ile temayüz etmiştir. Bütün arkadaşları, müstesna kişiliği nedeniyle, ilerde Mustafa Kemal'in çok önemli hizmetler yapacağına inanıyorlardı.

Mustafa Kemal, yüzbaşı ve binbaşı rütbelerinde imparatorluğun üç kıtaya yayılmış cephelerinde Suriye'de, Rumeli'de ve Kuzey Afrika'da (Libya) savaş tecrübeleri yaşamıştır. İtalyanların Kuzey Afrika'ya kuvvet çıkarmaları üzerine Tobruk'a gitmiş, Derne'de İtalyanlarla Arap aşiretlerini teşkilatlandırarak savaşmıştır. Daha sonra 1913'te Sofya'ya ataşemiliter olarak atanmıştır. Bu görevi sırasında Balkanlarda ve Avrupa'daki siyasi gelişmeleri yakından izlemiş ve yaklaşmakta olan bir dünya harbine ait uyarıcı raporlarla yönetimin dikkatini çekmeye çalışmıştır. O sıralarda Almanlarla çok sıkı işbirliği halinde bulunan ve bu arada gizli bir ittifak anlaşması yapan Osmanlı idaresine, eğer bir dünya savaşı çıkarsa, "Osmanlı İmparatorluğu'nun mutlak surette böyle bir harbin dışında kalması gerektiğini, Almanlarla birlikte bir maceraya sürüklendiği taktirde bunun felâket olacağı" ikazında bulunmuştur. Ona göre, asırlar boyu devamlı harpler ve iç olaylarla yıpranmış bulunan Osmanlı İmparatorluğu böyle bir savaşa hazır değildir ve ayrıca o sırada çok güçlü olmasına rağmen, Almanya'nın böyle bir savaşı kazanma şansı da kuvvetli değildir.

Mustafa Kemal'in küçük rütbesi ile yaptığı bu uyarı dikkate bile alınmamış ve Türkiye'nin Almanya'dan satın aldığı iki harp gemisinin (Yavuz ve Midilli) Türk filosu ile 28 Ekim 1914'de Rusya'nın Sivastapol, Odesa ve Novorosisk limanlarını bombardıman etmesi üzerine Rusya doğu hududumuza tecavüz etmiş ve böylece Türkiye kendisini "Birinci Dünya Savaşı"nın içinde bulmuştur.

Savaşın çıkması üzerine Yarbay Mustafa Kemal, Harbiye Nezareti'ne müracaat ederek cephe görevi istemiştir ve bu müracaatı kabul edilerek 1915 Şubat'ında Gelibolu'da 19'ncu Tümeni kurmak üzere bu birliğe komutan olarak atanmıştır.

O sırada pek dikkati çekmeyen bu atama, ileride tarihin seyrini değiştirecektir.

Levent Sahverdi Arşivi

ÇANAKKALE (GELİBOLU) SAVAŞLARI

Gelibolu, Ege Denizi ile Marmara Denizini birleştiren Çanakkale Boğazı'nın kuzeyindeki dar ve uzun bir yarımadadır. Boğazın en dar yeri 1 mil kadardır (1373 m). Türkiye, Çarlık Rusyası ile savaşa girince, tabiatiyle, Türk boğazlarını kapatmış ve böylece Rusya'nın, müttefikleri ile önemli deniz irtibatı kesilmişti. İngiltere ve Fransa bu önemli su yolunu açmak üzere Çanakkale'ye 1915 yılının ilkbaharında bir kuvve-i seferiye göndermiştir. Harekât, o zamanki İngiliz savaş yöneticilerinin tahminlerinin aksine uzun sürmüş, çok kanlı olmuş ve 9 ay sonra İngiliz ve Fransız birliklerinin yenilgisi ile sonuçlanmıştır. Tarihte "Çanakkale (Gelibolu) Savaşları" diye yer alan bu kanlı mücadelede bu küçük yarımada muazzam bir mezarlık haline gelmiş ve her iki taraf toplam olarak yarım milyona yakın insanı kaybetmiştir.

Mustafa Kemal, harekâtın başlangıcında 19'ncu Tümeni ile, daha sonraları da komuta ettiği kolordudan daha büyük çaptaki birliklerle Çanakkale (Gelibolu) Savaşlarının kaderini etkilemiştir.

Çanakkale (Gelibolu) Savaşlarına daha yakından bir göz atabilmek için, o tarihlerdeki genel durumu hatırlamak yararlı olacaktır:

Bilindiği gibi 1914 yılı Ağustos'u başında Birinci Dünya Savaşı başlamıştı. Harbin başında, Almanya ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu "Merkezi Güçler" olarak bir tarafı, İngiltere, Fransa ve İtalya da "İttifak Devletleri" olarak diğer tarafı teşkil etmiş ve daha sonra Amerika Birleşik Devletleri müttefiklere katılmıştı. Çarlık Rusyası da harbin başından itibaren müttefikler safında yer almıştır.

Çarlık Rusyası'nın müttefikleri ile yegâne deniz irtibatının Boğazlar bölgesinden Türkler tarafından kesilmesi üzerine Rus orduları Başkomutanı Grand Dük Nicholas, Kafkasya'daki Türk baskısının da azaltılması için İngiltere'den deniz veya karadan Türklere yeni bir cephe açılmasını talep etmişti. Bunun üzerine İngiltere Harp Konseyi, esas hedefleri İstanbul olmak ve evvelâ Çanakkale Boğazı'nı açmak üzere bir deniz kuvve-i seferiyesi oluşturmaya karar vermiş ve 1915 Şubat ayı sonuna doğru teşkil edilen bu kuvvet Boğaz girişindeki Türk kıyı topçularını bombardımana başlamış, bir kısmını tahrip etmiştir.

18 Mart günü kesin sonuç alarak Boğaz'ı geçmek üzere, İngiliz ve Fransız donanmalarının 18 büyük zırhlı, çok sayıda muhrip, denizaltı ve

Levent Şahverdi Arşivi

diğer gemilerle yaptığı taarruz, büyük bir başarısızlıkla sonuçlanmış ve ağır kayba uğrayarak bu teşebbüsten vazgeçmişlerdir.

Müttefik donanmasının bu ciddi yenilgisi büyük yankılar yaratmış ve düşman bu defa Boğaz'ı kara kuvvetleri ile açmak üzere Çanakkale (Gelibolu) Yarımadası güney ve batı kıyılarına çıkarma yapmayı kararlaştırmıştı.

Bu sırada, muhtemel bir amfibi harekâtının yapılacağını kıymetlendiren Türk Başkomutanlığınca Çanakkale Boğazı'nın savunması için 6 tümenden oluşan 5'nci Türk ordusu kurulmuş ve başına da komutan olarak o sırada Türkiye'deki Alman askeri misyon şefi olan Alman Mareşali Liman Von Sanders getirilmişti.

20 Nisan 1915 tarihine kadar 5'nci Türk ordusu, dört tümeni ile Çanakkale (Gelibolu) Yarımadası'nda, iki tümeni ile Boğaz güneyinde tertiplenmiş, Mustafa Kemal'in 19'ncu Tümeni Gelibolu kasabası güneyinde ordu ihtiyatında tutulmuştur.

DÜŞMAN ÇIKARMA KUVVETLERİNİN MANEVRA PLÂNI

Asıl kuvvetler Yarımada'nın güney ucuna iki ayrı bölgeden çıkarak Boğaz'ı kontrol edecek en hakim sırtları ele geçirecekti. Bu maksat ile iki tümenli ANZAC Kolordusu (Australia and New Zealand Army Corps) Kabatepe Bölgesine, iki İngiliz ve bir Fransız Tümeni ile bir Hind Tugayı da Seddülbahir Bölgesine çıkacaktı. Ayrıca, Türkleri yanıltmak için Boğaz güneyine Kumkale Bölgesine bir çıkarma yapılacak, donanma da bir kısım unsurları ile Saros Körfezi'ne doğru seyrederek bu bölgeye çıkarma yapılacağı intibaını yaratacaktı. Beklenen anfibik çıkarma 25 Nisan 1915 sabahı erken saatlerde, yoğun bir donanma topçu ateşi desteğinde başladı ve nispeten zayıf ve dağınık tutulan kıtalar karşısında ilk hedefler ele geçirildi. Kabatepe Bölgesine çıkan Anzac kolordusu birlikleri, ciddi bir mukavemetle karşılaşmadan, bölgenin kilit arazisi Kocaçimen Tepe'ye doğru ilerliyordu. Ancak, daha çıkarmanın ilk saatinde, durum henüz aydınlanmamış iken, bu kritik bölgeye yönelebilecek ciddi bir tehdit ihtimaline karşı Mustafa Kemal, kendi inisiyatifi ile ordu ihtiyatı olan tümenini, hiç vakit geçirmeden bu bölgeye sevketmiş, daha sonra durumu ordu komutanına rapor ederek onayını almıştır. Bu tümenin erken müdahalesi, anılan tepenin düşman eline geçmesini önlemiş ve bu savaşın kaderini etkilemiştir. Çıkan düşmana karşı acele sevkedilen ilk alaya, 57'nci Piyade Alayı'na Mustafa Kemal'in verdiği tarihi emir ilginçtir:

Levent Şahverdi Arşivi

"Ben size taarruz emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman içerisinde yerimize başka kuvvetler ve komutanlar geçebilir" diyerek birliği yoğun düşman ateşine karşı sürmüştür. Alay, emri yerine getirmiş ve alay komutanı dahil, hemen tümü bu taarruzda şehit olmuş, fakat tüm cepheye gereken zaman kazanılmıştır. Daha sonra gelen kuvvetlerle inisiyatif ele geçirilmiş ve düşman ileri harekâtı durdurulmuştur.

Şüphe yok ki muharebede esas olan "ölmek değil, öldürmektir". Ancak, ölmeğe hazır olmadan da öldürmek güçtür. Savaş süresince çeşitli durumlarda Mustafa Kemal'in kendisinin de ölmeğe hazır olduğunu göstermesi, diğerlerini O'nun emri ile ölmeğe hazırlamıştır.

Ağustos 1915 ayına kadar cereyan eden çok kanlı muharebelerde her iki taraf da cepheye yeni takviye kuvvetleri getirdiler. Fakat durumda önemli bir değişiklik olmadı ve İngiliz kuvvetleri dar bir bölgede hareketsiz kaldı.

General Hamilton son bir gayretle hedefleri ele geçirmek için yeniden takviye olarak gönderilen bir kolordu ile Suvla Körfezi'ne bir çıkarma yaparak Kocaçimen Tepe'yi kuzeyden düşürmek istedi. Türk tarafında yeteri kadar kuvvet kalmamıştı. Birliklerin mevcutları da ağır zayiat nedeni ile çok azalmış, birçok birlik komutansız kalmış ve ikmal sıkıntısı da başlamıştı. Ayrıca bu dar sahada bazı birlikler diğerlerinin sorumluluk sahalarına taşmışlardı.

Bir süre önce, kanlı boğuşmalardan sonra Conk bayırı kısmen İngilizlerin eline geçmiş, Suvla'dan başlayan yeni taarruz da Türk savunmasını çok kritik bir duruma sokmuştu. Bölgede Türk ihtiyatı da kalmamıştı. Ordu Komutanlığı, Saros bölgesindeki iki Türk tümeninin yaya yürüyüşle güneye kaydırılması emrini vermişti.

8 Ağustos günü, Ordu Komutanı adına Kurmay Başkanı telefonla Mustafa Kemal'in görüş ve teklifini sorar. Mustafa Kemal verdiği cevapta:

"Daha bir an mevcuttur. Bu anı kaybedecek olursak genel bir felâket karşısında kalmaklığımız çok muhtemeldir" der. Bunun üzerine Ordu Kurmay Başkanı:

"Durumu düzeltecek bir çare var mıdır?" diye sorunca, Mustafa Kemal:

"Yegâne çare, bölgedeki bütün kuvvetlerin emrime verilmesidir" der.

Levent Şahverdi Arşivi

Ordu Kurmay Başkanı'nın, "Çok gelmez mi?" sorusuna "Az gelir" şeklinde son sözünü söyler.

8/9 Ağustos gecesi, Ordu Komutanı, yeni teşkil edilen "Anafartalar Grup Komutanlığı"nı Albay Mustafa Kemal'e verir. (Haziran'da albaylığa terfi etmiştir.)

Yeni grup, 7 tümenden oluşmaktaydı. Mustafa Kemal, emir komutayı aldığı saat 02.00 ile günün ağarmasına kadar geçen kısa süre içerisinde gerekli emirleri vererek ve bölgeye henüz intikal eden iki tümenin yorgunluğuna ve arazi keşfi ihtiyacına bakmaksızın sabahın erken saatinde karşı taarruza geçerek inisiyatifi ele almış ve düşman teşebbüsünü başlangıçta kırmıştır. Bir gün sonra da Conk bayırına taarruz etmiş ve buradaki düşmana ağır kayıplar verdirerek geri atmıştır. Böylece "Çanakkale (Gelibolu) Savaşları"nın kaderi belli olmuştur.

Başarı şansının kalmadığını gören İngiliz Başkomutanı'nın önerisi üzerine İngiltere, Gelibolu'yu tahliye kararı verdi ve 9 Ocak 1916 tarihinde, kuvvetlerini kaptırmadan, başarılı bir şekilde çekilme ile Türk topraklarını terk etti.

9 ay önce büyük hazırlıklarla ve büyük ümitlerle girişilen "Çanakkale (Gelibolu) Seferi" dünya çapında ilgiyle izlenmişti. Meydana gelen sonucun yankıları da dünya çapında oldu. Bir İngiliz askeri tarihçisi şöyle yazmıştır: "Tarihte, sadece bir tümen komutanının icraatı ile, üç ayrı durumda, yalnız savaşın gidişatına değil, belki de tüm bir seferin ve hatta bir milletin kaderini bu derecede etkilediği nadiren görülmüştür."

Çanakkale (Gelibolu) harekâtı, insanların kıyasıya öldürüldüğü bir savaştır. Ancak bu savaşta, birbiri ile savaşanlar, karşılıklı olarak birbirlerine saygı duymuşlar, silah arkadaşlığı düşüncesi ile centilmence vuruşmuşlardır. Bu savaş, harp tarihinin kaydettiği son "Şövalyeler Savaşı" olarak da anılmaktadır.

Bu nedenle İngilizler, Çanakkale (Gelibolu) Savaşı'na "Gentle War" demişlerdir. Savaşın en yoğun günlerinde, sıcaktan kokmaya başlayan ölüleri toplamak için bazı günler belirli süre ile ateş kesilmiş, bu süre içerisinde her iki taraf, ara bölgede karşılıklı ahbaplık yapmış, süre sonunda yine muharebeye devam etmişlerdir. Tıpkı bir futbol maçı gibi, kezâ her iki tarafın dini tatillerinde karşılıklı ateş kesilmiş ve siperler arasında askerler birbirlerine hediye paketleri atmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bugün, bu savaştan 66 yıl sonra, Yarımada'da yükselen Türk, İngiliz ve Fransız şehitlikleri ve abideleri ile müzeleri, o günlerin savaş atmosferini ve heyecanını hatırlatmakta ve yaşatmaktadır.

Bir zamanlar düşmanlarımız olan bu milletlere ait bu yabancı muhariplere hitaben, 1934 yılında Şükrü Kaya'nın törende yapacağı konuşmaya Atatürk şunları eklemiştir:

"Bu memleketin toprakları üstünde kanlarını döken kahramanlar! Burada bir dost vatanın toprağındasınız. Huzur ve sükûn içinde uyuyunuz. Sizler, Mehmetçiklerle koyun koyunasınız. Uzak diyarlardan evlâtlarını harbe gönderen analar! Göz yaşlarınızı dindiriniz. Evlâtlarınız, bizim bağrımızdadır. Huzur içindedirler ve huzur içinde rahat rahat uyuyacaklardır. Onlar bu topraklarda canlarını verdikten sonra, artık bizim evlâtlarımız olmuşlardır".

Bu sözler, bugün Avusturalya'da Queensland eyaletindeki ANZAC Anıtı'nda da pirinç levha üzerinde yazılıdır.

Mustafa Kemal, Çanakkale (Gelibolu) harekâtının başından itibaren deniz gücünün önemini biliyordu.

Çanakkale (Gelibolu) harekâtının sonuna doğru yerli ve yabancı gazetecilere şöyle söylemiştir: "Bizler, karaya hapsedilmiş durumdayız, tıpkı Ruslar gibi. Çanakkale ve İstanbul Boğazlarını tıkayarak Rusları Karadeniz'e hapsettiğimiz için çökmeğe mahkûmdurlar. Bu suretle onları, müttefiklerinden koparmış olduk. Fakat biz de aynı sebeplerle parçalanmaya mahkûmuz".

"Gerçekte Akdeniz'in, Kızıldeniz'in ve Hint Okyanusu'nun kenarında oturmamıza rağmen bu okyanuslardan herhangi birine çıkmağa muktedir değiliz..."

Bilindiği gibi Rusya, bundan iki yıl sonra çöktü.

Burada sadece Mustafa Kemal'in komuta ettiği cephenin muharebelerine kısaca temas edilmiştir. Yarımada'nın burun kısmında da Türk askerini destanlaştıran savaşlar yapılmıştır.

Çanakkale (Gelibolu) Savaşları sonucu, İngiliz ve Fransızlar için ağır bir darbe olmuş, buna mukabil son yıllarda maddeten ve moralman büyük sarsıntı içinde bulunan Türk milletini birliğine kavuşturarak milliyetçilik ruhunu canlandırmış, bir bakıma İstiklâl Savaşı'nın tohumlarını

Levent Şahverdi Arşivi

ekmiştir. Çanakkale (Gelibolu)'de toprağı kanı ile besleyen Türk askerleri bir imparatorluğun enkazı içinden taze bir vatan yaratma azim ve kararını Mustafa Kemal'in şahsında sembolleştirdiler ve onun gelecekteki mücadelesine kaynak oldular.

Ünlü Türk vatan şairinin dediği gibi:

"Toprak, eğer uğrunda ölen varsa vatandır..."

1916 - 1922 DÖNEMİ

Çanakkale (Gelibolu) Savaşı'ndan sonra önce Edirne'ye ve daha sonra Doğu cephesine tayin edilen ve generalliğe terfi eden Mustafa Kemal 16'ncı Kolordu Komutanı olarak bölgeye geldikten kısa bir süre sonra Ruslar, Türk topraklarına tecavüz etmişlerdi. Buradaki Türk kuvvetleri, Ruslara ağır zayiat verdirerek, batıda uygun mevzilere çekilmeye başlamıştı. O sırada temas hattı üzerinde kendisini şahsen tanımayan bir erle Mustafa Kemal arasında şöyle bir konuşma cereyan eder:

— Ne korkak komutanlar bunlar, Rusları ne güzel öldürüyordum. Bizi ne diye geriye çekiyorlar?

Mustafa Kemal şu cevabı verir:

— Pekala, fakat unutma ki savaşta karar, sadece senin şu Rusları öldürmenle alınmaz. Bu büyük bir ordudur ve çekilme kararı senin anlamadığın sebeplerle alınmış olabilir.

Er sorar:

— Peki siz kimsiniz?

— Ben sizin komutanınızım.

Bunun üzerine şaşıran er:

— O zaman iş değişir, cevabını verir. Komutan Mustafa Kemal kritik anlarda daima cephe hattındadır. Mustafa Kemal nereye giderse, oraya hareket, hayatiyet ve güven götürmüştür. Nitekim bu çekilmeden kısa bir süre sonra 16'ncı Kolordu karşı taarruza geçerek Bitlis ve Muş bölgelerini ve stratejik boğazlarını ele geçirmiştir. Daha sonra bu başarısından dolayı, bağlı bulunduğu 2'nci ordunun komutanlığına getirilmiştir.

1917 yılında, Suriye ve Irak cephesinde harekâtta bulunan 7'nci Ordu Komutanlığı görevini almıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

O sırada bu cephedeki Yıldırım Orduları Grubu adı altındaki Türk kuvvetlerine Alman Mareşali Falkenhayn komuta ediyordu. Mustafa Kemal, kuvvetlerimizin, millî menfaatlerimiz çıkarına ters düşen ve gücü dışında bir maceraya sürüklenmesini öngören bu komutanın kararlarını tasvip etmediği için görevinden istifa etmiş ve İstanbul'a Harbiye Nezareti emrine alınmıştır.

Ağustos 1918'de tekrar 7'nci Ordu Komutanlığına atanan Mustafa Kemal 31 Ekim 1918'de Ordular Grup Komutanlığını devralır. Mütarekenin imzalanması ve ordular grubunun lağvı üzerine İstanbul'a gelir.

Mustafa Kemal'in Adana'dan trenle İstanbul'a geldiği gün, tesadüfen İngiliz donanması da büyük bir gösteri ile mağlup imparatorluğun başşehri açıklarına demir atmış, birliklerini şehre çıkarmaya başlamıştı. Bu hazin manzara karşısında Mustafa Kemal, yanındakilere şöyle söylemiştir:

"Geldikleri gibi giderler!..."

Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmiş olan Osmanlı İmparatorluğu, önce Mondros Mütarekesi, daha sonra da Ocak 1919'da yapılan Paris Konferansı hükümlerine göre galip devletler arasında taksim ve işgal edilmişti. Geniş bir imparatorluktan Türklere bırakılan topraklar, sadece Anadolu'nun küçük bir parçası idi. Ayrıca, orduları dağıtılmış ve silahları elinden alınmaya başlanmış, bütün kaynaklarına el atılmış ve asırlardır hür yaşamış bir ülke âdeta zincire vurulmuştu.

Diğer taraftan İngiltere, Yunanistan'a Batı Anadolu'yu vaat etmiş ve bol silah ve malzeme ile donattığı Yunan birlikleri 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgale başlamışlardı.

Bu durumda, memleketin selametini düşünen aydınlar, kurtuluş çaresi olarak üç hal tarzı ileri sürüyorlardı: İngiliz mandası, Amerikan mandası veya bölgesel parçalanmalara giderek küçük devletler halinde bağımsızlık yolları aramak.

Mustafa Kemal ve yakın arkadaşları ise şuna inanmışlardı: Bu milletin bağımsızlığı, ancak onun kendi arzusu ve gücü ile kurtarılabilir. Asırlar boyu bağımsız yaşayan bir ulus, tutsak yaşamaktansa yok olsun daha iyidir. O halde karar: "Ya İstiklâl, Ya Ölüm"dür.

Bu parola ile millî kurtuluş mücadelesine başlama kararı alındı.

Mustafa Kemal, millî mücadeleye fiilen başlarken düşmana boyun eğen Sultan da, kukla bir hükümet kurarak onların bütün arzularına ram olan bir icraat yaptırıyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Böyle bir ortamda kendisiyle aynı görüşleri paylaşan arkadaşlarının yardımı ile ve Ordu Müfettişliği sıfatı ile Anadolu'ya tayini sağlandı. Anadolu'da başlatılacak hareketi destekleyecek iki kolordu komutanı vardı ve bu kolordular kısıtlı da olsa hâlâ muharebe güçlerini koruyorlardı.

Mustafa Kemal, 16 Mayıs günü küçük bir gemi ile İstanbul'dan hareket etti ve millî mücadeleyi başlatmak üzere 19 Mayıs 1919 günü Samsun'a vardı. Böylece Yunanlıların Ege kıyılarına fetih sancaklarını diktikten dört gün sonra, Kemal de özgürlük sancağını Karadeniz kıyılarına dikti. Anadolu için savaş başlamak üzereydi. Türk halkının tarihinde yeni bir bölüm açılıyordu. Bu nedenle, 19 Mayıs tarihinin, Türk tarihinde özel bir yeri vardır ve millî bayram olarak kutlanmaktadır. Samsun'dan sonra İç Anadolu'ya hareket eden Mustafa Kemal, Havza, Amasya, Sivas ve Erzurum'da halk temsilcileri ve komutanlarla görüşme ve kongreler yapmış ve verilecek mücadelenin esaslarını belirlemiştir. Aynı zamanda, bütün komutanlara ve valilere mesajlar göndererek memleketin içinde bulunduğu ağır şartları ve yaklaşan tüm istila ve esaret tehlikesini tasvir etmiş ve milleti, elbirliği ile düşmana mukavemete çağırmıştır. Bu arada İstanbul Hükümeti, Mustafa Kemal'in Anadolu'daki icraatından şüphelenerek, kendisini önce uyarmış, daha sonra merkeze çağırmış, buna cevap olarak Mustafa Kemal, üniforma ve rütbesini devlete iade ettiğini, düşmana boyun eğen bir hükümeti tanımadığını ve bir Türk vatandaşı olarak millî mücadele hareketine katıldığını bildirmiştir. Artık Mustafa Kemal'in karşısında bir de sultanlık ve onu tutanlar ayrı bir cephe oluşturacaklardı.

İzmir'e çıkmış bulunan Yunan kuvvetleri, Anadolu'nun içerlerine doğru işgal hareketini genişletiyordu. Tarihinde ilk defa düşman işgaline uğrayan ve bunu kabul edemeyen bölge halkı münferit ve dağınık bir şekilde mukavemete başlamıştı. Yunanlıların bu işgal hareketi Anadolu'nun her yerinde büyük tepki ile karşılanmış, milletin mücadele azmini kamçılamış ve Mustafa Kemal'in etrafında birleşme çabalarını hızlandırmıştır. Nitekim, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçişi ile milletin ümit ve kaderi de oraya ve O'na yönelmiş, başta İstanbul olmak üzere işgale uğrayan yerlerden Anadolu'ya ilticalar başlamıştı.

Bu ortam içerisinde 4 Eylül 1919'da Sivas'da yapılan ikinci büyük kongrede, illerin temsilcileri, seçimle Mustafa Kemal'i Temcilciler Heyeti (Heyet-i Temsiliye) Başkanlığına getirmişler ve böylece millî kurtarıcının etrafında şuurlu bir birleşme başlamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu kongreden bir hafta kadar sonra, başkan Wilson tarafından Ermeni sorununu ve Türkiye'deki gelişmeleri incelemek için gönderilmiş olan ABD Generali J. G. Harbord, Mustafa Kemal'le görüşmüş ve niyetinin ne olduğunu sormuştur. Mustafa Kemal, cevaben "parçalanmış milletini birleştireceğini, memleketi düşmanlardan temizleyeceğini, bağımsız ve medeni bir devlet haline getireceğini" söyleyince, ABD'li General, bunun askeri gerçeklere, hesap ve mantığa uymadığını ifade etmiş ve sonunda "bazen insanlar intihar eder. Şimdi bir milletin intiharına mı şahit olacağız?" sorusuna Mustafa Kemal de: "Eğer başaramazsak, düşmanın eline düşmektense, atalarımız gibi vuruşarak ölmeği tercih ederiz" şeklinde cevap vermiştir. Bunun üzerine General Harbord, "sizin yerinizde biz olsaydık, aynı şeyi yapardık" demiştir.

Mustafa Kemal, millî kurtuluş hareketinin kendi devletini kurmasını 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da millî temsilcilerden oluşan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni toplayarak başarmıştır. Bu tarih millî kurtuluş hareketinin içeriye ve dışarıya doğru özgürlük bayrağını açtığı tarihtir. 23 Nisan millî mücadelenin kendine güvenişidir. Meclis, kurduğu hükümet ile birlikte yeni bir devlet olarak doğmuş ve İstanbul Hükümeti'ne ve dolayısıyla 1299 tarihinden beri yaşayan Osmanlı Devleti'ne de son vermiştir. Artık söz Ankara'nındır. Bu gelişmeler olurken yeni güçlükler ortaya çıkıyordu. Sultan'a bağlı kuvvetlerle onu tutanlar, Mustafa Kemal'e karşı yer yer fiili mukabeleye başladılar, ayaklanma hareketlerine giriştiler. Mustafa Kemal, halen dağınık ve sınırlı olan millî kuvvetleriyle bu ayaklanmaları da bastırdı.

Türk millî mücadelesi, Bolşevik Rusya tarafından da yakından izleniyordu. Bu sıralarda, başkan Wilson'un 14 madde prensibinden cesaret alarak bağımsız bir devlet kurmak isteyen Ermeni azınlığının yarattığı sorunu halletmek için Mustafa Kemal Ruslara müracaat etti. Ruslar, cevaben Türklere yardım için hazır olduklarını, ancak şart olarak Rus işgalinden kurtarılmış Türk illerinden Van ve Bitlis'in Ermenistan'a bağlanması görüşünü ileri sürdüler. Mustafa Kemal, bunu öğrenince mukabil hareket geçme kararı verdi ve doğudaki ordusuna, Ermenistan dedikleri yeri işgal emrini verdi. Ordu Komutanı General Kazım Karabekir, daha önce 1877 Türk-Rus harbinde kaybedilen Kars, Ardahan, Sarıkamış ve Batum'u süratle ele geçirdi. (Batum daha sonra yapılan anlaşma ile tekrar Ruslara iade edilmiştir.) Bu askeri zafer, 3 Aralık 1920'de Sovyetlerle yapılan Gümrü Muahedesi ile politik yönden bir sonuca bağlandı ve doğu hududu bugünkü şeklini aldı.

Levent Şahverdi Arşivi

Şimdi sıra, Batı cephesine, Yunanistan'ın ilerleyen kuvvetlerini durdurmaya ve geri atmaya gelmişti. İzmir'i ve civarını işgal eden Yunan kuvvetleri 1921 yılı Ocak ayında doğuya doğru ileri harekete geçti. Fakat İnönü mevkiinde dağınık milis kuvvetleri yerine ilk defa yeniden ve kısa zamanda organize edilen ve eğitim gören muntazam ve disiplinli bir askeri kuvvetle karşılaştı. Düşman şiddetli mukavemet karşısında durdu ve Türk karşı taarruzu sonucu geri çekildi (1. İnönü Savaşı).

Bu başarıdan kısa bir süre sonra Rusya ile ilk diplomatik anlaşma yapıldı ve Moskova Anlaşması imzalandı. Böylece millî hükümet yabancı bir devlet tarafından ilk kez resmen tanınmış oluyordu.

Mart sonunda Yunanlılar, bu defa iki ayrı koldan, Eskişehir'i hedef alarak yeniden taarruza geçtiler. Bu sefer daha ağır zayiatla ve panik içerisinde geri çekildiler (II. İnönü Savaşı). Bu iki harekâttan kısa bir süre önce Mustafa Kemal, batıda Yunan kuvvetlerine karşı koyan milis kuvvetlerini disiplin altına alarak, bir kısmını da dağıtarak muntazam ordu teşkiline başlamıştı.

Yunanlılar yeni takviye kuvvetleri ve silahlarla Haziran 1921'de Anadolu derinliklerindeki taarruzlarını yenilediler. Tek hedefleri yine Eskişehir demiryolu kavşağı idi ve bu sefer güneyden bir kuşatma ile hedefi ele geçirmeyi planlamışlardı. Cepheye gelen ve durumu yakından görerek düşmanın manevrasını sezen Mustafa Kemal, çok güç ve tarihi bir karar verdi. Türk kuvvetleri, Yunanlılarla temasta sadece artçı kuvvetleri bırakacak, asıl kuvvetlerini düşmana kaptırmadan 130 km. kadar doğuya çekilecek ve kesin sonuçla savaşı burada, "Sakarya nehri hattı"nda verecekti. Bu kararın, T.B.M.M.'de ve halk üzerinde etkisi olumsuz oldu. Ancak Mustafa Kemal, askeri mülahazaları izah ederek ve aynı zamanda Meclis'in kararı ile "bütün kuvvetlerin başkomutanlığı sorumluluğunu büyük yetkilerle eline alarak duruma hakim oldu". Daha sonra, birliklerin çekilişini ve onlarla beraber hicret eden sivil halkın güç şartlardaki göçünü hüzünle seyreden Mustafa Kemal, yanındakilere şöyle söylemişti: "Düşmanı dört haftada mağlup edeceğim." Yaklaşan büyük meydan muharebesinden önce Mustafa Kemal Millet Meclisi'nin kendisine tevdi ettiği fevkalâde yetkilere dayanarak ve bütün vatandaşlardan, tüm imkânlarını kullanarak bu kader tayin edici savaşın desteklenmesini istedi.

Yayınladığı emirname ile, her aile elindeki yiyecek, giyecek, deri ve yakıtın yüzde kırkını, hayvanların yüzde onunu, elindeki silah ve cephaneyi millî kuvvetlere verecekti. Ayrıca bütün demirci ve diğer imalathaneler,

Levent Sahverdi Arşivi

yapabildikleri silah ve cephaneyi imal edecekler, her aile bir kazak, bir çift çorap ve ayakkabı katkısında bulunacaktı.

Bu karar bugünkü topyekûn harbin ilk uygulaması idi. Mustafa Kemal, gelecekteki savaşlarda ve başarının ancak böyle bir konsept uygulaması ile sağlanacağı görüşünü ilk defa ortaya atarak uygulayan bir liderdir. Bu millî seferberlikte, kadınların da iştirakı istenmiş ve Türk kadını çocuklarını düşürmeleri pahasına, cephane ve diğer ağır malzemeyi cepheye taşımıştır. Böylelikle, Mustafa Kemal'in başlattığı millî hareket, tek vatandaşa kadar intikal etmiş ve "tam bir gönül ve güç birliği" sağlanmış oluyordu.

SAKARYA SAVAŞI

Sakarya nehrinin, 22 gün ve 22 gece, dökülen kanlarla âdeta kırmızı renkte aktığı kıyasıya savaşıdır. Türk tarihinin önemli dönüm noktalarından birisidir.

Mustafa Kemal, Eskişehir bölgesindeki Yunan taarruzunu boşa çıkararak ve artçı muharebeleri ile onları oyalayarak doğuya çektiği kuvvetlerini Sakarya nehrinin doğusunda tertipledi ve güneyden muhtemel bir kuşatmaya karşı da bazı tümenleri ihtiyatta tuttu. Başkomutanın; Sakarya'da savunma için verdiği tarihi direktif şudur:

"Hattı müdafaa yoktur. Sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaş kanı ile ıslanmadıkça terk olunamaz."

Mustafa Kemal'in, gerek İstiklâl Savaşı'nda ve gerek daha önceki savaşlarda verdiği emirler ve direktifler gerek fikri ihatası ve mantiki sırası ve gerek yazı üslûbu bakımından birer örnektir ve askeri okullarımızda bu örneklerden ders olarak faydalanılmaktadır.

Yunanlılar, 2 aya yakın yeni bir hazırlıktan sonra 13 Ağustos 1921'de Sakarya mevziî istikametinde ileri harekete geçtiler. Yunan Kral ve Başkomutanının savaş çağrısı "hedef Ankara"idi. Yunan ordusundaki İngiliz irtibat subayları da, Yunan Kralı tarafından Ankara'da verilecek zafer yemeğine davetli idiler. Yunan ordusu, vaktiyle Büyük İskender'in geçtiği yolu takip edecek ve Polatlı'daki Gordion Düğümü'nü bir daha kesecekti.

Yunanlılar, başlangıçta Türk kuvvetlerinin asıl kanadını güneyden kuşatmak istediler fakat başaramadılar. Bunun üzerine cephe taarruzunu de-

Levent Şahverdi Arşivi

nediler. Bazı bölgelerde girmeler de sağladılar. Ancak çok kıyasıya ve kanlı mükerrer taarruz ve karşı taarruzlar sonunda nehrin batısına geriye atıldılar. 22 günlük devamlı ve inatlı savaşlar sonunda düşman, Mustafa Kemal'in azim ve enerjisinin kendilerininkinden kuvvetli olduğunu idrak ve kabul ederek savaş alanını ona terkettiler. 12 Eylül'de Yunan kuvvetleri geri çekilmeye başladı. Mustafa Kemal, elinde yeterli zinde kuvvet kalmadığı için takip hareketinden vazgeçti. Türk kuvvetlerinin de yeniden tertiplenmesi gerekiyordu.

Bu zaferden ötürü T.B.M.M. Mustafa Kemal'i mareşalliğe yükseltti ve kendisine "Gazi" unvanını verdi.

Yıllar sonra bir ressam, Mustafa Kemal'e Sakarya Meydan Muharebesi'ni canlandıran bir tablo hediye etmiştir. Resimde ön planda Mustafa Kemal ve atı görünüyordu. Tablosu için takdir bekleyen ressama Mustafa Kemal şöyle söylemişti:

"Bu resmi katiyen sergilemeyin. Çünkü bu savaşa katılan herkes bilir ki, gerek bizler, gerek atlarımız bir deri bir kemik kalmıştık. Bu mükemmel ve besili muharipleri resmetmekle, Sakarya Savaşı'nın şerefini gölgeliyorsun azizim..."

Mustafa Kemal'in Sakarya Zaferi, millî Türk Hükümeti'nin diğer ülkeler tarafından tanınmasını süratlendirdi. Nitekim bir ay sonra Sovyet Kafkas Cumhuriyeti ile "Kars Anlaşması", daha sonra da Fransa ile "Ankara Anlaşması" yapıldı. Bunu Hindistan, Afganistan ve diğer doğu ülkeleri takip etti. Bu meyanda Sovyet Rusya para yardımında da bulunmaya başladı. Ancak başlangıçta Anadolu ihtilalini kendi emelleri istikametinde kullanacaklarını düşünen Rus komünist yönetimi, Mustafa Kemal'in ve arkadaşlarının gerçek niyetlerini anlayınca ümitleri kırıldı. Zira Mustafa Kemal'in gözü Batıda, gönlü de Batı usulü demokraside idi. Bununla beraber komşuları ile iyi ilişkileri arzuluyor, Rusya ile iyi, fakat ölçülü ve mesafeli bir ilişkiye dikkat ediyordu.

Şimdi sıra, düşman kuvvetlerinin anavatandan temizlenmesine gelmişti. Böylece 1921 kışı ve 1922 baharı, askeri hazırlıklarla, topyekûn savaş hazırlıkları ile geçti. Diğer taraftan Yunanlılar da Eskişehir-Kütahya-Afyon hattında çok iyi bir savunma mevzii hazırladılar ve tahkim ettiler. Yetkili İngiliz ve Yunanlı şahsiyetleri, bu savunma hattının, Türkler tarafından hiçbir suretle ele geçirilemeyeceğini iddia ediyorlardı.

Levent Şahverdi Arşivi

BÜYÜK TAARRUZ

Nihai taarruz için bir taraftan her türlü hazırlıklar yapılırken, diğer taraftan harekât planı üzerinde incelemeler geliştiriliyor, buna uygun kıta intikalleri de çok gizli şekilde yapılıyordu. Taarruz planı üzerinde Mustafa Kemal ile diğer komutanlar arasında görüş ayrılığı belirmişti. Çoğunluğun görüşü cephe taarruzu ile düşman savunmasının yarılması ve demiryolu mihverinin takip edilmesi idi. Mustafa Kemal'in görüşü ise, asıl kuvvetleri güneye kaydırarak düşman sağ kanadının kuşatılması ve gerisinin kesilerek imhası idi. Ancak güney kanat bölgesinde arazi dağlık ve sert, savunmaya daha elverişli idi. Neticede, bu görüş kabul edildi. Taarruz 26 Ağustos 1922 sabahı başlayacaktı.

Mustafa Kemal, taarruzda başarının büyük ölçüde baskına dayanacağına daima inanmıştı. Bu nedenle gizlilik ve aldatma tedbirlerini azami ölçüde uyguladı. Ankara'dan cepheye gidişini örtmek için de, taarruz günü için Ankara'da bir akşam partisi davetiyesi bastırıp dağıttı. Tren yerine otomobille Ankara'dan ayrılırken, yakın arkadaşlarına "Yunanlıları 14 gün içerisinde imha edip denize dökeceğim" demişti.

26 Ağustos sabah şafakla beraber bütün cephede yoğun bir topçu ateşi başladı. Vuruşma çok kanlı ve kısa oldu. Saat 09.30'a kadar tümen hedeflerinin ikisi hariç, hepsi ele geçirildi. Bunlardan Çiğil Tepe'deki tümen komutanı, çok sert bir arazide çetin düşman mukavemeti karşısında hedefini zamanında ele geçiremediği için intihar etmiştir. Birkaç saat sonra bu tümen de ağır zayiat pahasına hedefine ulaşmıştır. Taarruz, her cephede o kadar seri ve şiddetli gelişmişti ki, Yunan Başkomutanlığı taaruzun ağırlık merkezini anlayamamış ve bu yüzden ihtiyat kolordusu bir süre hareketsiz kalmıştır. Savaşı, Mustafa Kemal ilk hatlardan yönetirken, Yunan Başkomutanı çok gerilerde İzmir Limanı'ndaki bir yattan idare etmiştir.

30 Ağustos 1922 günü düşman kuvvetlerinin büyük kısmı kuşatılarak imha edilmiş, kalanlar da 9 günlük bir takip harekâtı ile İzmir'de denize dökülmüştür.

Çekilme sırasında Yunan kuvvetlerinin Türk köylerini yakması, ihtiyarları ve çocukları katletmesi kolay unutulamayacak olaylardır.

30 Ağustos Zaferi'nden sonra esir edilen Yunan Başkomutanı, General Trikopis, Mustafa Kemal'in çadırına getirildiğinde galip Komutan, samimiyetle onun elini sıkmış ve kendisine "yorulmuş olmalısınız, buyurun oturun" diyerek sigara ve kahve ikram etmiştir. Trikopis de kendisine: "Si-

Levent Şahverdi Arşivi

zin bu kadar genç olduğunuzu bilmiyordum, General" demiş ve beraberce geçmiş harekât hakkında konuşmuşlardır.

Daha sonra Mustafa Kemal İzmir'e girdiğinde, Hükümet Konağının merdivenlerine halı yerine Yunan bayrağının serildiğini görmüş ve derhal kaldırılmasını emrederek: "Bayrak bir ülkenin bağımsızlığının sembolüdür" demiştir.

İzmir'in Türkler tarafından geriye alınması ile üç yıllık Yunan işgali fiilen sona ermiş oluyordu.

Büyük taarruzun tam zaferle sonuçlanması onbeş günü almıştı. Daha sonra Mustafa Kemal Ankara'ya döndüğünde arkadaşlarına "kusura bakmayın, insan bazen hesap hatası yapıyor, tahminimde bir gün yanılmışım" demiştir.

Türk ordusunun İzmir'i kurtarmasından sonra Boğazlar geriye alınmış, büyük bir heyecan ve nümayişle İstanbul'a girilmiş ve Ekim'de imzalanan Mudanya Mütarekesi ile de Doğu Trakya tekrar Türkiye'ye verilmiştir. Bunu hemen takiben de, T.B.M.M.'de kavgalı müzakerelerden sonra saltanat kaldırılarak, 7 asırlık Osmanlı Hanedanı'nın yönetimine resmen son verilmiştir.

Bundan sonra Lozan Barış Konferansı başladı ve oldukça çetin ve uzun müzakerelerden sonra da 24 Temmuz 1923'te anlaşmayla sonuçlandı. Esas anlaşma 143 maddeden oluşmakta, Türkiye'yi "bugünkü sınırları içerisinde ve tüm egemenlik hakları ile" kabul etmektedir.

Türk zaferi nedeni ile, Küçük Asya'da yeni bir Yunan İmparatorluğu yaratmak isteyen İngiliz Başbakanı (Loyd George) muhaliflerin parlamentodaki sert eleştirileri karşısında istifa etmek zorunda kaldı. İngiliz yazar Lord Kinross'un ifade ettiği gibi, üç yıllık savaştan sonra, küçümsenen "Türk ayaklanması" bir İngiliz hükümetinin ve şöhretli bir başbakanının düşmesine sebep oldu. Romantik realisti düşürdü. Makedonyalı, Kelt'i yendi.

Harbin sona ermesi ile, Mustafa Kemal "uzun vadeli ilk hedefine" ulaşmış, vatanı düşmanlardan kurtarmış oluyordu. Şimdi müteakip büyük hedefi yeni bir ülke yaratılmasıydı.

Nitekim Atatürk'e göre, "her büyük meydan muharebesinden, her büyük zaferin kazanılmasından sonra, yeni bir alem doğmalıdır. Yoksa, başlı başına zafer, boşa gitmiş bir gayret olur".

Levent Şahverdi Arşivi

Bu nedenle, yüzyıllarca din etkisinde kalmış olan ortaçağın sosyal sistemini değiştirerek yerine modern ve Batı uygarlığına dayanan bir düzen getirmek lâzımdı. Mustafa Kemal, bu hedefine de, adım adım ve ortam ve fırsatları kollayarak ulaşacaktı. Bu, bir seri reformların yapılmasını gerektiriyordu. Planlamada çok uzak görüşlü, fakat uygulamada pratikçi kişiliği ile, harp sonrası ilk önemli adımı atma kararını verdi ve "Cumhuriyet"i ilân düşüncesini parlamentoya sundu ve bu Meclis tarafından kabul edilerek 29 Ekim 1923 tarihinde millete ve dünyaya ilân edildi. Büyük bir coşku ile milletçe kutlandı. İlk cumhurbaşkanı olarak da Mustafa Kemal seçildi.

Yeni yönetimin, modern bir zihniyetle din etkisinden tamamen arındırılmış olarak icraatta bulunulmasını sağlamak amacıyla halifeliğin de kaldırılması gerekiyordu. Böylece, Türkiye'yi ortaçağa bağlayan bu köprü de atılmış olacaktı. Halifelik; Osmanlı sultanlarının, Müslümanların Peygamber Hazreti Muhammet'in vekili ve İslâm aleminin başı olarak dini en yüksek payeyi ifade eder.

Tahmin edileceği gibi, Meclis'in, bu kararı vermesi ve yüzyılların geleneğini değiştirmesi kolay olmadı. Mustafa Kemal, bunda da üstün mantık ve ikna kabiliyetini kullandı.

Girişilen hamlelerden diğeri, şapka ve kıyafet reformudur. Toplumun, gerek ruhen ve fikren ve gerek şeklen uygar olması gerekiyordu. Yüz yıla yakın giyilen fes, âdeta geri kalmışlığın ve tevekkülün bir sembolü idi. Ancak, fesin kaldırılarak, yerine Avrupa tarzı şapkanın kabulü, dindar çevrelerde tepkilere yol açabilecekti. Bununla beraber bu değişiklik ya şimdi yapılabilirdi veya hiçbir zaman gerçekleşemezdi. Sorunu tam ve temelinden halletmek için Mustafa Kemal, aşırı muhafazakâr ve mutaassıp olarak bilinen fakat İstiklâl Savaşı'na önemli katkısı bulunan Kastamonu ilini ilk uygulama yeri olarak seçti. Vatanı kurtaran millî kahraman Mustafa Kemal'in Kastamonu'yu ziyareti haberi, bölge halkı üzerinde büyük bir sevinç ve heyecan yaratmıştı. Duvarlara, millî kahramanın, büyük boyda hayali resimleri çizilmişti. Bu resimlerde Mustafa Kemal, palabıyıklı, fesli ve bir elinde uzun bir kılıçla canlandırılıyordu. Ziyaret günü Mustafa Kemal açık bir araba içerisinde kasabanın girişine vasıl olduğunda halk önce şaşırdı. Bir kısmı da mırıldandı. Çünkü Mustafa Kemal'in üzerinde tam Batı tarzı yazlık bir elbise, başında da Panama şapkası vardı ve bıyığı da yoktu. Bu kıyafet, Türkiye'yi işgal etmek isteyen kâfirlerin kıyafetiydi. Manzara, ilk anda şok tesiri yapmıştı. Ancak, halk, arabanın etrafında toplanıp

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal konuşmaya başlayınca, önce kendisini büyük bir ilgi ve sessizlik içerisinde dinlediler, daha sonra Mustafa Kemal halka sordu:

— Kıyafetiniz millî midir? (hayır nidaları)

— Uygar ve uluslararası mıdır? (yine hayır!.. cevapları)

— Ben de sizinle beraberim. Bu millete uygar ve uygun bir elbise yakışır. Bundan sonra hep beraber böyle giyineceğiz ve bunu başımıza koyacağız. "Serpuşun adı şapka"dır, demiş ve elinde tuttuğu şapkayı giymiştir.

Kastamonu halkı, bir kısmı hoşnut olmasa da, millî kahramanının bu girişimini kabullenmiş ve daha sonra bir emirname ve onu takiben bir kanunla şapka giyilmesi, fesin atılması mecburi kılınmıştır.

Şimdi sıra "kadınların hürriyeti"ne gelmişti. Ortadoğu'da ve hatta Uzak Doğu'da, Japonya'da, genellikle erkek önde gelir. Her iki cins, kanunlar önünde eşit olmalarına rağmen erkek birçok yerlerde üstün kabul edilir ve sosyal avantajlara ve serbestliklere sahiptir. Müslüman ülkelerde de kadın, yüzünü ve vücudunu, erkeğinden başkasına karşı gizli tutar. Ayrıca birçok Müslüman ülkede, bir erkek dini merasimle, birkaç kadınla evli bulunabilir. Osmanlı döneminde Türklerde de böyleydi. Erkek ve kadın arasındaki hukuk ve töredeki eşitsizlik kaldırılmadan sosyal bünyede batılılaşmak imkansızdı. Bunun için, Mustafa Kemal ananelerine bağlı halktan gelecek reaksiyonları dikkatle hesap ederek, fakat çekinmeden, bu sahada da atılım yaptı. Bugün Türkiye'de "kadınla erkek eşit haklara" sahiptir. Eşit sosyal imkânlar içinde çalışır ve yaşarlar. Artık yüzü peçe ile örtülü değildir. Bazı köylerde millî kıyafetler hâlâ korunmakla beraber, bütün şehir ve kasabalarda ve köylerin çoğunda kıyafetler tam batılıdır. Kadınlar, erkeklerden kaçmazlar. Her erkeğin yalnız bir eşi vardır. Evlenme ve boşanmada eşit kanuni haklara sahiptirler. Evvelce erkeğin "seni boşadım" demesi yeterli idi.

Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilen önemli yeniliklerden birisi de, Türkiye Devleti'nin, Batıda olduğu gibi "lâikliği" kabul etmesidir. Böylece din ve devlet işleri birbirinden tamamen ayrılmış ve vatandaşlar, bir ayrıcalık yapılmaksızın, kendi dini inanışlarında serbest bırakılmışlardır.

Türkiye'yi Batıya bağlayacak önemli reformlardan birisi de "yazı şekli"ydi. Nitekim Arapça yazı, Türkiye'nin uluslararası fikri ilişkilerini boğuyor ve kültürel gelişmesini engelliyordu. Yüzyıllarca Arap harflerini kullanan Türkler, 1928'de yapılan yazı reformu ile öğrenmesi çok daha kolay

Levent Şahverdi Arşivi

olan "Lâtin harfleri"ni kabul etmiştir. Yeni harflerin kabulü ile okuma yazma bilenlerin sayısında da göze batan bir artış başlamıştır.

Bu reformdan sonra, hafta sonu tatilleri, dini gün olan cumadan, pazara alınmış, miladi takvim kabul edilmiş, uzunluk ve ağırlık ölçüleri Avrupa standartlarına göre değiştirilmiş, Türk dili benliğine kavuşturulmuş, Arapça okunan ezan Türkçeleştirilmiş ve 1934 yılında da soyadı kanunu kabul edilmiş ve Mustafa Kemal'e milletçe "Atatürk" adı verilmiştir.

Diğer taraftan, din kisvesi altında ve cahillerin elindeki medrese, tekke ve zaviyeler kapatılmış, yerine, bilime dayalı okullar açılmış, öğretmenler yetiştirilmiştir. Mustafa Kemal, "Hayatta En Hakiki Mürşit İlimdir" vecizesiyle bilime verdiği değeri vurgulamış ve eğitim-öğretime Batı tipi yön vermiştir.

Ayrıca, din etkisi altındaki şer'i mahkemeler ve dini hukuk kaldırılmış ve İsviçre Medeni Kanunu esas alınarak yeni "Medeni Kanun" çıkarılmış ve kazai organ bağımsızlığa kavuşmuştur.

Bu devamlı gelişmeler, 1930'larda Türkiye'ye ilginç bir dinamizm getirmiş, ekonomik ve sosyal hayat canlanmıştır.

Savaş sonrası ekonomik güçlükler ve imkânsızlıklara ilave olarak 1930'ların başındaki dünya ekonomik krizi, bu alanda yapılması gereken girişimlerde, aşılması gereken dev bir engel idi. Harp öncesi ve süresince Türkiye'de genellikle köy ekonomisi hakimdi. Halk maişetini genellikle kendi mahalli üretimi ile sağlıyordu.

Bu mahallî, kanaatkâr ve çok sınırlı üretimle millî kalkınma hamlelerinin gerçekleştirilmesi imkânsızdı. Kalkınmanın, tam liberalist sistemle gerçekleştirilmesi de imkânsızdı. Çünkü bunu gerçekleştirecek ne sermaye, ne tecrübe ve ne de teknoloji ve üretim kapasitesi mevcuttu. Diğer başlıca ekonomik sistem olan kollektivist ve komünist düzen de Türk milletinin ne karakterine ne adetlerine ve dini anlayışlarına ve ne de Mustafa Kemal'in demokrasi anlayışına uyamazdı. Bu konuda yapılan uzun incelemelerden sonra, Türkiye için karma ekonomi sisteminin kabulüne karar verildi.

Bu nedenle süratli bir kalkınma için bir taraftan özel teşebbüs teşvik ve desteklenirken, diğer taraftan halkın gücü dışına çıkan yatırımlar ve üretim veya işletmeler devlet tarafından yapılacaktı. Demiryolculuğu, madenlerin çıkarılması ve işletilmesi, karayolları inşaası, silah ve cephane, çi-

Levent Şahverdi Arşivi

mento, şeker vb. Bu karma ekonomidir. Zamanla özel teşebbüs geliştikçe, Kamu İktisadi Teşekküllerinin yerini alacaktı. Nitekim, geçen 50 küsur yıldan bu yana bu sistem uygulanmış, özel sektör ekonomide gittikçe artan ölçüde yer almaya başlamıştır. Bu meyanda, memlekette üretilemeyen mallar veya hizmetler ve teknoloji için yabancı sermayeye de imkânlar tanınmıştır. Bugün bu sistem içerisinde ekonomik gelişme ve düzenleme yolundadır.

Bütün bu gelişmeler olurken, Mustafa Kemal, daima düşündüğü "Batı tarzı demokrasi"yi gerçekleştirmek için, çok partili sistemi iki defa denedi ve 1930 yılında da Serbest Fırka'yı kurdu. Ancak üç ay kadar süren bu sistem, bir önceki denemede olduğu gibi Meclis'te sert mücadele ve kavgalara ve dini ayaklanmalara yol açtı ve nihayet yeni parti liderinin önerisi ile lağvına gidildi.

Mustafa Kemal, çok arzu etmesine rağmen çok partili sistemin yerleşmesini görememiştir. Ancak ölümünden 6 yıl sonra çok partili sisteme geçilmiştir.

Atatürk'ün dış siyasetine gelince; komşu ülkelerle ve diğer yabancı ülkelerle ilişkilerde Atatürk'ün ana düşüncesi, "sulh içerisinde beraber yaşama" prensibine dayanıyordu. Bu nedenle, "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" dış ilişkilerde O'nun parolası olmuştur. Nitekim Ruslarla ve komşu Arap ülkelerle dostluk anlaşmaları yapılmış, İngiltere ile pürüzler kısa zamanda halledilmiş ve iyi ilişkiler kurulmuştur. Yunanistan'la, geçmişin acı hatıraları bir kenara itilerek, kardeşliğe yakın derecede dostluk bağları kurulmuş, hatta Türkiye'yi ziyarete gelen eski düşmanımız Yunan Başbakanı Venizelos, Türklerden gördüğü yakın ilgi üzerine, iki ülkenin bir nevi birleştirilmesi fikrini dahi ortaya atabilmiştir.

Diğer taraftan, Avrupa'da gittikçe dikkati çekmeye başlayan iki diktatörün, Hitler ve Mussolini'nin dünya barışını tehdide başlayan tutumları karşısında, daha ilk belirtilerde, Atatürk, Balkan ülkeleri arasında bir paktın kurulması öncülüğünde bulunmuş ve bölge ülkeleri arasında 1934 yılında bir anlaşma oluşturmuştur (Balkan Paktı).

Keza İran'la, Afganistan ve Irak'la ilişkiler çok iyi bir düzeye getirilmiştir (Saadabat Paktı).

Mustafa Kemal, bir nazariyatçı, teorik bir ideolojist değildi. Fikirlerinde daima pratik ve uygulayıcı idi ve bunu kimseye zorla kabul ettirmek de istemezdi. Bir gün, bazı Avrupalı yazarların iddia ettiği gibi, "bir dik-

Levent Şahverdi Arşivi

tatör olup olmadığını" soran bir öğretmenler grubuna şu ılımlı cevabı vermiştir: "Eğer diktatör olsaydım, bu soruyu bana sormanıza müsaade edilmezdi".

Kuvvetli liderlerin "tek parti sistemi" ile yönettiği idareler, diktatörlük olarak bilinmektedir. Bu tür yönetimler, içeride kuvvetli olmak için genişleme siyaseti güderler. Dış tehlikeler yaratırlar. Atatürk, bunun aksini yaparak, genişletmek yerine, eski sınırlarına nazaran daha dar bir bölgeye kendi inisiyatifi ile razı olmasını bilmiş ve hatta, muzaffer olduğu sırada, şimdiki hudutlarımıza yakın olan doğum yeri Selanik'i dahi almamış, emperyalizmin daima karşısında olmuştur. Ayrıca Atatürk, daima hukuka demokratik müesseselere dayanarak çalışmış, seçimle gelen kongre veya parlamentoların teşrîî güçlerini, serbest münakaşalarını ve oylarını kullanmalarını, millî iradenin temel prensibi olarak kabul etmiştir.

Nitekim 1930'larda güçleri ve şöhretleri gittikçe artmaya başlayan Hitler ve Mussolini'yi dünya barışı için tehlikeli birer diktatör olarak nitelemiş ve "Sezar rolünü" oynamaya çalışan Mussolini için "bir gün kendi milleti tarafından asılacaktır" kehanetinde bulunmuştur.

1932 yılında General Douglas Mac Arthur Türkiye'yi ziyaret ettiği vakit, o günkü dünya olaylarını bir sohbet havası içerisinde konuşmuşlar ve geleceğe ait endişelerini karşılıklı olarak dile getirmişlerdir. Atatürk, bu görüşmede, Birinci Dünya Savaşı sonunda galip devletlerin, savaşın çıkış nedenlerine bakmaksızın ve barışın geleceğini güvence altına almaksızın mütarekeden farksız bir muahede yaptığını belirtmiş, Avrupa'nın kaderini yine Almanya'ya bırakıldığını ifade etmiştir. Her gün güçlenen bu disiplinli, çalışkan ve dinamik milletin, bir gün Versay Anlaşması'nı yırtarak yeni bir dünya savaşına yol açacağını ve bu savaşın muhtemelen 1940-1945 yılları arasında başlayacağını söylemiş, daha sonra "Amerika Birleşik Devletleri'nin harbe katılacağını ve bu nedenle Almanların mağlup olacağını, ancak esas galibin Bolşevikler olacağını ve dünyaya büyük sorunlar getireceği" kehanetinde bulunmuştur.

General Mac Arthur da aynı görüşe katılmış ve o da Asya ve Pasifik'e ait görüş ve endişelerini belirtmiştir ki, olaylar daha sonra, bu iki liderin haklılığını kanıtlamıştır.

Atatürk'ü ziyaret eden ünlü kişilerden birisi de Romanya Kralı Carol'dur. Bu ziyaret pek parlak olmamıştır. Bir konuşma sırasında Kral, kendisine şöyle söylemişti: "Avrupa'da bugün en önemli konu Südet me-

Levent Şahverdi Arşivi

selesidir. Çekoslavakya Cumhurbaşkanı Dr. Beneş Almanların Südet'i istemelerine karşı inadı ile durumu iyice güçleştiriyor ve bu yüzden belki de Avrupa'da bir harp olabilecek". Atatürk bu söz üzerine koltuğunda dikleşmiş ve gözlerinde hiddet parıltısı ile Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü'ye dönerek "Majestelerine şunu sor: Kendi ülkesinin bağımsızlığından birinci derecede sorumlu olan bir cumhurbaşkanından nasıl bir davranış bekliyordu?". Kral, bu söz üzerine sararmış ve daha emin bir konuya geçerek Romanya'nın Balkan Paktı'na olan bağlılığına değinmiştir.

Atatürk, herşeyden önce bir realistti ve dünya olaylarını da o açıdan görüyordu. Dünyadaki ülkelerin refahlarını, birbirine dayalı olarak kabul ediyordu. Bunu şöyle ifade etmiştir:

"Tüm insanlığı, tek bir insan vücudu ve her ülkeyi de o gövdeyi meydana getiren uzuvlar gibi düşünmeliyiz. Dünyanın herhangi bir yerinde bir hastalık olursa, bundan bana ne dememeliyiz. Eğer böyle bir hastalık olursa, bu bize olmuş kadar ilgilenmeliyiz".

Yukarıda kısaca açıklananlar, Atatürk'ün yaratmak istediği ve bunda büyük ölçüde muvaffak olduğu yeni ve modern Türkiye için neler düşündüğünü ve öngördüğünü yansıtmaktadır. Milletine hedef olarak gösterdiği bu ana düşünceler, "Atatürk ilkeleri"dir.

Kurtarıcı ve kurucu Atatürk'ün en büyük eseri, şüphe yok ki, yarattığı "yeni ve modern Türkiye'dir. Türkiye Cumhuriyeti"dir. Bu cumhuriyetin temeli, Atatürk reformları, kısaca "Atatürk inkılâbı"dır. Atatürk inkılâbı da, yönünü ve hızını "Atatürk ilkeleri"nden almaktadır...

Bütün ömrü, çok çetin şartlarda savaş ve mücadele içerisinde geçen Atatürk 57 yaşında siroz hastalığından öldü. Ölümüne bütün millet, bir kurtarıcı ve koruyucu kaybetmenin teessürü içinde ağladı... Genç, ihtiyar, çocuk, bütün bir milletin hıçkırarak ağlayışını görmek, o hüznü yaşamak, bizim neslin unutulmaz anılarındandır.

Bütün Türk milleti ona içten inanarak, güvenerek ve severek bağlı idi. Milletinin nazarında O, bütün iyiliklerin ve yüceliklerin timsali idi. Buna mukabil kendisi de, "şahsının naçiz ve herkes gibi fani olduğunu" "Türklüğün ve Türk milletinin yüce olduğunu" söylemiş ve her girişiminde, her başarısında milletinin güç ve desteğine güvenmiş, ondan ilham ve kuvvet almıştır.

Cenazesi, uzak-yakın birçok ülkelerin gönderdiği ihtiram kıtaları ile muhteşem bir törenle kaldırılmıştır. Atatürk'ün yarattığı barışsever ve

Levent Şahverdi Arşivi

güvenilir bir ülkede bir araya gelen bu misafir yabancı askerler, ne yazık ki 10 ay sonra silahlarını birbirlerine yöneltecekler ve ikinci bir dünya savaşının içerisinde kendilerini bulacaklardı. Bu, Atatürk'ün kuvvetle sezdiği, fakat şahsen göremediği karanlık bir gelecekti...

Türkiye'nin jeo-stratejik durumu, geçmişte olduğu gibi bugün de, çeşitli dünya devletlerinin çatışan menfaatlerine sahne olmakta ve Türkiye'yi ciddi sorunlarla karşı karşıya bulundurmaktadır.

Nitekim, bugün "aşırı soldaki düşmanlar"la, "gerici unsurlar", Türkiye'yi Atatürk'ün çizdiği yoldan ayırarak "komünizme veya aşırı dinci bir rejime" çekmek istemektedirler. Bu iki büyük tehlikeyi daima sezmiş olan Atatürk, genç ve aydın kitleye yapmış olduğu tarihi ve edebi beyanatı ile, gelecekte dışardan ve içerden gelecek tehlikelere karşı milleti uyarmış ve kurduğu cumhuriyeti "bu dinamik kitleye emanet" etmiştir.

Atatürk'ün, gençliğe bu hitabesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve bağımsızlığının sonsuza dek muhafazası ve müdafaası için gençliğe yol göstermekte ve onları görevlendirmektedir.

Çok kısa ve ana hatları ile belirtilen Atatürk'ün hayatı derinliğine incelendiğinde, onun ilginç ve müstesna kişiliğinin bariz yönleri hemen dikkati çeker ki bunları şöyle özetlemek mümkündür:

O, herşeyin üstünde, hürriyet aşığı ve bağımsız bir insandı. Vatanını çok seven, onu yüceltmek isteyen gerçek bir vatanseverdi.

Vatanına hizmet için, kendisine daima, "uzun vadeli hedefler" seçmiş ve hiç şaşırmadan ve yılmadan ona doğru ilerlemiştir. Seçtiği hedefler, hiçbir zaman hayali arzular olmamıştır. "Gerçekçilik ve pratiklik" onun çarpıcı özelliklerindendir.

Seçtiği hedefe ulaşmada, safhalama ve zamanlamayı çok ustalıkla uygulamış, her hamle için en uygun zamanı kollamıştır. Gerek askeri hayatında ve gerek devlet yönetiminde, dikkati çeken olaylardan ve başarılardan süratle yararlanmasını bilmiştir. Kıtasını ve milletini daima gelişen durumdan haberdar ederek aydınlatmış, önemli kararlardan önce üstün ikna gücünü kullanmıştır.

Kişiliğinde, önderlik prensiplerinin bütün niteliklerini toplamış, daima "örnek" olmuş, gerektiğinde yönetici makamında, gerektiğinde en ileri hatta, ateş altında veya en fakir vatandaşı ile yanyana bulunmuş, onların dertleri ile ilgilenmiştir. Askerini ve milletini her yönü ile çok iyi tanımış,

Levent Şahverdi Arşivi

onlara "öl" emrini verdiği vakit, tereddüt etmeden öleceklerini bilmiştir. Atatürk'ün başarılarının temeli, şüphe yok ki, gücünü ve ilhamını milletinden almış olmasıdır.

Milliyetçi Atatürk, aynı zamanda insancıldır. O, bütün insanların eşit hak ve fırsatlara sahip olmasına inananların bayraktarı olmuştur.

Ölümünden bu yana 43 yıl geçmiş olmasına ve dünyamız bir dünya harbi ve onu takiben ciddi bunalımlar yaşamış ve yaşamakta olmasına rağmen, Türkiye Cumhuriyeti, O'nun gösterdiği Batı uygarlığı ve demokrasisi yolunda, hür dünyanın saflarında ve Nato ittifakının bir üyesi olarak sağlam adımlarla yürümektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İNKILÂPLARIN EN ZORU

Ord. Prof. Dr. SADİ IRMAK

Bir özgür fikir karargâhı olan Ata'nın sofrasında bulunduğum akşamların birisindeydi.Atatürk, alışılmış şekilde, sorular ve problemler ortaya atıyor, özgür bir tartışma havası içinde geniş çaplı bir fikir alışverişi oluyordu. Akşamın ilerlemiş bir saatinde birdenbire en enteresan sorularından birisini bize yöneltti. Bu soru şuydu: "İnkılâplarımızın en gücü hangisidir?" doğrusu böyle bir soruya muhatap olabileceğimizi düşünmemiştik. Kafamın içinde türlü düşünceler kaynaşmaya başlamıştı. Aklıma ilk gelen cevap, en zor inkılâbın "lâiklik inkılâbı" oluşuydu. Nitekim cevap sırası bana gelince bunu ifade ettim. Atatürk bunu beğenmedi. Hatta başka arkadaşların da verdikleri cevabı doğru bulmadı. Bizi bir hayli beklettikten sonra soruya cevabı kendisi verdi: "İnkılâpların en gücü müzik inkılâbı" dır dedi. Sonra fikrini izaha başladı. "Çünkü dedi bu inkılâp kişinin iç dünyasını yenilemeyi gerektirir. O ana kadar alıştığı ve sevdiği duyguları birdenbire bırakıp beyninin içine yeni bir âlem aşılamak demekti müzik inkılâbı." İtiraf etmeliyim ki bu cevap ilk anda bana biraz yabancı gelmişti. Fakat gel zaman git zaman, düşünüp araştırdıkça Atatürk'e hak verdim. Çünkü yöneldiğimiz çağdaş kültürün ortak alanı çağdaş polifonik müzikti. Bunu benimsemeden çağdaşlaşma imkânsızdı. Batının Germen, Slav, Anglosakson ve Latin kültür ortamlarının tek ortak unsuru, polifonik müzikti. Çağdaşlaşmak kararında olan bir toplumun bu büyük kültür mirasına katılması zorunlu idi. Unutulmamalıdır ki çağdaş kültür ortamının herhangi bir milletin tekelinde olmadığı bir gerçektir. Bu ortak kültür ortamının unsurları Greko-Latin kültür mirası, Rönesans, Rasyonalizm ve nihayet 19. yy'dan itibaren şahlanan müspet ilimlerdir. Biz kaderimizin ve tarihimizin sonucu olarak bu kültür unsurlarını zamanında benimseyememişiz. Bütün bu kültür unsurlarının kaynaşarak meydana getirdikleri çağdaş polifonik müziktir.

Şimdi bu görüşe karşı hemen hemen bir asırdır ortaya atılmış ve hâlâ da izlerini sürdürmekte olan ve çok güçlü görünen bir itiraz vardır. Bu büyük beşeri kültür mirasına yöneliş acaba millî olan kültürümüzde bir arıza meydana getirir miydi? Buna karşı hemen şu cevap verilebilir: Bu müşterek kültür dünyası içinde mahallî karakterleri yansıtan bir Slav, bir Germen ve bir Latin kültürünün ve özellikle müziğinin var olduğu gözden

Levent Şahverdi Arşivi

uzak tutulamaz. Çağdaş polifonik müzik seslere çok daha geniş ifade ve yansıma kudreti vermiştir. Kendi müziğimizi bu olanaktan yoksun bırakmaya milliyetçilik denemez. Aksine kendi millî kültürümüzü geliştirmek ve kökleştirmek için insan kafasının doğurduğu ifade olanaklarını bütün genişliği ile biz de benimsemeliyiz. Şüphe edilemez ki polifonik müzik sistemi tek sesli sistemden çok daha geniş ifade imkânına sahiptir. Bu bakımdan gerçek bir çağdaşlaşma ancak çağdaş müzik olanaklarının benimsenmesiyle gerçekleşebilir. Şu var ki Atatürk'ten sonra da bu tartışma sona ermemiştir. Bir taraftan her türlü çağdaşlaşmanın millî belleğimizin karakterlerinden bir uzaklaşma olacağına inananlar, onun karşısında da çağdaş kültürü yaratmış olan bütün olanakları ve metotları olabildiğince benimseyenler bugün de bulunmaktadır. Bu düşünceye karşı direnişler Atatürk döneminde var oldukları gibi bugün de sürmektedir. Bu sebepten Atatürk'ün inkılâpların en gücü olarak nitelediği müzik inkılâbı hâlâ tam gerçekleşememiştir. Rahmetli Atatürk büyük kararlarını anlatırken gözlerinde beliren kıvılcımlanmaları yine göstermiş ve şöyle demişti:

"Evet bu inkılâp çok zordur. Fakat bu da mutlaka yapılacaktır." Ne çare ki bu büyük hamlenin tam gerçekleşmemesine ömrünün kısalığı sebep olmuştu. Kendisi bu inkılâbı göremediği gibi ondan sonraki kuşaklar da hâlâ tereddüt içindedirler. Fakat bu tereddüdü anlamak imkânsızdır. Müzikte polifonik ifade metodu insan zekâsının ve ruhunun yaratttığı en önemli araçlardan birisidir. Millî müziğimizi ve kültürümüzü bu araçtan yoksun bırakmak caiz görülemez. Nitekim müzik gibi bir sanat dalı olan edebiyatımızda ve temaşa sanatlarımızda bu çağdaş olanaklara yönelmek bir asırdır sürmektedir ve elbette çok feyizli sonuçlar vermiştir. Bu gelişmenin müziğimizde de yapılması polifonik müziğe tam olarak bir içtenlikle inanarak yönelmemizle mümkün olur. Edebiyatımızda, temaşa sanatlarımızda ve müspet ilimlerde çağdaş ifade olanaklarının benimsenmesi sayesinde bugünkü seviyemize gelebilmişizdir. Şüphesiz bu gelişme daha erken başlasaydı ve daha içtenlikle uygulansaydı bugün genel kültür kollarında daha ileri bir durumda olacaktık. Bu ilkeyi müziğe uygulamamak haklı bir sebebe dayandırılamaz. Bu yoldan müziğimizin millî olmaktan çıkacağı bir vehimdir ve bu muhteşem sanat dalının gelişmesine başlıca engeldir. Bahsettiğim toplantıda Atatürk bunları birer birer anlatmış ve bu inkılâbın güçlüğüne işaret ettikten sonra şöyle demişti: "Bu sebeplerden müzik inkılâbı en güç inkılâptır. Fakat bu güçlüğe rağmen bu inkılâp da mutlaka yapılacaktır." Hemen şunu ilâve etmeliyim ki müziğimize çağdaş olanakları getirme azminde bulunan Atatürk kendi müziğimizin na-

Levent Şahverdi Arşivi

melerini en iyi bilenlerden ve en çok sevenlerden birisiydi. Bu sebeple onun düşüncesini kendi müziğimizi bir küçümseme olarak almaya imkân yoktur.

O akşamki sohbet beni bu konuda uyaran bir görüşün ifadesi olmuştur.

Çağdaş polifonik sistemin müziğimize getirilmesi bir gerileme ve unutma değil, aksine çok derin bir gelişme ve kökleşme sonucunu doğuracaktır. Bu sonuç tam olarak gerçekleştiği zaman bugün ona karşı duranlar onu içten ve samimiyetle benimseyeceklerdir. Bahis konusu olan şey, kendi müzik kültürümüze yeni olanaklarla yeni ufuklar açmaktır. Müziğimizi seven hepimiz elbette bu gelişmeyi beklemekte ve özlemekteyiz.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

MODERNLEŞME İDEOLOJİSİ OLARAK ATATÜRKÇÜLÜK

Prof. Dr. İSMET GİRİTLİ

— I —

1981'de Türkiye'de ve Dünya'da kutlanan Atatürk'ün 100. Doğum Yılı dolayısıyla yazılan ve söylenenlerin büyük kısmı, geçmiş yıllarda olduğu gibi, "Atatürk Olayı"na daha ziyade mazide yaşanmış parlak bir tarihi olay olarak bakmaktadır. Oysa önemli olan Atatürk'ün bize bıraktığı "fikrî miras" Kemalizmin bugün de yaşayan bir ideoloji olduğunun vurgulanması ve Türkiye'nin bugünkü ve yarınki güncel sorunlarının çözümünde kullanılabilecek bir inanç sistemini, aksiyon programını ve pragmatik metodunu da oluşturduğunun anlatılması ve anlaşılmasıdır.

Zira yıllar süren araştırmalardan sonra vardığımız sonuca göre; Kemalizm siyasal, ekonomik ve kültürel alanda bir "Çağdaş Türkiye"yi amaçlamakta ve bu nedenle bir "Ulusal Modernleşme İdeolojisi"ni meydana getirmektedir. Atatürk 5 Kasım 1925 tarihinde Ankara Hukuk Mektebini açış nutkunda özetle şunları söyler: "Türk İnkılâbı nedir?.. Bugünkü devletimizin şekli, asırlardan beri gelen eski şekilleri bertaraf eden en mütekâmil tarz olmuştur." Milletin varlığının devamı için fertleri arasında düşündüğü ortak bağlılık asırlardan beri gelen şekil ve mahiyetini değiştirmiş, yani millet dinî ve mezhebî bağlılık yerine, Türk milliyeti bağı ile fertlerini toplamıştır.

Öte yandan Mustafa Kemal, aynı yılın 30 Ağustos günü Kastamonu'da yaptığı konuşmada şunları söylüyordu: "Efendiler! Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz devrimlerin amacı; Türkiye Cumhuriyeti halkını tümden çağdaş ve bütün anlam ve biçimleri ile uygar bir toplum durumuna ulaştırmaktır."

Nihayet, Afet İnan'ın Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler adlı kitabında da belirtildiği gibi, Ulu Önder 4 Haziran 1933'de kendi el yazıları ile "İnkılâp - Devrim"i şöyle açıklar: "Devrim... Türk milletini son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak, yerlerine, milletin en yüksek medenî icaplara göre ilerlemesini temin edecek yeni müesseseleri koymuş olmaktır."

Levent Şahverdi Arşivi

Sadece bu beyanlardan dahi Kemalist Devrimin amacının "Ulusal Modernleşme" yi sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ise Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde gerçekleşen Türk Devrimi bir ulusal bağımsızlık ve çağdaşlaşma hareketinin adıdır.Bu toplumsal yeniden biçimlenişitir. Ulusal bağımsızlığı ve özgür düşünce ile insan onurunu temel aldığı için hümanizme dayalı bir Türk Rönesansıdır.

Gerçekten 14. yüzyılda İtalya'da başlayan ve diğer Avrupa ülkelerine yayılan kültürel ve fikrî hareket, Avrupa toplumunu orta çağdan modern çağa geçirmekte ve "Rönesans" olarak adlandırılmaktadır. Rönesansın düşünce sistemi olan hümanizm ise; orta çağın dinî otoritesine ve davranışlarına karşı lâik bir ayaklanmayı oluşturmakta ve kişi özgürlüğü ile insan onuruna önem veren eski Grek ve Latin fikrî mirasını ihya etmektedir. 16. yüzyılda Avrupa'nın süper gücü olan Osmanlı İmparatorluğu'nun daha sonra Avrupa karşısında yenik düşmesinin ve "Hasta Adam" durumuna gelmesinin başlıca nedeni; bu dönemleri ve bu nasyonalist ve bilimci çağın ürünü olan endüstri devrimini yaşamamış olmasıdır. İşte Kemalist Devrim; bunun içindir ki Türk toplumunda lâik bir dünya anlayışı temeli üzerinde yükselen akıl-bilim çağını etkin biçimde açmış, kısaca; lâiklik, Atatürkçü düşünüşün ve devriminin genel bir niteliği olmuştur.

Lâik dünya ve toplum anlayışını uygulamaya geçiren bu devrimlerin hepsi Türk toplumunu ve Türk insanını "Çağdaş - Modern" bir toplum ve insan haline getirmeyi amaçlamakta ve bundan da önemlisi, ulusal sorunlarımızın bundan sonraki çözümleri için bize bir aksiyon programı ve sağlam bir yöntem sunmaktadır.

Öyle ise Mustafa Kemal Atatürk ve Kemalizmi sadece geçmişte yaşanmış bir parlak olay olarak anmak, hem yetersiz, hem de yanlıştır. Önemli olan, Türk toplumunun her alanda modernleşmesinin reçetesini içeren Kemalizmin günlük hayata uygulanmasıdır. Türk toplumunun örneğin, turizm hedefine ulaşması için otel, motel, yol, otomatik telefon, su, yeterli demiryolu ve havayolu gibi alt yapı tesisleri ile hizmetleri çağdaş seviyeye getirmesi lâzımdır. Enerji sorunu ile nüfus patlaması sorununu çözümlemek için çağımızın akılcı-bilimci yaklaşımlarına ihtiyaç vardır. Havagazı ve su yerine musluklardan hava hortumlarının gelmesini önlemek, kısaca kamu hizmetlerini çağımızın gereklerine uygun olarak "sürekli" ve "kesintisiz" bir hale getirmek dahi Kemalizmin basit ve asgarî bir icabıdır. Görülüyor ki Kemalizm esas itibariyle sadece övgü ve büyük lâf değil, modernleşmenin günlük yaşantıya sokulmasıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

— II —

Kemalizmin bir "Ulusal Modernleşme" ideolojisi olduğuna ve milliyetçilik dışında pragmatizm, lâiklik, ulusal egemenlik ve ampirik devletçilik gibi ilkelere de dayanan sürekli bir dinamizmi oluşturduğuna inanıyoruz.

Japonya'nın Osaka Üniversitesi Profesörlerinden Masakazu Yamazaki bir makalesinde modernleşmeyi, Marksizm-Leninizm ve katı sağ kanat muhafazakârlığı gibi katı ideolojilerden farklı ve bir "yaşam tarzı" anlamında, yumuşak, plüralist ve esnek bir ideoloji olarak kabul etmiş ve bunun lâiklik, pragmatik, akılcı ve ulusal çıkarları gözetmek gibi nitelikleri olduğunu söylemiştir.

Kemalist modernleşme modelinin Japonya'nın siyasal ve ekonomik modernleşmesi ile birçok paralellikler taşıması "Japonya örneği"nin gözden uzak tutulmaması gereğini ortaya koymaktadır. Gerçekten Japonya'nın 1868'de başlayan "Meiji Dönemi"nde modernleşme hamlesine girişmesinde başlıca faktör, Türk örneğinde olduğu gibi Batı teknolojisinin üstünlüğünün anlaşılması ve uçurumun bir an önce kapatılması arzusudur. Bu nedenle bütün modernleşme hareketlerinde genellikle görüldüğü gibi Japon modernleşmesinin temelinde de ulusal çıkarları ön plâna alan "Milliyetçilik" akımının yattığı inkâr edilemez.

Japon modernleşmesinin kilit faktörü temel eğitim sistemi olmuş, Atatürk'ün 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanununda olduğu gibi, temel eğitim, ulusal bütünleşmenin temel unsuru olarak ve denetim yönünden Millî Eğitim Bakanlığının tekeline terkedilmiştir. Tokugawa Döneminin dört ayrı sınıfa dayalı toplum düzenini de kaldıran ve "imtiyazsız, sınıfsız" halktan oluşan bir ulus yaratmayı amaçlayan Meiji Dönemi, bu konuda da süratli başarılara ulaşmıştır.

Ülkede yeterli sermaye birikimi ve teknik bilgi ve imkânlar mevcut bulunmadığı için Meiji Dönemindeki endüstrileşme Atatürkçü Devletçilik ile bir paralellik arzetmiş, devlet, çelik, çimento, porselen tuğla ve tekstil endüstrilerinin Batı kültür ve uygarlığı "Bunmeikaika - Uygarlık ve Aydınlık" sloganı ile alınmış, Meiji Döneminde "Wakon Yosair - Japon Ruhu ve Batı İlmi" sloganı ile ülkenin manevî ve kültürel cephesinin korunması öngörüldüğü halde, uygulamada Atatürk'ün daha sonraları belirttiği gibi, uygarlık ile kültürün bir bütün oluşturduğu anlaşılmıştır.

Japonya'nın siyasal ve özellikle ekonomik modernleşmede gösterdiği ve "mucize" olarak adlandırılan başarının başlıca nedeni, milletçe kesinti-

Levent Şahverdi Arşivi

siz ve zikzaksız bir şekilde sergilediği plânlı ve disiplinli çaba olmuştur. Atatürk'ün millete dayanması, güvenmesi ve bunun için milleti eğitme kararı Japonya ile benzerlikler arzetmektedir. Atatürk'ün "Bütüncü" çağdaşlaşma modeline karşı çıkanlar, Japon başarısının nedeni olarak bu ülkenin Batı'nın sadece ilim ve fennini aldığını ileri sürerler. Oysa Japonya Meiji Döneminden de önce, kendisine nazaran "Batı" olan Çin'den alfabe, edebî, artistik ve mimari türler, Budist ve Konfüçyüs dini ve birçok politik, hukukî ekonomik ve sosyal müesseseler şeklinde "kültürel iktibas"ta bulunduğu için Japonya'nın daha sonraki modernleşme hamlesine tepkisi Osmanlı Devleti'ndekine nazaran daha az olmuştur. Bu suretle Japon modernleşmesinin de "Kemalist Devrim" gibi bir bakıma "total" olduğu söylenebilir.

Japonya'nın süratli ve sürekli modernleşmesinin bir diğer başlıca faktörü, bu ülkede dinin sadece "ahiret" işleri seviyesinde kalmasıdır. Prof. Edwin O. Reischauer; Konfüçyüs felsefesinden esinlenen Japonya'daki lâiklik eğiliminin Batı dünyasına nazaran en az üç yüz yıl daha önce başladığını yazmaktadır.

Kısaca Japonya'daki modernleşme akımı, Kemalist modernleşme modelindekine de benzer şekilde lâiklik, gerçekçilik, ampirik rasyonalizm, denemecilik ve ulusçuluk gibi çeşitli temellere ve Batı dünyasını 16. yüzyıldan beri yöneten ilkelere dayanmaktadır.

— III —

"Atatürkçülük - Kemalizm"in bir ideoloji olarak oluşturulması ve ideolojik arayış içinde bulunan Türk toplumunun ve gençlerin ulusal bir ideoloji etrafında birleştirilerek, Türkiye'ye ve Kemalizme düşman çevrelerin ideolojik tuzaklarına düşmekten kurtarılması hususu büyük önem taşımaktadır.

Öteden beri kanımız şudur ki, Atatürk'ün 100. Doğum Yıldönümü dolayısıyla yapılan çalışmaların gerisinde, ilerisi için bize kalacak en anlamlı ve hatta tek anlamlı eser, Kemalist ideolojinin oluşturularak Türk toplumunun ve genç kuşaklarının yararına sunulması ve Kemalizmin sadece mazide yaşanmış bir "tarihsel olay" değil, Türk toplumunun tüm sorunlarının çözümünde kullanılacak ve geleceğe dönük sürekli bir dinamizm anlamında bir "ulusal modernleşme" ideolojisi olduğunun anlatılmasıdır.

Öyleyse hareket noktası olacak baş sorun, çağımızda ve çağdaş siyaset biliminde "ideoloji" deyiminden ne anlaşılması gerektiğidir. "İdeoloji" de-

Levent Şahverdi Arşivi

yiminin ilk kez Fransız Devrimi sırasında ortaya atıldığını ve 1796'da Destutt de Tracy tarafından kullanıldığını görüyoruz. Çağımızın ünlü siyaset bilimcisi Maurice Duverger'nin "Introduction a la Politique - Politikaya Giriş" adlı eserinde vurguladığı gibi, ideolojiler düşünce ve inanç sistemleridir. Nitekim, bu anlamda olmak üzere Duverger aynı eserinde "Marksist ideoloji" yanında ve dışında "liberal ideoloji", "muhafazakâr ideoloji" ve "milliyetçi ideoloji" gibi çeşitli düşünce ve inanç sistemlerini anlatmakta, kısaca ideoloji deyimini siyasal görüş ve inanç sistemi anlamında kullanmaktadır. Yine Prof. Duverger'in belirttiği gibi, ideolojinin bir düşünce tarzı olduğu ve siyasal aksiyonun programını oluşturduğu konusunda genel bir uzlaşma vardır.

Böyle olunca da , ulusal modernleşmenin inanç sistemini ve aksiyon programını oluşturan Kemalizmin, bir "ulusal modernleşme ideolojisi" olarak kabul edilmesi gayet doğaldır. Ne var ki, aralarında siyaset bilimcileri de bulunmak üzere bazı kimseler, bugün "çağdışı" olmuş bir "ideoloji kavramı"ndan hareket ederek ve ideolojilerin sadece Marksizm - Leninizm ya da Faşizm gibi kalıplaşmış görüşlere, dogmalara dayandıklarını sanarak, Kemalizmin bir ideoloji olarak anlaşılması gerektiği görüşüne karşı çıkmaktadırlar.

Oysa daha önce de yayınlarımızda vurguladığımız gibi çağımızda siyasal ideolojileri "dogmatik - totaliter" ve "pragmatik-demokratik" olarak ayırma düşüncesi yaygınlık kazanmıştır.

Aralarında "demokratik sosyalizm" ve "demokratik kapitalizm" de bulunmak üzere, tüm çağdaş özgürlükçü rejimlerin "demokratik" olan ideolojilerinin temeli "dogmatizm" değil, "rasyonal amprisizm" veya "pragmatizm"dir. "Mutlak" ve "değişmez gerçekleri" savunduğuna inanan ve fanatizme sürüklenen "dogmatizm"e karşılık, ilk kez John Locke tarafından temelleri gerçekleştirilen pragmatizm, "mutlak gerçek" yerine "deney"e yer verir; yani akıl ve bilimin gözlem ve bulgularına dayanan ve dolayısıyla zaman içinde değişen gerçekleri kabul eder.

"Kemalist ideoloji" açısından belirlenmesi gerekli en önemli husus, bu ideolojinin neden "totaliter-dogmatik" değil de, "demokratik-pragmatik" olduğudur. Devrin Millî Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip'in, Mustafa Kemal'e yönelttiği bir soruya, Atatürk'ün verdiği cevap şu olmuştur:

"Ben, manevî miras olarak hiçbir nas-ı katı, hiçbir dogma, hiçbir donmuş, kalıplaşmış düstur bırakmıyorum. Benim manevî mirasım ilim ve akıldır. Zaman süratle dönüyor... Böyle bir dünyada asla değişmeyecek

Levent Şahverdi Arşivi

hükümler getirildiğini iddia etmek, aklın ve ilmin inkişafını inkâr etmek olur. Benden sonra beni benimsemek isteyenler, bu temel mihver üzerinde akıl ve ilmin rehberliğini kabul ederlerse manevî mirasçılarım olurlar." Bu sözler Kemalizmin "pragmatik" niteliğini ortaya koymaya yeterlidir.

Öte yandan, Kemalizmin, bireysel özgürlük anlayışından ve bu anlayışın başlıca belgesi olan 1789 Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesinden esinlendiğini bu belgede yer alan birçok esasın ve özellikle millî egemenlik ilkesinin millî mücadelenin ilk önemli vesikası olan "Amasya Genelgesi"nden başlayarak, Erzurum ve Sivas Kongresi kararlarında, 1921 ve 1924 Anayasalarında yer aldığını ve ayrıca Atatürk'ün tek partili rejiminin hedefinin plüralist toplum yaratmak olduğunu biliyor ve bunun için de Kemalist ideolojinin "demokratik" nitelik taşıdığını kabul ediyoruz.

"Pragmatik-demokratik" bir ulusal modernleşme ideolojisi olan Kemalizm, hem kalıplaşmış düşünceye karşıdır, hem de tüm yeniliklere ve çeşitliliğe açıktır. İdeolojiyi sadece, "kalıplaşmış düşünce" ve "yeniliklere ve çeşitliliğe açık olmayan siyasî görüş" anlamına almak, 1930'ların ve 1940'ların dünyasında egemen olan Stalinci Marksist-Leninist, Hitlerci Nasyonal-Sosyalist ve Mussolinici Faşist ideolojilerden kaynaklanan ve fakat bugün terkedilmiş bulunan ideoloji kavramını hortlatmak demektir.

Bir "ulusal çağdaşlaşma" ideolojisi olan ve akıl-bilime dayanan Kemalist ideolojinin hiç olmazsa ideoloji kavramının belirlenmesinde çağdaş siyaset ve bilimin yeri ve bulgularından yararlanmak, Kemalist yöntemin asgarî ve zorunlu gereğidir.

— IV —

Atatürk'ün 100. Doğum Yıldönümü dolayısıyla Orta Doğu'da milletlerarası ilk toplantı 25-27 Ekim 1981 tarihlerinde, Kudüs'ün İbrani Üniversitesine bağlı "Barışın Gelişmesi İçin Harry S. Truman Araştırma Enstitüsü" tarafından düzenlenmişti.

Amerikan, Fransız, İngiliz, Alman, Türk ve İsrail bilim adamlarının ve uzmanlarının katılması ile yapılan bu colloquimun kanaatimizce en önemli yönü, Atatürk devrim ve ilkelerini başka bir deyimle, "Atatürkçülük-Kemalizm"i bir "Modernleşme Hareketi" olarak ele almasıdır.

Bilindiği gibi, bu satırların yazarı öteden beri Kemalizmi bir "Modernleşme Hareketi" olarak ele almakta ve modernleşmenin inanç sis-

Levent Şahverdi Arşivi

temini ve aksiyon programını da oluşturan Kemalizmin bu yüzden ve Maurice Duverger'in ideolojiler bakımından şart koştuğu bu nitelik dolayısıyla bir ideoloji olduğunu iddia etmektedir.

Nitekim sözü geçen Kudüs toplantısında "Modernleşme İdeolojisi" başlıklı bildiri ile toplantıyı açan, dünyaca ünlü sosyolog ve Kudüs İbrani Üniversitesi Modernleşme ve Karşılaştırmalı Uygarlıklar Araştırma Merkezi'nin koordinatörü Prof. Shammuel N. Eisenstadt da Kemalizmi veya profesörün deyimini kullanacak olursak "Türk Devrimi"ni bir modernleşme ideolojisi olarak kabul etmekte ve Atatürk Devrimini İngiliz, Fransız, Rus ve Çin Devrimleri arasında zikrederek, bunun ülkenin siyasal rejimine köklü bir değişim getirdiğini ve "Evrensel" bir nitelik taşıdığını vurgulamaktadır.

Yine Profesör Eisenstadt'a göre, bir modernleşme hareketinin ideoloji haline yükselebilmesi için "Kurumsal-İnstitutional" yönü yanında ve dışında bir "ideolojik" yönünün de bulunması gerekmekte, örneğin ulaşım ve ekonomik kalkınma modernleşmenin kurumsal yönünü oluştururken, lâiklik, rasyonalizm, pragmatizm gibi hareketler ve nitelikler modernleşmenin ideolojik yönünü temsil etmektedir.

"Modernleşme İdeolojileri"nin "Kısmî" veya "Total" olabileceğini vurgulayan Prof. Eisenstadt, Kemalist modernleşmeyi "Total-bütüncü" modernleşme ideolojisine bir örnek olarak göstermektedir.

Gerçekten "Kemalist Modernleşme" sadece siyasal ve ekonomik değil, kültürel çağdaşlaşmayı da öngördüğü için Osmanlı İmparatorluğu döneminde girişilen "Kısmî" Modernleşme-Çağdaşlaşma-Batılılaşma hareketlerinden ayrılmakta ve "total-bütüncü" bir nitelik kazanmaktadır.

Kudüs'te yapılan "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi" konulu milletlerarası colloquiuma katılan çeşitli ülkelerin bilim adamlarının çoğunluğu "Atatürkçülük-Kemalizm"i bir ideoloji olarak kabul etmelerine karşın, birkaç iştirakçi Kemalizmin dogmatik ve totaliter bir görüş olmasından hareket ederek, bu hareketin ideoloji olup olmadığı konusunda şüphe ve tereddütlerini belirtmişlerdir.

Bilindiği gibi, Kemalizmin bir ideoloji olduğu görüşüne karşı bazı buna benzer tereddüt ve itirazlar, memleketimizde de ortaya atılmış ve bu tarafımızdan cevaplandırılmıştı.

Daha evvel de vurguladığımız gibi, bu çeşit tereddütlerin kaynağı, günümüzde ideolojilerin artık ve sadece Marksizm-Leninizm ve Faşizm gi-

Levent Şahverdi Arşivi

bi dogmatik ve totaliter ideolojilerden ibaret olmadığı görüşünün bilinmemesindendir.

Gerçekten bugün bir inanç sistemini ve aksiyon programını oluşturan her dünya görüşü bir ideoloji olarak kabul edilmekte ve mesela demokratik sosyalizm, demokratik ve pragmatik ideolojilere bir örnek olarak gösterilmektedir.

Türkiye ile ilgili birçok araştırma ve yayınların sahibi olan İllinois Üniversitesi siyaset bilimcilerinden Prof. F. Tachau, Kudüs Colloquim'una sunduğu "Kemalist Türkiye'nin Siyasal Kültürü" başlıklı bildirisinde, Türkiye ile ilgili birçok yayınların sahibi bir başka Amerikalı siyaset bilimcisi olan Frederick W. Frey'e atıfta bulunarak, Türk siyasal kültürünün belirgin niteliklerinden birinin şümullü ideolojilere eğilim olduğunu vurgulamıştır.

Kanaatimizce bu husus, bizim neden öteden beri Kemalist dünya görüşünü bir "İdeoloji" olarak sunduğumuzu ortaya koymakta ve Kemalizmin bir "Ulusal Modernleşme İdeolojisi" olarak saptanması ve ele alınması halinde, Türk siyasal hayatında mevcut bulunan tehlikeli "İdeolojik Boşluk"un Kemalizm ile doldurulabileceğini göstermektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

SECULARISM IN TURKEY

Prof. Dr. BÜLENT DAVER

INTRODUCTION

Secularism (separation of state and religion) is the result and the cause of Atatürk's reforms carried out mainly in the years 1922-1935. This principle, unlike in western countries, had not been realized by the evolutionary currents and ideas of philosophers, disseminated among large parts of the people throughout the centuries, but rather by direct and resolute action and revolutionary enthusiasm of a considerably small elite composed of bureaucrats and young army officers. The Turkish intelligentsia led by Atatürk sought secularism as a modernizing principle as well as a progressive idea covering not only the political and governmental life but a whole social and cultural milieu which was, in its very nature, dominated by superstitions, dogmas and ignorance. Those factors prevented the Turkish people from becoming a modern and prosperous nation. However very strictly applied in the years of one-party rule, the principle of secularism was never meant, in the eyes of its proponents, to be a new dogma or a new religion to replace the old Islam. Instead the republican leaders were very careful not to attack Islam as a faith. Their purpose was rather to "purify" Islam and to open the gate for a reformist Islamic thought and a modern state. Their war-cry was to bring an end to the supremacy of Ulema (Muslim religious officials) and their allies. Thus the secularist movement in Turkey appeard mainly as an anti-clerical drive, a protest at the tyranny of religious fanaticism. Indeed, in Islamic thought and system there was no place for a special clergy or superstitions.

Beginning from 1945 with the new era of the multi-party system under President İnönü there was some easing and relaxation in governmental policies concerning religion and secularism. After 1950 with the crushing victory of the Democrat Party in the general elections, easing the curbs on religious liberties had reached such a point that some Western

Levent Şahverdi Arşivi

observers have often used the expression "The Islamic revival in Turkey". However, this policy of giving too much credit to conservative circles was opposed mainly by the Republican Party (a party which was founded by Atatürk in 1923). The reformist and revolutionary circles and elites saw the religious policy of the Democrat Part as treason to the Kemalist principles. One of the main causes in the appearance of the military's intervention of 27 May 1960 was the "desire to bring an end to the exploitation of religion for political and private purposes."

For a foreign scholar there can be some inconsistency, if not contradiction, in the application of the principle of secularism in Turkey. For instance the State (government) controls religious affairs and organizes it as a department of State. Each year a great deal of money is poured out from the State budget for religious affairs[1]. Indeed, today almost sixty thousand religious officials receive their salary from the state budget. (During the early years of the Republic this figure was around five hundred). In the realm of religious liberties there were some limitations which can seem "excessive" to a liberal minded foreign observer. These limitations and exceptional measures regarding religious matters can only be explained in terms of Turkey's special historical and social structure and conditions. The students of Turkish affairs are very well aware of these special factors. Our purpose in this exposé is to make a short outline of the secularist movement in Turkey, and try to give an answer to some questions raised by the delicate problems of the relationship between state and religion.

In our opinion, the most difficult task for Turkey's present day leaders in the era of the multi-party system is to make a convenient arrangement to bring about a broad consensus concerning religion's proper role in a modern, democratic state. This task necessitates a consensus among contending parties and leaders. Some of them are acting in the name of Atatürk's principles and others are speaking on behalf of democracy. However, we can say that the secularisation of the masses is still the great unfinished mission of Turkish elites. A convenient balance between the progressive ideas of Atatürk and the needs of a pluralistic society requires a subtle analysis of the situation as well as dedication and courage on the part of leaders.

[1] For a detailed analysis of the subject Dr. Bülent Dâver, *Türkiye Cumhuriyetinde Lâiklik* (Secularism in Turkish Republic), Ankara, 1955.

Levent Şahverdi Arşivi

II. HISTORICAL BACKGROUND

1. Ottoman Period

The Ottoman Empire was a theocratical state like the other Turkish states which appeared on the scene of history, beginning from the 10th until 15th centuries. The Sharia (Holy Koran) was fundamental law for believers as well as the rulers. But few Muslim rulers in history have made it, in the practice, the main business of the state. The Koran is intended to enforce God's eternal laws.

Administrative, criminal, civil and commercial law has almost, from the beginning of Islamic society, been separated from the domain of the Sharia though this separation was not formally and explicitly codified until 19th century[2].

Islam had also reconciled itself with the separations between religion and the conduct of the state in foreign affairs once it acquiesced in the peaceful coexistence of orthodox Islamic states with the Christian and heterodox Islamic nations. As Majid Khadduri pointed out: "The principle of peaceful relationship among nations of different religions is perhaps the most revolutionary Islamic legal theory and this was for the first time embodied in a treaty signed in 1533 between Francis I of France and Suleiman the Magnificient, Sultan of the Ottoman Empire."[3]

Despite these facts the hold of Islam on the State was very strong for Islam was not only a faith, a credo, but also a legal system aiming at organizing the whole life, including political, social, civil and cultural spheres. The first reaction to Islam's claim to administer all these matters concerning the temporal world, came during the Tanzimat period which was promulgated in 1839 by a Ferman (Royal Decree) of the Sultan: The Tanzimat's administrators who had been influenced by Western institutions saw the impossibility of conducting state affairs in a rapidly changing world, according to old religious principles. Under the heavy pressure

[2] Manfred, Halpern; *The Politics of Social Change in the Middle East and Africa,* Princeton University Press, 1963, p. 130.

[3] Majid Khadduri; "The Islamic System: Its Competition and Coexistence with Western Systems", *Proceedings of the American Society of International Law,* 1954, p. 51.

Levent Şahverdi Arşivi

of events they felt obliged to introduce western laws and institutions in Turkey, which were based on the modern principles existing in modern nations.

Another breach in the orthodox Islamic system was the introduction of public schools which were essentially secular in their nature. Furthermore, along with the religious courts which were dealing with private cases of citizens, special secular courts in the western style were created. The judges appointed to these new courts were different in their approach as well as in their education from their colleagues in the Sharia courts.

Despite these steps of secularization and modernization the Ottoman Empire was still mainly theocratic in character and outlook because the Sultan was officially the head of all Muslims. The first Constitution of the Ottoman Empire promulgated in 1876 explicitly stated that the main duty of the Assembly was to carry out the principles of the Sharia. Another article of this Constitution stipulated that the religion of the State was Islam.

2. Atatürk's Reforms

For a radical change in these matters one needed to wait until Atatürk's reforms. After the liberation of the country from the enemy, a series of radical reforms were initiated in order to secularize the state and social life. The first one of these steps was the abolition of the Sultanate in 1922 which was followed by the proclamation of the Republic in 1923.

In 1924 the Caliphate and the Ministry of Religious affairs were abolished. In 1925 religious orders (tarikats) were prohibited. A Civil Code in the Western style was introduced in 1926. In 1928 the Constitution was amended and the article stating that "the state's religion is Islam" was deleted. Finally, the principle of secularism was formally introduced into the Turkish Constitution by the amendment brought in 1937. Along with these legal changes came many other reforms secularizing social and cultural life. Religious teachings in public schools were suspended. The public demeanor of women was changed (especially in big cities like Istanbul, Ankara and İzmir). The language of prayers in mosques was changed to Turkish instead of Arabic etc...

After the death of Atatürk in 1938 and with the new era of the multiparty system under President İnönü in 1945 things have somewhat

Levent Şahverdi Arşivi

changed. One of the main controversial issues between the Republican People's Party which started secularism and championed it and the newly created Democrat Party was the role of religion in Turkish life. Indeed the Republican People's Party itself had made certain concessions after 1945 regarding this matter under the heavy preassure of the opposition party. For instance, the Republican People's Party had agreed to allow religious instruction in public schools upon the written request of parents. The Party also permitted the opening of some religious places such as türbes (mausoleums) to the public. President İnönü's Republican Party also authorized the creation of a Faculty of Theology in Ankara and the training of İmams (religious officials). Such measures and steps were defended as a safeguard against fanaticism and obscurantism.

3. The Democrats in Power

In 1950, with a landslide, sweeping electoral victory, the Democrat Party came to power. The Democrats, who had been elected on a platform with a conservative tendency, had based much of their appeal in representing the wishes of the people, in implied contrast to the imposed reforms during the early years of the Republic by the Republican People's Party. For a large part of the Democratic vote came from conservative, rural areas[4]. Thus some relaxation in the pressures for the total secularization of Turkish life came out during the rule of the Democrat Party. The Democrats extended the number of institutions for the training of İmams and allowed them to take on a conservative line. In the field of religious instruction in public (state) schools, the Democrats altered this arrangement to allow all Muslim children to receive religious instruction automatically unless their parents requested in writing that their children should not receive such education. Thus religious education was made somehow compulsory in public schools taking into consideration the fact no parents in Turkey would dare to state explicitly that religious instruction was undesirable.

Furthermore, religious education, which was given only in primary schools outside the offical curriculum and class hours, was extended to secondary schools after 1950. Taking another step along their way, the Democrats abolished the law prohibiting the use of the Arabic form of

[4] Walter F. Weiker; *The Turkish Revolution: 1960-1961,* The Brookings Institute, Washington D.C. 1965, pp. 8-9.

Levent Sahverdi Arşivi

the call to prayer (ezan). The entire country immediately dropped the Turkish translation which the early law had substituted[5].

Other areas of changes in the domain of religious affairs were more unofficial. Ramadan (the Muslim holy month) began to be celebrated more publicly. Religious publications reappeared. The remnants of various mystical orders (tarikats) began tentatively to show their heads. However, one must say that the troublesome sects like the Ticani and Nurcu were severely dealt with and punished during the 1950's. Under Democrat Party rule religious associatinos which had been prohibited in any form under the law of associations promulgated in 1938, began to be found and their number constantly increased during the years ahead. These religious associations bore the names of "Association for the Construction of Mosques", "Association for the Needy Pupils of Koran Courses" etc. During this period a large amount of governmental funds was used for building new mosques in cities, towns and villages. One estimates that some five thousant mosques were built between 1950 and 1960. This was approximately the same figure given by the National Ministry of Education for the construction of new public schools in the same period. One foreign observer dealing with this issure wrote: "This silent struggle for a scarce resources seems highly symbolic of the greater struggle between the forces of secularism and Islam in Turkey."[6]

The great struggle between the principle of secularism and Islam has marked a turning point with 27th May 1960 Intervention of the army led by a group of young officers. The discontent of the Turkish army with the Democrats should be explained in terms of governmental policies with which the Turkish military authorities disagreed. Among these policies one can state the ambivalence of Democrats towards modernity and secularism as well as ultraconservative social and economic policies in social life[7].

4. 27 May 1960 Intervention

Indeed General Cemal Gürsel, then the Commander of the Land Forces, sent a letter on May 3rd 1960 to the Government through the Ministry of defence and listed in this letter a number of steps which he

[5] See in this matter an article written by Paul Stirling; "Religious Change in Republican Turkey", *Middle East Journal,* Autumn 1958, p. 400.

[6] David Hotham; "Turks Turn Again to Religion", *The Times,* February 23, 1960.

[7] Frederic Frey; *The Turkish Political Elite,* Cambridge M.I.T. Press, 1965, p. 390.

Levent Şahverdi Arşivi

thought the Government must take if the political situation was to be righted. These steps according to him included, among others, ending the exptoitation of religion for political purposes. After the coup of 27th May on many occasions the members of the military rule shared this view.

In July 1961 during the "Yes campaign" for the new Constitution (Referandum) the National Unity Committee (NUC) which seized power and put on trial all members of the ex-government, published a pamphlet entitled "Our Constitution Viewed From the Angle of Religion". In this communique it was stated: "To refrain from relying even partly on religious grounds for determining the social, economic, political and legal foundation of the State, is advisable for those who whish to exploit it for political or personal purposes."[8]

In the eyes of the members of the NUC the chief task for Turkey was to return to the rapid and drastic reformist policies of Atatürk's era, for the principle of secularism was the hallmark of the period when Atatürk guided the nation.

5. 1961 Constitution

Thus article 2 of the 1961 Constitution solemnly proclaimed that "The Turkish Republic is a national, democratic, *secular* and social state". Article 153 of this Constitution stipulated also that "No provision of this Constitution shall be construed or interpreted as rendering anti-Constitutional the Reform Laws which aimed at raising Turkish society to the level of contemporary civilization and of safeguarding the secular character, which were in effect on the date this Constitution was adopted by popular vote (referandum)".

Finally the 1961 Constitution strictly forbade the exploitation or abuse of religion under the threat of penalties. Article 19 stated that "No person shall be allowed to exploit and abuse religion or religious feelings or sacred things in any manner whatsoever for the purposes of political or personal benefit or for gaining power or for even partially basing the fundemantal social, economic, political and legal order of the state on religious grounds. Those who violate this prohibition, or those who induce others to do so, shall be punishable under the appropriate laws. In the case of associations and political parties the former shall be permanently

[8] *Cumhuriyet*, July 2, 1961.

Levent Şahverdi Arşivi

closed down by order of authorized courts and the latter by order of the Constitutional Court". [9]

However the Turks argued during many years afterwards about whether the Democrat Party period was a time of betrayel of Atatürk principles, including secularism, which forbade the exploitation of religion, or was the restoration of freedom of religion, in other words, the beginning of a new period of "Islamic revival". "The pertinent fact is that the Democrat Party and the Republican People's Party made the interpretation of secularism an overgrowing issue. It was mixed with other issues and served to add fuel to a fire which will continue to smoulder." [10]

According to Dr. Frey, Menderes and his lieutenants actually neither wanted nor could afford a religious reaction which would endanger the very foundations of the secular Republic. The democrat Party, though in favour of a mild religious revival, was basically quite modern in its top personnel and quite committed, in its own way, to a continuation of modernization even while trying to make political capital out of the religious issue [11].

Some people can argue, of course that heightened interest in religion is perfectly compatible with secularism and modernization. Robinson for example, asserts that by 1960, despite the existence of a religious conservative element of politically significant size, it no longer endangered the secular republican state. Islam itself had been undergoing a subtle transformation even at the village level. Economic and social incentives, material well-being, innovations, the machine, commerce and social change no longer appeared as challenges to religion. An accommodation between folk-Islam and modern life was in fact taking place [12].

But in the eyes of Dr. Weiker the commitment of the Democrat Party to secularism and modernization was substantially quite different from the Kemalist model. According to him, secularism was one of the most central pillars of Atatürk revolution, Secularism was interpreted by Atatürk to mean exclusion of predominant religious influence from public life, and in

[9] Article 163 of the Turkish Penal Code sanctions in detail the violation of this principle.

[10] Weiker; op. cit., p. 9.

[11] Frey; op. cit., p. 80.

[12] Robinson; *The First Turkish Republic,* p. 205. See also Lerner and Robinson; "Swords and Plougshares", *World Politics,* vol. XII, October 1966, pp. 19-22.

Levent Şahverdi Arşivi

some cases, it meant discouraging private religious observance as well. After Atatürk's death and especially since rise of opposition parties in 1945 the role of religion in Turkish life has become one of the most important public issues[13].

Another writer Dr. Karpat, shared this view. According to him during the Democrat Party's rule the easing of previous restraints has helped to undermine the secularist spirit to the benefit of Islam, not the enlightened progressive Islam, but the same old obscurantist, fatalistic type which has dominated the Turkish masses since time immemorial[14].

Kemalist secularism, in Karpat's opinion, had a different and much more comprehensive meaning in Turkey than in the Western countries. Atatürk's secularism did not limit itself merely to the separation of religion from political affairs. It also aimed at liberating society from the hold of Islam, and to bring about a new type of free individual. It was a nationalist, positivist, scientific-minded, anti-traditionalist and anticlerical secularism. Therefore the critics of Turkish secularism may be theorthically right in that the old conception of the state subordinated to religion had been replaced by the conception of religion bound to the state, and both conceptions violated the principle of secularism[15].

However, given the fatalistic and obscurantist nature of religious beliefs among the Turkish masses at that time, I can agree with Özbudun that a mere separation between the state and religion certainly would not to be enough to create a modern society based on national and scientific thinking. Alternatives open to the Kemalist cadres in the 1920's were either to reform Islam radically enough to become a progressive force-Atatürk unsuccesfully tried it in some cases- or to restrict religious liberties to a greater extent than in secular Western states. In view of the enormous difficultes involved in first alternative, it was only natural that the latter course was chosen[16].

But we must carefully indicate that Atatürk, the most far reaching of the secularists, did not openly challenge the Islamic faith nor did any of the political leaders who came after him. Their struggle was not with the Islamic creed, but rather with the superstitions and fanaticism which were

[13] Weiker, *The Turkish Revolution 1960-1961,* p. 4.
[14] Karpat; *Turkey's Politics,* p. 288.
[15] Karpat; op. cit., p. 271-277.
[16] Ergun Özbudun; *The Role of Military in Recent Turkish Politics,* p. 17.

Levent Sahverdi Arşivi

borrowed from other faiths, and which finally damaged the religion. As W.C. Smith wrote "Every honest Turk felt in his deep conscience that those restrictions on clerical and fanatical forces were necessary" [17].

After this quick review dealing with the origin and evolution of the principle of secularism in Turkey we can conclude that despite Atatürk's reforms, a gap still remains between the existing social cultural norms and revolutionary legal norms. In Turkey, officially the most secular of Islamic countries -perhaps the unique country- religion has not ceased to be a political issue and the likelihood is that in the future it will still provoke much more conflict. Manfred Halpern wrote in this issue: "honest (democratic) balloting makes the Turkish peasant the kingpin of the electorate, yet he has been intellectually and socially more isolated from the Atatürk revolution, and has changed relatively less than any other portion of the population. Appeals to religion may yet become a major substitute for eliciting or retaining rural support, especially if the almost steady increase of the economic benefits to the peasant should cease, either because Turkish planners find good cause to reallocate the distribution of resources, or else because the economy falters. The growth of religious brotherhoods (dervish orders) with hallowed traditional names, but highly modern purposes, during the past few years has been increasingly reported in Turkish newspapers and exposed in court trials. A marriage of convenience between them and certain political parties which attack the reforms of Atatürk is by no means excluded." [18]

6. 12 September 1980 Army Intervention

On 12 September 1980 another army intervention happened. The main reason given for this new intervention was "to establish a solid and healthy democracy and to eliminate the destructive forces which were trying to divide Turkey and were endangering the very essence of the principles of Atatürk's republic". One of these principles was secularism.

Article 24 of the new Constitution which is in a way similar to article 19 of the old Constitution of 1961, deals with the freedom of religion and conscience as well as the religious education and principle of secularism.

[17] W.C. Smith; "Modern Türkiye Dinî Bir Reforma mı Gidiyor?" *Ankara İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 1953, sayı 1, sh. 13.

[18] Manfred Halpern, op. cit., p. 152.

Levent Şahverdi Arşivi

According to this article "Everyone has the right to freedom of concience, religous belief and conviction."

"Acts of worship, religious services and ceremonies shall be conducted freely, provided that do not violate the provisions of Article 14. [19]

No one shall be compelled to worship, or to participate in religious ceremonies and rites, to reveal religious beliefs and convictions."

The new Constitution made religious education somehow compulsory in schools, thus deviated from the article 19 of the 1961 Constitution, according to which, religious instruction was optional. Article 24 of the new Constitution said: "Education and instruction in religion and ethics (morals) shall be conducted under State supervision and control. Instruction in religious culture and moral education shall be compulsory in the curricula of primary and secondary schools. Other religious education and instruction shall be subject to the individual's own desire, and in the case of minors, at the request of their legal representatives."

Dealing with the principle of secularism the new Constitution adopted almost the same line of the 1961 Constitution and stipulated that "No one shall be allowed to exploit or abuse religion or religious feelings or things held sacred by religion, in any matter whatsoever, for the purpose of personal or political influence or for even partially basing the fundamental social, economic, political and legal order of the State on religious tenets."

CONCLUSION

At the end of my paper I can make the following conclusions and remarks:

1. Secularism in Turkey appeared, at the beginning, as a movement which aimed at curbing the supremacy of the Islamic religion which was very strong in political, cultural and social life. The State still controls religious affairs and even organizes it as a department embodied in the general administration. A great number of imams ("Islamic clergy") are civil

[19] Article 14 of the Constitution prohibits, inter alia, "creating diescrimination on the basis of language, race, ***religion or sect, or establishing by any other means a system of government based on these concepts and ideas.***" The same article adds: "The sanctions to be appealed against those who violate these prohibitions, and those who incite and provoke to the same end shall be determined by law."

Levent Şahverdi Arşivi

servants and receive their salary from the government budget. Certainly this is incompatible with the principle of secularism as understood and applied in western countries. Turkish reformers knew well that the Turkish secular state was a kind of "Caesarism". But to adopt a complete secularism, at this stage, meant according to them, to endanger the reforms and to restore the old theocratic state with all its fanaticism and superstitions. Since the religious elements were so strong in the social structure of Turkey it was almost impossible for the state to be able to apply a broad secularism and to secure a complete religious freedom to all.

2. Actually Turkish law-makers do not depend anymore on the ruling of the Sharia in making the appropriate laws for a society which is undergoing a deep social and eonomic change and which desires to catch up with the speed of modern nations.

3. During the republican era a national educational system was created drawing its inspiration not from the religious dogmas of the past, but from the scientific values of modern times. It is true that religious education was suspended, once in public schools, for there were not enough competent and enlightened teachers of religion. Most of the "hodjas" were almost totally ignorant people unaware of the basic knowledge and necessities of modern society. From 1945 onwards with the beginning of the multi-party system period, Turkish leaders tolerated religious teaching in pulic schools under government auspices and control.

This also may seem irreconciliable, in the eyes of some westerners, with the principle of secularism which forbids religious teaching in public (state) schools. In our opinion, this too, is an exceptional public order measure, dictated solely by the necessities of the time. In the future, when the majority of people attain a degree of maturity enabling them to understand the real meaning of religion, and when the dogmas as well as the superstitions wither away then the time vill have come to adopt a complete secularism. Religious affairs will then be the business of private associations and communities as in western countries.

4. In my personal opinion, in curbing in some instances the freedom of religion on behalf of the secular state, the Turkish reformers never intended to create a new religion or to suppress Islam thus banning all moral and religious values in society. The Turkish reformers rather aimed

Levent Şahverdi Arşivi

at setting up a new "milieu" for the free development of religious liberties. Some limitations on religion were either inspired by nationalistic feelings (such as the prayers in Turkish in the mosques) or by the strong desire to oppose obscurantism and idleness as in the case of the abolition of the religious orders (tarikats).

5. In the new era, which began with the new Constitution of 1982, one can assume that the easing of some more limitations on religious matters may still be expected in the future. Actually, this had already happened after 1980, especially since with the coming into power of the Motherland Party. These developments certainly aroused much criticism of the leftist parties and the progressive circles. However, after the experience of the 1960 and 1980 interventions we hope that this time the parties in power from now on will be very cautious in handling religious issues and certainly will not give concessions to fanatical and obscurantist circles.

The secularisation of political leadership and social institutions at this *moment* seems not very well-established in Turkey. In the domain of social life, religious marriage and polygamy still reign in many regions -especially in some rural arreas- despite the reform laws which punish such acts. There are some politicians -even in the reformist and socialist parties- who capitalize on religious issues during electoral campaigns.

But viewed from the general perspective of the situation it can be argued that Turkey today had passed the most critical point and is on the high road of modernization.

The rapid economic and social change will certainly have an enormous impact on the minds and behavior of the leaders as well as the whole people.

However, taking into the consideration the upheaval of the recent Islamic Revolution in Iran and the fundamentalism of the new Islamic drive in some Islam countries, Turkish political leaders as well as the intellectuals and elites, must courrageousoly defend the dynamic and healthy principles of the Kemalist movement which aimed at to establish a modern viable and prosperous nation.

Levent Sahverdi Arşivi
Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRKÇÜ İDEOLOJİ VE ÇAĞDAŞ İDEOLOJİLER *

Prof. Dr. VURAL F. SAVAŞ

BİRİNCİ BÖLÜM

İdeoloji Kavramı

I. GİRİŞ

Atatürk'ün Samsun'a ayak basarak İstiklâl Savaşı'nı başlatmasından bu yana 68, millî hakimiyet ilkesini uygulamaya koyup ilk TBMM'ni açışından 67, Cumhuriyet'i ilan edişinden 64 ve nihayet ölümünden bu yana 49 yıl geçmiştir. Bu süre içinde ortalama bir hesapla üç yeni nesil oluşmuştur. Yeni nesillere Atatürk'ü ve Atatürkçü ideolojiyi anlatmak temel bir görevdir.

Atatürk'ü ve Atatürkçü ideolojiyi yeni nesillere anlatmak herşeyden önce Atatürk'ün neden "en büyük" ve neden "vazgeçilmez" bir lider olduğunu açıklamak için gereklidir. Genç nesillere, Atatürk'ün her geçen gün fikri içerikten uzaklaşan, anlamını yitiren anma törenlerinin bir "fetiş"i olmadığını anlatmak gerekir. Atatürk'ü anlatmanın en güvenilir yolu; onun Türkiye Cumhuriyeti'ni kurarken izlediği temel ilkeleri, sahip olduğu değer yargılarını ve amaçlarını açıklamaktır. Bu temel ilkelere, değer yargılarına ve amaçlara "Atatürkçü ideoloji" adını veriyoruz.

Bu konuşmada önce "ideoloji" kavramının tarihi gelişimi, çeşitli tanımları, önemi ve kaynakları üzerinde durulacak, daha sonra da Atatürkçü ideolojinin temel özellikleri açıklanıp, bu özellikler diğer çağdaş ideolojilerin temel özellikleri ile karşılaştırılacaktır.

II. İDEOLOJİ KAVRAMININ TARİHİ GELİŞİMİ VE TANIMI

II. 1. Tarihi Gelişim

İdeoloji, tanımı güç bir kavramdır. Uzun bir tarihe sahip olan ideoloji kavramı bu tarihsel gelişim içinde çok değişik anlamlarda kullanılmıştır.

* Bu konferans Atatürk Araştırma Merkezi'nin tertiplediği "Atatürk Konferansları" dizisi içinde 18 Aralık 1987 günü Türk Tarih Kurumu konferans salonu'nda verilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu çeşitli anlamların nereden kaynaklandığını ve ideolojinin gerçek anlamını kavrayabilmek için ideoloji kavramının geçirdiği bilimsel evreleri incelemek gerekir.

Kavramın ilk izlerini Eflatun'da buluruz. Eflatun'un dünyanın değişmeyen gerçekleri ile bu gerçeklerin insan tarafından algılanması arasında yaptığı ayrım ideoloji kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Eflatun'a göre, herhangi bir insan için "gerçek" sadece duygularının belirlediği "algılar" dan ibarettir. Böyle bir düşünce, gerçeğin insanın kendi içinde, ruhunda olduğunu öne süren Eflatun'un deyimiyle "Allah'ın hükümdarlığı içinizdedir" şeklinde metafizik nitelikte bir dünya görüşüne yolaçmıştır. [1]

XIX. yüzyılda ise, ideoloji kavramının, bu eski kullanılışı ile taban tabana zıt bir anlamda, "fikirler ilmi" anlamında kullanılmaya başlandığını görüyoruz. Doğal bilimlerde, kâinatı idare eden genel kurallar olduğunu öne süren bu görüşe göre "fikirler ilmi" yani ideoloji; fikirlerin tarihini incelemek suretiyle evrenin geleceği hakkında tahminler de bulunabilecekti. İdeolojiye verilen bu yeni anlamın önemi, metafizik düşünceye ve dini inançlara karşı çıkmasından kaynaklandığı halde, bilimi doğru tanımlayamamış olması nedeniyle kısa zamanda kendisi de metafizik bir kavrama dönüşmüştür.

İdeoloji, daha sonraları Hegel tarafından ele alınmıştır. Hegel de tıpkı Eflatun gibi "görünüş" ile "gerçeği" birbirinden ayırdı. Hegel'e göre tarih, "Ruh" (Spirit) ile "Akıl" (Mind) ın "Mükemmeliyet"e (Perfection) veya "Mutlak idea" (Absolute Idea) ya ulaşma yolunda ilerleyen diyalektik hareketinden ibarettir. Mutlak idea ise Hürriyetin ve Aklın en yüksek değerler haline geldiği aşamadır. Hegel'e göre "olan" la "olacak olan"ı, "gerçekler" le "özlemler" i birbirinden ayırmak mümkün değildir. Tarihin her döneminde fikirler ve fikirlerin dayandığı nedenler eksiktir. Çünkü görülebilenler o dönemde tarihsel gelişmenin kendilerine gösterebildikleri ile sınırlıdır, onun ötesine gidilemez. Bu nedenle "ideoloji", bizim belli bir tarihi dönemdeki yanlış, veya en azından, kısmi ve eksik şuurumuzu veya gerçekleri nasıl algıladığımızı gösterir. Gerçeği, "tam gerçeği" algılamak ise tarihin en son aşamasında, "ebedi dönemde" mümkün olabilecektir. Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta vardır. O da Hegel'in "Nisbi Tarihçilik" (historical relativizm) denen düşünce sistemine mensup olmadığı-

[1] H. KATOUZİAN, "Ideology and Method in Economics", The MacMillan Press, Londra, 1980, s. 149.

Levent Şahverdi Arşivi

dır. Bir başka deyişle Hegel'e göre tarihin her döneminde ayrı bir gerçek vardır, dönemden döneme değişen "gerçek" olmayıp, bu gerçekle ilgili ideolojimizdir.

İdeoloji kavramını, kendi teorilerinin temel unsurlarından biri olarak kullanan bir başka filozof (ayni zamanda iktisatçı) ise Marks'dır. Marks, Hegel'in fikirlerinden yararlandığı halde, konuya tamamen başka bir açıdan bakmıştır, Olayları yaratanın fikirler olduğu yolundaki düşünceyi eleştirmiş, ferdi ve toplumsal varlığın şekillenmesinde doğal çevrenin, teknolojinin ve kurumsal yapının önemli etkileri olduğunu öne sürmüştür. Marks'a göre fertlerin sahip olduğu sosyal gerçek kavramı sadece ferdin kendi kişisel çıkarları ve kişisel yaşamı tarafından değil, fakat ayni ölçüde kendi "sınıfının çıkarları" ve "toplumsal tarihi" tarafından belirlenir.

Marks "Politik Ekonominin Tenkidi" adlı kitabında insan hayatını devam ettirecek malların üretim tarzı, bütün sosyal, politik ve entellektüel hayatı şekillendirir. İnsanın varlığını tayin eden onun şuuru değildir, aksine onun sosyal varlığı, şuurunu tayin eder."[2] derken Engels ise "Anti-Dühring" de

"Sosyal değişmelerin ve politik ihtilallerin sebepleri, yaşanılan devrin felsefe ilminde değil iktisat ilminde aranmalıdır."[3] iddiasını öne sürmüştür.

Bu açıklamalardan da açıkça görüleceği üzere Marks ve onu takiben marksistler; ideoloji kavramını, Hegelci düşüncede olduğu gibi sadece içinde bulunulan tarihi dönemle sınırlamakla kalmamışlar, bir adım daha ileriye giderek, o tarihi dönemin "sınıfsal yapısı" ile de sınırlamışlardır. bir başka deyişle şimdi ideoloji yalın gözle "görünenler" den değil, "sınıf bilinci" gözlüğü ile görünenlerden oluşmağa başlamıştır. Bir örnekle açıklarsak "kâr" üretim sonunda ortaya çıkan gelir çeşitlerinden biridir. Bu gelir, Marks için bir "sömürü" çağdaşı olan bir başka iktisatçı Nassau Senior için ise "müteşebbisin hakkı" nı gösterir. Çünkü, Marks'a göre kapitalin kaynağı hırsızlık, Senior'a göre ise tasarruftur.

Görülüyor ki tarihsel gerçeklerin sınıf bilinci gözlüğü ile algılanması sadece gerçeklerin algılanmasını değil, "ideoloji" kavramını da çarpıtmıştır. İdeolojinin, yukarıda değindiğimiz anlamda kişinin kendi kişisel çıkarları-

[2] I. ADELMAN, "Ekonomik Büyüme ve Kalkınma Teorileri" (çev. Vural Savaş) İstanbul, 1972, s. 64.
[3] I. ADELMAN, a.g.e., s. 65.

Levent Şahverdi Arşivi

na göre şekillenen fikirleri tanımlayan bir kavram haline dönüşmesi, Marksist "sınıf bilinci" nedeniyle ortaya çıkmıştır. Çünkü sınıf bilinci kuramını teorilerinin temel taşı yapan marksistlere göre Klasik İktisat Teorisi veya onların deyimiyle "Burjuva İktisatı", kapitalist sınıfın çıkarlarını savunan "ideolojik" bir teoridir.[4]

Bu görüşleriyle Marksistler ideoloji kavramını, aşağıda inceleneceği üzere, "sınıf bilinci" ne dayanan ve sınıfsal çıkarları koruyan düşünce sistemi olarak ele almışlar ve Klasik İktisat Teorisi'nin bu anlamda bir ideoloji olduğunu iddia etmişlerdir. Böyle bir iddia, iktisatçılar arasında yoğun bir tartışma başlatmıştır. Bu tartışmaların bir kısmına aşağıda değineceğiz.

İktisatçılar arasında ideoloji konusunda bu tartışmalar devamederken, dünya siyaset sahnesinde başka bir gelişme oldu. Sonunda II. Dünya Savaşı'na yolaçan bu gelişme Almanya'da "Nazizm" ve İtalya'da "Faşizm" adını alan ideolojilerin ortaya çıkmasıdır. Bu ideolojilerin ortaya çıkışı ideoloji kavramına yeni bir boyut kazandırdı. Buna göre ideoloji, bir ulusun benimsediği değer yargılarını, amaçları ve bu amaçlara ulaşmak için gerekli kurumsal yapıyı ifade eden bir anlam kazandı.

II. 2. Tanımlar

Bu tarihi gelişim göz önünde tutulursa, ideolojinin tanımı güç bir kavram olacağı kolaylıkla anlaşılır. Nitekim bu gün "ideoloji" dendiği zaman, bu kavramla kastedilmek istenen çok çeşitli anlamlar vardır. İdeolojinin, tarihi gelişimine uygun bu çeşitli anlamlarından önemlilerini kısaca inceleyelim:

Birinci Tanım

İdeoloji kelimesinin en yaygın anlamlarından biri Webster's Third International Dictionary'de şöyle tanımlanmıştır.

"İdeoloji, bir sosyopolitik program oluşturan öneriler, teoriler ve amaçlar bütünüdür."

Bu tanıma çok benzeyen bir başka tanım da şudur:

İdeoloji, karmaşık sosyal yapıyı açıklama iddiasında olan ve hem gerçek hem de normatif olan inançlar ve kavramlar bütünüdür. İdeolojinin amacı, fertlerin ve toplumların karşılaştığı sosyo politik tercihleri yönlendirmek ve basitleştirmektir.[5]

[4] J. A. SCHUMPETER, "History of Economic Analysis" George Allen Unwın Ltd. Sekizinci Baskı, London, 1972, s. 35.

[5] J. GOULD, "A Dictionary of The Social Sciences" (Eds., J. Gould-W.L. Kolb), Free Press, New York, 1964, s. 315-317.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu iki tanım birlikte değerlendirildiği zaman, bu tanımlara göre, ideolojinin temel özellikleri şöyle belirlenebilir:

a—İdeoloji, toplum yaşamının; ekonomik, politik ve hukukî bütün yönlerini kapsar.

b—İdeoloji, "inançlar" ve "amaçlar" gibi "normatif" unsurları ihtiva ettiği gibi toplumsal ve kurumsal "gerçekleri" de ihtiva eder.

c—İdeoloji, toplumları, benimsenen amaçlara ulaşmak için harekete geçmeye, belli davranışlarda bulunmaya yöneltir. Bu davranışlara yol gösterir.

d — İdeoloji; inançları, amaçları, politikaları ve bunlarla ilgili kavramları "basitleştirmeye" ve nisbeten daha önemlileri "seçmeye" yönelir.

İdeolojinin bu son özelliği yani *"basitleştirici"* ve *"seçici"* olma özelliği, en çok tartışılan özelliğini oluşturur. Bazı düşünürler bu iki özellik nedeniyle ideolojilerin gerçekleri "çarpıtacağını" öne sürerler.[6] Bazı düşünürler ise, karmaşık toplumsal yapı ve ilişkileri basite indirgemenin ve bunu yaparken de "en önemlileri" ayırmanın, gerçekleri çarpıtmak anlamına gelmeyeceğini savunmuştur. Kaldı ki bir ideoloji böyle bir çarpıtmayı bilinçli bir şekilde yapmayabilir. Fikirlerden, değer yargılarından ve amaçlardan oluşan; toplumsal yaşamın bütün yönlerini içeren ve toplumu belli davranışlarda bulunmaya yönlendiren bir bütünün "basit ve seçilmiş" kavramlardan oluşması kaçınılmazdır. Bu konudaki çalışmalarıyla tanınan bir bilim adamı bu haliyle ideolojinin *"toplumsal düzenin şematik bir yapısı"* olarak ele alınabileceğini ve bu yapı içinde "basitleştirme" ile "seçilmiş" olma özelliklerinin bir ayrıntı olarak ele alınması gerektiğini öne sürmektedir.[7]

İkinci Tanım

İdeolojinin bir başka tanımı, ayni sözlükte şöyle açıklanmıştır:

"Kısmen veya tamamen hayali ve farazî ideal temellere dayandırılmış, aşırı (ekstrem) bir sosyo politik program veya felsefe."

Yukarıda açıkladığımız tarihsel gelişme seyri hatırlanırsa ideolojinin bu şekilde de tanımlanabileceği kolaylıkla anlaşılır. Özellikle ilk ortaya

[6] H.M. JOHNSON, "International Encylopedia of the Social Sciences" (Ed., D.L. Sills), The Macmillan Co,-Free Press, New York 1972, Vol. 7-8, s. 76-84.

[7] C. GEERTZ, "Ideology as a Cultural System" iç. "İdeology and Discontent" (ed., D.E. Apter), Free Press, New York 1964, s. 47-76.

Levent Şahverdi Arşivi

atıldığı şekilleriyle hem *"Liberalizm"* ve hem de *"Marksizim"* in, burada tanımlandığı şekilde "hayali ve farazi ideal temellere dayandığı" ve "aşırı" bir sosyo-politik program oluşturdukları öne sürülebilir. Bu gibi aşırı ideolojiler, bir düşünürün alaycı bir ifadeyle nitelendirdiği gibi "kimin sorusu varsa, cevabı bendedir," diye meydan okuyan ve bütün ekonomik, siyasi ve hukuki sorunları çözümlediğini iddia eden ideolojilerdir.[8]

Üçüncü Tanım

İdeoloji kelimesinin günlük dile girmesine ve yaygın bir şekilde kullanılmasına neden olan Marks, bu kavramı, yukarıda tarihsel gelişim bölümünde açıkladığımız gibi;

"Bir sosyal sistemin mevcut halini (status quo) savunmak amacıyla ve sınıfsal çıkarlar yönünden basitleştirilmiş ve seçilmiş, dolayısıyla çarpıtılmış tutucu (muhafazakâr) düşünceler" anlamında kullanmıştır. Günümüz Marksistleri ideoloji kelimesini bu gün de *"kapitalist ideoloji"* şeklinde ve bu anlamda kullanmaktadırlar. Tarihsel gelişme bölümünde de belirttiğimiz gibi, Marksistlerin ideoloji kavramına böyle bir anlam vermeleri ve bu anlamı Klasik İktisat Teorisi'ni-ki *Liberalizm*'e dayalıdır-nitelendirmek için kullanmaları iktisatçılar arasında yaygın ve günümüzde de devam eden bir tartışma başlatmıştır. Bu tartışmaları ayrıntıları ile incelemek, buradaki amacımızın dışında kaldığı için sadece ünlü bir tarihçi, iktisatçı ve siyaset bilimci olan J. Schumpeter ile bir başka ünlü iktisatçı J. Robinson'un görüşlerine değinmekle yetineceğiz.

Schumpeter, Markist ideoloji anlayışını ve bu anlayışa dayanarak Marksist olmayan iktisatçılara yöneltilen suçlamaları üç noktadan eleştirir[9]: *Birincisi,* Marksist teori herşeyden önce kendi ideolojik unsurlarını dikkate almalıdır. *İkincisi,* ideolojileri, daima egemen sınıfın çıkarlarını korumakla suçlamak, ve daima üretim ilişkilerine indirgemeye çalışmak bazan bir milletin tümünü ilgilendiren ideolojilerde, mesela milli karakter ve davranış ile ilgili bir ideolojide eksik ve yanlış sonuçlar verebilir. *Üçüncüsü* "ideolojiktir" diye bir fikri peşinen mahkûm etmek yanlıştır. İdeolojilerin içinde doğru ve güvenilir unsurlar olması ihtimali yüksektir.

Schumpeter'den günümüze kadar iktisatçıları meşgul eden önemli konulardan biri iktisat teorilerinin ideolojik etkilerden arındırılmasının

[8] "Ideologies Stir P.E.N. Delegates" New York Times, June 18, 1966, s. 18 (H.M. JOHNSON, age., s. 76'dan).

[9] J.A. SCHUMPETER; age, s. 36-37.

Levent Şahverdi Arşivi

mümkün olup olmadığı ile ilgilidir. İktisadın ideolojiden arındırılabileceğine inanan Schumpeter iktisadi teorilerin "*İktisadi Analiz*" ve "*Politik İktisat*" diye ikiye ayrılabileceğini ve iktisadi analizin yani iktisadi değişkenler arası sebep sonuç bağlılığını incelemenin her türlü ideolojik etkilerden uzak tutulabileceğini savunmuştur.[10]

Schumpeter'in bu görüşü özellikle Marksist iktisatçılar tarafından eleştiriye uğramıştır.[11] Bu eleştirileri ve bu eleştirilere verilen cevapları incelemeden gerçeği yansıttığına inandığımız Robinson'un şu fikirlerini tekrarlamak yeterli olacaktır:

"*.... Bir ideolojiyi oluşturan kavramlar ve düşünceler yığını içinde ekonomik yaşamla ilgili olanlar önemli bir role sahiptir ve iktisat, üniversitelerde akşam kurslarında okutulduğu ve basit makalelerde dile getirildiği haliyle daima kısmen her dönemin egemen ideolojisinin bir aracı ve kısmen de bilimsel araştırmanın bir yöntemi olmuştur*[12]"

Marksistlerin bu konudaki hatalarından biri Klasik İktisat Teorisi'ndeki "analitik" unsurları görmezlikten gelip sadece ideolojik unsurlar üzerinde durmaları ise, ikinci hataları da, yukarıda Schumpeter'in de belirttiği gibi, kendi ideolojik saplantılarını görmezlikten gelmeleridir. Bu, büyük bir çelişkidir. Çünkü bu gün komünist ülkelerin hemen hepsinde, komünist partilerin kimi yerde resmi, kimi yerde gayri resmi "ideolog"ları vardır ve bunların görevi, mevcut komünist rejimi bütün kurum ve uygulamalarıyla, meşru, doğru ve başarılı göstermektir. Hiçbir marksist ve bu ideologları "gerçekleri ve fikirleri çarpıtan kişiler" olarak görmez, göstermez.

Dördüncü Tanım

Dördüncü bir ideoloji tanımını da şu şekilde yapmak mümkündür: "*İdeoloji, bir toplumsal sistem ile ilgili seçilmiş veya çarpıtılmış fikirlerden oluşur; şu şartla ki bu fikirler gerçek olaylardan kuynaklanmış olmalı ve az veya çok "gerçeklerin" değerlendirilmesini yapmalıdır*[13]." Bu tanım bir anlamda, yukarıdaki tanımlardan dardır. Çünkü ideolojinin bir toplumsal sisteme ait ve sadece

[10] J.A. SCHUMPETER; a.g.e., s. 38.

[11] R.L. MEEK, "Economics and Ideology and Other Essays" Chapman Hall, London 1967, s. 198-224.

[12] J. ROBINSON, "İktisat Felsefesi", (Çev. V. SAVAŞ), M. Ü. İkt. İd. B. F. Yayın No: 366, İstanbul, 1984, s. 7.

[13] H. M. JOHNSON, age, s. 77.

Levent Şahverdi Arşivi

bilimsel yönden çarpıtılmış veya gereksiz yere sınırlandırılmış fikirlerden oluştuğunu öne sürer. Buna göre bir ideoloji, ideolojik çarpıtmanın önemli olduğu, az veya çok tutarlı bir fikirler sistemidir. Öte yandan bu tanım yukarıdaki tanımlardan daha geniştir, çünkü ideolojiyi sadece muhafazakâr fikirlerle sınırlamaz.

Bu tanım taraftarlarına göre toplumsal yaşam karmaşıktır ve fertlerin büyük çoğunluğu bu karmaşık yapıyı gereği gibi incelemeyez. Bu nedenle toplumsal sistemlerle ilgili çarpıtılmış fikirler son derece yaygındır. Bu gibi çarpıtılmış fikirler karmaşık durumları basitleştirmek suretiyle, birbirlerinden farklı olan kimselerin ayni amaçlara ulaşmak için işbirliği yapmalarına yardımcı olur. Bu fikirler mevcut durumu belirleyip belli bir hareket tarzını haklı ve yerinde kılar. Bunun içindir ki insanlar sahip oldukları değer yargılarına ve içinde bulundukları koşullara göre ideolojinin bazan amaçlanan toplumsal değişmeleri kolaylaştırdığını, bazan da istenmeyen toplumsal değişmeleri hızlandırdığını; bazan da değişme karşısında toplumsal direnci istenen veya istenmeyen yönde etkilediğini öne sürerler.

Beşinci Tanım

Bu tanıma göre, ideoloji, *"bir grubun veya bir toplumun özelliğini oluşturan; birbiriyle sıkı sıkıya ilişkili inançlar veya idealler veya davranışlar bütünüdür.* [14]"

Görülüyor ki bu tanımda, "basitleştirme", "seçme" veya "çarpıtma" gibi nitelendirmelere hiç yer verilmemekte sadece, *"toplumca benimsemek"* ve *"birbirleriyle sıkı sıkıya ilişkili olmak"* özelliklerine yer verilmektedir. Dolayısıyla bu tanımı, yukarıda incelenen birinci tanım gibi, "toplumsal düzenin şematik bir tanımı" olarak ele almak mümkün olabilir. Şu farkla ki bu ikinci tanımda, önemli olan bu şematik yapının "toplumca benimsenen ve birbiriyle sıkı sıkıya ilişkili" inançlar, idealler veya davranışlardan oluşmuş olmasıdır. Bu inanç, ideal veya davranışlarda, toplumca benimsenmiş bir basitleştirme, seçme veya çarpıtmanın varlığı önemli değildir.

İdeoloji kavramının bu tarihsel gelişiminden ve çeşitli anlamlarda kullanılmasından ortaya çıkan sonuçları biraraya getirirsek şunları söyleyebiliriz:

"Bir ideoloji hem "analitik" ve hem de "normatif" önermeleri içeren karmaşık bir bütündür. Analitik unsurlar doğru veya yanlış olabileceği gibi normatif unsurlar

[14] J. PLAMENATZ, "Ideology" Prager, New York 1970, s. 15.

Levent Şahverdi Arşivi

da dürüst veya yanıltıcı olabilir[15]". Öte yandan ideolojiyi oluşturan unsurlar ekonomik, dini, politik, estetik ve metafizik nitelikte olabilir. Yapısının karmaşıklığına ve kaynaklarının çeşitliliğine rağmen ideoloji tarihin daha önceki dönemlerinde olduğu gibi çağdaş insan yaşamı için de gereklidir. J. Robinson'un sözlerini tekrarlarsak:

"İdeolojiyi sosyal bilimlerde düşünce dünyasından çıkarıp atmak mümkün olsun veya olmasın, o, sosyal yaşamın hareketli dünyasında kesinlikle gereklidir. Bir toplum; bütün fertleri toplumun nasıl işlemesi gerektiği ile ilgili ortak bir duyguya sahip olmadıkça varlığını sürdüremez. Bu ortak duygu ise ideoloji içinde ifade edilir.

Gelişim yönünden bakılırsa ideolojiyi iç güdünün bir ikamesi olarak düşünebiliriz. Hayvanlar ne yapacaklarını bilir görünürler, biz ise ne yapacağımızı öğrenmek zorundayız. Çünkü uygun davranış kalıbı genlerle nakledilmez[16]".

II. 3. Felsefe, Teori ve İdeoloji

İdeolojinin gerçek niteliğini ve önemini belirleyebilmek için, iki ana düşünce istemi olan *"felsefe"* ile *"teori"* arasındaki farkları belirlemek yararlı olur. "Felsefe" en yalın tanımı ile *"akıl sevgisi"* olup; çoğu defa bağımsız ve tek başına yapılan *"gerçeği arama"* çalışmasıdır. "Teori" ise bir olayı açıklamak amacıyla aralarında nedensellik ilişkisi bulunan değişkenleri birbirlerine bağlayan öneri veya öneriler olup bu önerilerin doğru olup olmadıkları gerçek olaylarla test edilir. Bu test işlemi, daha doğru bir deyimle teorinin gerçek olaylara uyup uymadığının kontrolu "doğal bilimler" için vazgeçilmez olduğu halde "sosyal bilimler" de ancak imkanların elverdiği ölçüde gerçekleştirilebilir.

Felsefe ile teoriyi ideolojiden ayıran temel fark, bu ikisinin sadece düşünme ve fikir oluşturma gibi, esas itibariyle "düşünsel"nitelik taşıdığı halde, ideolojinin bu düşünsel nitelik yanında fertleri belli davranışlara yönelten dinamik bir *hareket (aksiyon) niteliğine* de sahip olmasıdır. Daha başka bir deyişle ideoloji, insanları harekete, belli bir davranışa yönelten, buna teşvik eden bir niteliğe sahiptir. *Kısacası ideoloji daima, bir aksiyona, toplumsal bir davranışa yolaçar.* Bu nedenle her ideoloji bir felsefeden veya bir teoriden kaynaklansa dahi, bir aksiyon yaratabilmek için bu felsefe veya teorinin son derece basitleştirilmiş, hatta çarpıtılmış bir türü olmak zorundadır. Bir ideolojinin hangi felsefe veya teoriden kaynaklandığını bil-

[15] A. GERSCHENKRON; "Ideology as a System Determinant" İç. "Comparison of Economic Systems" (ed., A. Eckstein Irwin, New York, 1974, s. 274.

[16] J. ROBINSON, age., s. 10.

Levent Şahverdi Arşivi

mek ne kadar önemliyse, her ideolojiyi kendi mantığı ve dinamiği içinde incelemek te o kadar gereklidir.

Bir felsefe veya teorinin ne zaman ve hangi şartlar altında, aksiyon yönü ağır basan bir ideolojiye dönüştüğünü belirlemek ise güçtür. Pek çok felsefe ve teori, bir ideolojinin kaynağını oluşturmak için, nesiller boyu tarihin karanlıklarında bekler. Mesela Eflatun'un çeşitli düşünceleri, tarihin çeşitli dönemlerinde değişik ideolojilerin kaynağını oluşturmuştur. Aynı şekilde Marks'ın gençlik yıllarında ortaya attığı fikirler, bu gün Marksizmin dışında "Yabancılaşma" (alienation) gibi bazı çağdaş fikirlere ve davranışlara kaynak oluşturmaktadır. Liberalizmin babası sayılan A. Smith ve çağdaş iktisat politikasının mucidi J.M. Keynesin de yeni yorumları, yeni ideolojilerin kaynağı olmaktadır.

Felsefe, teori ve ideoloji arasındaki bu ilişki bize, toplumsal sorunlarla düşünceler arasında karşılıklı bir ilişkinin varlığını da kanıtlar. *Toplumsal sorunlarla düşünceler arasındaki bu ilişki ancak ideoloji sayesinde kurulur.* Çünkü ideoloji olmazsa bazı toplumsal istekler, bu istekleri haklı kılan bir düşünce sisteminden yoksun kalacağı gibi, bazı düşünceler de toplumsal sorunlarla ilişki kuramadan havada kalmağa mahkûm olur.

Toplumsal sorunlarla düşünceler arasındaki bu ilişki sadece ütopik nitelikli bazı ideolojilerde söz konusu değildir. Bu gibi ideolojiler adeta bir hayali, gerçekleşmesi mümkün olmayan bir ütopyayı amaçlar. Mesela devletsiz toplum, dünya devleti, mutlak eşitlik vb gibi amaçları savunan ideolojileri, yukarıda tanımlanan ve fertleri belli amaçların gerçekleşmesine yönelten ideolojilerden kesinlikle ayırdetmek gerekir. Ancak böyle bir ayrımın da kolayca yapılacağını ümit etmemek yerinde olur. Çünki çağımızın egemen ideolojilerini oluşturan liberalizm ile marksizmin içinde çeşitli ütopik unsurlar, hâlâ, mevcuttur.

Bu konuya son vermeden önce bir ideolojinin *"bilimselliği"* üzerinde de durmak yararlı olacaktır. Çünkü yukarıda kısaca değindiğimiz liberalizm-marksizm çatışmasında önemli tartışma konularından biri de hangi ideolojinin daha "bilimsel" olduğu konusudur.

Bilindiği gibi sosyal bilim *"soyut"* ve *"genel"* olup, *"toplumsal sistemlerin işleyişindeki ortak özellikler"*le ilgili sistematik hükümleri içerir. Buna karşılık *ideoloji ise "belli" toplumsal sistemlerle veya "belli türlerdeki tarihsel sistemlerle" ilgilidir.* Bu nedenle sosyal bilim,belli bazı fikirlerin ideolojik olup olmadığını tayinde doğrudan kullanılacak bir kriter olamaz. Böyle bir kriter Par-

Levent Şahverdi Arşivi

sons'ın[17] *"değer yargısı-bilim bileşimi"* (value-science integrate) adını verdiği bir kriter olabilir. İdeoloji olup olmadığına karar verilecek fikirler, belli bir toplumsal sistemi veya böyle bir sistemin bazı yönlerini açıkladıkları iddiasındadır. Bu fikirleri değerlendirmek için kullanılacak değer yargısı-bilim bileşimi ise ayni toplumsal sistemin objektif bir açıklamasıdır ve sosyal bilimin kavramlarına göre oluşturulmuş olup ayni zamanda bu toplumsal sistemin kültürel değerlerinin ne ölçüde gerçekleştirildiğini gösterir. Eğer hakkında karar verilecek fikirler bu değer yargısı-bilim bileşiminden ayrılır yani farklılık gösterirlerse, bu farkların ideolojik olduğunu söylemek mümkündür.

Bu testin bazı durumlarda, uygulanması zor olabilir. Ancak böyle bir testin imkansız olduğunu öne sürmek, sosyal bilimin imkansız olduğunu öne sürmek demektir.

Burada önemli olan nokta, değer yargısı-bilim bileşiminde yer alan toplumsal değer yargılarının *deneysel (ampirik)* bulgular (data) olmasıdır. Bu değer yargılarının mutlaka sosyal bilimcinin yargıları olması gerekmez, aksine onlar incelenen toplumsal sistemin değer yargılarıdır.

Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere değer yargısı —bilim bileşimi, esas itibariyle, ilgilendiği sosyal sistemin ne savunmasına ve ne de eleştirisine yöneliktir. Temel görevi değerler sisteminin hangi yönlerden gerçekleştiğini ve hangi yönlerden gerçekleşmediğini göstermektir. Bu nedenle, değer yargısı-bilim bileşiminin; bir toplumsal sistemdeki görevi daima tartışma konusu olan ideolojiden farklıdır ve hangi düşüncelerin "bilimsellik" ten ne kadar uzaklaştığını ölçmeye yarar.

III. İdeolojinin Önemi ve Kullanılma Amaçları

Yukarıda da belirttiğimiz gibi ideoloji, bir grup fert veya toplum tarafından benimsenmiş fikirler, inançlar ve amaçlar bütünüdür. İdeoloji, taraftarlarına neyin değerli neyin değersiz olduğunu; neyin korunup devam ettirilmesi gerektiğini veya neyin değiştirilmesi gerektiğini gösterir ve bu yoldan taraftarların davranışlarını şekillendirir. Bilmek ve anlamak ile ilgilenen felsefenin ve teorinin aksine, *ideolojiler sosyal ve politik tavır ve davranışlarla ilgilidir.* İdeolojiler,fertleri politik davranışa ve bu davranışın genel çerçevesini belirlemeye sevk eder. Aşağıda ideolojilerin hangi amaçlarla kullanıldığını kısaca inceleyeceğiz. Bu amaçların başlıcaları *"meşrulaştırmak"*,

[17] T. PORSONS, "An Approach To The Sociology of Knowledge İç. "World Congress of Sociology" Vol. 4, 1959, s. 25-49 (JOHNSON agmk.'den).

Levent Şahverdi Arşivi

"dayanışma yaratmak", "liderlik ve yönlendirme" ve *"tanıtma ve haberleşme"* olarak belirlenebilir. [18]

Meşrulaştırmak: Bir ideolojinin en önemli görevi mevcut durumu (status quo) meşrulaştırmaktır. Daha açık bir deyimle mevcut siyasi, iktisadi ve hukuki rejim ile bu rejimin varlığını ve devamını sağlayan, bu rejimin ve kurumların toplum tarafından benimsenmesini mümkün kılan güç, ideolojidir. Böyle bir fonksiyonu görebilmesi için ideolojinin "tutarlı kurallara" sahip olması ve bunları mümkün olduğu ölçüde basit ve açık bir biçimde ifade etmesi gerekir.

Dayanışma: Belli fikirlerin paylaşılması; fertlerin bir toplum, bir grup, bir parti veya bir hareket içinde toplanmalarını, biraraya gelmelerini sağlar. Toplumca benimsenen ideolojiler, kabul edilen ve ulaşılması gereken amaçları gösterir. Bu yönden ideolojileri ilkel toplumlarda benimsenenleri gösteren totemlere ve redde ifade eden tabulara benzetebiliriz. İdeolojiler bu fonksiyonu, taraftarlarına birlik ve beraberlik ruhunu aşılamak suretiyle yerine getirir. Hiç kuşku yok ki, ideolojiler arasında bu yönde çok başarılı olanlar olduğu gibi, başarılı olmayanlar da vardır. Ancak önemli olan, her ideolojinin mümkün olduğunca çok insan bir araya getirmek ve onların düşünce ve davranışlarını şekillendirmek amacına sahip olmasıdır.

Liderlik ve Yönlendirme: Sık sık tekrarladığımız gibi ideolojiler toplumu harekete geçmeye teşvik eder. Ancak bu hareketin ne tür bir hareket olacağı ve hangi amaçla yapılacağı, ideolojinin içeriğine bağlıdır. Fikirlerin yönlendirilmesi çoğu defa, iktidarda bulunan veya iktidarı ele geçirmek isteyen kimseler tarafından seçilmiş veya benimsenmiş amaçlar için fertleri harekete geçirecek formüllerin ve sloganların bilinçli şekilde seçilmesiyle gerçekleşir. Bu gibi kişiler savaş yapmak için barışı; otoriter bir rejim kurmak için özgürlüğü, mülk sahiplerinin durumlarını ve imtiyazlarını korumak için sosyalizmi vaadedebilirler.

İdeoloji çoğu defa, belli şartlar altında, kitleleri yönlendiren güçlü bir araç haline gelebilir. Özellikle sosyal huzursuzluk ve kaynaşma dönemlerinde veya toplumun görüş ayrılığına düştüğü zamanlarda, toplumu bu durumdan kurtaracağı iddia edilen basit öneriler ve vaadler, fertlerin kulaklarına ve zihinlerine kolayca yerleşir. Demagoglar, liderler ve kendi kendini ulusun kurtarıcısı ilan etmiş olanlar, çaresizlik içindeki toplumu yönlendirmek için böyle dönemlerin gelmesini bekleyip, pusuya yatarlar.

[18] R.C. MACRIDIS, "Contemporary Political Ideologies", Little, Brown and Co., Boston 1986, s. 8.

Levent Şahverdi Arşivi

Tanıtma ve Haberleşme: İdeolojinin önemli fonksiyonlarından biri de taraftarları arasında kendini tanıtma ve haberleşmede sağladığı çabukluk ve kolaylıktır. *Her ideoloji, tıpkı bir steno alfabesi gibi, ortak ve son derece basit bir konuşma ve anlaşma dili oluşturur.* Bu dilde, "kızıllar", "kriptolar" "çember sakallılar", "köşedönücüler", "kuyruklar" gibi özel anlam taşıyan kelimeler üretilir. Bu kelimeler belli gruplara mensup kişiler tarafından kolayca anlaşıldığı gibi, onların benimsediği ideolojiyi de yansıtır. Bu çok basit kelimeler yanında ideolojilerin daha gelişmiş kavramlar yarattıklarını da görüyoruz. Mesela "kapitalizmin son aşaması", "neokolonialism" (yeni sömürgecilik), "demokratik merkeziyetçilik" "demokratik çoğulculuk" ve "halk demokrasisi" gibi terimler hep bu amaçla üretilmektedir. Bu tür terimlere bakmak suretiyle bunları kullananların ideolojilerini teşhis etmek mümkündür. Bunun şaşırtıcı bir yanı da yoktur. Çünkü ayni ideolojiyi benimseyenler olaylara ayni gözlükle bakmakta ve ayni önyargılara sahip bulunmaktadır. Dolayısıyla kullandıkları *"dil"* de ayni olacaktır.

İdeoloji, çarpıtılmış veya seçilmiş fikirlere sahip olması halinde dahi toplum yaşamı açısından büyük öneme sahiptir. *İdeoloji bir toplumsal sistemin bir bütün haline gelmesine veya değişen sosyo politik şartlara uyum kabiliyetinin artmasına yardımcı olur.* İdeoloji, yukarıda açıklandığı üzere mevcut sosyo politik durumun basit bir açıklamasıdır. Ancak bu basit açıklamanın, kitleleri belli konularda aydınlatmak ve belli toplumsal amaçlara göre yönlendirmekte büyük etkisi vardır. Değişikliği amaçlayan fertlerin böyle bir harekete katılmaları için kendilerini eski bağlardan kurtarmaları gerekir. Genellikle belli ölçüde bir basitleştirme ve çarpıtma partizanlıkla birleştiğinde *iyi bir moralin, grup havasına girildiğinin* ve *gruba sadık kalınacağının* bir ölçüsü olarak kabul edilir.[19]

Öte yandan ideoloji, bazan da fertlerin, değişikliklere körü körüne karşı çıkmalarına da neden olur. Bu nedenle ideolojinin, değişikliklere takınılacak tavır yönünden, değerlemesini yapabilmek için somut olaylara bakmak gerekir.

İdeoloji sembolik bir sistem olduğu için, bir ölçüde bir sanat eseriymiş gibi de düşünülebilir. Bir araştırmacı, yeterli bilimsel bakış açısına sahip olmak şartıyla, bir ideolojiden; onu benimseyenlerin nasıl yönlendirileceği konusunda pek çok sonuç çıkartabilir. Bir sanat eseri veya yaratıcı muhayyilenin bir başka ürünü gibi, ideoloji, işinin ehli bir araştırmacıya ideolog için gizli kalmış veya pek az anlaşılmış yönleri, motivasyonları da

[19] H.M. JOHNSON, age., s. 82.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

açıklar. Bu nedenle, bir ideolojinin analizi, sosyal sistemin işleyişi hakkında yararlı bilgiler edinmemizi sağlar. İdeoloji kavramı bu nedenle, sosyal istikrar ve sosyal değişmeyi inceleyen sosyal bilim teorilerinde önemli bir yere sahiptir.

IV. İdeolojinin Sosyolojik Analizi

İdeoloji kavramına verilen çeşitli anlamları, ideoloji ile felsefe ve teori arasındaki farkı inceledikten sonra, konuya daha yakından bakıp, bir toplumda ideoloji ile toplumsal yapı arasındaki ilişkiyi inceleyebiliriz. Böyle bir inceleme bize hem ideolojinin gerçek niteliğini hem de bir toplum yönünden taşıdığı önemi gösterecektir.

Durkheim, Weber ve *Parsons* tarafından temelleri atılan bir teoriye göre, *bir toplumsal sistemin yapısı esas itibariyle kültürel ve normatiftir.* Daha açık bir deyişle bir toplum ortak kültürel değerlere ve her konuda "olması gereken"i gösteren değer yargılarına dayanır. Toplumun sahip olduğu kültürel ve normatif yapı; "genel"den "özel"e, "toplumsal"dan "bireysel"e doğru dört kademeden oluşur. Bu kademeler:

— *Değer yargıları*

— *Kurallar (normlar)*

— *Amaçlar*

— *Statü (mevki)*

olarak sıralanır. Bu dört kademeden oluşan bütün, her kademenin ne ölçüde belirgin bir biçimde oluşmuş olduğuna göre, toplumun *"kurumsallaşmış"* olduğunu gösterir.

Bu dört kademe bir taraftan toplumsal sistemi oluşturan birimlere *yol gösterirken* diğer taraftan da birimlerin *içinde bulundukları durumları* açıklar. *Bütün bu kademeler, kavramın geniş anlamıyla "normatif"tir.* Değer yargıları, normlar, amaçlar ve mevkiler belli bir yönlendirmeyi ve arzulanan amacın gerçekleştirilmesi için gerekli aşamaları ifade eder.

Bu dört kademe bir *"normatif kontrol hiyerarşisi"* meydana getirir. Bu hiyerarşide daha genel kademeler, daha özel kademeler için bir meşruiyet kaynağı oluşturur ve bu özel kademelerin içeriğini belirleyerek bu içerikten ayrılma halinde düzeltici bir baskı unsuru görevi görür. Tam kurumsallaşmış bir değerler sistemi, alt kademelerin oluşması ile sağlanır. Bunun anlamı ise şudur: toplumsal yapının bütün yönleri sosyolojik anlamda

Levent Şahverdi Arşivi

meşru olacak ve bu yapıya katılan fertlerin hepsi tarafından benimsenecektir. Ayrıca toplumsal yapının bütün kademeleri, toplumsal ilişkilerde yeralan beklentilerin normatif temelini oluşturacak, pozitif veya negatif sosyal müeyyidelerle desteklenecek ve sistemdeki kazanılmış hakların meşruiyet kaynağı olacaktır.

Gerçekte hiçbir toplumsal değerler sistemi bu şekilde tam bir kurumsallaşmaya kavuşamaz. Bununla beraber her toplumsal sistemde *"tutarlı olmaya"* yönelik bir zorlama vardır. *Bir başka deyişle normatif kontrol hiyerarşisi, tutarlılığın devamını sağlamak, tutarsızlıkları düzeltmek veya değer yargılarının etkilerini yaygınlaştırmak için dinamik bir faktör olarak çalışır. Normatif kontrol hiyerarşisi ile çatışan bir toplumsal sistem şiddetli bir dengesizliğe sürüklenir. Böyle bir toplumsal sistemde ciddi bir sosyal kontrol sorunu olacak, kapsamlı yapısal değişikliklere maruz kalacak ve eğer yarı toplumsal bir sistemse dağılıp yokolma tehlikesi ile karşılaşacaktır.* Toplumsal sistemlerin çoğu böyle bir durumdan uzak olmakla beraber, yine de tam bir bütünlüğe kavuşmamıştır. Her kontrol hiyerarşisi uygulamada engellerle karşılaşır ve içinde bulunulan durumla değerler sistemi arasında herzaman, az veya çok, bir uyumsuzluk sözkonusudur. Ayrıca yabancılaşma ve değerler sisteminden sapmalar da sözkonusu olabilir.

Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere toplumsal yapının özünü oluşturan normatif kontrol hiyararşisi ile toplumda mevcut siyasi, ekonomik ve hukuki yapı bir uyum içinde olduğu zaman toplum istikrar içinde yaşamını devam ettirecektir. İdeolojinin hem gereği ve hem de önemi bu noktada toplanır. İdeoloji bir sosyo politik aksiyon programı olarak, toplumun kültürel değer yargılarından kaynaklanır ve siyasi, ekonomik ve hukuki yapının şekillenmesine yol gösterir. Kültürel değer yargıları ile kurumsal yapının birbirine uygunluğu ancak ideolojinin varlığı ile mümkündür. İdeoloji toplumsal yapının bu iki ayrılmaz parçasını birbirine bağlayan bir bağdır. Kültürel değerler ile kurumsal yapı birbirine uygun değilse, çeşitli ideolojilerin ortaya çıkması ve birbiriyle çatışması kaçınılmazdır. Aşağıda inceleneceği üzere böyle bir durumda, bir kısım ideolojiler mevcut durumun devamından yana, diğer bir kısmı da değişik değer yargıları ve kurumsal yapıdan yana tavır alacaktır.

V. İdeolojinin Kaynakları

Yukarıda bir toplum yapısının, değer yargıları ile bu değer yargılarına dayalı kurumsal yapıdan oluştuğu belirtilmiş ve ideolojinin toplumsal yapının bu iki unsuru arasında bir bağ oluşturduğu anlatılmıştır. Toplumda mevcut egemen ideolojinin bu iki unsur arasındaki uyumu yansıttığını,

Levent Şahverdi Arşivi

eğer çeşitli ideolojiler birbirileriyle çatışır durumda ise, toplumun bu iki unsuru arasında bir uyumsuzluk olduğunun anlaşılacağını da belirtmiştik.

Toplumda çeşitli ideolojilerin doğmasına ve birbirleriyle çatışmasına neden olan sebepleri daha yakından incelemek, konumuz yönünden ayrı bir önem taşır. Bunun için ideolojilerin ortaya çıkmasına sebep olan nedenlere de kısaca göz atmakta yarar vardır. Bir toplumda çeşitli ideolojilerin ortaya çıkmasının temel nedenleri şunlardır:

— *Sosyal gerginlik*

— *Kazanılmış haklar ve umulan çıkarlar*

— *Daha önce gerçekleşmiş toplumsal değişmenin yarattığı hoşnutsuzluk*

— *Toplumun sınırlı bakış açısı*

— *Modası geçmiş düşünce geleneklerinin devamı*

Şimdi kısaca bu kaynakların niteliğini gözden geçirelim:

Sosyal Gerginlik: İdeolojinin en yaygın kaynaklarından biri toplumsal sistemde bir gerginlik olması halidir. Gerginlik, mevcut sistemin bazı yönlerinden memnun olmamaktan kaynaklanır. Mesela amaçlara ulaşma düzeyinden veya nimetlerin, fırsatların, iktidarın veya tepriklerin dağıtımından memnun olmamak, bunları beğenmemek gibi. *Sistemin işleyişinden memnun olmamak, aslında fertlerin toplumdaki statülerinden memnun olmamaları demektir.* Gerginliğin boyutu, sözkonusu değişiklikten ne kadar çok statünün etkilendiğine ve memnuniyetsizliğin şiddetine bağlıdır.

Bir toplumsal sistem tam bir denge halinde olsa ve toplumsal yapının bütün kademeleri kurumsallaşmış bulunsa bile, gerginlik çevredeki bazı değişiklikler nedeniyle yine ortaya çıkabilir. Şüphesiz bu, sosyal yapının istikrarı için hiç değişmeyen bir çevre gereklidir anlamına gelmez; fakat çevredeki değişmelerin sorunlar yaratacağı ve yeni ideolojilere yol açacağı da bilinmelidir.

Gerginliğin belki de en önemli dış kaynağı kültürel değişmelerdir. Dinde, ilimde veya teknolojide meydana gelen değişmelerin fertlerin nelerin mümkün olduğu ve nelerin hoşgörü ile karşılanabileceği ile ilgili düşünceleri üzerinde derin etkileri vardır.

Toplumda bozuk bir entegrasyon yani yukarıda açıkladığımız normatif kontrol hiyerarşisinde bazı kademelerin eksikliği söz konusuysa, bu hal de sosyal bir gerginlik kaynağı oluşturabilir.

Levent Şahverdi Arşivi

İkinci gerginlik nedeni, toplumsal yaşamda, *fertlerin ve çeşitli sosyal grupların hak ve sorumluluklarının açık seçik belirlenememiş olmasıdır.* Bir başka deyişle toplumun benimsediği değerler sistemi, günlük yaşama gerektiği gibi yansıtılamamış olabilir. Böyle bir durum ya mevcut olayların toplumsal sistem için âni bir tehdit oluşturmasından veya toplumsal düzenin istenen yönde düzenlenmesi için belli bir zaman süresinin geçmesi gerektiğinden kaynaklanabilir. Mesela işsizlik oranında birden bire ortaya çıkan artış veya bir başka toplumsal sistemden yönelen tehdit, herkese *birşeyler yapılması* gerektiğini düşündürür. Fakat politik sürecin bağlayıcı kararlar alıp etkin önlemler buluncaya kadar geçecek süre içinde, görüş ve düşüncelerde önemli dalgalanmalar meydana gelebilir. Bu dalgalanmalar sonucu ya yeni ideolojiler ortaya çıkar veya eskiden mevcut olup ta çoğunluğun ilgi göstermediği ideolojiler yaygınlık kazanabilir.

Kazanılmış Haklar: Kazanılmış haklar belli bir zaman anında bir toplumdaki mevcut durum (status quo) tarafından korunan ve meşruiyeti kabul edilen maddi ve manevi bütün haklar demektir. Bir değerler sistemi, uygulamada hiçbir zaman tam bir kurumsallaşmaya kavuşamadığı için *bazı kazanılmış haklar diğerlerine göre daha fazla güvence altındadır. Yani mevcut değerler sistemi ile daha fazla uygunluk içindedir.* Böyle bir durumda diğer kazanılmış hakların sahipleri tarafından öne sürülen toplumsal değişme önerileri eğer başarılı olursa, ilk grubun bundan olumsuz şekilde etkileneceği açıktır. Bir başka deyişle, *her toplumsal değişme, meşru hakların yeni bir tanımını getirir.* Eğer değerler sistemi tümüyle değişir veya çok önemli bir bölümü değişikliğe uğrarsa, kazanılmış hakların yeni tanımı da o kadar köklü bir değişikliğe uğrayacak demektir. Bu durumda haklarını kaybedecek olanlarla, yeni haklar elde edecek olanların mevcut durum (status quo) ile ilgili görüşleri tamamen ideolojik olacaktır.

Hoşnutsuzluk: Yukarıdaki açıklama bizi doğrudan bir başka ideoloji kaynağına götürür. Bu da, toplumsal değişmeler sonucu, prestij, servet, gelir veya iktidar kaybına uğrayan kişilerin ve grupların kırgınlığı ve kızgınlığıdır.

Toplumun Sınırlı Bakış Açısı: Karmaşık bir yapıya sahip olan toplumlarda genellikle fertlerin bakış açıları kendi işleri ve ilgileri ile sınırlıdır. Toplumsal olayların her yönü ile ilgili ayrıntılı bilgiler temin etmek güç olduğu gibi bu bilgilerin fertlerin hepsi tarafından yeterince değerlendirileceğini düşünmek de mümkün değildir. Bu nedenle fertlerin çeşitli toplumsal gerçekleri olduğu gibi değil, kendilerine duyurulduğu ve gösterildiği gi-

Levent Şahverdi Arşivi

bi algılamaları ve öyle düşünmeleri doğal hale gelir. Bu durum bize "propaganda" ile ideoloji arasında mevcut sıkı ilişkiyi de gösterir.

Modası Geçmiş Bilimler: İdeoloji çoğu defa, psikolojik anlamda *"rasyonelleştirme"* ile eştutulur. Böyle bir tanım yukarıda da açıkladığımız gibi, ideolojinin kazanılmış haklarla sıkı sıkıya ilgili olması gerçeğine dayanır. Ancak gerçek dünyada fertler bazan kendi çıkarlarına ters düşen veya kendi çıkarları ile çok karmaşık bir ilişki içinde olan ideolojilere de sahip olabilmektedir. Bu durum, uzmanlar için açıklanması zor bir sorun oluşturmuştur. Bazıları bu duruma yanlış teorilerin sebep olduğu görüşündedir.[20] Mesela pek çok insan piyasanın kendi kendine işlemesi halinde yani devlet müdahalesi olmadığı zaman işsizlik sorununun ortaya çıkmayacağına inanır. Böyle bir düşünce aslında, modası geçmiş bir teorinin benimsenmesinden kaynaklanır.

VI. İdeolojinin temel odak noktaları

İdeolojiler genellikle bir toplumsal sistemin işleyişinde önem taşıyan şu noktalar üzerinde yoğunlaşır:

— *gerginlik nedenleri*

— *gerginliğin boyutları*

— *sosyal hareketin amaçları*

— *diğer sosyal sistemler*

— *hâkim değerler sisteminin niteliği ve etkileri*

Bu odak noktaları ile ideoloji arasındaki ilişkiye kısaca gözatmak yararlı olacaktır.

Gerginlik Nedenleri: Gerginlik nedenleri ile ilgilenen ideolojinin bir "Günah keçisi bulmak" belki de en yaygın yöntemidir. "Günah keçisi bulmak", bir toplumsal kargaşanın suçunu esas suçlular yerine, bu kargaşa ile ilgili olmayan kişi veya gruplara yüklemektir. Böyle bir davranışın ortaya çıkabilmesi için, böyle davranan bazı insanların davranışlarının yanlış ve akıl dışı olduğundan habersiz olmaları gerekir. Bir başka deyişle bu gibi insanlar da, suçlandıkları kişiler gibi ideoloji kurbanıdırlar. Propagandacılar onları da kandırmıştır

[20] F.X. SUTTON, "The American Business Creed" Cambridge, Mass. Harward University Press, 1956 (JOHNSON, age.'den).

Levent Şahverdi Arşivi

Gerginliğin Boyutları: İdeolojinin üzerinde önemle durduğu noktalardan biri de gerginliğin ne denli sınırlı veya yaygın olduğudur. Toplumsal değişmeye karşı olanlar, gerginlikleri küçümsemek ve hatta tamamen yokmuş gibi göstermek eğilimindeyken, değişiklikten yana olanlar ihtilafları ve gerginlikleri olduğundan fazla ve şiddetli göstermeye gayret edeceklerdir.

Sosyal Hareketin Amaçları: Toplumsal gerginlikler bunların boyutu kadar, bu gerginlikleri ortadan kaldıracak çarelerin neler olduğu konusu da ideolojinin esas konularından biridir. Reformist ve devrimci hareketler, toplumsal hareketin amaçlarını açık seçik belirlemek hevesindedir. Bu amaçlar belirlenirken amaçların yararını abartmak, sakıncalarını ise gizlemek yolu seçilir.

Diğer Sosyal Sistemler: Uluslararası ilişkilerde ideoloji son derece yaygın bir unsurdur. Bunun sebebi, yetersiz haberleşme, karşılıklı güvensizlik, rekabet ve düşmanlık olabileceği gibi bir sistemin temel değerler sistemi de olabilir. Mesela ABD de "ferdiyetçilik" (individualism) o denli gelişmiştir ki âdeta "ulusal" nitelikli herhangibir sorunun olabileceği düşünülmemektedir. Hükümete, özellikle Federal hükümete karşı güvensizlik, güçlü bir gelenek halindedir.[21] Oysa ki Japonya'da "toplumsal bilinç" daha yaygın bir "değer" halindedir. Bu nedenle çeşitli toplumlara mensup, fertler, diğer toplumların sistemleriyle ilgili görüş ve düşüncelerinde ideolojinin etkisinde kalabilirler. İran'daki "Humeyni Rejimi" nin laik İslam ülkelerinde "şeriat devleti" propagandası yapması, bir yabancı sosyal sistemin, ulusal ideoloji üzerindeki etkisine yeni bir örnektir.

Değerler Sistemi: İdeolojinin temel uğraş konularından bir diğeri de, toplumsal sistemde meşruiyetin ana kaynağı olan değerler sistemidir. Toplumsal sistemlerde belli bir kontrol hiyerarşisi mevcut iken, toplumsal bir davranışın, muhafazakâr olsun, radikal olsun, meşru olmasını sağlayan değerler sistemi, ideolojinin daima üzerinde durduğu bir konudur. Çünkü değerler sistemi, fertlerin toplumsal statülerini olduğu kadar davranışlarını da belirleyen önemli bir etkendir.

Radikal bir ideoloji, mevcut sosyal sistemin hâkim değerleri gerçekleştirmedeki başarısızlığını abartmak eğilimindedir. Mevcut değer sistemini sahte, bunlara sahip olanları ise iki yüzlü olarak ilan eder. Değer sistemini gerekli sosyal değişmeyi engellemek için öne sürülmüş sahte vaadler olarak nitelendirir.

[21] H.M. JOHNSON, age., s. 82.

Levent Şahverdi Arşivi

Değerler sisteminin, muhafazakâr ideolojiler tarafından ihlali de sözkonusudur. Mesela ABD'de zencilerin medeni haklarının genişletilmesine karşı çıkanlar, mevcut değer sistemini, bu sistemin gereklerini yerine getirmemek suretiyle etkisiz kılmaya çalışırlar. Bunun tipik bir örneği, bir kaç yıl önce bazı Güney eyaletlerinde Demokratik Parti'nin özel bir dernek olduğu ve üyelik koşullarını dilediği gibi belirleyebileceği öne sürülerek zencilerin oy hakkının kaldırılması girişimidir. Bu girişim, Anayasa Mahkemesi'nin aksi yönde aldığı bir kararla uygulanma imkanı bulamamıştır.

VII. İdeoloji Çeşitleri

İdeolojileri iki yönde tasnife tutmak mümkündür. Birinci tasnif "içeriklerine göre" yapılır. İçerdikleri fikrin, mevcut durumun (status quo) savunmasına veya değiştirilmesine yönelik olduğuna göre ideolojileri:

— İktidar ideolojileri (veya muhafazakâr ideolojiler)

— Muhalefet ideolojileri

olmak üzere ikiye ayırabiliriz[22]. Muhalefet ideolojilerini de "muhalefetin derecesi"ne göre;

— Reformist ideolojiler

— Devrimci ideolojiler

olmak üzere iki gruba ayırmak gerekir.

İdeoloji türlerinin tesbitinde kullanılabilecek ve yukarıdaki ayrıma da uygun düşen bir başka ayrım kriteri, ideolojilerin kullandıkları yöntemlere, taktiklere göre belirlenir. Buna göre de ideolojiler:

— ikna yöntemi kullanan,

— organizasyona ağırlık veren,

— zora ve baskıya yönelen,

ideolojiler olmak üzere sınıflandırılabilir.

Bu iki kriter içinde nisbeten daha önemli olan birinci kriterdir. Önce bu kritere göre yapılan ayrımı inceleyelim.

İktidar ideolojileri, mevcut ekonomik, siyasal, dini, ahlaki, kültürel vb. gibi toplum yaşamında mevcut olan sistemleri savunan, onları rasyonalize

[22] A.O. HIRSCHMAN, "Ideology: Mask or Nessus Shirt" İç. "Comparison.....", 290.

Levent Şahverdi Arşivi

eden yani işleyişlerinin doğru ve haklı olduğunu savunan ideolojilerdir. Muhalefet ideolojileri ise, mevcut ekonomik, siyasal, dini, ahlaki, kültürel vb. gibi toplum yaşamında mevcut olan sistemlere karşı olan, onları eleştiren ve onlar yerine ne tür sistemlerin ikame edilmesi gerektiğini öne süren ideolojilerdir.

Toplumda geçerli olan dolayısıyla hem yasalar, hem toplum gelenekleri ve hem de bireysel düşünce yönünden tasvib gören ve desteklenen sistemler; zaman içinde bu destekleri kaybedebilirler. Başka değer yargıları, başka ilişkiler, başka kurumlar ve başka davranışlar; toplumsal ve bireysel yaşamı etkilemeye başlar. Böyle bir değişiklik eğitim sisteminden kaynaklanabileceği gibi, gazete, radyo ve televizyon gibi "kitle iletişim araçları" ndan da kaynaklanabilir veya turizm ve dış ticaret gibi uluslararası ilişkiler nedeniyle yabancı ülkelerden "ithal" edilebilir. Veya başka devletlerin bilinçli destek ve propagandaları ile sun'i bir şekilde başlatılabilir.

Bu tür değişmeler yavaş veya hızlı bir biçimde *"muhalefet ideolojileri"* ni oluşturur. Toplumda artık ideolojiler arası çatışma başlamıştır. İdeolojiler arası böyle bir çatışmanın siyasal bir bunalıma dönüşmesi kolaylıkla mümkündür. Çünkü iktidar ideolojisi, adından da anlaşılacağı üzere ülke içinde sadece fertlerin değil siyasal iktidarın da desteğine sahip bir ideoloji halindedir. İktidar ideolojisi çoğu defa yasalarla korunmuş olduğu gibi, tüm eğitim ve kitle haberleşme sistemi, bilerek veya bilmeyerek, iktidar ideolojisinin yayılması ve güçlenmesi görevini üstlenmiş olabilir.

Bunun içindir ki demokrasi ve ondan kaynaklanan kişisel özgürlükler çağdaş batı uygarlığının ayrılmaz bir parçasıdır. Burada bir önemli noktanın aydınlığa kavuşturulması gerekir. İktidar ideolojileri bir derebeyinin, bir diktatörün veya bir faşist yönetimin desteklenmesine yönelikse, muhalefet ideolojilerinin ortaya çıkması ve hızla güçlenip iktidar ideolojisini altetmesi ve yeni düzeni kurması; istenen bir durumdur. Ancak muhalefet ideolojileri bazan toplumun çoğunluğunca desteklenen meşrû bir rejime ve onun ideolojisine karşı da oluşabilir. O takdirde nasıl davranılması gerekecektir? Yine demokrasi ve kişisel özgürlüklere saygılı davranacağız diye; propaganda ve kandırmaca ile bir muhalefet ideolojisinin gelişmesine göz mü yumulacaktır? Bu soruya genel bir cevap vermenin güç, hatta imkansız olduğu açıktır.

Somut olayları kendi koşulları içinde değerlendirmeden böyle bir soruya cevap verilemez. Ancak, muhalefet ideolojisinin, milli birlik ve ülke bütünlüğüne, aklı selime ve temel ahlak kurallarına aykırı olduğu açıksa,

Levent Şahverdi Arşivi

bu tür ideolojiye ortaya çıkma ve gelişme imkanını vermemek gerekir. Robinson'un dediği gibi, *"Hırsızlık, şiddetli bir doğal tiksinti yaratmıyorsa, işte o zaman başkalarının mülkiyetine saygılı olmayı, topluma öğretmek gerekir. Bu sosyal hayatı mümkün kılmak için teknik bir zorunluluktur.*[23]"

İktidar ideolojileri, toplumun tüm davranışını belirler. Bu tür davranışlar arasında kuşkusuz en önemlisi siyasal iktidarın davranışlarıdır. Siyasal iktidar, toplumsal amaçları belirlemede olduğu kadar, bu amaçlara ulaşmak için seçilecek araçları belirlemede de, iktidar ideolojilerinin etkisi altındadır.

Mesela liberal ideolojinin egemen olduğu toplumlarda siyasi iktidar, işsizliği önlemek için çeşitli teşvik önlemleri (ucuz kredi, vergi muafiyeti gibi) ile özel sektörün istihdam gücünü arttırmaya yönelirken, Marksist bir siyasi iktidar, devlet işletmelerinde "zorunlu istihdam" gibi doğrudan istihdam arttırıcı bir araç kullanır.

İktidar ideolojilerinin de zaman içinde sabit olduğu sanılmamalıdır. Bir taraftan değişen koşullar, diğer taraftan da muhalefet ideolojilerinin baskıları, iktidar ideolojilerini, belli bir özü korumakla birlikte, devamlı değişmeye zorlar. Yine aşağıda göreceğimiz gibi, mesela, kapitalist sistem, *"piyasa mekanizmasının serbest çalışması"* ilkesine bağlı kalmakla birlikte zaman içinde ekonomiye gerektiğinde müdahale eden bir *"Refah Devleti"* anlayışına ulaşmıştır. Öte yandan *"devlet mülkiyeti"* ne ve *"merkezi planlamaya"* sıkı sıkıya bağlı marksist sistemlerin bazıları *"piyasa sosyalizmi"* adı verilen ve işçilerin, mülkiyeti devlete ait olan işletmelerin yönetimini üstlendikleri sistemlere yöneldiği gibi, küçük tarım ve sanayi işletmelerinde özel mülkiyete yer vermişlerdir.

Muhalefet ideolojileri, bir taraftan kendi niteliklerine göre diğer taraftan da iktidar ideolojisinin toplum tarafından benimsenme ve desteklenme derecesine göre; ya sadece iktidar ideolojisine eleştiriler yönelterek ve iktidar ideolojisinde reformların gerekli olduğunu öne sürerek (reformist ideoloji) ya da köklü değişiklikler gerektiğini savunarak (devrimci ideoloji) ortaya çıkabilirler.

İktidar ve muhalefet ideolojileri, amaçlarını gerçekleştirmek için kullandıkları yönteme göre de farklılık gösterirler. Her biri ikna, organizasyon ve baskı yöntemlerinden birine veya birkaçına başvurabilir. Amaçlar ne kadar önemli ve yaygınsa ve bir ideoloji statüs quo'ya ne kadar şiddetli

[23] age, s. 12.

Levent Şahverdi Arşivi

bir eleştiri yöneltiyorsa ikna ve organizasyona da önem vermekle birlikte, daha çok zora ve şiddete başvuracaktır. Buna karşılık eleştiriler sınırlı, reform istekleri mevcut yapıda önemli değişmeleri gerektirmiyorsa siyasi organizasyon düzenlemeleri ve ikna yöntemleri yeterli olacaktır.[24]

VIII. İdeolojinin Sonu Geldi mi?

Bir çok bilim adamı, nisbeten gelişmiş Batılı toplumlarda "ideolojinin sona erdiği" ni, çünkü bu gibi toplumlarda toplumsal kurumların devamlı olarak kendilerini değişen koşullara göre yenilediklerini iddia etmektedir.[25] Gerçekten de kendi kendini yenileyen veya düzenleyen bir toplumda;

— toplumsal değerlerle ilgili yaygın bir görüş birliği oluşmakta,

— değerler ile kurumlar arasında kesin ve açık bir ayrım yapılmakta ve kurumlara yöneltilen eleştirilerin değerlere ait olmadığı bilinmekte, dolayısıyla yeni bir kontrol hiyerarşisi arayışına gidilmemekte,

— toplumu önemli konularda birbirine zıt gruplara bölecek düşünce, inanç ve amaç ayrılıkları bulunmamakta,

— kanunların yapılmasında istikrarlı bir kurumsal yapı oluşturulmuş bulunmakta,

— ihtilafların ortaya konması, tartışılması ve çözülmesi için etkin bir kurumsal yapı gerçekleştirilmekte olup, ideolojiye duyulan ihtiyaç önemli ölçüde azaltılmaktadır.

Ancak ideolojinin sona erdiğinin söylenmesinden kastedilen, ideolojinin dünyada, özellikle demoktratik ülkelerde kaybolduğu veya kaybolacağı değildir. Kastedilen bazı gelişmiş ülkelerde aydınların bütün veya pekçok toplumsal olayı sahip oldukları birkaç temel prensiple açıkladığını öne süren ve ütopik amaçların gerçekleşmesi için devrimler öneren doktrinlerden gittikçe uzaklaşmakta olduklarıdır.

Bu düşüncede bir hakikat payı bulunduğunda kuşku yoktur. Çünkü gelişmiş bazı toplumlarda, toplumsal gelişmeyi düzenli ve devamlı şekilde gerçekleştirecek kurumlar kurulmuş olduğu gibi sosyal bilimlerde meydana gelen gelişmeler, toplumsal olayların açıklanmasında basit ve aşırı çözümlerin yanlışlığını ispatlamıştır.

[24] R.C. MARCRIDIS, age., s. 14.

[25] E. SHILS, "The End of Ideology" Encrunter, 5, No. 1955 s. 52-58. (S.M.LIPSET, "Political Man" Heinemann, London 1976, s. 403'den).

Levent Şahverdi Arşivi

Ancak bütün bu açıklamalar ideolojinin çağdaş toplumlar da önemini yitirdiği ve ortalıktan kaybolmaya başladığı anlamına gelmez. Yukarıda da söylediğimiz gibi çok iddialı bir kaç prensibe dayanarak "sorusu olan bana gelsin, çözüm bendedir" sloganına sahip ütopik ideolojiler önemini yitirse de, onların yerini daha az iddialı, ancak günlük yaşamı çok yakından ilgilendiren yeni ideolojilerin aldığı görülmektedir. Yakın geçmişin "çiçek çocukları" "hippiler" denen grupları, ABD de yaygınlaşan "yeni sol", Avrupa'nın "yeşiller"i, Almanya'nın "Neo Naziler"i veya "dazlaklar" ı, Neomarksizm, Eurocommunism vb. düşünce akımları bu tür ideolojilerdendir.

"Akılcı ol; imkansızı düşün" (Be rational; think of the impossible) sloganı 1960 larda aydınların ve öğrencilerin sloganı haline gelmiştir.[26] Bununla kastedilen, status quo'dan hiçbir zaman memnun olmamak ve sürekli değişiklik istemektir.

Bütün bunlardan önemlisi "Neo-Marksist"lerin mevcut toplumsal yapıda köklü bir değişiklik yapmak için herşeyden önce moral ve entellektüel düzeyde bir devrim yapılmasını yani toplumun ideolojisinde devrim yapılmasını istemeleridir. Bu görüşe göre *devrim, herşeyden önce kendi "karşı-bilincini" ve kendi "karşı-kültürünü" yaratmalıdır.* Yaratılacak yeni inançlar, yeni değerler ve yeni hayat biçimi, bir kurt gibi yavaş fakat devamlı biçimde mevcut toplumsal ideolojiyi kemirip yok edecektir. Ancak bu eski ideoloji yokedildikten sonra toplum değiştirilebilecek ve yeni düzen kurulacaktır.[27]

İKİNCİ BÖLÜM

ATATÜRKÇÜ İDEOLOJİ

I. Atatürkçü Görüş bir "İdeoloji" midir?

Birinci bölümde "ideoloji" kavramının tarihsel süreç içinde geçirdiği evreleri ve buna bağlı olarak yapılan çeşitli tanımları açıkladık. Bu açıklamalar ideoloji kavramının birbirine zıt iki anlamdan birini içerebileceğini göstermiştir. Bu anlamlardan birincisine göre ideoloji, basitleştirilmiş ve seçilmiş fikir ve düşüncelerden oluşmakta ve bu nedenle de gerçekleri belli ölçüde saptırmakta ve çarpıtmaktadır. İkinci anlamına göre ise ideoloji, toplumun değer yargıları ve amaçları ile kurumsal yapısı arasında bağ kurmakta ve toplumsal yapının bu iki parçasının birbiriyle uyumlu olmasını sağlayan bir sosyopolitik aksiyon programı oluşturmaktadır.

[26] R.C. MACRIDIS, age., s. 2
[27] R.C. MACRIDIS, a.g.e., s. 2

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürkçü düşünce, yani Bağımsızlık Savaşı'nı başlatmak için Samsun'a ayak bastığı günden, ebediyete göçüp gittiği güne kadar Atatürk'ün, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilke, amaç ve kurumları ile ilgili bütün düşünsel ve eylemsel faaliyeti; bu ikinci anlamda bir ideolojidir. Yeni Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının temel değer yargıları ile bu yargılara uygun kurumsal yapı arasındaki bağ "Atatürkçü ideoloji" sayesinde kurulduğu gibi, yeni toplumun değer yargılarını da Atatürkçü ideoloji şekillendirmiştir. Osmanlılıktan "Türk Milliyetçiliğine", ümmetten "millete", şeriattan "laik devlet" e, tebalıktan "vatandaşlık"a geçiş ve bâtıl inançlar yerine bilimsel gerçeklerin kabulü; Atatürk ideolojisinin Türk ulusuna kazandırdığı yeni değer yargılarının sonuçlarıdır. Bu değer yargılarına paralel olarak, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurumsal yapısı da "tam bağımsız", "Cumhuriyetçi", "laik" ve "akılcı" niteliklere sahip olmuştur.

Yıkılmaya yüz tutan Osmanlı idaresine karşı bir "muhalefet ideolojisi" olarak ortaya çıkan Atatürk ideolojisi; daha Kurtuluş Savaşı'nın ilk gününden itibaren Türk Ulusu tarafından benimsenmiş ve yeni Cumhuriyet'in "İktidar ideolojisi" olmuştur.

Milli mücadelenin başlamasından Atatürk'ün ölümüne kadar bilinçle kurulan ve geliştirilen[28] bu ideoloji Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını sağlamak, sanayileşmesini tamamlamak ve bütün ulusun refahını yükseltmek yolunda güvenilecek tek ideolojidir. Yukarıda ideolojilerin toplum yaşamındaki önemine değinirken;

"... Bir toplum; bütün fertleri toplumun nasıl işlemesi gerektiği ile ilgili ortak bir duyguya sahip olmadıkça varlığını sürdüremez. Bu ortak duygu ise ideoloji içinde ifade edilir." demiştik. Atatürkçülük; "Misak-ı Milli" ile Türkiye'nin sınırlarını çizip, bu sınırlar içinde "mutlak bağımsızlık" a kavuşabilmek için "ya istiklal, ya ölüm" diye ulusumuzu şahlandırdığı günden beri ulusun bütün fertlerini, yeni Türk toplumunun nasıl olması ve nasıl işlemesi gerektiği konusunda ortak bir ideale kavuşturmuştur. Türk toplumu Atatürk'ün, önderliğinde kıyafetinden alfabesine, tarlasından fabrikasına, üniversitesinden parlamentosuna bütün kurum ve davranışlarında ortak idealleri paylaşmıştır. Hiçbir ulusun tarihinde, kendisini böylesine hızla ve çoşkuyla yenilediği görülmemiştir.

[28] Atatürkçü ideolojinin tarihsel gelişimi için bkz: S. KİLİ; "Atatürk Devrimi" Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, No: 221, Ankara 1981, s. 218 ve devamı.

Levent Şahverdi Arşivi

II. Atatürkçü İdeolojinin Özellikleri

Atatürkçü ideolojinin sahip olduğu temel özellikleri şu şekilde belirleyebiliriz.[29]

Atatürkçü İdeoloji Millidir

Atatürkçü ideoloji, çoğu defa yanlış biçimde ifade edildiği üzere, sadece Atatürk'ün kafasında şekillenmiş ve onun tarafından düşünülmüş değildir. Aksine bugün "Atatürk İnkılapları" dediğimiz toplumsal çağdaşlaşma hareketinin, bir tanesi dışında hemen hepsi; 1836 Tanzimat Fermanı'ndan beri Osmanlı Türk aydınlarının özlemi halindedir. Latin alfabesi, batılı insanların kılık kıyafeti, Gregoryen takvimin kabulü, ulusal sanayiin kurulması, parlamenter demokrasi, tarımın modernizasyonu, şeriat yerine modern kanunların konulması, yurtdışına öğrenci ve işçi gönderilmesi gibi Atatürkçü ideolojinin gerçekleştirdiği pek çok inkılap, uzun yıllardan beri memleket aydınlarının özlemini çektiği, zaman zaman gerçekleştirmeğe çalıştıkları inkılaplardır.[30] Bu nedenle Atatürkçü ideoloji, Türk ulusunun yüzyılları aşıp gelen özlem ve ideallerini yansıtan, tarih boyunca sahip olduğu hasletlerine ve değer yargılarına uygun düşen milli bir ideolojidir.

Atatürkçü İdeoloji Bilimsel ve Gerçekçidir

Atatürkçü ideoloji hayallere (ütopya) yervermeyen gerçekçi bir ideolojidir. Milli nitelikte olmasının doğal bir sonucu olan bu özellik Atatürkçülük ideolojisini hem Liberalizmin ve hem de Marksizmin ütopik (hayalci) zaaflarından korumuştur. Öte yandan Atatürkçü ideoloji, çağdaş bilimlerin, toplum yaşamını daha demokratik kılacak ve refah seviyesini yükseltecek temel kurallarına dayandığı gibi bu kurallarda zaman içinde meydana gelecek değişmelere de açıktır. Dogmatik bir özelliği ve saplantısı yoktur. Bu nedenle Atatürkçü ideoloji, diğer ideolojilerle kıyaslanmayacak ölçüde bilimseldir. Atatürkçü ideolojide "basitleştirilmiş" ve "çarptırılmış" düşünceler yeralmaz. Bunun içindir ki Atatürkçü ideoloji, değişen koşullara rağmen "değişmez gerçekleri" göstermekte, benimsediği değer yargıları, amaçları ve kurumları "çağdaş" kalmağa devam etmektedir bilimsel düşünceye çok daha yakındır.

[29] V. SAVAŞ, "Çağdaş İdeolojiler ve Atatürkçülük İdeolojisi" Türkiye Ekonomisi ve Türk Ekonomi İlmi M.Ü. Türkmer, İstanbul, 1986.

[30] Bu konuda en güzel örnek ittihat ve terakki partisi'nin "Milli İktisat Denemesi" diye bilinen inkılap hareketleridir. Bu konuda bkz: D. AVCIOĞLU; "Türkiye'nin Düzeni" Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968, s. 127.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürkçü İdeoloji Demokratiktir

Yukarıda Atatürk inkılaplarından biri hariç,diğer hepsinin uzun yıllardan beri Türk aydınlarının özlem ve düşüncelerinde yer ettiğini belirtmiştim. Diğer aydınların aklına gelmeyen veya gelip de çok "ütopik" buldukları için açıklayamadıkları bir inkılap saltanat ve hilafetin kaldırılıp "Cumhuriyetin Kurulması" dır. Hem bir Osmanlı aydını sayabileceğimiz hem de Atatürk'ün en yakın arkadaşı olduğunu bildiğimiz İsmet İnönü bu konuda şöyle diyor:

"... Arkadaşlarımızla en mahrem konuşmalarımızda bir defa Cumhuriyet'ten bahsolunduğunu bilmem. Onun daha çok müşkülatı olacağı zanniyle yetişmiştik. Böyle bir mülahaza düşünmedik. Cumhuriyet fikri milli mücadelenin adım adım her safhasında Büyük Millet Meclisi Hükümetiyle adım adım kanaatlerimize ve milletin kanaatlerine çakıla çakıla perçinlenmiş olan esaslı bir kanaat halinde yerleşmiştir. Çok esaslı bir kanaat halindedir bu bizim için. Böyle geldik biz Cumhuriyete.[31]"

Atatürk hilafeti ve saltanatı kaldırarak "egemenliğin kayıtsız ve şartsız millete ait" olmasını sağlamıştır. Bu gün yerleştirmeye ve devamlı kılmaya çalıştığımız çok partili demokratik sistem, Atatürk ideolojisinin ayrılmaz bir parçasıdır.

Atatürkçü İdeoloji Uzlaştırıcı ve Toplayıcıdır

Atatürk ideolojisinde *"sınıf ayrılığı"* ve *"sınıf kavgası"* kavramına yer yoktur. Bütün üretim faktörleri birbirini destekleyen ve tamamlayan varlıklardır. Atatürk İzmir İktisat Kongresi'ni açış konuşmasında şöyle demektedir:

"... Bizim halkımızın menfaatleri yekdiğerinden ayrılır sınıf halinde değil, bilâkis mevcudiyetleri ve muhassala-i mesaisi yekdiğerine lâzım olan sınıflardan ibarettir. Bu dakikada samilerim çiftçilerdir, sanatkârlardır, tüccarlardır ve ameledir. Bunların hangisi yekdiğerinin muarızı olabilir. Çiftçinin sanatkâra, sanatkârın çiftçiye ve çiftçinin tüccara ve bunların hepsine, yekdiğerine ve ameleye muhtaç olduğunu kim inkâr edebilir.

[31] İ. İNÖNÜ, "Devlet Kurucusu Atatürk" Atatürk Konferansları III, 1969, Türk Tarih Kurumu, XVIII. Seri, sa. 3 Ankara 1970, s. 16.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu gün mevcut olan fabrikalarımızda kendi amelemiz çalışmalıdır. Müreffeh ve memnun olarak çalışmalıdır. Ve bütün bu saydığımız sınıflar ayni zamanda zengin olmalıdır.[32]

Bu sözlerden açıkça anlaşılacağı üzere Atatürkçülük ideolojisinde "sınıf bilinci" ve "sınıf kavgası" gibi toplumu bölen, ve demokratik sistemin işlemesine engel olan kargaşa kaynaklarına yer yoktur.

Atatürkçü İdeoloji Lâiktir

Liberalizm ideolojisi, katoliklik ile protestanlık arasındaki çatışmadan etkilenmiştir. Reform döneminden sonra güçlenen protestanlık sayesinde kapitalist ülkeler ekonomik kalkınmalarını hızlandırmış, sanayileşmelerini başarabilmiştir. Marksist ideoloji ise dine yer vermez. Marks'ın deyimiyle "din toplumu uyuşturan bir uyuşturucudur".

Atatürkçü ideoloji, dini inanç ve ibadeti, günlük yaşamı düzenleyen yasal ve kurumsal düzenlemelerin dışında tutarak olur olmaz nedenlerle dini inanç ve kurumların tartışılmasını ve zedelenmesini önlemiştir. Din, Allah ile kul arasında bir ilişkidir ve dini kural ve geleneklere göre düzenlenir. Dinin; kanun yapma ve uygulama sistemi, eğitim ve yargı sistemi, giyim kuşam tarzı gibi konularda doğrudan düzenleme fonksiyonu yoktur. Böyle bir fonksiyonu ancak dolaylı yoldan, iyi huylu ve ahlaklı insanlar yetiştirmek yoluyla gerçekleştirebilir. Yoksa din ve dünya işleri birbirinden tamamen ayrıdır.

Atatürkçü İdeoloji Dinamiktir

Milli, gerçekçi ve bilimsel olmasının doğal bir sonucu olarak Atatürkçü ideoloji dinamiktir. Yani değişen şartlara uygun çözümleri kendi temel ilkeleri etrafında oluşturabilme gücüne sahiptir. Bu nedenle Atatürkçü ideolojinin eskimesi, değişen şartlara uymaması gibi bir sorunu yoktur. Temel özelliklerini korumak şartıyla, Atatürkçü ideoloji içinde, değişen bütün şartlara uygun çözümler bulmak mümkündür.

Atatürkçü İdeoloji Bir Bütündür

İnsanlığı etkilemiş temel ideolojiler gibi, Atatürkçü ideoloji de bir bütündür. Bir başka deyişle, insan yaşamının bütün yönlerini kapsayan ilke ve düzenlemelere sahiptir. Bu ilke ve düzenlemeler birbirlerini destek-

[32] A.Afet İNAN, "İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923" Türk Tarih Kurumu yayınları, XVI. Dizi, s. 46, Ankara 1982, s. 68

Levent Şahverdi Arşivi

ler ve tamamlar. Bu nedenle Atatürkçü idelolojinin bir bütün olarak korunması ve geliştirilmesi gerekir. Bu ideolojinin bir yerinde meydana gelecek bir zaaf sistemi zedeler ve yıkar.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çağdaş İdeolojiler Ve Atatürkçü İdeoloji

Çağdaş ideolojileri *"Demokratik İdeolojiler"* ve *"Totaliter İdeolojiler"* olarak iki ana gruba ayırmak gelenekselleşmiş bir yöntemdir.[33] Demokratik ideolojilerin ana kaynağı "Liberalizm", totaliter ideolojilerin ana kaynağı ise "Marksizm" ve "Faşizm" dir. Bu ideolojilerin ahlaki, siyasi, iktisadi ve hukuki yönleri ve bu yönler için doğru olduğu öne sürülen basitleştirilmiş ve seçilmiş değer yargıları, kuralları ve kurumları vardır. Öte yandan her iki gruba mensup ideolojiler zaman içinde çeşitli konularda değişik görüşler üreterek, bu ideolojilerin değişik tiplerini oluşturmuşlardır. Mesela bu gün Demokratik İdeolojiler sözkonusu olduğunda *Demokrasi, Liberalizm, Plüralism, Muhafazakârlık* (conservatism), *Demokratik Sosyalizm* ve *Yeni Sol* gibi birçok ideolojiyi sıralamak mümkündür. Ayni şekilde totaliter ideolojiler arasında *Marksizm, Komünizm, Leninizm, Stalinizm, Titoizm, Maoizm,Eurocommunism, Nazizim, Faşizm, Neo-Marksizm* gibi çeşitli ideolojiler yeralmaktadır.

Biz burada bütün bu ideolojileri tek tek ele almak yerine hepsinin temel özelliklerini topluca belirtmek ve Atatürkçü ideolojiyi bu özelliklerle karşılaştırmak yoluna gideceğiz.

Bilindiği gibi demokratik ve totaliter ideolojiler ile bu ideolojilere dayalı olarak kurulan siyasî ve ekonomik rejimlerin birbirinden ayrıldığı üç temel konu vardır bunlar:

— *Mülkiyet Rejimi*

— *Ekonomik Haberleşme ve Koordinasyon Sistemi*

— *Siyasi Rejim*

konularıdır.[34]

Mülkiyet rejimi yönünden, ilke itibariyle, Liberal ideolojiler *"ferdi mülkiyet"* i, totaliter rejimler de (Faşizm ve Nazizm dışında) *"toplumsal mülkiyet"* i benimsemiştir.

[33] R.C. MACRIDIS, ae W.EBENSTEIN, "Today's Isms" 6. Baskı Prentice Hall, New Jersey 1970.

[34] V. SAVAŞ, "Piyasa Ekonomisi ve Devlet" Beta Yayınevi, İstanbul, 1987.

Levent Şahverdi Arşivi

Ekonomik haberleşme ve koordinasyon sistemi yönünden ise liberal ideolojiler ilke itibariyle *"Serbest Piyasa Sistemi"*ni benimserler. Bu sistemin özelliği üretici ve tüketiciler arasındaki haberlerin *"anonim"*, *"yatay"* ve *"işlerliği olan"* haberler şeklinde olmasıdır. Yani piyasada haberlerin ne göndereni ve ne de alıcısı bellidir. Haberler piyasanın işleyişinden kaynaklanır (anonim olma özelliği). Öte yandan serbest piyasada herhangi bir "hiyerarşi" sözkonusu değildir, kimse kimseye emir veremez. (yatay olma özelliği). Öte yandan piyasada bu haberlere göre belli ekonomik işlemler (üretim, tüketim, yatırım vb gibi) kendiliğinden gerçekleşir (işlerliği olma özelliği). Totaliter ideolojilerde ise haberleşme ve koordinasyon sistemi "Merkezi Planlama" ya dayanır. Merkezi planlamada haberler, sahibi ve alıcısı belli "emir" ler şeklindedir ve bu nedenle "dikey" nitelik gösterir. Yani emri veren ile alan arasında bir hiyerarşi sözkonusudur. Bu tür emirlerin, ekonomik yaşamda her zaman istenilen sonuçları doğurmadığı bilinen bir gerçektir. Bu nedenle bu tür dikey bir haberleşme ve koordinasyon sisteminin işlerliği sınırlıdır.

Siyasi rejim yönünden ele alındığı zaman ise Liberal ideolojiler *demokratik ve parlamenter sistemleri* savunduğu halde, totaliter ideolojiler, *dikta rejim*inden yanadır. Burada önemli bir noktaya işaret etmek yararlı olacaktır. Bir ideolojinin toplum yaşamı ile ilgili bir sosyo-politik program oluşturması ve toplum yaşamının her yönünü kapsaması; ekonomik sistemle politik sistem arasında bir paralellik kurulmasını zorunlu kılar. *Ekonomik sistem liberal ise siyasi sistemin de liberal olması zorunludur. Ayni şekilde siyasi rejimi totaliter nitelikte olan bir toplumda ekonominin liberal nitelik göstermesi beklenemez. Siyasi dikta mutlaka Merkezi Planlamayı da beraberinde getirir. Tersinin de doğru olduğunda kuşku yoktur: Ekonomideki emredici merkezi planlama, siyasi yaşamda mutlaka totaliter bir rejimi gerekli kılar.*

Çağdaş ideolojilerin bu temel özelliklerini ve birbirleri arasındaki temel farkları belirledikten sonra Atatürkçü ideoloji ile karşılaştırmasını yapabiliriz.

Mülkiyet rejimi yönünden Atatürkçü ideoloji *özel mülkiyet*e dayalıdır. Devlet işletmeciliği ve dolayısıyla devlet mülkiyeti Atatürkçü ideoloji yönünden, şartların gerektirdiği zaman ve gerektirdiği ölçüde "istisnai" ve "geçici" bir mülkiyet tipidir. Osmanlı feodal düzeninden, köylüyü işlediği toprağın sahibi yapan bir tapu-kadastro rejimini uygulamaya koymayı Cumhuriyet'in ilk işlerinden biri sayan, ayrıca topraksız köylüye *Toprak Reformu* ile toprak dağıtan Atatürkçü ideoloji, hiç kuşkusuz "ferdi mülki-

Levent Şahverdi Arşivi

yet" ilkesine sahiptir. Bu konuda Atatürkçü ideolojinin dikkati çeken bir başka yönü de *ferdi mülkiyeti toplum yararına sınırlandırmasıdır.* Liberal sistemlerin yüzyıllar sonra görüp, çok ciddi sosyal ve siyasal bunalımlar sonrasında benimsediği bu ilke, ormanların, kıyıların ve göllerin devlet mülkiyetine alınması ile Atatürkçü ideoloji tarafından Cumhuriyet'in kurulduğu ilk günlerde uygulamaya konulmuştur.

Ekonomik haberleşme ve koordinasyon sistemi olarak Atatürkçü ideoloji, *"karma ekonomi"* sistemini benimsemiştir. Özel sektörün teknoloji veya kapital birikimi yönünden yetersiz kaldığı alanlarda devlet işletmeciliğine yer verilmiş olmakla birlikte, hem malların ve hem de üretim faktörlerinin dağıtımında piyasanın arz-talep mekanizması kullanılmıştır. Ekonomik kalkınmanın hızlandırılması ve sanayileşmenin sağlanması için *"Beş Yıllık Plan"*lar hazırlanmışsa da[35], özel sektörün girişim gücüne daima öncelik verilmiş ve çeşitli teşvik tedbirleri ile desteklenmiştir. Ekonominin yönlendirilmesinde teşvik tedbirleri, vergileme ve harcama öncelikleri gibi "dolaylı" politikalar kullanılmış, ne üreticiler ve ne de tüketiciler hiyerarşik emirlerle yönlendirilmemiştir.

Atatürkçü ideolojinin ekonominin yönetiminde izlediği bu politika bu gün çağdaş liberal ve totaliter sistemlerin benimsedikleri bir politikadır. Günümüz liberal ekonomilerinde özel teşebbüsün girişim serbestisi mutlak olduğu halde siyasi iktidar çok çeşitli yöntemlerle ve artan bir oranda özel sektörü yönlendirmektedir.[36] Marksist rejimlerde ise özel sektöre tanınan imkanlar gittikçe genişlemektedir. Bu nedenle liberal ve marksist ideolojilerin, Atatürkçü çözümde birleştiklerini rahatça iddia edebiliriz.

Siyasi rejim yönünden Atatürkçü ideoloji, kelimenin tam anlamıyla çağdaş bir ideolojidir. Benimsediği Cumhuriyet rejimi ile hem kişisel hak ve özgürlükleri güvenceye almış ve hem de halkın kendi kendini yönettiği demokratik sistemi gerçekleştirmiştir.

Atatürkçü İdeolojinin Bilimselliği ve Çağdaşlığı

Çağdaş ideolojilerle Atatürkçü ideolojiyi karşılaştırdığımızda ortaya çıkan önemli sonuçlardan biri Atatürkçü ideolojinin diğer ideolojilerden ta-

[35] 1932 yılında Prof. Orlow başkanlığında Ankara'ya gelen bir Rus uzman heyeti, 1933 de uygulamaya konulan "Birinci Beş Yıllık Plan"ın esaslarını belirleyen bir rapor hazırlamıştır. Ancak Ankara Hükümeti aynı tarihte ABD'den de W.D.Hines ve E.V. Keinmerer'in başkanlığında bir uzman heyet davet etmiş, bu heyete de bir sanayileşme planı hazırlatmıştır. Bu olay Ankara'nın Sovyet Rusya'ya karşı çok dikkatli davrandığının bir kanıtıdır.

[36] V. SAVAŞ "Piyasa Ekonomisi..."

Levent Şahverdi Arşivi

mamen bağımsız olup, Türk ulusunun tarihsel niteliklerinden kaynaklanmış olmasıdır. İkinci önemli sonuç ise Atatürkçü ideolojinin, yukarıda açıkladığımız gibi, liberal ve marksist ideolojilerin tarihsel gelişimlerinde birleştikleri ortak özellikleri temsil etmesidir. *Bir başka deyişle Atatürkçü ideoloji, diğer ideolojilerin belli bir gelişim süreci sonunda benimsedikleri ideolojiyi temsil etmektedir.* Bu sonuç bizi Atatürkçü ideolojinin bilimselliğini araştırmaya götürür.

Yukarıda açıkladığımız gibi herhangi bir fikrin ideolojik veya bilimsel nitelikte olup olmadığını tesbit için mevcut tek yöntem, bir toplumsal sistemin objektif açıklamasını yapan "değer yargısı-bilim bileşimi" ile ayni toplumu açıklama ve yönlendirme iddiasında olan "fikirleri" karşılaştırmaktır. Eğer değer yargısı-bilim bileşimi ile sözkonusu fikirler arasında farklılık ortaya çıkarsa, bu fikirlerin ideolojik olduğu,yani basitleştirilmiş ve seçilmiş fikirlerden oluştuğu ortaya çıkar.

Atatürkçü ideolojinin; mülkiyet rejimi, haberleşme ve koordinasyon sistemi ile siyasi rejim yönünden benimsediği ilkelerin, yukarıda açıkladığımız gibi, liberal ve totaliter rejimler tarafından belli bir gelişim süreci sonunda benimsenen ilkeler haline gelmesi, Atatürkçü ideolojinin "bilimsel" olduğunun kanıtıdır. Bir başka deyişle Atatürkçü ideoloji, toplumsal yaşamın siyasi, ekonomik, hukuki yönlerini tamamen akılcı ve objektif yöntemlerle analiz etmiş, sebep-sonuç ilişkilerini net biçimde ortaya koymuş, toplumsal değer yargılarını ve amaçları bu sonuçlara göre şekillendirmiş, kurumsal yapıyı bu sonuçlara göre kurmuştur. Bu nedenle Atatürkçü ideoloji "bilimsel" dir.

Ayni özellikler Atatürkçü ideolojiyi "çağdaş" yapar. Bütün diğer ideolojiler zaman içinde, Atatürkçü ideolojinin değer yargılarını, amaçlarını ve kurumlarını benimsiyor ve bu yönde değişiyorsa bu; Atatürkçü ideolojinin her dönemde güvenilen ve benimsenen bir ideoloji olarak kalacağını gösterir ki, bu da Atatürkçü ideolojinin daima "çağdaş" kalacağı anlamına gelir.

Atatürkçü İdeolojinin Önemi

Türkiye Cumhuriyet'nin varlığı ciddi bir tehdit altındadır. Ülkemiz çevresinde, sonuçlarını önceden kestirmek mümkün olmayan kargaşalar hatta savaşlar mevcut olduğu gibi, gün geçtikçe arttığı hissedilen düşmanca istekler de vardır. Ölümsüz Atatürk'ün belirttiği gibi, bu tehdidin kaynağını ve ciddiyetini iyi değerlendirebilmek için "haritaya bakmak" yeterli-

Levent Şahverdi Arşivi

dir.[37]Sözkonusu tehdit dıştaki varlığını sürdürürken, ülke içinde de çeşitli yollardan gizli ve açık biçimlerde örgütlenmekte, yurtiçi sorunlarımızı istismar ederek ulusal birlik ve bütünlüğümüzün zayıflamasını amaçlamaktadır.

Cumhuriyetimiz kadar eski olan bu tehdidin şiddetini ve önemini arttıran güncel neden, askeri bir yönetimden tekrar çok partili demokratik rejime dönmekte oluşumuzdur. Çok partili demokratik bir rejimin temel özelliği, ülkenin sosyo-ekonomik sorunları, bunların önceliklerinin belirlenmesi ve bu sorunların çözümünde izlenecek politika tercihleri ile ilgili görüş ayrılıklarının mevcut olmasıdır. Yeni partilerin hızla ortaya çıkmalarından ve herbirinin bu konularda değişik görüşler öne sürmelerinden öyle anlaşılıyor ki, yeni demokrasi deneyimiz gerçek demokrasilerde olması gerektiği gibi "çok sesli" ve "çok yönlü" olacaktır. Ancak siyasal yaşamın çok sesli ve çok yönlü olması ile, bir genel seçimden, toplumun çeşitli kesimlerinin desteğini kazanmış bir "iktidar" doğması ayrı ayrı şeylerdir. *Kalıcı ve uzun ömürlü bir demokrasi enazından önde gelen bir iki siyasi partinin iktidar partisi tarafından izlenen politikayı esas ilkeleri yönünden desteklemesine bağlıdır.* Her parti sadece temsil ettiği görüşün veya kişi ve grupların desteğine sahip olmakla kalır, toplumun dier kesimlerinin desteğini kazanamazsa, böyle bir toplumda demokrasi geçici ve kısa-ömürlü olmağa mahkûmdur. *Bir başka deyişle demokrasinin kalıcı olması için toplumun büyük çoğunluğunun belli bir ideolojiden yana olması gerekir.*

Türk halkı için etrafında birleşilecek ve desteklenecek ideoloji ise "Atatürkçü İdeoloji" dir. Atatürkçü ideoloji yukarıda açıkladığımız özellikleri nedeniyle, Türk ulusunu; çağdaş değer yargılarını benimsemiş, ve ulusal amaçlarını gerçekleştirmekte kararlı bir toplum olarak muhafaza edecek tek ideolojidir.

[37] "Türkiye'de Anarşi ve Terörün Sebepleri ve Hedefleri" Ankara, 1985, s. 9 (Atatürk bu konuda şöyle demiştir: "Ben askerî sorunları olduğu gibi siyasî sorunları da haritadan mütalaa ederim")

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK BİYOGRAFİSİ'NDEN SAYFALAR II

E. Korg. CEMAL ENGİNSOY

III. Görünür Cephe'de Savaş

Mustafa Kemal Paşa, "Görünür Cephe" olarak tanımladığı "dış düşmanlar karşısındaki cepheler"i, başlangıçta "İzmir Yunan Cephesi" ve "Cenup (Güney) Fransız Cephesi" olarak isimlendirir ve bunların değişik kesimlerinde meydana gelen muharebe ve çatışmaları sürekli şekilde değerlendirerek, önemli noktaları belirtir. Örneğin; Güney Fransız Cephesi ile ilgili olarak şöyle diyor: "... Fransız işgal bölgelerinde ve cephelerinde; millî kuvvetler, her gün daha esaslı bir surette düzenleniyorlardı. Millî kuvvetler, askerî birlikler ile de kuvvetlendirilmeye başlanmıştı. İşgal kuvvetleri, her taraftan sıkı ve şiddetli bir surette baskı altında tutuluyordu. Bu durum üzerine Fransızlar, Mayıs 1920 başlarından itibaren bizimle temas ve görüşme aradılar... Mayıs sonunda, Suriye Yüksek Komiseri adına hareket eden bir zatın başkanlığındaki bir Fransız Heyeti Ankara'ya geldi. Bu heyetle, yirmi günlük bir mütareke yaptık. Bu geçici ateşkes ile, biz, Adana bölgesinin (Fransızlar tarafından) boşaltılmasına bir başlangıç hazırlamayı hedef alıyorduk... Bundan başka, önemli saydığım bir siyasî faydayı da elde etmek istiyordum... Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti, henüz İtilâf devletlerince tasdik edilmemişti... Fransızların, İstanbul Hükümetini bir tarafa bırakıp; Ankara'da bizimle görüşmede bulunmaları ve herhangi bir meselede uyuşmaları, o gün için, temini önemli siyasî bir nokta idi... Bu görüşme ve konuşmalarımızdan bende hasıl olan izlenim, Fransızların Adana ve havalisini boşaltacakları merkezinde idi. Bu düşünce ve inancımı Meclise söylemiştim. Gerçi; Fransızlar, mütareke müddeti bitmeden Zonguldak'ı işgal etmek suretiyle, uyuşmanın yalnız Adana bölgesine ait olduğunu göstermek istemişlerse de; biz, bu hareketi mütarekenin bozulmasını gerektirir saydık. Fransızlarla anlaşmamız bir süre gecikti..."[1]

Yunanlılara karşı kurulmuş olan Batı Cephesi'ne gelince; bu kesim, Haziran ayı ortalarında, hızla gelişen savaş harekâtına sahne olur. Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri ile, "Memleket içinde yer yer ortaya çıkan iç is-

[1] Nutuk II, s. 452-454.

Levent Sahverdi Arşivi

yanları takip etmekte gecikmeyen ilk genel Yunan taarruzu, gözlerimizi tekrar batıya yöneltecektir. Yunanlılar, 22 Haziran 1920'de Milne Hattı'nda (Ayvalık kuzeydoğusu-Akmazdağı-Kestelli-Aydın doğusu-Selçuk batısı) genel taarruza geçtiler... Düşmanın kuzey kuvveti (üç tümen), 30 Haziran 1920'de Balıkesir'e girdi... Düşman, takibe devam ederek, 8 Temmuz'da Bursa'yı da işgal etti... Bunun karşısındaki kuvvetlerimiz fazla sarsıldı, Eskişehir'e kadar çekildi... Salihli istikametinde doğuya ilerleyen iki Yunan tümeni de, 29 Ağustos'ta Uşak'ı zaptetti... Aydın'dan ilerleyen bir Yunan kolu da (bir tümen) Nazilli'ye kadar geldi. Bu harekât esnasında, tümenlerimizin kadro halinde ve mühimmatsız olduklarını ve kuvvetlendirilmelerine de henüz imkân olmadığını biliyorusunuz. Bizzat Eskişehir'e ve oradan ileri bölgelere gittim. Gerek orada ve gerek diğer bölgelerde bulunan kuvvetlerimizin düzeltilmesini ve düzenlenmesini emrettim. Yeniden, düşman karşısında, düzenli kumandaya bağlı cepheler kurulmasını sağladım..."[2]

Mustafa Kemal Paşa'nın açıklamalarına göre; "...Bu Yunan taarruzu ve millî cephelerin bozulması, Mecliste büyük bunalıma, şiddetli lâf atmalara ve eleştirilere sebep oldu... Uzun ve hareketli geçen tartışmalara benim de karışmam icap etti... Daha önceki bir gizli toplantıda da uzun açıklamalarda bulunmaya mecbur olmuştum. Çünkü; üzüntü ve acıların sonucu olarak yapılmakta olan eleştirilerde ve önerilerde, bu yenilginin gerçek sebepleri ve etkenleri sanki unutulmuş gibi idi. Bütün felâketin nedeni olmak üzere, daha kurulalı ve sorumluluk yükleneli iki ay olmayan Vekiller Heyetini sorumlu tutmak hedef alınıyordu. Bir yılı aşkın bir süreden beri, Yunan Ordusunun İzmir bölgesinde yerleşmiş ve sürekli olarak hazırlanmakta bulunmuş olduğu; buna karşılık, İstanbul Hükümetinin ordumuzu devamlı şekilde felce uğratacak hazırlıklarla uğraştığı ve milletin kendiliğinden teşkil edebildiği millî kuvvetleri dağıtmaya ve yok etmeye çalışmaktan başka bir şey yapmadığı asla düşünülmüyordu. Eğer bu bir yıl içinde, Yunan kuvvetleri karşısında az çok bir durum vücuda getirilmiş idi ise; bunun da, beş on fedakârın kendiliğinden ortaya çıkmış azim ve gayretleri sonucu olduğunu insaf gözü ile görmek istemiyorlardı. Askerî harekâtı gerçek durumu kavrayarak ve askerî icapları göz önünde tutarak düşünen ve inceleyen yoktu... Bu gizli celsede, konuşmalarım sırasında, özellikle demiştim ki: felâket başa gelmeden evvel, ona karşı önleme ve savunma tedbirlerinin düşünülmesi gerekir. (felâket) geldikten sonra keder-

[2] a.g.e., s. 460-461

Levent Şahverdi Arşivi

lenmenin faydası yoktur. Yunan taarruzu meydana gelmeden önce, bunun olacağı kuvvetli bir ihtimaldi. Eğer buna engel olacak sebep ve tedbirler alınamamış ise, bunun sorumluluğu Türkiye Büyük Millet Meclisine ve onun hükümetine ait olamaz... Bazı kuvvetlerin cepheden alınıp iç isyanların bastırılmasına memur edilmesi, Yunan kuvvetleri karşısında bulundurulmasındaki faydadan daha mühim ve zarurî idi ve hâlâ da öyledir... *Memleketin sükûneti, milletin kurtuluş temeli noktasında birlik ve dayanışma temin olunmadıkça, bir dış düşmanın istilâsını durdurmaya çalışmak ne mümkündür ve ne de bundan esaslı bir fayda ve sonuç umulur...* Birlikte ve emelde azmeden ve israr eden millet, gururlu ve saldırgan bir düşmanı eninde sonunda gurur ve saldırganlığına pişman edebilir. Onun için; iç isyanları bastırmak, Yunan taarruzunu durdurmaktan elbette daha önemlidir... Filân noktada, filân derede, filân köydeki kuvvetimiz veya oradaki subay veya kumandanımız düşmanın geçmesine müsaade etmese idi; bu felâket başımıza gelmezdi, yolunda feryat etmekte mana yoktur. Tarihte yarılmamış ve yarılmayan cephe yoktur. Özellikle; söz konusu olan cephe, sözü edilen kuvvetle tamamiyle uyumlu dar bir cephe olmayıp da, böyle yüzlerce kilometre uzunluğunda bulunursa; bu cephenin şurasında ve burasında bulunan zayıf bir kuvvetin sonuna kadar savunmasını kabul etmek, bütün düşünceleri ve yargıları yanılgıya götürür. Cepheler delinebilir; buna karşı tedbir, delinen kısmı derhal kapamaktan ibarettir. Bu ise, cephe üzerindeki kuvvetlerden başka; geride, ihtiyatta, kuvvetli kademeler bulundurmakla mümkündür. Halbuki; Yunan Ordusu karşısındaki millî cephemiz bu durum ve kuvvette mi idi? Bütün Batı Anadolu vilâyetlerimiz, Ankara ve havalisi dahil olduğu halde, daha doğrusu bütün memlekette; kuvvet denilecek bir askerî birlik bırakılmış mı idi? Muharebe hatları civarındaki köyler ahalisinin yapabileceği savunmadan hayalî sonuçlar beklemek, akla uygun olamaz. Memleketin bütün kuvvet kaynaklarından yararlanma şartları ve yetkilerine sahip olduktan sonra da, ciddî askerî teşkilât yapabilmek için ve bunda başarı sağlamak için zaman şarttır... *Durumu değerlendirirken ve tedbir düşünürken; acı olsa da, gerçeği görmekten bir an vazgeçmemek lâzımdır.* Kendimizi ve birbirimizi aldatmak için lüzum ve mecburiyet yoktur. Biz, durumun ve cephelerin gerektirdiği şeyleri bilmiyor değiliz. Her taraftan, bana sayısız denecek kadar çok telgraf gelmektedir: *Büyük muvazzaf kuvvetler gönderiniz, şu kadar cephane gönderiniz, bunlar gelmezse burada mağlûp oluruz,* denilmekte; tehlike ve ateş içinde bulunmaktan doğan heyecan nedeni ile, acı bir dille durum anlatılmaktadır. Bizim görevimiz ve durumumuz, onların teessür ve heyecanına katılarak, herkesin manevî kuvvetini kırmak değildir; aksine, onlara metanet ve sebat ve

Levent Şahverdi Arşivi

ümit verecek tarzda hareket etmektir. Bundan sonra; elbette, durumlar değişecek ve bütün memleket ve millete cidden ümit ve emniyet verecek tedbirler uygulanacaktır..."[3].

Mustafa Kemal Paşa, ne kadar kritik olursa olsun, durum hakkında halkı gerektikçe uygun şekilde aydınlatmaya ve millî çabalarını yükseltme yolunda uyarmaya önem verir. Böylece; bu önemli olaylar sırasında da, 2 Temmuz tarihli şu beyanname ile, bütün milleti Yunanlılara karşı savaşa çağırır (özet): "... Düşmanlarımızın tatbike koydukları vasıtaları, Tanrı yardımı ile yeneceğimize dair ilk gün beslediğimiz ümitlerde, bugün Yunan Ordusunun kudurmuşçasına istilâya başladığını gördükten sonra, daha kuvvetli ve daha azimli bulunuyoruz. Milletimiz, Anadolu gibi, büyük feyizli bir faaliyet çevresi içinde yalnız bozguncu ve Yunan kuvvetleri ile istilâ ve imha edilemez. Düşmanın istilâsı ne kadar genişlerse; yok olması da o kadar hızlı ve kesin olur. Bütün ahalimizde bozgunculara ve Yunanlılara karşı sönmez bir azim ve kin uyanmalı; Yunan Ordusunun ilerisinde, gerisinde, nerede kalırsa kalsın; her Müslümanın vazifesi, Yunan erine hücum olmalıdır... Yaşamak isteyen milletimizin isteği bir kelimede toplanır ve gayet meşrudur: İstiklâl. Avrupa'nın idare başlarından ve sermaye sahiplerinden ayrı olan asıl milletleri, bizim hayatımızı bize çok görmüyorlar. Eğer bugün, Fransız milleti ile, İtalyan milleti ile, hatta İngiliz milleti ile, düşmanlık halinde bulunuyorsak; bu, milletlerin seslerini işittirememelerinden ve kendi idare başlarının istilâ ve sermaye emelleri için bizi yok etmelerine ses çıkaramamalarındandır... Bu devri atlayıp, milletleri söylemeye davet etmek için, yaşamaya haklı olduğumuzu ve hayatımızı elimizden almak için kendilerinin birçok hayatlarını feda etmek lâzım olduğunu ispat edeceğiz. Bütün milleti birlik ve beraberliğe ve Yunanlıların aleyhine tam bir azimle karşı koymaya davet ederiz..."[4].

Bu sırada, savaş Doğu Trakya'ya da sıçrar. Böylece, burası da görünür cepheler arasına girmiş olur. Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri ile "... Yunan Ordusu, Anadolu'da yaptığı genel taarruzda muvaffak olduktan sonra, 20 Temmuz 1920 tarihinde Tekirdağı'na bir tümen çıkardı. Tekirdağ bölgesinde pek dağınık bir halde bulunan 55. Tümen toplanmaya vakit bulamadan, Yunan tümeni Edirne istikametinde yürümeye başladı... Serbestçe ilerlemekte bulunan düşman tümenine karşı, bütün 1. Kolordu kuvvetlerini toplayıp tedbir alacak kumandanın ne yaptığını bilmiyorum...

[3] a.g.e., s. 461-466

[4] Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 341-344.

Levent Şahverdi Arşivi

Sevk ve idareden mahrum 1. Kolordumuz, tamamiyle dağıldı. Birliklerin bir kısmı esir oldu ve bir kısmı da Bulgaristan'a sığındı. Sonuç olarak; Trakya, tamamiyle Yunanlıların eline geçti. Ne yazık ki; 1. Kolordu Kumandanından milletin istediği ve beklediği kavrayış, dikkat ve fedakârlığın gösterilmesine şahit olamadık... *Kumandanlar, askerlik vazife ve icaplarını düşünürken ve tatbik ederken, kafalarını siyasî düşüncelerin tesiri altında bulundurmaktan sakınmalıdırlar...* Kumandanlar, emrine verilen millet çocuklarını, memleket vasıtalarını düşmana, ölüme yöneltirken; tek düşüneceği nokta, milletin kendisinden beklediği vatan vazifesini ateşle, süngü ile ve ölümle yerine getirmek ve sonuçlandırmaktır. Askerî vazife, ancak, bu düşünce yolu ve inanış ile yapılabilir. Lâfla, politika ile, düşmanın aldatıcı vaatlerine kulak vermekle askerlik vazifesi yapılamaz. *Kumandanlık vazife ve sorumluluğunu yüklenecek kadar omuzlarında ve özellikle kafalarında kuvvet bulunmayanların acıklı sonuçlarla karşılaşması kaçınılmazdır...*"[5].

Yunan Ordusunun Batı Anadolu ve Doğu Trakya'daki bu başarısı, İtilâf Devletleri otoritelerini de etkiler. Bu konuda, tanınmış bir İngiliz yazarının şu sözleri ilginçtir: "... Türk birliklerinin büyük kısmı, arkasında bir sürü milliyetçi ile, Eskişehir'e kadar çekildi. Mustafa Kemal, burada hemen kuvvetlerini toplayıp düzenlemeye başladı. Zira, arkadan Afyonkarahisar'ın muhakkak saldırıya uğrayacağını biliyordu. Bu sırada, başka bir Yunan kuvveti Doğu Trakya'ya girmiş ve Edirneyi ele geçirmişti. Churchill, *Yunan gücünün bu büyük umulmadık başarısı, Müttefik devlet adamları tarafından alkışla karşılandı,* der. Müttefik generalleri gözlerine inanamıyorlardı. Lloyd George çok sevinçli idi. Bir kere daha o haklı, askerler haksız çıkmışa benziyordu. Bu sefer Spa'da toplanan konferansta: *yenildiler,* diye övündü, *askerlerini toplayıp Mekke'ye doğru kaçıyorlar.* Lord Curzon, sinirlenerek, *Ankara'ya,* diye düzeltti..."[6].

Mustafa Kemal Paşa, o sırada Batı Cephesindeki birlikleri denetlemek üzere çıktığı gezide, 27 Ağustos'ta, Eskişehir'den orduya gönderdiği bir tamimde şu dikkate değer görüşleri belirtir: "... (Lehistan'da) ortaya çıkan bu günkü sorun karşısında, Avrupa devletleri, Türkiye'deki durumlarını süratle düzelterek, bütün kuvvetlerini Bolşevik tehlikesine karşı kullanabilmek için, Yunanlılara Batı Cephemize karşı yeniden bir taarruz yaptırmaları ihtimali vardır. Bu son günlerde alınan bilgiler bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Araştırmalar ve ince hesaplar sonucunda, Yunanlıların böyle

[5] Nutuk II, s. 491-492.

[6] Lord Kinross, s. 359.

Levent Şahverdi Arşivi

bir taarruza ayırabilecekleri en fazla kuvvete karşı ordumuzun tam bir başarı ile karşı koyabilecek bir durumda bulunduğu tespit edilmiştir. Tedbirli ve azimli çalışmaların teşekküre değer bir sonucu olmak üzere meydana getirilen bu ordunun şimdiye kadar akılları durduran en (büyük) fedâkarlıklar ve zaferlerle dolu olan tarih ve geleneklerine lâyık bir fedakâr azimle vuruşması çok gereklidir. Gerçeği olduğu gibi bilerek tedbirlerimizde isabet etmiş olmak için, hepimiz, tam bir üzüntü ile hatırlamalıyız ki; bundan evvelki Yunan taarruzunda birliklerimiz görevlerini yapmamışlar ve düşmana bir askerî teşebbüs yaparcasına memleketimizi çiğnetmişlerdir. Beklediğimiz yeni muharebelerde herhangi bir birlik tarafından en ufak vazifesizlik gösterilmemesi için, kumandanların esaslı tedbirler almalarını isteriz." [7].

Bağımsızlık savaşımızın çok önemli bir görünür cephesi de, hiç kuşkusuz, "Doğu Cephesi" dir. Millî Mücadelede dış düşman karşısında büyük çaplı ilk zaferin kazanıldığı bölge olan Doğu Cephesi hakkında Mustafa Kemal Paşa, özetle şu açıklamaları yapar: "... Mondros Mütarekesinden beri; Ermeniler, gerek Ermenistan dahilinde, gerek sınıra komşu yerlerde Türkleri kitle halinde öldürmekten bir an vazgeçmiyorlardı. 1920 senesi sonbaharında Ermeni zulümleri tahammül edilmez bir hale geldi. Ermenistan Seferine karar verdik. 9 Haziran 1920 tarihinde doğu bölgesinde geçici seferberlik ilân ettik. 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'yı Doğu Cephesi Kumandanı yaptık. 1920 Haziranında, Ermeniler, Oltu'da kurulan Türk yerel idaresine karşı hareketle, o dolayları istilâ etti. Ermenilere 7 Temmuz 1920'de bir ültimatom verildi. Ermeniler, aynı hareket tarzlarına devam ettiler... Kuvvetlerimiz, Ermenilerin taarruzu ile, savaş harekâtına başladı... Ordu, 29 Eylül'de Sarıkamış'a girdi... Fakat; bazı nedenler ve düşünceler ile 28 Ekim 1920 tarihine kadar, bir ay, Sarıkamış-Lâloğlu hattında kaldı... Muharebe meydanında emir bekleyen Şark Ordumuz, 28 Ekim 1920 günü Kars üzerine harekete başladı. Düşman, mukavemet etmeksizin, Kars'ı bıraktı. (Kars) 30 Ekim'de tarafımızdan işgal olundu. 7 Kasım tarihinde, birliklerimiz, Arpaçayı'na kadar olan bölgeyi ve Gümrü'yü işgal etti. Ermeniler, 6 Kasım'da çarpışmaların kesilmesi ve barış için müracaat etmişlerdi. Biz de, ateşkes maddelerini Hariciye Vekâleti (Dışişleri Bakanlığı) vasıtasıyla 8 Kasım'da Ermeni Ordusuna bildirdik. 26 Kasım'da başlayan barış görüşmeleri 2 Aralık'ta son buldu ve 2/3 Aralık gecesi "Gümrü Antlaşması" imza olundu. Gümrü Antlaşma-

[7] Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 347-347

Levent Şahverdi Arşivi

sı, Millî Hükümetin yaptığı ilk antlaşmadır. Bu antlaşma ile, düşmanlarımızın hayellerinde kendisine ta Harşit Vadisi'ne kadar olan Türk ülkeleri bahşedilmiş olan Ermenistan, Osmanlı Devletinin 1877 Seferi ile kaybetmiş olduğu yerleri bize, millî hükümete bırakarak, dava dışına çıkarılmıştır..." [8].

Mustafa Kemal Paşa, Kars Kalesi'nin alınması üzerine, 30 Ekim 1920'de Kâzım Karabekir Paşa'ya şu kutlama telgrafını çeker: "Şark (Doğu) Ordumuzun Tanrı yardımı ile Kars Kalesini zaptemekteki başarısı, bütün milletimizin en samimî minnet ve takdirlerini Doğu Cephemizin kumandanlarına ve askerlerine yöneltmiştir. Dört günden beri, arazi engelleri ve düşmanın bütün vasıtaları ile mukavemeti, mevsimin şiddeti içinde, hiç düşünmeden ilerlemeye çalışan askerlerimizi Büyük Millet Meclisimiz, kalbinde büyük bir heyecan ile takip etti. Kars gibi bir kalenin zaptı, her milletin tarihinde az olan olağanüstü bir askerî başarıdır. Fakat bugün, asıl önemi, iç ve dış her taraftan uğradığı haksız (ve) yok edici hücumlar karşısında, hayat hakkını ispat vazifesine düşen soylu ve zulme uğramış milletimizin bu kesin başarılı sonuçla büyük bir teselli ve güvenlik duygusuna kavuşmasıdır. Sizi, kumandan ve asker bütün şanlı arkadaşlarımızı, tam bir övünç ve güvenle takdir ve tebrik ediyoruz. Kars başarısını, milletimizin güvenliği ve kurtuluşu için Tanrı yardımı ile, önemli bir hayırlı başlangıç saydığımızı Doğu Cephesinin bütün kumandan ve askerlerine bildirmenizi rica eyleriz." [9].

Doğu Cephesindeki bu başarılı harekâtın gelişimi sırasında, Batı Cephesinin Gediz kesiminde bir taarruza girişilmesi fikri ortaya atılır. Mustafa Kemal Paşa'nın bu durum hakkındaki açıklaması şöyledir: "... Batı Cephesi Kumandanı (Ali Fuat Paşa), Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyasetine (Genelkurmay Başkanlığına), Ethem ve Tevfik kardeşlerin tesiri ile olduğu sanılan, bir teklifte bulundu: *Yunan Ordusunun Gediz civarında bulunan ayrı (durumdaki) bir tümenine taarruz etmek.* Batı Cephesi Kumandanı, düşman kuvvetlerinin uzun bir cephe üzerinde dağınık bulunduğunu ve Gediz civarındaki kuvvetinin zayıf ve yalnız bir halde bırakıldığını düşünürken; düşmanın manevî gücünün düşkün olduğunu da kabul ediyordu. Batı Cephesi Kumandanı, iki piyade tümeni ve Ethem Bey Seyyar Kuvvetini Gediz'deki Yunan tümenine yöneltebilecekti. Bu hareketten parlak bir sonuç almayı kuvvetle umuyordu. Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyaseti,

[8] Nutuk II, s. 486-488.

[9] Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 359-360.

Levent Şahverdi Arşivi

Batı Cephesi Kumandanının bu teklifini kabul etmedi. Çünkü; düşman ordusu, bizim ordumuzdan, genel yapısı ile kuvvetli idi. Biz, henüz, ordumuzu kurmuş ve düzenlemiş bir halde bulunmuyorduk. Cephane sayımız da düşünülmeye değerdi. Düşman aleyhine, Gediz'de, bütün cephe kuvvetlerimize müracaat ederek, nispeten üstün bir kuvvet toplamak ve çabuk bir başarı kazanmak belki mümkün olabilirdi. Fakat; kuvvetimiz ve hazırlığımız, böyle bir muvaffakiyeti genel ve sonuçlu bir başarıya ulaştırmaya elverişli değildi. O halde; bütün işe yarayan kuvvetimizi, bölgesel ve geçici bir başarı elde edilmesinde kullanmış ve yıpratmış olacaktık. Bu takdirde; düşman, genel kuvvetleri ile karşı taarruza geçerse; her tarafta yenilgi muhakkak olurdu... Ali Fuat Paşa, durumu yerinde bir daha inceledikten sonra karar vermek üzere, hareketi geri bırakmıştı. Fakat; birkaç gün sonra, verilen bilgiden, taarruza karar verildiği anlaşılmıştır... Nihayet, Batı Cephesi Kumandanı, 61. ve 11. Tümenler ve Seyyar Kuvvetler ile, 24 Ekim 1920'de Gediz'deki düşmana taarrruz etti. Dalgalı, düzensiz ve emir ve kumandasız bazı harekâttan sonra Gediz'de yenildik. Yunan Ordusu, bu harekete cevap olmak üzere, 25 Ekim 1920 günü Bursa Cephesinden taarruza geçti... Uşak'tan Dumlupınar Sırtları ilerisinde bulunan birliklerimize taarruz etti... Bu suretle, cephenin her tarafında, yeniden genel bir yenilgiye uğradık..." Gediz Muharebesi yenilgisinin yarattığı maddî ve manevî can sıkıcı sonuç, Mustafa Kemal Paşa'nın Batı Cephesinde yeni bir komuta düzeni kurulması düşüncesini güçlendirir. Paşa'nın sözleri ile "... meseleyi şu suretle halledebilirdim: Cepheyi ikiye ayırmak; önemli kısımları kaplayan sahayı Batı Cephesi olarak isimlendirerek İsmet Paşa'nın kumandasına vermek; Güney kısmını da, Konya dolaylarına göndereceğim Refet Paşa'ya vermek ve her iki cepheyi de doğrudan doğruya Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyaseti makamına bağlamak. Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyasetine de Millî Müdafaa Vekili Fevzi Paşa vekâlet edebilirdi... 8 Kasım 1920'de Ali Fuat Paşa Ankara'ya geldi... Yeni alabileceği vazifeyi (Moskova Büyükelçiliği) söyledim. Memnuniyetle kabul etti. Aynı günün gecesi İsmet ve Refet Paşaları davet ederek, yeni durumu ve görevlerini kararlaştırdık. Kendilerine verdiğim kesin direktif: *Süratle muntazam (muvazzaf) ordu ve büyük süvari birlikleri vücuda getirmek*'ten ibaretti. Bu suretle; 1920 senesi Kasımının 8. günü, *düzensiz teşkilât fikrini ve siyasetini yıkmak kararı,* uygulama alanına konulmuş oldu"[10].

[10] Nutuk II, s. 503-504.

Levent Şahverdi Arşivi

IV. ÇERKEZ ETHEM SORUNU

Bu, düzensiz teşkilât fikrini ve siyasetini yıkmak kararı, artık, Çerkez Ethem Sorunu'nun da su yüzüne çıkmasına yol açar. Mustafa Kemal Paşa, bu konudaki gelişmeyi şöyle açıklar: "... Çerkez Ethem Bey, millî bir müfreze ile, evvelâ Anzavur takibinde ve sonra Düzce isyanında başarılı bazı hizmetler yapmış olduğu cihetle; Yozgat'a gitmek üzere Ankara'ya getirildiği zaman, hemen herkes tarafından iltifat ve takdir gördü... Ethem Bey ve kardeşlerinin sonradan gösterdikleri durumdan, gördükleri takdir edici muamelelerden gururlandıkları ve hatta bazı hayallere kapıldıkları anlaşılıyor... Doğrudan doğruya valilere ve herkese emirler veriyorlar ve emirlerinin yapılmaması halinde idam edileceği tehdidini de ilâve ediyorlardı. Biz, bütün bilgi ve haber almalarımıza rağmen; bu kardeşleri daima istifade edilebilir bir halde bulundurmak cihetini tercih ettik. Bu sebeple, kendilerini idare ettik... Fakat Batı Cephesinde, Orduda, ve halk arasında ve hatta Mecliste yapılan propaganda o kadar kuvvetli ve tesirli hale geldi ki; *ordudan fayda yoktur, dağılsın! hepimiz Kuvayı Milliye olalım!* sözleri her tarafta kulakları doldurmaya başladı. Batı Cephesi birlikleri arasında; Kuvayı Milliye halinde bir bölgesi ve cephesi bulunan Ethem Bey Müfrezesinin eratı, âdeta müstesna ve asker kişilere tercihli, imtiyazlı görülmeye, imrenilmeye değer sayılmaya başlandı. Ethem Bey ve kardeşleri de, herkes üzerinde, bir nevi nüfuz ve hâkimiyet tesisine başladılar... Her başarısızlığın sonunda birtakım dedikoduların meydana gelmesi beklenmelidir... (Gediz yenilgisinden sonra) bazıları ve özellikle Seyyar Kuvvetçiler, Ethem ve kardeşleri, bütün kusuru Cephe Kumandanına ve muvazzaf tümenlere yükleyerek kendilerinin zor durumda bırakılmış olduklarını propaganda ettiriyorlar ve: *Ordu Kumandanı, kendi hatalarını kapatmak için, suçu bize yüklüyor,* diyorlardı. Ordu ise, *Kuvayı Milliye'nin hiçbir iş yapmadığını ve yapma gücünde olmadığını; muharebede verilen emirlere itaat etmediğini, daima tehlikeden uzak bulunduğunu,* iddia ve ispat ediyordu... İsmet Paşa'nın cephede faaliyete başlamasından sonra, Ethem Bey, rahatsızlığını ileri sürerek, Ankara'ya geldi ve burada uzun müddet kaldı. Yokluğunda; kardeşi Yüzbaşı Tevfik Bey Ethem Bey'in vekili olarak, Kuvayı Seyyare'nin başında kumandan bulunuyordu... Ethem Bey ve kardeşi, emirleri altındaki birlikleri teftiş ettirmiyorlar ve haiz olmadıkları yetki ve sıfatları takınıyorlardı... Cephe Kumandanı (İsmet Paşa), verdiği genel emirde demişti ki: *Muharebenin bunalımı sırasındaki öfkelenmelerin etkisi ile, sıkı yönetim tedbirleri alınmasına kesinlikle engel olmak gerekir. Hainliği ne derece muhakkak olursa olsun; hiçbir köy kesinlikle yakılmayacak; ahaliden hiçbir kimse, hiçbir birlik tarafından, hiçbir*

Levent Şahverdi Arşivi

suçla idam edilmeyecektir. Casuslukları ve başka hainlikleri belli olmuş adamların, koruma altında, İstiklâl Mahkemesine gönderilmeleri gerekir. Umum Kuvayı Seyyare Kumandan Vekili Tevfik Bey bu emre de itiraz etti... Batı Cephesi Kumandanlığı, 22/23 Kasım 1920'de bütün cephe birliklerinden muntazam bir genel kuvvet çizelgesi istedi. Cephe birliklerinin hepsinden cevap geldi. Kuvayı Seyyare göndermedi. Bu hususta cepheden yapılan bir soruya verilen cevapta, Tevfik Bey diyordu ki: *Kuvayı Seyyare ne bir tümen, ne de bir muntazam kuvvet haline getirilemez... Bu serserilerin başına ne bir subay, ne de hesap memuru koymak mümkün olmamakla beraber; kabul edilmesi imkânı da yoktur. Çünkü; subay gördüler mi Azrail görmüşçesine isyan ediyorlar. Bizim müfrezelerimiz, Pehlivan Ağa, Ahmet Onbaşı, Sarı Mehmet, Halil Efe, Topal İsmail gibi adamlar tarafından idare edilmektedir. Ve bölük eminleri de yazdığını okuyamaz ve okuduğunu yazamaz adamlardan teşekkül eder ve sen yapamıyorsun diye bunların değiştirilmesi imkânı da yoktur. Kuvayı Seyyarenin, şimdiye kadar olduğu gibi, gelişi güzel idare edilmesi zaruridir... Esasen, Kuvayı Seyyareyi zaptu rapt ve intizama koymak değil; bu fikrin meydan almakta olduğunu hissettiği anda dağılır...* (28 Kasım 1920'den sonra yapılan haberleşmelere göre) Tevfik, Cephe Kumandanını tanımıyor... 28 Kasım tarihinde kardeşine (Ethem Bey) gönderdiği bir telgrafta: *Batı Ordusu Kumandanı İsmet Bey'in bu Cephe Kumandanlığını idare edemeyeceğini anlıyorum,* diyor... Bundan sonra, Kuvayı Seyyarenin muharebe raporları Ankara'da Ethem Bey'e geliyor ve Ethem Bey tarafından Batı Cephesine gönderiliyormuş. Bundan başka; Kuvayı Seyyare Kumandanlığı, Batı Cephesi haberleşmelerine sansür koymuş... Cephe ile haberleşme açıkca ve resmen menedilmiş... Kolaylıkla anlaşılmakta idi ki; Ethem ve Tevfik kardeşler ve kendileri ile aynı fikirde olan bazı arkadaşları, millî hükümete karşı isyana karar vermişlerdi. Bu kararlarının uygulanmasına; cephede, Tevfik Bey vesile ararken ve kuvvetlerini cepheyi terkederek toplarken; Ankara'da, Ethem Bey ve mebus olan kardeşi Reşit Bey ve daha birtakımları siyaset yolu ile çalışıyorlardı. İsyan plânında başarılı olabilmek için; her şeyden evvel, buna engel olarak görülen Batı Cephesindeki Ordunun başındaki Kumandanı itibar ve makamından düşürerek, orduya hâkim olmak çok lüzumlu idi. Ondan sonra da, Meclis kamuoyunu tamamiyle kendi lehlerine çevirerek, Kumandan veya Vekil veya Hükümetin düşürülmesinde kolaylık sağlamak önemli idi... Ethem Beyin İsmet Paşa'ya ve kardeşi Tevfik Bey'e yazdığı telgraflarda kullandığı yumuşak ve nazik bazı kelimelerin, henüz zaman kazanmak maksadına yönelik olduğuna ve meseleyi İsmet Paşa ile Tevfik Bey arasında yanlış anlamadan doğan bir teessürden; en nihayet, Tevfik Beyin sinir-

Levent Şahverdi Arşivi

liliğine yenilerek aşırı hareketinden ibaret gösterip, kendilerinin gayet itaatli ve ılımlı olduklarını bir zaman için daha göstermeye çalıştıklarına hükmetmemek mümkün değildi. Biz de, durumu olduğu gibi, ciddî saydık. Siyasî ve askerî tedbirlerimizi ona göre uygulamaya başladık... Her bakımdan, gerek cephede ve gerek Ankara'da, icap eden tedbirleri aldırmıştım. Ethem ve kardeşlerinin isyanından asla çekinmiyordum. İsyanları halinde, akıllarının başlarına getirileceğine ve cezalandırılabileceklerine şüphem yoktu. Onun için, gayet serin ve geniş hareket ediyordum. Mümkün olduğu kadar kendilerini nasihatla terbiyeye ve itaate getirmeye çalışmayı; bunu başaramadığım takdirde, kamuoyunda daha çok açıklık yaratacak olan saldırgan eylem ve hareketlerinin gereğini yapmayı tercih ediyordum. Bu nedenle; Ankara'da bulunan Ethem ve Reşit Beyleri ve bazı kişileri beraber alarak, bizzat Eskişehir'e gitmeye ve orada İsmet Paşa ile de birleşerek yüz yüze konuşmaya ve anlaşmaya 2/3 Aralık 1920 tarihinde karar verdim... Arzusu olsun olmasın, Ethem Beyi beraber götürmek veyahut ısrarı halinde ona göre muamelede bulunmak üzere, gerekli tedbirleri de emretmiştim... Nihayet, 3 Aralık 1920 akşamı, bir özel trenle Eskişehir'e hareket ettim... 4 Aralık 1920 sabahı erkenden, henüz ben uykuda iken, tren Eskişehir'e ulaştı. Daha evvel, İsmet Paşa'nın henüz Bilecik'te bulunduğu anlaşılmış olduğundan, Eskişehir'de durmayıp Bilecik istasyonuna gitmeye karar vermiştik. Eskişehir'de uyandığım zaman, trenin niçin durduğunu ve hareketine devam etmediğini sordum. Yaverlerim, *arkadaşların sabah kahvaltısı yapmak üzere, istasyonun karşısındaki lokantaya gittiklerini ve şimdi gelmek üzere bulunduklarını,* söyledi. Çabuk gelmeleri için haber gönderilmesini ihtar ettim. Birkaç dakika sonra, *hazırız,* denildi. Bütün arkadaşlar geldi mi? dedim. Bunun üzerine yapılan araştırmadan anlaşıldı ki; herkes hazırdır, ama; Ethem Bey, bir arkadaşı ile beraber, ortada yoktur. Derhal, Ethem Beyin firar ettirildiğine hükmettim. Fakat, bu hükmü kimseye söylemedim. Yalnız; *o halde,* dedim, *Ethem Bey olmaksızın bizim Bilecik'e gitmemizde bir fayda yoktur. İsmet Paşa'yı da buraya davet ederiz...* Daha evvel yalnız ve özel görüşmemiz lüzumlu olduğundan; ben de, bir iki istasyon ileri giderek; İsmet Paşa ile buluştuk. Beraber, 4 Aralık 1920 akşamı, Eskişehir'e geldik... Ethem Bey hazır değildi. Nerede olduğunu kardeşine sordum. *Rahatsız, yatıyor,* dedi... Reşit Bey, Ethem Bey'in hasta olduğunu söylerken, görüşmek üzere karargâha gelebileceğini de ilâve etmişti. Yemekten sonra karargâha gittik; fakat, Ethem Bey gelmemişti. Reşit Bey'e ne vakit geleceğini sordum. Verdiği cevap şu idi: *Ethem Bey bu dakikada kuvvetlerinin başındadır!* bu habere rağmen, sakin bulunmayı ve görüşmeyi tercih ettik. Reşit Bey, kardeşleri ve kendi namına

Levent Şahverdi Arşivi

cevap veriyordu; gayet kaba ve saldırgancasına konuşmaya başladı. *Kardeşlerinin birer kahraman olduklarını, hiç kimsenin emri altına girmeyeceklerini ve bunu böylece kabul etmeye herkesin mecbur olduğunu,* çekinmeden söylüyor ve ordu, zaptu rapt, kumanda, hükümet kavramlarına ve bunların gereklerine dair ileri sürülen düşüncelere kulak bile vermiyordu. Onun üzerine, ben dedim ki:

Bu dakikaya kadar sizinle eski bir arkadaşınız sıfatı ile ve sizin lehinizde bir sonuca ulaşmak samimî duygusu ile görüşüyordum. Bu dakikadan itibaren, arkadaşlık ve özel davranışa ait durumum son bulmuştur. Şimdi, karşınızda Türkiye Büyük Millet Meclisinin ve Hükümetinin Reisi bulunmaktadır. Devlet Reisi sıfatı ile, Batı Cephesi Kumandanına halin icabını tatbikte yetkisini kullanmasını emrediyorum. Hemen İsmet Paşa da dedi ki: *Maiyetimde bulunan kumandanlardan herhangi biri bana itaatsizlik etmiş olabilir. Ben, onu terbiyeye ve yola getirmeye muktedirim. Bu hususta henüz kimseye karşı aczimi itiraf etmiş ve hiç kimsenin bana ait olan bir vazifenin yapılmasını kolaylaştırmaya yardımını rica etmiş değilim. Ben durumun icabını yaparım.* Tarafımdan ve İsmet Paşa tarafından alınan bu ciddî durum üzerine (o zamana kadar avazı çıktığı kadar bağırırcasına konuşan) Reşit Bey, derhal sığınırcasına bir durum aldı ve *ileri gitmekte acele edilmemesi ve kendisi, kardeşlerinin yanına giderse, bir çözüm yolu bulabileceğini,* söyledi. Bundan bir sonuç çıkmayacağı, maksadın kardeşlerini aydınlatmak ve zaman kazanmak olduğu meydanda idi. Buna rağmen, Reşit Bey'in bu teklifini kabul ettik. Ertesi günü, İsmet Paşa'nın hazırlatacağı bir özel trenle, Kütahya'da kardeşlerinin yanına gitmesi uygun görüldü. Kâzım Paşa'nın da Reşit Bey ile beraber gitmesi uygun bulundu. Hareket ettiler... 5/6 Aralık 1920 tarihinde Reşit Bey'den, *Kütahya'ya vardığından ve ertesi günü Tevfik Bey'le görüşeceğinden, Ethem Bey'in de oraya varışından,* söz eden ve fakat henüz müspet bir anlam taşımayan bir telgraf aldım. Dört gün sonra da, Reşit Bey'in avdet ederken Eskişehir'den gönderdiği 9 Aralık tarihli bir telgrafta: *Tevfik ile olan mesele, iyi bir sonuca bağlanmıştır,* denildikten sonra; *lâkin, tanımak ve tanıtmak istediğimiz kişilerin basit ve zamana lâyık düşünememeleri veyahut düşünemediklerine bin bir işaret konmuştur,* cümlesi okunmakta idi... 9 Aralık 1920'de Ethem Bey'den de aldığım bir şifre telgrafta; *meselenin İsmet Paşa tarafından bile bile ve mevsimsiz çıkarılmış olduğu,* anlatılmak isteniyordu... Benim üç gün sonra buna verdiğim tatmin edici cevapta; *son günlerin fiilî görüntüleri beni kuruntuya değil, fakat tereddüde sevk ettiğini itiraf ederim;* dedikten başka, *genel durumumuzun ahenk ve intizamını bozmada hiç kimseye göz yumulmamasını,* yazdım. Gerçekte... Ethem Bey ve kardeşleri, zaman kazanmak için bizi kandırmaya çalışıyorlardı. Maksatları, mümkün olabildiği kadar yeniden kuvvet çekmek

Levent Şahverdi Arşivi

ve toplamak ve Düzce'de bulunan Sarı Efe kuvvetlerini ve Lefke'de bulunan Gökbayrak Taburunu kendine katmak ve Demirci Mehmet Efe'nin de kendisi ile beraber isyanını temin etmek, bir taraftan da cephe kumandanlarını düşürmek ve ordu subaylarını ve eratını kendilerine karşılık vermemeleri için propagandaya fırsat bulmak istiyorlardı... Ethem ve kardeşleri, *cephede bulunan kumandanları beğenmiyorlar ve onlara itaat etmiyorlar... Yalnız, güya bana itaat ediyorlar ve Meclisi de, kendi arzularına göre, harekete geçireceklerini ümit ediyorlar...* (Bu arada) Demirci Efe, Ethem Bey ile haberleşmeden sonra, özel bir durum aldı. Bu, hissolunur olunmaz, Güney Cephesinde bulunan Refet Bey Süvarileri, derhal üzerine gönderildi. 15/16 Aralık 1920'de, Dinar civarında İğdecik Köyü'nde, bir gece baskını ile Efe'nin kuvvetleri dağıtılmış, Kendisi, beş on kişi ile kaçmış. Efe çok sonra gelerek, affa uğramıştır... 22 Aralık 1920 günü, Reşit Bey'i, bakanlardan ve mebuslardan 15 kadar arkadaşı, hükümetteki daireye davet ettim... Bu heyete, olayların bütün akışını, gerekli belgeleri de göstermek suretiyle, açık bir şekilde izah ettim. Reşit Bey, söylediklerimin hiçbirini inkâr etmedi. *Düşman saldırılarına karşı tek kuvvetin Ethem Bey'in kuvveti olduğunu ve bizim teşkil ettiğimiz tümenlerin çil yavrusu gibi dağılacaklarını,* söyleyerek; *her halde Ethem Bey kuvvetinin arttırılmasına ve kuvvetlendirilmesine ihtiyaç olduğunu,* bildirdi. Cevap olarak dedim ki: Ethem Bey'in kişi olarak etkisi altında kullanabileceği kuvvetin en büyük sayısı 1.200, 2.000 kişiden ibaret olabilir. Bu arttırılırsa, inzibatsızlıktan dağılıp felâket sebebi olur. Her halde, memleket mukadderatının şahsa bağlı kuvvetlere değil; ancak Türkiye Büyük Millet Meclisinin kanunlarına tabi muvazzaf birliklere bırakılması lâzımdır. Kuvayı Seyyare, belirli bir kadro dahilinde, verilen emirlere tamamiyle uymak ve boyun eğmek şartı ile yararlı olabilir. Reşit Bey, ileri sürülen gerçekleri benimser gibi bir durum aldı. Bunun üzerine; son bir teşebbüs olmak üzere, Reşit Bey'in bazı arkadaşlarla beraber, kardeşlerinin yanına gidip nasihatlarda bulunmaları kabul edildi. Bundan sonra, meselenin çözümü için şimdiye kadar yaptığım şahsî teşebbüslere de son vereceğimi heyete söyledim. Heyet, Kuvayı Seyyareye, hükümetin son ve kesin istekleri olmak üzere şu hususları bildirecekti: Kuvayı Seyyare, diğer birlikler gibi, emir ve kumandaya tamamiyle uyacak ve bunun dışında her türlü taşkınlıklardan kaçınılacaktır. Kuvayı Seyyare, kuvvetini artırmak için, kendiliğinden hiçbir yerde, hiçbir suretle adam toplamayacak ve bu maksatla gönderdiği adamların faaliyetine derhal son verecektir. Erat ihtiyacı, diğer birlikler gibi, vaki olacak müracaat üzerine, Cephe Kumandanlığınca temin edilecektir. Kuvayı Seyyare, kaçaklarını yakalattırmak için

Levent Şahverdi Arşivi

doğrudan doğruya adamlar tayin edip göndermeyecek; kaçakları, diğer birliklerde olduğu gibi, Cephe Kumandanlığınca takip ve elde ettirecektir. Kuvayı Seyyare mensuplarının ailelerine bakmak üzere bazı yerlerde bulundurduğu irtibat subayları yanında bulunacak şifrenin bir sureti de bize verilecektir... (Bana ulaşan haberlerden anladığıma göre) Kütahya'ya giden heyet, gerçekten tutuklanmıştı... (Bu durum üzerine) Kuvayı Seyyareye karşı, *İsmet ve Refet Bey kuvvetlerinin, bulundukları yerlerde toplu ve dikkatli olmalarını ve alınmış bulunan genel tedbirlere daha çok önem vermelerini ve dikkat etmelerini,* istedim. Batı ve Güney Cephesi Kumandanlarına, Kütahya'ya bildirilmek üzere, 27 Aralık 1920'de, özetle şu kararname bildirildi: *Birinci Kuvveyi Seyyare (Ethem Bey emrindeki kuvvetler), diğer bütün askerî birlikler gibi, kayıtsız ve şartsız olarak Büyük Millet Meclisinin kanunlarına, Hükümetin düzenlerine ve emirlerine uymak ve itaat etmekle yükümlüdür ve askerî zaptu rapta bağlıdır. Birinci Kuvveyi Seyyare Kumandanlığının askerî görev ve hususlardan dolayı bütün teklif ve düşünceleri, ancak emri altında bulunduğu Kumandanlığa (Batı Cephesi Kumandanlığı) ve sözü edilen kumandanlık vasıtası ile gerekli makamlara ulaştırılır...* Kütahya'ya Heyet-i Vekile kararını ve (Kütahya'ya gönderilmiş olan) heyetin avdeti lüzumunu bildirdikten sonra; Cephe Kumandanına da, asî Ethem ve kardeşleri aleyhine fiilî harekâta geçmelerini emrettim. Askerî harekâtı çapulculuktan ve devlet kuruluş ve idaresini şunun bunun masum çocuklarını kurtuluş fidyesi dilenmek için dağlara kaldırmak haydutluğundan ibaret sanan; şarlatanlıkları ile, yaygaraları ile bütün bir Türk vatanını rahatsız ve Türk milletinin Büyük Meclisini kendileri ile işgal eden hayasız, haddini bilmez, küstah ve herhangi bir düşmanın boğaz tokluğuna casusluğunu, uşaklığını yapacak kadar aşağı ve rezil yaradılışta bulunan bu kardeşleri, ellerindeki azamî kuvvet ve dayandıkları düşmanlar da dahil olduğu halde, yola getirmek ve tepelemek suretiyle; inkılâp tarihimizde bir etkileyici ibret örneği kaydetmek zarurî görüldü... Kuvvetlerimiz, hareket emri alır almaz, derhal asî Ethem kuvvetleri üzerine yürüyüşe geçtiler. 29 Aralık 1920 günü, Kütahya'yı işgal ettiler. Üç gün sonra da, Batı ve Güney Cephelerinden hareket eden bütün kuvvetlerimiz, Kütahya'nın 30, 40 kilometre ilerisinde ve Gediz genel istikametinde bir hatta birleştiler. Asî Ethem, kuvvetlerini hiçbir yerde durdurmaya ve direndirmeye cesaret edemeden, Gediz üzerine çekilmişti. Türkiye Büyük Millet Meclisinin şuurlu ordusu, kendisini ve Büyük Millet Meclisi ve Hükümetini küçük görecek kadar beyinsizlik ve aptalca bir gurur gösteren bu asilere lâyık olduğu yola getirici tokadı vurmak için, zapt olunamaz bir hiddet ve şiddetle hareket ediyorlardı... Ethem kuvetlerini takip eden birliklerimiz, 5 Ocak 1921 günü Gediz'i işgal ederek, o civarda toplandılar.

Levent Şahverdi Arşivi

Ethem ve kardeşleri de, kuvvetleri ile beraber, düşman saflarında lâyık oldukları durumu aldılar..." [11].

Fakat; Ethem ve kardeşleri, Ocak 1921 başında Batı Cephesinde başlayan Yunan kuvvetlerinin saldırısından yararlanarak, tekrar haince girişimlerini sürdürmeye çalışırlar. Konuyu Mustafa Kemal Paşa şöyle açıklıyor: "... Kütahya'da yalnız 61. Tümen, iki alay kadar kuvveti ile, İzzettin Bey (sonradan Ordu Müfettişi İzzettin Paşa) kumandasında bırakılmıştı... Yunan Ordusunun yaptığı bu taarruzda, Ethem ve kardeşleri de, kendilerine düşen vazifeyi yapmaktan geri durmadılar. Tekrar Kütahya'ya yönelerek, orada bulunan zayıf tümenimize taarruza başladılar. İzzettin (Çalışlar) Paşa'nın metin karakteri ve kavrayışlı kumandası ve emrindeki Türk subay ve erlerinin yüksek kahramanlıkları, Ethem ve kardeşleri ile saldıran hain kuvvetleri yenerek geri çekilmeye mecbur etti... Süvari tümen kumandanlarından Derviş Bey (sonradan Kolordu Kumandanı Derviş Paşa), Afşar'da, özellikle Gediz'de Ethem kuvvetlerinin gerilerine doğru geceleri de ilerlemek suretiyle yönelttiği müthiş darbelerle; Ethem, Tevfik, Reşit kardeşleri sersem etti. Kuvvetlerinin toplanmasına zaman bırakmadı. Derviş Bey, Ethem ve kardeşlerini 14 Ocak'tan 22 Ocağa kadar, dokuz gün nefes aldırmaksızın sürekli olarak takip etmiştir. Neticede, bütün Ethem kuvvetleri esir edilmiş; yalnız, Ethem, Tevfik ve Reşit kardeşler, yeni vazife almak üzere, düşman ordugâhına kaçabilmişlerdir..." [12].

5. BÖLÜM: ASKERÎ VE SİYASÎ ALANDA GELİŞMELER

15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali üzerine Yunanlılara karşı kurulmuş olan Batı Cephesinde, Türk Silâhlı Kuvvetlerinin "toparlanma" safhasında (1919-1920), o zamana kadar daha ziyade Kuvayı Milliyeye dayanan askerî harekâtın ağırlığı, 1921 yılı başlarında artık, muvazzaf (düzenli) orduya geçer. Böylece; askerî literatürde "direnme" safhası olarak tanımlanan 1921 yılında, Türk muvazzaf kuvvetleri, bir dizi başarılı harekâtı gerçekleştirir. Bu başarıların ilki, Birinci İnönü Muharebesidir.

I. Birinci İnönü Muharebesi:

Mustafa Kemal Paşa 1921 yılı Ocak başlarında, Batı Cephesindeki askerî durumu, kendi sözleriyle "... basit bir şekilde..." şöyle özetler: "... İz-

[11] a.g.e., s. 469-470, 495, 499, 511-513, 515-516, 519-527, 531, 533, 536-537, 539-541, 543-544, 546.

[12] a.g.e., s. 547-550.

Levent Şahverdi Arşivi

nik'ten, Gediz üzerinden, Uşak'a bir hat tasavvur ediniz. Bu hattın Gediz'in kuzeyinde kalan parçası 200 kilometredir. Gediz'den Uşak'a kadar olan parçası da 30 kilometre kadardır. Düşman, üç tümenle, bu hattın kuzey ucundan Eskişehir üzerine hareket etti. Bizim Gediz'de bulunan mühim kuvvetlerimiz, Eskişehir üzerinden bu düşman tümenlerine karşı koymaya mecburdu. Karşıladı, yendi. İnkılâbımız tarihine Birinci İnönü Zaferini yazdı..." [13].

Yeni kurulmakta olan muvazzaf ordu ile kazanılan bu ilk başarı vesilesiyle, Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi Kumandanı İsmet Bey'e şu kutlama telgrafını gönderir: "İnönü Meydan Muharebesinde Garp Cephesi birliklerinin kahredici kumandanız altında kazandıkları kesin başarıdan dolayı size ve kahraman ordunuzun bütün kumandanları ile subaylar ve eratına Büyük Millet Meclisinin yürekten tebriklerini sunar ve bu başarının kutsal topraklarımızı düşman istilâsından tam olarak kurtaracak olan kesin zafere hayırlı bir başlangıç olmasını Tanrı'nın lütfundan diler ve bu tebriklerin bütün Garp Ordusu erat ve subaylarına bildirilmesini rica ederim" [14].

II. Barış Sorunu:

1921 yılı başlarında, siyasal alanda, İtilâf Devletleri Hükümetlerinin gündemindeki başlıca konulardan biri, Osmanlı Devleti ile olan barış sorunudur. Bu konu ile Batı yayın dünyası da yakından ilgilidir. Bu arada; Londra'da yayımlanmakta olan The Daily Express muhabirinin barış şartları ile ilgili sorusuna Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği şu dikkate değer cevap, 7 Ocak 1921'de gazetede yayımlanır: "Barış şartlarından ben sorumlu değilim. Her şey, Ankara'daki Türkiye Büyük Millet Meclisinin elindedir. Bu meclis, emperyalist devletler tarafından milletin varlığına karşı girişilen taarruzdan sonra, meşru savunma maksadı ile kuruldu. Meclisin amaçları, hem açık ve hem de dolaylı olarak, çeşitli vesilelerle sık sık belirtildi. Meclis, ulusal sınırlar dahilinde tam bir millî bağımsızlık sağlamak ve Türk halkı için halifelik ve sultanlık makamını korumak için kuruldu. Türk halkı, bağımsız varlık hakkının tanınmasından fazla bir şey istemiyor. Meclis, milleti kapitalist ve emperyalist egemenlikten kurtaracağı ve ulusal gücünü ve egemenliğini sağlayacağı inancındadır. Meclisin emirleri gereğince; milleti kapitalist ve emperyalist düşmanlarına karşı sa-

[13] a.g.e., s. 547.

[14] Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 368.

Levent Şahverdi Arşivi

vunma görevini başarmak, bu amaca engel olacakları cezalandırmak için, muvazzaf bir ordu kurulmuştur. *Meclis, halk arasında yoksulluk yaratan sebepleri reformlar yaparak gidermeyi ana amacı olarak benimser. Dikkatini toprak, eğitim, adalet, maliye ve ekonomi ile ilgili sorunlar üzerinde toplayacak; sosyal dayanışma ve işbirliği ana temeline dayanan ulusal ihtiyaçlara uygun yeni bir düzen kuracaktır.* Ulusal özellik ve gelenekleri dikkate alarak, bu reformların uygulanmasında, doğal ulusal prensiplere dayanacaktır" [15].

III. İstanbul Hükümetinin Yaklaşma Girişimleri:

Bu sırada İstanbul yönetimine bir göz atılırsa; İstanbul'da, Ekim 1920 ortalarında iktidara getirilen Tevfik Paşa Kabinesinin Kasım 1920 başlangıcından itibaren, Ankara ile temas imkânı aradığı görülür. Mustafa Kemal Paşa'nın bu konudaki görüşü özetle şöyledir: "... İstanbul'un kurtuluş çaresi için vuku bulan uyuşma ve görüşme tekliflerini, kamuoyunu tatmine yarayacak şartları hazırlamadan reddetmeyi uygun bulmadık... Onun için, özellikle İzzet ve Salih Paşaların dahil bulunacağı bir heyetle Bilecik'te görüşmeyi uygun gördük... Görüşme, 5 Aralık'ta vuku buldu. Ben, ilk söz olarak, *Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti Başkanı,* diyerek, kendimi takdim ettikten sonra; *kimlerle müşerref oluyorum,* sorusunu yöneltim. Salih Paşa, benim maksadımı kavrayamayarak, *kendisinin Bahriye ve İzzet Paşa'nın Dahiliye Nazırı olduğunu,* belirtmeye kalkışırken; ben, hemen İstanbul'da bir hükümet ve kendilerini o hükümetin üyeleri olarak tanımadığımı ve eğer *İstanbul'da bir hükümetin nazırları olarak görüşmek istiyorlarsa kendileri ile görüşmekte mazur olduğumu,* söyledim. Ondan sonra, sıfat ve yetki söz konusu edilmeyerek görüşülmesi uygun görüldü... Birkaç saat süren görüşmeden, gelen kişilerin esaslı hiçbir bilgi ve inancı olmadığı anlaşıldı. Sonunda, İstanbul'a dönmelerine müsaade etmeyeceğimi ve birlikte Ankara'ya gideceğimizi bildirdim. Beklemekte olan trenle hareket olundu. 6 Aralık 1920'de Ankara'ya geldik. İstanbul Heyetini, arzuları dışında, tutuklamıştım. Fakat, bunu ilân etmeyi faydalı bulmadım. Çünkü; İzzet ve Salih Paşalardan ve diğer kişilerden millî hükümet işlerinde yararlanmayı düşünerek, haysiyetlerini korumak istedim. Bu maksatla; Ankara'ya gelir gelmez basına verdiğim resmî ajans bildirisinde, söz konusu kişilerin Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile temas etmek vesilesiyle İstanbul'dan çıktıklarını ve memleketin iyilik ve kurtuluşunda daha verimli ve etkili bir surette çalışmak üzere katıldıklarını ilân ettirdim... İstanbullu misafirlerimize bir, birbuçuk aylık misafirlikleri esnasında çok şeyler göstermek fır-

[15] İngiliz Belgelerinde Atatürk, III, s. 7.

Levent Şahverdi Arşivi

satlarımız olduğunu sanıyordum: Asî Ethem ve kardeşlerinin kuvvetleri ortadan kaldırıldı. Yunanlıları üç günde İnönü'de yendik. Büyük Millet Meclisinin müsterih ve memnun olacağı yeni bir devre açıldı. Fakat; İzzet ve Salih Paşalar, bunların hiçbirinden memnun görünmüyorlar, daüssılaya (nostalji) yakalanmış gibi, ille Başkente (İstanbul) gitmek istiyorlardı. İstanbul'daki arkadaşlarının da çok merak ettikleri anlaşılıyordu... İzzet Paşa Heyetinin Anadolu'ya katıldığı haberi İstanbul'ca kesinleşmiş... (Bazı Kabine üyeleri) demişler ki: *memleket menfaati, heyetin Anadolu'da kalmasını gerektiriyorsa, buna bir şey denilemez. Bu takdirde, Kabinenin düşmesi kesindir. Ancak; bu halde, biz de bu vatanın evlâtlarıyız. Hiç olmazsa bizlere de durum hakkında haber versinler. Bizi aydınlatsınlar, biz de ona göre hareket edelim.* (*Bu* kabine üyelerine) bildirilmesini sağladığım cevapta:... (Heyet mensupları) *ortak maksadımız kesinlikle gerektirdiği için Ankara'da kalmışlardır,* dedim. *Kendilerinin (Kabine Üyelerinin) İstanbul'da hâkim vaziyette kalmaları uygun olabilirse de, (Kabine) düşmeden evvel, hepsinin şimdiden hazır bulunduracakları emniyetli ve süratli bir vasıta ile Anadolu'ya gelmelerinin vatanın yüksek menfaatleri gereğinden olduğunu ve bu suretle yapacakları hizmet ve fedakârlığın milletçe derin bir teşekkürle karşılanacağını,* yazdım... 19 Ocak'ta çekilen bir şifrede, (sözü edilen Kabine Üyelerinin), *görüşüm çerçevesinde harekete karar verdikleri,* bildirilmişti... (Fakat) Ankara'da bulunan İzzet ve Salih Paşalar bir türlü Ankara'ya ısınamadılar... Heyet-i Vekile, (İstanbul'da siyasî görev almamaları şartı ile) bu Paşaların İstanbul'a dönmelerinde bir sakınca görmedi..." [16].

IV. Londra Konferansına İştirak:

Mustafa Kemal Paşa ile temas etmek arzusu, bizzat Sadrazam Tevfik Paşa'da da vardır. Karşılıklı telgraf haberleşmesi, 27 Ocakla 8 Şubat 1921 tarihleri arasında sürer. Başlıca konu, Londra Konferansına katılma statüsüdür. Tevfik Paşa'ya göre, "... Mustafa Kemal Paşa'nın veyahut Ankara'ca gerekli izni olan murahhasların Osmanlı Murahhas Heyeti arasında bulunmaları..." [17], Müttefik devletlerin davet şartıdır. Mustafa Kemal Paşa'ya göre ise, "Millî iradeye dayalı olarak Türkiye'nin mukadderatına el koymuş bulunan tek meşru ve bağımsız hâkim kuvvet, Ankara'da sürekli toplanmakta olan Türkiye Büyük Millet Meclisidir. Türkiye ile ilgili bütün sorunların çözümüne memur ve her türlü dış ilişkilere cevap verecek durumda olan, ancak, bu meclisin hükümet heyetidir... İtilâf Dev-

[16] Nutuk II, s. 510, 524-525, 551-553, 601-602.

[17] a.g.e., s. 554.

Levent Şahverdi Arşivi

letleri, Londra'da toplayacakları konferansta, Şark (Doğu) meselesini adalet ve hak çerçevesinde halletmeye karar vermişlerse; davetlerini Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine doğrudan doğruya yöneltmelidirler..." [18]. Mustafa Kemal Paşa, Tevfik Paşa'ya, 28 Ocakta özel olarak gönderdiği uzun bir telgrafta da, özellikle, "...Fiilî olarak ve hukuk yönünden memlekette tek meşru hükümet olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin koyduğu ve bildirdiği esasları kabul ve bu esasların düşmanlarımız tarafından tasdikini kolaylaştırmak için, bize katılmak suretiyle durumunuzu düzeltmenizi ve belirtmenizi, tarih ve millet önünde üzerimize almış olduğumuz görev ve yetki ile teklif ederiz..." [19] diyerek tarihî bir öneride bulunur. Tevfik Paşa, önce kısa ve bir gün sonra (29 Ocak) uzun bir telgrafla cevap verir ve Anadolu'ya katılma konusuna değinmeyerek, özellikle, "... Esasen bugün en acele olarak halli icap eden mesele, toplanma vakti yaklaşmakta olan Konferansa delegelerimizi yetiştirmekten ibaret olduğundan ve biz Konferansta bulunmadığımız halde, Yunanlılar iştirak ederek Konferansta yokluğumuzda verilecek bir hükme uğramak ve dolayısı ile davamızı kaybetmek tehlikesinde kalacağımızdan... Konferansta belirli vakitten evvel bulunmamızın menfaatimiz gereği..." olacağını belirtir. [20] Haberleşme, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fevzi Paşa ile [21] Sadrazam Tevfik Paşa [22] arasına kayar. Bu arada; Tevfik Paşa, 8 Şubatta Mustaa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir şifre telgrafta, özetle şu haberleri verir: "Konferansa tesir etmek maksadı ile, Şubatın yirmibirinde, Yunanlıların 70-80 bin kişi ile taarruza geçecekleri... Taarruzun Karahisar-Eskişehir istikametinde olmasına ihtimal verildiği, Ankara murahhaslarının yalnız olarak Konferansa kabul edilemiyeceğini mümessillerin söylediği" [23]. Mustafa Kemal Paşa, bu telgrafı şöyle değerlendiriyor: "Bu telgrafın yazılmasından maksat, Yunanlıların taarruz edeceğini bildirmek mi idi? veyahut, Ankara murahhaslarının yalnız olarak kabul edilemeyeceğini söylemek mi idi? bunu anlamak zordur. Yoksa 70-80 bin kişilik düşman kuvvetinin taarruzu tehdidi ile, ikinci fıkra anlamı temin edilmek mi isteniyordu? Murahhas gönderilmesi hakkında, bizim ileri sürdüğümüz görüşle-

[18] a.g.e., s. 555-556.
[19] a.g.e., s. 556-557.
[20] a.g.e., s. 560-561.
[21] a.g.e., s. 568.
[22] a.g.e., s. 571-572.
[23] a.g.e., s. 573.

Levent Şahverdi Arşivi

ri, belirttiğimiz gibi, Tevfik Paşa, İtilaf Mümessillerine bildirmiş de, telgrafın son fıkrası ile, aldığı cevabı mı bildiriyordu? bu da, açık değildir."[24].

Londra Konferansına iştirak konusunda, Mustafa Kemal Paşa, şu açıklamayı yapıyor: "Hariciye Vekili bulunan Bekir Sami Bey'in başkanlığında, ayrıca ve bağımsız bir murahhas heyeti tertip edildi... Heyetimiz, İtalya Hariciye Nazırı Kont Sforza vasıtası ile, Konferansa resmen davet olundukları kendilerine bildirildikten sonra, Londra'ya gitmişlerdir. Londra Konferansı, 27 Şubat 1921'den 12 Mart 1921'e kadar devam etti. Müspet hiçbir netice vermedi..."[25].

V. İkinci İnönü Muharebesi:

Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri ile "... (Londra Konferansında) İtilaf devletleri murahhas heyetimiz vasıtası ile yaptıkları tekliflerin cevabını almayı beklemeden, daha murahhaslarımız yolda iken; Yunanlılar, bütün ordusu ile, bütün cephelerimize karşı taarruza geçtiler... Yunan Ordusunun Bursa ve doğusunda mühim bir grubu, Uşak ve doğusunda diğer bir grubu vardı. Bizim de kuvvetlerimiz, Eskişehir kuzeybatısında ve Dumlupınar ve doğusunda olmak üzere iki grup halinde idi... Yunan Ordusunun Bursa ve Uşak grupları, 23 Mart 1921 günü ileri harekete geçtiler. İsmet Paşa kumandasında bulunan Garp (Batı) Cephesi birlikleri, Eskişehir kuzeybatısında yığınak yapmıştı. Karar, muharebeyi İnönü Mevzii'nde kabul etmekti. Ona göre, tedbirler ve tertipler alınıyordu. Düşman, 26 Mart akşamı, İsmet Paşa'nın işgal ettirdiği mevziin sağ kanat ilerisine yanaştı. Ertesi günü, bütün cephede temas hasıl oldu. Düşman, 28 Martta, sağ kanadımıza taarruza geçti. 29 Martta her iki kanattan taarruz etti. Düşman, yerel olarak, mühim başarılar elde ediyordu. 30 Mart günü, şiddetli muharebelerle geçti. Bu muharebelerin sonucu da düşman lehine oldu. Bundan sonra, sıra bize geliyordu. İsmet Paşa, 31 Mart günü, karşı taarruza geçti ve düşmanı yenerek, 31 Mart / 1 Nisan gecesi çekilmeye mecbur etti. Bu seretle; inkılâp tarihimizin bir sayfası, İkinci İnönü Zaferi ile yazıldı. ... Düşman çekilirken; Garp Cephesi Kumandanı ile 1 Nisan günü yapılan haberleşmeler, o günün duygularını tespit eden belgelerdir..."[26]. Nitekim; Garp Cephesi Kumandanı, 1 Nisan 1921 günü Metristepe'den, Mustafa Kemal Paşa'ya telgrafla şu tarihî raporu gönderir: "Saat

[24] a.g.e., s. 573.
[25] a.g.e., s. 577.
[26] a.g.e., s. 579.

Levent Şahverdi Arşivi

06.30 sonrada Metristepe'den gördüğüm vaziyet: Gündüzbey kuzeyinde, sabahtan beri sebat eden ve artçı olması muhtemel bulunan bir düşman birliği, sağ kanat grubunun taarruzu ile düzensiz çekiliyor. Yakından takip ediliyor. Hamidiye istikametinde temas ve faaliyet yok. Bozüyük yanıyor. Düşman, binlerce ölüleri ile doldurduğu muharebe meydanını silâhlarımıza bırakmıştır"[27].

Mustafa Kemal Paşa'nın Garp Cephesi Kumandanına verdiği tarihî cevap da şöyledir: "Bütün dünya tarihinde, sizin İnönü Meydan Muharebelerinde üstlendiğiniz vazife kadar ağır bir vazife üstlenmiş kumandanlar çok azdır. Milletimizin istiklâl ve hayatı, dâhîce idareniz altında şerefle vazifelerini gören kumanda ve silâh arkadaşlarınızın kalp ve hamiyetine büyük güvenle dayanıyordu. *Siz, orada, yalnız düşmanı değil; milletin makûs (ters) talihini de yendiniz.* İstilâ altındaki bahtsız topraklarımızla beraber bütün vatan, bugün, uç noktalarına kadar zaferinizi kutluyor. Düşmanın istilâ hırsı, azim ve hamiyetinizin yalçın kayalarına başını çarparak parampapçça oldu. Adınızı tarihin övgü dolu sayfalarına yazan ve bütün milleti hakkınızda sonsuza kadar minnet ve şükrana yönelten büyük gaza ve zaferinizi tebrik ederken; üstünde durduğunuz tepenin size binlerce düşman ölüleri ile dolu bir şeref meydanı seyrettirdiği kadar, milletimiz ve kendiniz için yükseliş parlaklığı ile dolu bir istikbal ufkuna da nazır ve hâkim olduğunu söylemek isterim"[28].

Bu kutlama telgrafına cevap olarak, Garp Cephesi Kumandanı şu telgrafı gönderir: "Zulüm ve istibdat dünyasının en zalimce hücumlarına karşı yalnız ve şaşkın kalan milletimizin maddî ve manevî bütün kabiliyet ve kuvvetlerini ruhundaki ateşle toplayan ve harekete getiren Büyük Millet Meclisinin Reisi Mustafa Kemal Paşa! kahraman askerlerimiz, subaylarımız ve askerlerimizle avcı hatlarında omuz omuza vuruşan tümen ve kolordu kumandanları adına, takdirlerinize ve tebriklerinize tam bir övünç duygusu ile şükranlarımı arz ederim"[29].

Bu sırada, Cenup Cephesinde gelişmiş olan harekâtı Mustafa Kemal Paşa şöyle özetler: "...Uşak doğusundaki mevzilerinden hareket eden üç piyade tümeni ve bir kısım süvari, Dumlupınar Mevzilerine temas ve taarruzettiler. 26 Mart'ta birliklerimiz, mevzilerini bırakmaya mecbur oldu.

[27] a.g.e., s. 580.
[28] a.g.e., s. 580-581.
[29] a.g.e., s. 581.

Levent Şahverdi Arşivi

Cenup Cephesi Kumandanı, bundan sonra esaslı bir hatta kuvvetlerini durdurmaya muvaffak olamayarak iki kısma ayrıldı.. Düşman, Afyonkarahisar'ını işgal ettikten sonra; Çay-Bolvadin hattına kadar ilerledi ve orada durdu... Fazla stratejik düşüncelerden kaçınmakla beraber; Yunan Ordusunun bu defaki genel taarruz plânında, dikkati çok çeken bir yanlışlığa işaret etmek isterim. Yunan Ordusunun Uşak Grubunun Dumlupınar'dan sonra, Eskişehir genel istikametinde ilerlemesi lâzımdı. Afyon üzerinden Konya genel istikametine yönelmesi, asıl kesin sonuç yerinden kuvvetlerini uzaklaştırarak, onları hareketsiz ve tehlikeli bir durumda bırakmıştır. İnönü'nde başarı bizim tarafta kaldıktan sonra; bu kuvvetlerin kendilerini tehlikeden kurtarmak için, bir an evvel, hızla geri çekilmelerini teminden başka bir şey düşünemeyeceklerine şüphe yoktu... Yunan Ordusunun Uşak Grubu, İnönü Meydan Muharebesinin sonucu üzerine derhal geri çekilmeye başladı... Refet Paşa'nın kumandasına verilen kuvvetler, taarruzlarında muvaffak olamadılar; aksine, çok zayiat verildi. Düşman, Dumlupınar mevziine hâkim olarak yerleşti ve orada kaldı... Aslıhanlar Muharebesi diye anılan bu harekât, bu suretle son buldu... Durum sükûnet bulduktan sonra... Fevzi ve İsmet Paşa'ları yanıma alarak, Refet Paşa'nın bulunduğu yere gittim. Durumu yakından inceledim ve derhal şu çözüm yolunu uyguladım: (Refet Paşa'nın) kumandasında bulunan Cenup Cephesini, Garp Cephesine bağlayarak, İsmet Paşa kumandasına verdim. (Refet Paşa'ya) Ankara'da bir vazife verilmek üzere, oraya gitmesi lüzumunu bildirdim..."[30].

Mustafa Kemal Paşa, Yunan Ordusunun Türk toplumuna olan zulümlerini, 12 Nisan 1921'de, bütün insanlık dünyasına seslenen şu beyanname ile bildirmek gereğini duyar: "İzmir'in işgal edildiği günden beri, yok edici bir sel halinde ayak bastığı bütün memleket kesimlerini yakıp yıkan ve İslâm ahali hakkında çeşitli zulümler yapan Yunan Ordusu, bütün insan haklarını ve savaş antlaşmalarını ayaklar altına alarak; savaş hattında yakalanan esirlerimizin süngü ile gözlerini oymak, gayri muharip kadın, erkek İslâm ahaliyi öldürmek, bu halka ait mal, eşya ve hayvanları yağma ile geri çekilmelerinde beraber götürmek, İslâm kadının namuslarına tecavüz eylemek, büyük küçük pek çok köy ve kasabalarımızı ve çiftlikleri tahrip etmek ve yakmak, bu arada İslâm anıtlarını ve Türkler için pek saygın bir tarih armağanı olan Söğüt'teki Ertuğrul Gazi Türbesini dinamitle havaya uçurmak gibi cinayet ve faciaları tatbik ve icrada asla kusur

[30] a.g.e., s. 581-585.

Levent Şahverdi Arşivi

etmemiştir. Bu günün insanlığı için sonsuza kadar bir leke niteliğinde olan ve Türk'ün savunma inancına müstesna bir direnme gücü ekleyen bu lânet dizisinin şimdiye kadar belgelere dayanarak tespit edilebilen sonuçları, ilişik 1 numaralı ekte gösterilmiştir. Facialara uğrayarak, bugün düşmandan kurtarılmış olan vatan parçalarının bu saldırılar yüzünden gösterdiği en son manzara o kadar acıdır ki; ilk İzmir facialarını inceleyen uluslararası heyet tarafından vukuuna şahitlik yapılan olaylar, bunun yanında önemsiz kalır. Türkiye Büyük Millet Meclisi adına; bu faciaları, ibretle bilinmesi için, bütün insanlığın dikkatine sunar ve talihsiz vatan parçalarına, namus ve istiklâlini savunmak için kutsal bir vazifeyi yapmakta olan milletimize uygun görülen bu zulümleri, insanlığın gözleri önünde acı duyarak protesto eylerim"[31].

Her zaman olduğu gibi, İngiliz Haberalma Hizmeti ve üst kademeler arasındaki haberleşmeler sürmektedir. İstanbul'da İngiliz Kuvvetleri Başkumandanı General Harrington'ın İngiliz Harbiye Nezaretine gönderdiği 9 Mayıs tarihli raporda, şu dikkate değer satırlar göze çarpıyor: "... Sanırım, buradaki durumun tekrar gözden geçirilmesi zaruridir... Başlıca etkenler şunlardır: Yunan Birlikleri, yüksek komutaya olan güvenini büyük ölçüde kaybetmiştir. Fakat; genellikle, tekrar ileri harekete geçmeye istekli olduklarını sanıyorum... Milliyetçiler, daha öncekinden çok daha güçlüdürler... Geçen Ocak'tan beri, kuvvet ve güvenleri, kuşkusuz, gelişmiştir... Benim düşünceme göre; Mustafa Kemal, tamamiyle serttir. Yurdumuzda ve başka yerlerdeki güçlüklerimizi pek iyi bilmektedir. Tarafsız çabalarımıza inanmamaktadır. Muhtemel olarak, Yunanlıları tekrar yeneceğinden ve sonra da bizim işimizi bitireceğinden emindir..."[32] General Harrington, İngiliz Bakanlar Kurulunun 31 Mayıs'taki toplantısına çağrılır ve orada şu ilginç değerlendirmeyi yapar (özet): "... Şimdiye kadar, Anadolu'daki Yunan Ordusunun durumu bozulmuş; Mustafa Kemal'inki ise, iyileşmiştir. Yunanlıların İzmir'e geri sürülmesi bakımından her türlü ihtimal vardır; İzmit Yarımadasındaki Yunan Tümeni şimdiden geri atılmak üzeredir. Olaylar böyle giderse; İstanbul'daki Müttefik durumu korunmasız kalacak ve güçlü takviye birlikleri olmazsa, Mustafa Kemal tarafından yenilmeye elverişli bir hale dönüşecektir..."[33].

[31] Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 376.

[32] İngiliz Belgelerinde Atatürk III, s. 321-322.

[33] a.g.e., s. 537.

Levent Şahverdi Arşivi

1921 Temmuzunun başlarında, İngiltere Harbiye Nezaretinin Direktifi[34] üzerine; Türkiye'deki İngiliz Kuvvetleri Başkumandanı General Harrington, Mustafa Kemal Paşa ile görüşme fırsatı araştırır ve 4 Temmuz'da Paşa'ya gönderdiği mektupta şu önerilerde bulunur: "... Aldığım habere göre; bana, bir askerin bir askerle görüşmesi şeklinde bazı düşünceler ileri sürmek arzusunda bulunuyorsunuz. Böyle olduğu takdirde; sizce uygun görülecek bir günde, İnebolu'da veyahut İzmit'te sizinle buluşmak üzere, Ajaks Zırhlısı ile hareket için Britanya Hükümeti tarafından izin verilmiş bulunuyorum ve durum hakkında arzu buyrulduğu takdirde son derece açık ve serbest bir surette fikir alışverişine hazırım. Düşüncelerinizi dinlemeye ve bunları incelenmek üzere İngiltere Hükümetine bildirmeğe mezunum. İngiltere Hükümeti adına ne görüşme yapmak, ne de konuşmak için, hiçbir resmî sıfatım yoktur. Buluşmanın İngiliz Zırhlısında olması gerekir. Zırhlıda, yüksek kişilikleri, lâyık olduğu surette kabul edilecektir. Karaya dönüşlerine kadar tam bir hürriyet içinde bulunacaklardır. Bu şekil kabul edildiği takdirde, size uygun gelecek tarih ve saatlerin lütfen tayinini rica ederim"[35]. Mustafa Kemal Paşa, bu mektupla ilgili olarak, "Bu mektuba göre; General Harrington ile temas arayan ve onunla görüşmek arzusunu gösteren ben olduğum anlaşılıyor. Halbuki, gerçek böyle değildi..." diyerek, gönderdiği cevapta: "...Millî isteklerimiz sizce malûmdur. Millî topraklarımızın düşmanlardan tamamiyle kurtarılması; millî sınırlarımız içinde siyasî, malî, iktisadî, askerî, adlî, kültürel tam istiklâlimiz kabul edildiği takdirde, görüşmelere girmeye hazır olduğumuzu beyan ederim... Görüşmelerin, size olağanüstü bir kabul gösterilecek olan İnebolu Kasabasında ve karada olması tarafımızdan uygun görülmüştür. Bu görüşlerde aramızda fikir birliği olup olmadığını açıklayacak cevabınızı bekliyorum. Yüksek maksadınız, sadece durum hakkında fikir alışverişi ise, bunun için arkadaşlarımızdan birini memur edebiliriz..."[36]. Paşa, bu mektuba bir cevap gelmediğini belirtiyor.

VI. Sakarya'ya Doğru

"...İkinci İnönü Muharabesinden sonra, üç ay kadar bir zaman geçti. Ondan sonra, 10 Temmuz 1921 tarihinde, Yunan Ordusu tekrar cephemize genel taarruza geçti..."[37] diyerek Sakarya Meydan Muharebesine ön

[34] a.g.e., s. 450.
[35] Nutuk II, s. 643-644.
[36] a.g.e., s. 644-645.
[37] Nutuk II, s. 607

Levent Şahverdi Arşivi

alan durumu özetleyen Mustafa Kemal Paşa, şu değerlendirmeyi yapıyor: "... İkinci İnönü Muharebesinden sonra, genel seferberlik yapmış olan Yunan Ordusu; insan, tüfek, makineli tüfek ve top sayısınca ordumuza önemli derecede üstündü. Temmuzda Yunan Ordusu taarruza başladığı zaman, Millî Hükümetin ve mücadelenin gelişmeleri, bizim genel seferberlik ilânımıza ve bu suretle milletin bütün kaynaklarını ve vasıtalarını, başka hiçbir düşünceye bağlı olmaksızın, düşman karşısına toplamaya henüz uygun ve katlanılabilir görülmemişti. İki ordu arasındaki kuvvet, vasıta ve şartlar nispetsizliğinin başlıca belirgin sebebi bundadır. Bunun neticesi olarak; biz, henüz tümenlerimizin, özellikle nakil vasıtalarını tedarik ve ikmal edemediğimizden, hareket kabiliyetleri yoktu. Yunan milletinin bütün kuvveti ile yaptığı bu taarruz karşısında, bizim askerî olan esas vazifemiz, millî mücadelenin başlangıcından beri takip ettiğimiz vazife idi ki; her Yunan taarruzu karşısında kaldıkça; bu taarruzu, direnmek, uygun hareketlerle durdurmak ve etkisiz kılmak ve yeni orduyu meydana getirmek için zaman kazanmak suretinde özetlenebilir. Son düşman taarruzu karşısında da, bu esaslı vazifeyi gözden uzak tutmamak zorunlu idi. Bu nedenle; 18 Temmuz 1921 günü, İsmet Paşa'nın Eskişehir güneybatısında, Karacahisar'da bulunan karargâhına giderek, durumu yakından inceledikten sonra; İsmet Paşa'ya, genel olarak şu direktifi vermiştim: *Orduyu Eskişehir kuzey ve güneyinde topladıktan sonra, düşman ordusu ile araya büyük bir mesafe koymak lâzımdır ki; ordunun düzenlenmesi, düzeltilmesi ve kuvvetlendirilmesi mümkün olabilsin. Bunun için, Sakarya doğusuna kadar çekilinebilir. Düşman, durmaksızın takip ederse, hareket üssünden uzaklaşacak ve yeniden menzil (ikmal ve hizmet) hatları kurmaya mecbur olacak; her halde, ummadığı birçok zorluklarla karşılaşacak; buna karşılık, bizim ordumuz, toplu bulunacak ve daha uygun şartlar içinde olacaktır. Bu hareket tarzımızın en büyük sakıncası, Eskişehir gibi önemli yerlerimizi ve çok araziyi düşmana bırakmaktan dolayı kamuoyunda hasıl olabilecek manevî sarsıntıdır. Fakat; az zamanda elde edebileceğimiz başarılı sonuçlarla bu sakıncalar kendiliğinden giderilmiş olacaktır. Askerliğin icabını tereddüt etmeden tatbik edelim. Diğer sakıncalara mukavemet ederiz"*[38].

VII. Mustafa Kemal Paşa Başkumandan:

Kesin bir sağduyuya dayanan bu askerce kararın yankıları derin olur. Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri ile, "... Gerçekten tahmin ettiğim manevî sakıncalar hemen görüldü. İlk tesirler, Mecliste kendini gösterdi. Özellikle

[38] a.g.e., s. 608-609.

Levent Şahverdi Arşivi

muhalifler, kötümser nutuklarla feryada başladılar: *Ordu nereye gidiyor? Millet nereye götürülüyor? Bu harekâtın elbette bir sorumlusu vardır; o nerededir? Onu göremiyoruz. Bugünkü acıklı halin, acı durumun gerçek sorumlusunu ordunun başında görmek isterdik,* diyorlardı. Bu şekilde konuşanların anlatmak ve söylemek istediklerinin *ben olduğuma* şüphe yoktu... Ben, görüşmeler ve tartışmalarla beliren kanaatleri lüzumu kadar düşünüyor ve inceliyordum... Benim fiilen kumandayı üstlenmem, bütün mecliste son çare ve son tedbir sayıldı. Meclisin bu görüşü, hızla Meclis dışına da yayıldı. Âdeta, benim susuşum; kumandayı fiilen üstlenmeye isteksizliğim, felâketin kesin ve yakın olduğu fikir ve görüşünü genel bir hale koydu. Bunu anlar anlamaz, (4 Ağustos'ta) derhal kürsüye çıktım. Üyelerin hakkımda gösterdikleri sevgi ve güvene teşekkür ettikten sonra, Başkanlık makamına şöyle bir önerge verdim: *Meclis Sayın Üyelerinin genel surette beliren arzusu üzerine, Başkumandanlığı kabul ediyorum. Bu vazifeyi, şahsen üstlenmekten doğacak yararları en çabuk olarak elde edebilmek ve ordunun maddî ve manevî kuvvetini en kısa sürede arttırmak, ikmal ve sevk ve idaresini bir kat daha güçlendirmek için, Türkiye Büyük Millet Meclisinin haiz olduğu yetkiyi fiilen kullanmak şartı ile; üzerime alıyorum. Hayatım boyunca, millî hâkimiyetin en sadık bir çalışanı olduğumu milletin önünde bir defa daha vurgulamak için, bu yetkinin üç ay gibi kısa bir müddetle sınırlandırılmasını ayrıca talep ederim...* 4 Ağustos'ta, mesele bir karara ulaşmadı. Görüşme, 5 Ağustos 1921 günü de devam etti... Vermiş olduğum önergeyi (açıklamalarıma göre) bazı maddelere dönüştürerek, bir proje olmak üzere Meclise takdim ettim... 5 Ağustos 1921 tarihli, bana Başkumandanlık verilmesiyle ilgili kanun çıktı. Bu kanunun ikinci maddesine göre, bana verilmiş olan yetki şu idi: *Başkumandan, ordunun maddî ve manevî kuvvetini azamî surette tezyit (artırma) ve sevk ve idaresini bir kat daha tarsin (güçlendirme) hususunda Türkiye Büyük Millet Meclisinin buna müteallik (ilgili) selâhiyetini Meclis namına fiilen istimale mezundur.* Bu maddeye göre; benim vereceğim emirler, kanun olacaktı... Başkumandanlığı fiilen üstlendikten sonra, birkaç gün Ankara'da çalıştım. Ankara'daki çalışmalarım, sadece, Ordunun insan ve nakil vasıtalarınca kuvvetini arttırma, yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarını sağlama ve düzenleme ile ilgili tedbir ve tertipler almakla geçti. Sözünü ettiğim hususları temin için, iki gün zarfında, 7 ve 8 Ağustos 1921 tarihlerinde, tekâlif-i milliye (Millî yükümlülükler) emri adı altında yaptığım genel tebliğlerden her biri, bir harbin kazanılması için ne derece hurda şeylerin bile dikkate alınması gerektiğine dair bir fikir (verir örneklerdir)... Emirlerimin ve bildirilerimin yapılmasını sağlamak için teş-

Levent Şahverdi Arşivi

kil ettiğim istiklâl mahkemelerini Kastamonu, Samsun, Konya, Eskişehir bölgelerine gönderdim. Ankara'da da bir mahkeme bulundurdum..."[39].

VIII. Sakarya Zaferi:

Mustafa Kemal Paşa, 12 Ağustos 1921 günü, yanında Erkân-ı Harbiyeyi Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Fevzi Paşa olduğu halde, Polatlı'da Cephe Karargâhına gider. Kendisi, durumu şöyle anlatıyor: "...Düşman Ordusunun cephemize temas ederek sol kanadımızı kuşatacağına hüküm vermiştik. Tedbir ve tertiplerimizi, tam bir cesaretle, bu görüşe göre aldırdım. Olaylar, doğru düşündüğümüzü gösterdi. Düşman Ordusu, 23 Ağustos 1921'de, ciddî olarak cephemize temas ve taarruza başladı. Birçok kanlı ve buhranlı safhalar ve dalgalar oldu. Düşman Ordusunun üstün grupları, müdafaa hattımızın birçok parçalarını kırdılar. Bu ilerleyen düşman birliklerinin karşısına, kuvvetlerimizi yetiştirdik. Meydan Muharebesi, 100 kilometrelik cephe üzerinde cereyan ediyordu. Sol kanadımız, Ankara'nın 50 kilometre güneyine kadar çekilmişti. Ordumuzun cephesi, batıya iken güneye döndü; arkası, Ankara'ya iken kuzeye verildi. Cephe, değiştirilmiş oldu. Bunda hiç sakınca görmedik. Müdafaa hattımız, kısım kısım kırılıyordu. Fakat hemen, kırılan her kısım, en yakın bir mesafede yeniden tesis ettiriliyordu. Müdafaa hattına çok ümit bağlamak ve onun kırılması ile, Ordunun büyüklüğü ile mütenasip, uzun mesafe geriye çekilmek nazariyesini kırmak için; memleket müdafaasını başka bir tarzda ifade ve bu ifademde ısrar ve şiddet göstermeyi faydalı ve etkili buldum. Dedim ki: Hattı Müdafaa (Savunma Hattı) *yoktur, sathı müdafaa (savunma bölgesi) vardır. O satıh, bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı, vatandaşın kanı ile ıslanmadıkça, terk olunamaz. Onun için; küçük büyük her birlik, bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat; küçük büyük her birlik, ilk durabildiği noktada, tekrar düşmana karşı cephe teşkil edip muharebeye devam eder. Yanındaki birliğin çekilmeye mecbur olduğunu gören birlikler, ona tabi olamaz. Bulunduğu mevzide sonuna kadar sebat ve mukavemete mecburdur.* İşte, Ordumuzun her ferdi, bu sistem dahilinde, her adımda en büyük fedakârlığı göstermek suretiyle; düşmanın üstün kuvvetlerini yok ederek, yıpratarak, sonunda onu, taarruzuna devam kabiliyet ve kudretinden mahrum bir hale getirdi. Muharebe durumunun bu safhasını hisseder etmez, derhal, özellikle sağ kanadımızla Sakarya Nehri doğusunda, düşman ordusunun sol kanadına ve bundan sonra cephenin mühim kısımlarına karşı taarruza geçtik. Yunan

[39] a.g.e., s. 609-611, 613-615, 617.

Levent Şahverdi Arşivi

Ordusu yenilmeye ve geri çekilmeye mecbur oldu. 13 Eylül 1921 günü, Sakarya Nehrinin doğusunda düşman ordusundan eser kalmadı. Bu suretle; 23 Ağustos gününden 13 Eylül gününe kadar, bu günler dahil olmak üzere 22 gün ve 22 gece aralıksız devam eden Sakarya Melhameyi Kübrası (Büyük İmha Muharebesi) yeni Türk devletinin tarihine, cihan tarihinde ender olan bir meydan muharebesi misali kaydetti..." [40].

Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Zaferinin hemen ertesi günü, (14 Eylül 1921), millete şu beyannameyi yayımlar: "Mukaddes topraklarımızı çiğneyerek Ankara'ya girmek ve memleket istiklâlinin fedakâr muhafızı olan ordularımızı imha etmek isteyen Yunan Ordusu, yirmibir (yirmiiki) gün devam eden pek kanlı muharebelerden sonra, Tanrı'nın yardımı ile mağlûp edilmiştir. Ordumuzun karşı taarruza geçmesi üzerine, yüz geri etmek suretiyle, kahraman Türk askerlerinin süngülerinden kurtulmak isteyen düşman ordusuna geri çekilişi sırasında aman verilmemiş ve mühim kuvvetleri Sakarya doğusunda imha olunmuştur. Sakarya'dan geçerek şaşkın ve gayrı muntazam batıya yönelen kısımlarının dahi arkasını bırakmıyarak, masum Türk milletinin hayat ve istiklâline canavarca tecavüz edenlere lâyık olan cezayı vermek için; Ordumuz, sönmez bir azim ve yiğitlikle vazifesini ifaya devam ediyor. İstanbul'da, o zaman, kendisine Türk hükümeti namını veren ve fakat yabancılara hoş görünmek gayreti ile, Türk milletinin en mukaddes menfaatlerini ayaklar altına alan vatan muhabbetinden mahrum birtakım mevki sahibi kimselerin canicesine müsamahasından istifade ederek İzmir'e çıkan düşman, bundan evvel dahi, İnönü'nde, Dumlupunar'da birkaç kere Türk azim ve imanı karşısında yenilmişti. Ancak; bu derslerden ibret almayan ve hiçbir hakka istinad etmeyerek mübarek vatanımıza tecavüz etmekte israr eden Yunanlılar, bu defa Kral Konstantin'in saltanat hırsını tatmin için memleketlerinin bütün kaynaklarını açtılar. Para, asker, malzeme hususunda hiçbir fedakârlıktan çekinmeyerek aylarca hazırlandılar. Ayrıca; doğudaki siyasî menfaatlerini muhafaza etmek için masum kanların dökülmesini arzu eden bazı yabancı dostlarının gizli ve açık yardımlarına, teşviklerine istinat ettiler. Bu suretle vücuda getirdikleri muntazam ve donatılmış büyük bir ordu ile, korkusuzca Anadolu içerlerine saldırdılar. Düşünmediler ki; Türklerin vatan sevgisi ile dolu olan göğüsleri, kendilerinin lânetli ihtiraslarına karşı daima demirden bir duvar gibi yükselecektir. Gerçekte milletimiz, düşmanın hazırlıklarına karşı koymak için, hiçbir fedakârlıktan çekinmedi. Ordumuzu

[40] a.g.e., s. 617-618.

Levent Şahverdi Arşivi

takviye için para, insan, silâh, hayvan, araba, kısacası her ne lâzımsa, tam bir istekle, esirgemeyerek verdi. Avrupa'nın en mükemmel vasıtaları ile donatılmış olan Konstantin Ordusundan Ordumuzun teçhizat itibarı ile de geri kalmaması ve hatta ona üstün olabilmesi gibi inanılmaz mucizeyi Anadolu halkının fedakârlığına borçluyuz. Millî maksat uğrunda millet fertlerinin kişisel menfaatlerini küçük görme yolunda gösterdikleri harikalar, torunlarımız ve nesillerimizin sonsuza kadar övgü sermayesi olacaktır. Bu umumî gayretler sayesindedir ki; Ordumuz, ölümü küçük görmek için hiçbir dakika tereddüt etmeyecek surette yüksek bir manevî kuvvetle düşman üzerine atıldı. Canımızı, namusumuzu almak üzere Haymana Ovalarına kadar gelen düşman eratı esir düştükleri zaman, soylu askerlerimizden ilk yalvarma seslenişi olarak bir parça ekmek istemeleri manzarası, mağrur düşmanlarımızın akıbetini gösteren manalı bir levhadır. Bu derece büyük bir fedakârlık hissi ile topraklarını müdafaa eden milletimiz, ne kadar iftihar etse haklıdır... Millî hudutlarımız dahilinde, yabancı idaresinden kurtulmuş olarak, her medenî millet gibi hür yaşamaktan başka bir gayesi olmayan Türk milletinin meşru hakkı, nihayet insanlık ve medeniyet dünyası tarafından teslim olunacaktır. Ancak, silâhlarımızı maksadımız tamamen elde edildikten sonra bırakacağımızdan, pek yakın olan bu mesut ana kadar, eskisi gibi bütün millet fertlerinin azamî gayret ve fedakârlık göstermesini beklerim..." [41].

Sakarya Zaferinin içerde ve dışarda yankıları derin olur. İçerde; Türk milleti, Kurtuluş Savaşının akışını kendi lehine değiştiren bu büyük zaferi engin bir coşku ile kutlar. Fevzi ve İsmet Paşalar, 14 Eylül'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına şu ortak teklifte bulunur: "Bizzat muharebe meydanındaki tedbirleri ile zaferin engin yapıcısı olan Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine *müşirlik* (mareşallik) rütbesi ve *Gazi* ünvanı tevcihini teklif ve istirham ederiz. Türkiye Büyük Millet Meclisinin bu tevcihi, milletimiz tarafından doğrudan doğruya bütün orduya yönelik bir takdir ve taltif eseri olacağı kanaatinde bulunduğumuzu arz eyleriz" [42]. Bu teklif, oybirliği ile kabul edilir. Mustafa Kemal Paşa, bu hususla ilgili olarak, şöyle diyor: "...Diğer bir vazifem de, Ordu içinde, muharebe safları arasında, bizzat muharebeye temas etmek ve bizzat mücadeleyi idare etmekti. Bunu da, gücümün yettiği derecede, hatta bir kaza neticesi olarak sol kaburga kemiklerimden biri kırılmış olmasına rağ-

[41] Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 410-411.

[42] Harp Tarihi Belgeleri Dergisi, sayı 75, belge, 1626.

Levent Şahverdi Arşivi

men; iyi bir şekilde yapmaya varlığımı adadığımı zannederim. Sakarya Muharebesi neticesine kadar, bir askerî rütbeyi haiz değildim. Ondan sonra, Büyük Millet Meclisince *müşir* rütbesi ile *Gazi* ünvanı tevcih edildi. Osmanlı Devletinin rütbesinin yine o devlet tarafından alınmış olduğu malûmdur..."[43]. Kendisine rütbe ve ünvan verilmesi nedeniyle, Paşa, 20 Eylül'de, Orduya şu beyannameyi yayımlar: "Arkadaşlar, milletimizi yabancıların elinde köle olmuş görmemek için giriştiğimiz bu muharebede, Sakarya Muzafferiyeti gibi adı daima anılacak yeni ve büyük bir zafer kazandınız. Benim gibi, ömrünü senelerden beri saflarınızın yanında geçirmiş olan bir silâh arkadaşınız, kahredilmiş düşmanın geri çekilmesinden sonra; hakkında duyduğum takdir ve hayret, minnet ve şükranı ordunun her ferdi, memleketin her tarafından duyulacak kadar yüksek sesle söylemeye lüzum gördüm. Sakarya boyunda verdiğimiz muharebe, çok evvelki muharebelerimizde olduğu gibi; Anavatanın yalnız bir köşesini, ufak veya büyük bir parçasını tehlikeye düşürmüyordu. *Orada; biz, bütün memleket, bütün varlığımız ve istiklâlimiz pahasına denecek kadar ehemmiyetli büyük bir muharebeye giriştik.* 21 gün 21 gece, *milletin istiklâl fikri ile, bir milletin istilâ ve yağma fikri, birbiri ile boğuştu.* Sizin başını eğmeye razı olmayan istiklâl fikriniz, ilerleyen düşmanı geri çekilmeye mecbur etti. Düşman ordusu, kızgın bir ufuk üzerinde tüten ve yanan yüzlerce köylerimizi arkasında bırakarak, ceza önünde kaçan bir cani gibi, geldiği yerlere gidiyor. Halbuki; o, bir muharebe değil, bir akın düşünüyordu. Fikir ve imanın mutlak kudretli kuvvetine, kazandığınız zafer kadar büyük bir delil olmaz. Mazlum milletimizi tarihin en tehlikeli bir zamanında yeniden ışığa ve kurtuluşa kavuşturan bu muharebede, sizin Başkumandanınız olmaktan dolayı, bir insan kalbi için mukadder olabilecek en derin saadet ve iftihar duydum. Kumandanlara: Tehlike büyüdükçe yükselen azim ve tedbiriniz, derin ve hassas zekâlarınızla muharebenin muvaffak bir surette sevk ve idaresinde gösterdiğiniz olağanüstü beceriklilik için; Subaylara: Trablusgarp, Balkan ve Cihan (I. Dünya) Harbinden henüz çıkmış iken; bir ateşten diğerine geçerek milletin istiklâl mücadelesinde tuttuğunuz yer, genç ve aziz başlarınızın üzerinde dönen yeni ölüme karşı gösterdiğiniz küçük görme ve kalplerinizde ışıldayan ve bize zafer yolumuzu aydınlatan millet aşkı ve bütün heyecanla seyrettiğim sayısız kahramanlıklarınız için; Erlere: Kurtuluş için yaptığınız bu savaştan çok daha evvel, sizi başka muharebe meydanlarında da tanımıştım. Dünyanın hiçbir ordusunda, yüreği seninkinden daha temiz, daha sağlam bir askere rast gelinmemiştir. Her zaferin

[43] Nutuk II, s. 620.

Levent Şahverdi Arşivi

mayası sendedir. Her zaferin en büyük payı senindir. Kanaatinle, imanınla, itaatinle, hiçbir korkunun yıldırmadığı demir gibi temiz kalbinle, düşmanı nihayet alt eden büyük gayretin için; minnet ve şükranımı söylemeyi kendime en aziz bir borç bilirim. Sizin gibi kumandanları, subayları, erleri olan bir millete, yad elleri altında köle olmak mümkün değildir. Bu defa Türkiye Büyük Millet Meclisinin hakkımda yeni bir rütbe ve ünvanla belli olan iltifat ve teveccühü, doğrudan doğruya size aittir. Milletin verdiği bu rütbeyle yükselen ordu, en şerefli, en ulu bir gaza ile seçkinleşen, yine ordudur. Zaferden dolayı sizin kahramanlıklarınızla, sizin gösterdiğiniz sonsuz fedakârlıklar pahasına kazanılan bu büyük muzafferiyetin millet tarafından takdirine delâlet eden bu rütbe ve unvanı, ancak size yakıştırarak, bütün askerlik hayatımın en büyük iftihar kaynağı olarak taşıyacağım. Tanrı, giriştiğimiz Kurtuluş Mücadelesinde şerefli silâh arkadaşlarıma kendilerini seçkin kılan asaletin, civanmertliğin, kahramanlığın hakkı olan kesin kurtuluşu nasibetsin" [44].

Sakarya Zaferinin dış dünyadaki yankılarına gelince; bu konuda, dikkate değer yorum ve değerlendirmeler birbirini izler. Örneğin; tanınmış The Times Gazetesinin 14 Eylül 1921 tarihli sayısında şu yorum göze çarpıyor: "Yunanlılar, Ankara'ya erişmekte kesinlikle başarısızlığa uğradılar ve şimdi batıya doğru çekilmektedirler. Eski Frikya Krallığının ülkesi Sakarya havzasında, 18.000 kişi zayiat verdikten sonra, Kral Konstantinin Ordusu geri çekilmek zorunda bırakıldı... Mustafa Kemal'in Ordusu, zayiat vermiş olmakla beraber, boyun eğmemiştir ve kış içersinde gücünü yeniden toparlayabilecektir. Yunan başarısızlığı sonucu, Türk Milliyetçi Liderinin Doğu'daki prestiji artmıştır... Müttefikler şimdi acıklı bir çıkmazla karşı karşıya bulunmaktadırlar... Her halde, Yakındoğu konusunda, Müttefiklerin yeni bir politika tespit etmeleri anı gelmiştir... Anadolu'nun bağrına karşı bu hamle (Yunan Taarruzu), bir felâketle sonuçlanmazsa, şükredilmelidir..." [45]. Ünlü İngiliz tarihçisi Toynbee ise, Sakarya Meydan Muharebesini, derin bir görüşle şöyle değerlendiriyor: "...Karşılaşma, şiddetli çarpışmalarla, aralıksız üç hafta sürmüştür. Türklerin önderi, sık sık savaş alanının ortasında idi. Bir seferinde de, ciddî bir şekilde yaralanmıştı. Türkler ve Yunanlılar, göğüs göğüse gelmişlerdi. Bu, hemen hemen eşit güçler arasında geçen korkunç bir çatışma idi. Bu, gerçekten; Doğu ile Batı'nın, Batılılaşmış bir devlet ile yeni Türkiye'nin üstünlük için çar-

[44] Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 413-414.

[45] İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e, s. 240.

Levent Şahverdi Arşivi

pışmaları idi. Üç hafta sonunda Türklerin direncini kıramayan Yunanlılar, nihayet, ilerlemekten vazgeçmek ve karşı saldırıya geçen Türk Milliyetçileri önünde geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Yunanlıların moralleri çökmüştü. 16 Eylülde genel geri çekilme emri verilmişti. Ve yenik Yunanlılar çekilirken, yolları üstündeki köyleri durmaksızın yakıp yıkıyorlardı. Ayın yirmiüçünde, Eskişehir-Afyon hattındaki eski mevzilerine kadar çekilmişlerdi... Sakarya Savaşı ile, Türk-Yunan Savaşında durum, tersine dönmüştü. Denilebilir ki; bu savaş, içinde yaşadığımız yüzyıl tarihinin en büyük savaşlarından biridir. Bu savaşı izleyen bir yıllık durgunluk, Türklere güçlerini toplamak ve orduyu daha iyi duruma getirmek için bol zaman kazandırmıştır..." [46]. Nihayet; Bir Amerikalı yazarın şu değerlendirmesi gerçekten anlamlıdır: "...Sakarya kıyılarındaki Türk Zaferi, Yakın ve Ortadoğunun siyasal yüzünü kökünden değiştirmiştir. Batı, 200 yıldan beri yaşlı Osmanlı İmparatorluğunu hırpalıyordu. Fakat, Sakarya Nehrinde Türk'ün kendisi ile karşılaşmış ve Türk'e dokunduğu an, tarihin akışı değişmiştir. Tarih, bir gün, Sakarya kıyılarındaki bu pek az bilinen çarpışmanın, çağımızın kesin sonuçlu muharebelerinden biri olduğunu anlayacaktır..." [47].

IX. Ankara İtilâfnamesi:

Stratejik nitelikli bu büyük askerî başarının, Sakarya Zaferinin, siyasal alandaki sonucunu, Mustafa Kemal Paşa, şu sözlerle belirtiyor: "... Sakarya Muzafferiyetinden sonra, Batı ile olan müspet ve neticeli temas ve münasebetimizi Ankara İtilâfnamesi teşkil eder. Bu İtilâfname, Ankara'da, 20 Ekim 1921'de imza edilmiştir... Bu İtilâfname ile, siyasî, iktisadî, askerî, vb., hiçbir hususta istiklâlimizden hiçbir şey feda etmeksizin, vatanımız bölümlerinin kıymetli parçalarını işgalden kurtarmış olduk. Bu İtilâfname ile millî emellerimiz, ilk defa olarak, Batı devletlerinden biri tarafından tasdik ve ifade edilmiş oldu..." [48].

Mustafa Kemal Paşa, Fransa ile iyi ilişkiler sürdürme yolunda tam bir diplomatik incelikle davranarak, yardımına inandığı Fransız otoritelerine mektuplar göndermeyi ihmal etmez. Özellikle; Afrika Harekâtı ile ünlü Mareşal Lyautey'e ve Fransız politikasında etkin bir rol sahibi Senatör (sonraları Başbakan) Mösyö Poincaré'ye 23 Aralık 1921'de gönderilen şu

[46] Arnold J. Toynbee, Türkiye (Çeviri), s. 123-124.

[47] Clair Price, The Rebirth of Turkey, New York, 1923, p. 205.

[48] Nutuk II, s. 620, 625.

Levent Şahverdi Arşivi

mektuplar dikkati çeker niteliktedir: "Sayın Mareşal, (Fransız Gazeteci) Madam Berthe George-Gaulis, ricam üzerine, bu birkaç satır yazının size ulaştırılmasını kabul etmekle; şimdiye kadar gösterdiği sayısız dostluk delillerine yeni bir tanesini ilâve etmek nezaketinde bulundu. İstiklâlimiz için giriştiğimiz savaşta, bize karşı göstermek lütfunda bulunduğunuz sempatiden dolayı en derin minnet hislerimi ifade etmek için, işte bu fırsattan faydalanıyorum. Fransa, kendisinden umduklarımızda bizi hayal kırıklığına uğratmadı ve en yetkili şeflerinin muhabbet sözleri ile, yaşadığımız o müşkül anlarda bizi teselli etmeyi, maneviyatımızı yükseltmeyi bildi. Fransa'nın yüksek menfaatlerini ve Akdeniz'de işgal ettiği hususî mevkii idrak etmek basiretini gösteren ve Fransa'nın Yakındoğu'da geleneksel politikasını devam ettirmeye taraftar olan kimseler arasında Ekselânsınız birinci plânda yer almış ve hiç şüphesiz ki, yüksek müdahaleniz, terazinin bizden yana meyletmesine âmil olmuştur. Her iki tarafın karşılıklı olarak sarfettiği gayretlerin, Ankara Antlaşmasının yapılması suretiyle, meyvelerini vermiş olduğunu görmekle bahtiyarız. Ve iki millet arasında en geniş anlayış ve samimiyetle yeniden kurulan, yüzlerce yıllık maziye sahip, dostluk münasebetleri üzerine en mutlu tesirleri yaratmaktan geri kalmayacak olan bu vesikaya büyük ümitler bağlamaktayız. Yüksek değerini takdir ettiğimiz bu kıymetli sempatiyi, Sayın Mareşal, bizden esirgememekte devam edeceğinizi ümit ederim..." "Sayın Senatör, Türkiye'nin size büyük bir minnettarlık borcu bulunduğu kanısı ile, bizim haklı davamızı savunmaktaki büyük payınız için, içten teşekkürlerimi sunarım. Fransız yiğitlik ruhuna uygun olarak; siz, bunca özveri ile ve kahramanlıkla kendi bağımsızlığı için savaşan bahtsız Türk halkından yana sesinizi yükselttiniz. Sizin asil çabalarınız, Ankara Antlaşması ile ilk meyvelerini verdi. Yakındoğu kaderinin kefesine cömertçe konmuş olan sizin yüksek otoritenizin, ileride, Fransız politikasının yüzyıllardır özen gösterdiği Akdeniz dengesinin korunması ile sıkı sıkıya bağlı olan İzmir ve Trakya sorunlarının hakça çözümünde de ağır basacağına şüphem yoktur..."[49].

X. Vatan Müdafaasında Birlik:

Sakarya Zaferinden sonra, Başkumandan olarak, "...Maddî, mühim vazifelerim de vardı. Onlardan biri, harp ve muharebe karşısında millete aldırmaya mecbur olduğum durumdu" diyen Mustafa Kemal Paşa, şu değerlendirmeyi yapar: "...Harp ve muharebe demek, iki milletin, yalnız iki

[49] Atatürk ile Yazışmalar I, s. 160-161, 163.

Levent Şahverdi Arşivi

ordunun değil; iki milletin, bütün mevcudiyetleri ile ve bütün varı yoğu ile, bütün maddî ve manevî varlıkları ile, birbiri ile karşı karşıya gelmesi ve birbiri ile vuruşması demektir. Bu nedenle; bütün Türk milletini, cephede bulunan ordu kadar, fikir, his ve fiil alanında ilgilendirmeli idim. Millet fertleri, yalnız düşman karşısında bulunanlar değil; köyde, evinde, tarlasında bulunan herkes, silâhla vuruşan savaşçı gibi; kendini vazifeli hissederek, bütün varlığını mücadeleye adayacaktı. Bütün maddî varlığını vatan müdafaasına adamakta yavaş davranan ve göz yuman milletler, harp ve muharebeyi ciddî olarak göze almış ve başarabileceklerine inanmış sayılmazlar. Gelecekteki harplerin tek başarı şartı da, en ziyade bu arz ettiğim hususta yer almış olacaktır... Millet, bundan sonra, bu güne kadar olan tecrübeleri de gözden geçirerek; aziz vatanın taarruza uğramasını imkânsız kılan sebep ve şartları, daha geniş ve daha açık ve daha kesin bir surette tespit eder..." [50].

Çağdaş "Topyekûn Savaş" ilkesini dile getiren bu karakteristik görüşe karşılık; Büyük Millet Meclisinde, bazı çevrelerde, aceleci bir hava göze çarpar. Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri ile, "...Mecliste, Ordu aleyhine de bir cereyan vücuda getirilmişti. Diyorlar ki; *Sakarya Muharebesinden sonra aylar geçtiği halde Ordu niçin taarruz etmiyor? Behemehal taarruz etmelidir. Hiç olmazsa, sınırlı belirli bir cephede bir taarruz yapılmalıdır ki; Ordumuzun taarruz kabiliyeti olup olmadığı anlaşılsın.* Bu cereyana mukavemet ettik. Maksadımız, tamamen hazırlığımızı ikmal ederek umumî ve neticeli bir taarruz yapmak olduğu için, kısmen taarruz fikrini destekleyemezdik; bunda hiçbir fayda yoktu... 4 Mart 1922 günü akşamı, cepheyi teftiş etmek üzere, Ankara'dan ayrılmaya karar vermiştim. Bu münasebetle, o gün, mecliste gizli celsede, bazı açıklamalarda ve ricalarda bulundum. Anlattım ki; Sakarya Meydan Muharebesinden sonra, düşman ordusunu Eskişehir-Seyitgazi-Afyonkarahisar genel hattına kadar takip eden kuvvetlerimiz, bütün ordu olmayıp; yalnız süvarilerimiz ve süvari birliklerimize istinat noktası olmak üzere ileri sürülen bazı tümenlerimizdi. Ordumuzun kararı taarruzdur. Fakat; bu taarruzu tehir ediyoruz. Sebebi, hazırlığımızı tamamen ikmale daha zaman lâzımdır. *Yarım hazırlıkla, yarım tedbirle yapılacak taarruz, hiç taarruz etmemekten daha fenadır.* Bekleyişimiz, taarruz kararından vazgeçtiğimiz veyahut bunu başaracak gücü kazanmaktan ümitsiz olduğumuz suretinde görülmeye ve yorumlanmaya yer yoktur... Kurtuluş için, istiklâl için, eninde sonunda düşmanla bütün varlığımızla vuruşarak onu yenmek-

[50] Nutuk II, s. 619.

Levent Şahverdi Arşivi

ten başka karar ve çare yoktur ve olamaz... Maddî ve bilhassa manevî düşüş, korku ile, aciz ile başlar. Âciz ve korkak insanlar, herhangi bir felâket karşısında milletin de tembelliğe yakalanmasına ve çekingen bir hale gelmesine sebep olurlar. Aciz ve tereddütte o kadar ileri giderler ki; âdeta kendi kendilerini tahkir ederler. Derler ki; *biz adam değiliz ve olamayız! kendi kendimize adam olmamıza imkân yoktur. Biz, kayıtsız şartsız, varlığımızı bir yabancıya bırakalım...* Türkiye'yi böyle yanlış yollarda çökme ve yıkılma vadisine sevk edenlerin elinden kurtarmak lâzımdır. Bunun için, keşfolunmuş bir gerçek vardır. Ona uyacağız. O gerçek şudur: *Türkiye'nin düşünme organını büsbütün yeni bir imanla donatmak; bütün millete yeni bir maneviyat vermek...* Şimdi, düşmana taarruz için verilmiş olan kesin kararımızı tatbike başlamadan evvel; hazırlamaya ve tamamlamaya mecbur bulunduğumuz savaş vasıtalarının ne olduğunu arz edeyim: Tam üç vasıtanın hazırlığının kâfi derecede olduğunu görmek lüzumunu hissediyorum. Onlardan birincisi ve en mühimi ve asıl olanı, doğrudan doğruya milletin kendisidir. Milletin, hayat ve istiklâli için, kalbinde vicdanında beliren, gelişen arzu ve emellerin sağlamlığıdır. Millet, bu iç arzusunu ne kadar kuvvetli gösterirse; bu arzu ve emelinin gerçekleşmesi için ne kadar çok azim ve iman gösterirse, düşmanlara karşı başarı için o kadar kuvvetli bir vasıtaya malik olduğumuza kani olurum. İkinci vasıta, milleti temsil eden Meclisin millî arzuyu göstermede ve bunun icaplarını kanaatle tatbikte göstereceği azim ve yiğitliktir. Meclis ne kadar çok dayanışma ve birlik halinde millî arzuyu belirginleştirirse, düşmana karşı o kadar kuvvetli üstünlük vasıtamız olur. Üçüncü vasıta, milletin silâhlı evlâtlarından ibaret olup, düşman karşısında yığınak yapmış bulunan ordumuzdur..."[51].

6. BÖLÜM: ZAFER YILI

I. Temel Görüşler:

1922 yılı, başlangıcından itibaren, Mustafa Kemal Paşa'nın birçok diplomatik konuşmalarına ve basına verdiği demeçlere sahne olur. Çeşitli alanları kapsayan ve birbirini bütünler bir nitelik taşıyan bu konuşma ve demeçler, Mustafa Kemal Paşa'nın etkin temel görüşlerini yansıtması bakımından, dikkate değer. Örneğin; Ukrayna Büyükelçisi General Frunze'nin 3 Ocak'taki veda yemeğinde yaptığı konuşmada, Mustafa Kemal Paşa'nın şu gözlemleri çok anlamlıdır: "... Gerçekten; büyük hadiseler, fi-

[51] a.g.e., s. 635-639.

Levent Şahverdi Arşivi

kirlerde büyük inkılâplar yapar... Umumî Harp (I. Dünya Savaşı) de, Türkiye halkı üzerinde tabiî tesirini yaptı ve arzuya değer bir uyanıklık vücuda getirdi. Zalimler Türkiye halkını yoketmek istiyorlardı. Milleti öldürücü baskı altında bulunduran adaletsiz idare de bunlarla işbirliği yaptığından; millet, hem harice, hem de benliğine darbe vuran dahildeki idareye karşı ayaklandı. Bunun neticesi olarak, mukadderatını kendi eline aldı. Milletimizin bu günkü idaresi, gerçek anlamda bir halk idaresidir... Dünyadaki son hadise, Umumi Harp... bütün insanlığın düşünüşünde mühim intibalar hasıl eylemiştir. Gerçi bu intibaları hisseden milletlerin başında hâlâ mevcut despot dimağlar, zorbalıklarını kuvvetleri ile yaşatmak için çabalıyor. Fakat; az zaman zarfında, bütün dünya, hakkın ne tarafta olduğunu teslim edecek ve toplumlar birer yüksek insanlık ailesi haline dönüşeceklerdir. İşte o zaman, milletlerin bütün gayesini insanlık ve karşılıklı sevgi teşkil edecektir. Bu düşünce hareketinin kuvvetli eserlerine Doğu'da, Asya'da tesadüf ettiğimiz gibi... Afrika'da da aynı fikir hareketinin mevcut olduğunu görürüz. Bizzat, bir sene devam eden bir muharebe esnasında Afrika'da, o mücadeleyi yapan insanlar içinde bulundum. Onlara yakından temasım, fikirlerine derin vukufum vardır. Afrika insanları, belki şahsî hürriyetlerini daha evvel idrak etmişlerdi. Fırsat bulamadılar. İstilâcılar ve onların saldırgan orduları, kendilerini hiçbir vakit baskıdan uzak durmadı. Fakat; bu baskı ne kadar kuvvetli olursa olsun, en büyük fikir hareketine karşı duramayacaktır. İnsanlığa yönelik fikir hareketi ergeç muvaffak olacaktır. *Bütün mazlum milletler, zalimleri bir gün yok edecektir. O zaman, dünya yüzünden zalim ve mazlum kelimeleri kalkacak; insanlık, kendisine yakışan bir sosyal düzene kavuşacaktır.* Bizim milletlerimiz o zaman, bu gayeye vasıl olan milletler arasında, ön alışı ile ciddî olarak iftihar edecektir..." [52].

Vakit Gazetesi Başyazarı Ahmet Emin (Yalman) ile yapılan ve 10 Ocak'ta yayımlanan konuşmasında, Mustafa Kemal Paşa, özellikle şöyle diyor: "... Her halde; halkımızı idare ile yakından ilgilendirmek, yani idareyi doğrudan doğruya halkın eline verebilecek bir idare tarzını tesis etmek, hem millî hâkimiyetin hakikî olarak temsili ve hem de bu sayede halkın, benliğini anlaması bakımından çok gerekli idi. İşte bu düşüncelerin, bu tetkiklerin ilhamı olarak proje yapılmıştı.... Misak-ı Millî, sulh yapmak için, en makul ve asgarî şartlarımızı belirleyen bir programdır. Sulha ulaşmak için toplayacağımız esasları belirtir. Fakat, memleket ve

[52] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, s. 27-29.

Levent Şahverdi Arşivi

milleti kurtarmak için sulh yapmak kâfi değildir. Milletin gerçek kurtuluşu için yapılacak çalışmalar, ondan sonra başlayacaktır. Sulhtan sonraki çalışmalarda muvaffak olabilmek, milletin istiklâlinin korunmasına bağlıdır. Misak-ı Millinin hedefi onu temindir. Memleket ve milletin geleceğinden gerçekten emin olabilmesi, bir defa halkçılık esasına dayanan idarî teşkilâtının hakkıyla yapılması ve kurulması ve tatbik olunması ile beraber; ekonomik durumumuzun millî refahımızı temin edecek tarzda düzeltilmesine ve canlandırılmasına bağlıdır. Bu gerçekleri millî prensip tanıyarak muhafaza edebilecek bir toplum olabilmemiz için de, eğitimimizi tamamiyle pratik ve gerçek ihtiyaçlarımıza uygun bir program çerçevesinde canlandırmak lâzımdır ki; bu noktalarda başarı sayesinde memleket imar edilebilecek ve millet zenginleştirilebilecektir. Ufak bir program kadrosunu söylemek lâzım gelirse; teşkilât, baştan sona kadar halk teşkilâtı olacaktır. Genel idareyi halkın eline vereceğiz. Bu toplumda hak sahibi olmak, herkesin iş sahibi olması esasına dayanacaktır. Millet, hak sahibi olmak için çalışacaktır. Düzeltilecek şeyler ekonomi ve eğitimdir. Bu sayede memleket imar edilecek, millet refah sahibi olacaktır. *Hiçbir millet ve memlekete karşı tecavüz fikri beslemeyiz. Fakat; varlığımızı ve istiklâlimizi korumak için, bir de memleketimizin bu dediğimiz sahada rahatça ve tam bir inanışla çalışarak refahlı ve mutlu olmasını temin için, her vakit memleket ve milletimizi müdafaaya güçlü bir orduya sahip olmak da çalışmalarımızın seçkin unsurudur... Benim bütün tertipler ve uygulamalarda hareket prensibi yaptığım bir şey vardır: O da, vücuda getirilen teşkiller ve tesislerin şahısla değil; gerçekle devam edebildiğidir. Bu nedenle; herhangi bir program, filânın programı olarak değil; fakat, millet ve memleketin ihtiyacına cevap verecek fikirleri ve tedbirleri kapsaması bakımından kıymetli ve saygın olabilir...*"[53] . 11 Ocak 1922'de, Entransigeant Muhabirine verdiği kısa demeçte: "Türk sulh şartları, Misak-ı Millinin ilân günü olan 28 Ocak 1920'den beri bütün dünyaca bilinir. Bu şartlar, siyasî ve iktisadî tam istiklâlin tasdiki, Fransa ile yapılan 20 Ekim Antlaşması, Türkiye'nin istiklâline hürmet edildikçe barışçı ve uyuşmacı olduğunu ispat eder...." diyen Mustafa Kemal Paşa; Petit Parisien Muhabiri ile de uzun bir konuşma yapar. "Bu beyanlar, hissiyatımıza karşı olsa da, Türkiye'nin takip ettiği siyasetin kıymetli bir delilidir. Her şeyden önce; Mustafa Kemal Paşa'nın, devletler tarafından Türkiye'ye tebliğ edilen bazı şartlara ne derece ısrarla itiraz ettiğini kaydetmeliyim" diye başlayan muhabir, Mustafa Kemal Paşa'nın şu açıklamalarını yazıyor: "...Meseleleri yalnız Yunanistan ile mi müzakare edeceğiz? O halde, Yunanlılara söylenecek yalnız iki keli-

53 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri V, s. 93-95

Levent Şahverdi Arşivi

memiz vardır ki; birincisi, istilâ ettikleri topraklarımızı derhal terk etmeye davettir. İkinci kelime de, bu istilâ esnasında yaptıkları geniş tahriplerin tamirini istemektir. Eğer devletler yeni fedakârlıklar kabul ettirmeden ve yeni kan döktürmeden Yunanlılara topraklarımızı boşalttırmaya ciddî olarak karar verdilerse; bu boşaltmanın teminini bizzat kendileri üstlenmelidirler... Sulh yapılması ciddî bir surette arzu olunduğu takdirde; en emin vasıta, Türk topraklarının boşaltılması ve sulh görüşmelerinin açılmasıdır. Yunan Ordusu Anadolu'da kaldıkça, Müttefik devletlerin sulh yapabileceklerini zannetmem. Büyük Millet Meclisi Hükümeti veya bizzat ben, Türk milletine her şeyden evvel millî emellerinin elde edileceği hakkında teminat vermeye mecburuz... Eğer devletler, Yakındoğu'da barış yapmayı ciddî olarak arzu ediyorlarsa; yanlış olan hareket noktasından vazgeçmelidirler. Türk milleti, Yunanlıları kovmaya her ne pahasına olursa olsun karar vermiştir..." [54]

Mart 1922'de Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesinde uzun bir denetleme gezisine çıkar. Bu sırada, yoğunlaşan dış siyaset olayları ile de yakından ilgilidir. Nitekim; önce, İtilaf Devletlerinin 22 Mart 1922 tarihli mütareke teklifi; sonra, 26 Mart 1922 tarihli sulh esasları ile ilgili teklifler notası ile meşgul olur. Bu konuları Mustafa Kemal Paşa şöyle özetliyor: ".... İtilâf Devletleri Hariciye Nazırları, 22 Mart 1922 tarihinde, Türkiye ve Yunan Hükümetlerine mütareke teklifinde bulundu. Bu sırada, ben cephede bulunuyordum... Yunanlılar bu mütarekeyi hemen kabul ettiler. Yunan Ordusu Sakarya'dan sonra, maddî ve manevî bakımlardan yenilmişti. Bu ordunun yeniden geniş ölçüde hareket ve taarruz yaparak talihini denemeye bir daha kalkışması zordu... Yunan Ordusunu yeniden kesin sonuç verecek harekâta sevk etmek mümkün olamayınca; bizim de bir seneye yakın zamandan beri hazırlanması ile meşgul olduğumuz ordumuzu hareketsizliğe sevketmek, millî hükümete ümitler vererek beklenti içinde bırakmak ve bu suretle geçecek zaman zarfında, millî hükümeti ve ordumuzu gevşetmek, (İtilâf Devletleri İçin) gerçekten mühim bir tedbirdi... 24 Mart 1922 tarihinde, Vekiller Heyeti Başkanlığına şu düşüncelerimi bildirdim: *Esas itibariyle, Müttefik Devletler Hariciye Nazırlarının müşterek olarak yaptıkları mütareke teklifine karşı retle karşılık vermek veya herhangi bir şekil ve surette isteksizlik veya güvensizlik hissi verecek tarzda karşılıkta bulunmak, doğru değildir. Aksine, mütareke teklifini iyi karşılamak lâzımdır. Bu nedenle; vereceğimiz cevap olumsuz değil; olumlu olacaktır. Müttefik devletlerde iyi niyet yoksa, so-*

[54] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III, s. 29-30.

Levent Şahverdi Arşivi

nunda olumsuz davranış onlardan çıkmalıdır. Biz, yalnız, onların teklif ettiği şartları kabul edemiyeceğimizden; karşı şartlar ileri süreceğiz... 24/25 Mart gecesi Vekiller Heyeti ile Sivrihisar'da birleşerek, cevabî notayı görüşmek suretiyle tespit etmeye karar verdik... Fakat; bu cevabı vermeye vakit kalmadan, Paris'te toplanan Nazırlar Konferansının 26 Mart 1922 tarihli ikinci bir notası alındı. Bu nota, İtilâf Devletlerinin sulh esasları hakkındaki tekliflerini kapsıyordu... İtilâf devletlerinin mütareke teklifine ait olan ilk notalarının içeriği tahlil edildikten ve ikinci tafsilâtlı notalarının kapsadığı şartlar görüldükten sonra, İstanbul Hükümeti de beraber olduğu halde (İtilâf Devletlerinin) aleyhimizde yok edici teşebbüs ve çalışmalar ile yeni bir safha açtıklarına hükmetmek tabiî idi. Buna karşı; durumu gayet ciddî görmek ve esaslı, büyük bir mücadeleye hazırlanmak lâzım geliyordu. Evvelâ; bize teklif olunan şartların mahiyetini millete ve dünya kamuoyuna açıklamak uygundu... Her iki notaya, 5 Nisan 1922 tarihinde verilen (cevabımızda)... mütarekeyi esas itibariyle kabul ettik. Fakat; esas şart olarak, mütareke ile beraber tahliye işine başlanmasını çok gerekli saydık... Mütareke hakkındaki tekliflerimiz Müttefik devletlerce kabul edildiği takdirde; sulh tekliflerini tetkik için, üç hafta zarfında murahhaslarımızı kararlaştırılacak şehre göndermeye hazır olduğumuzu bildirdik. Bu notamıza, 15 Nisan 1922'de cevap verdiler. Pek tabiî, olumsuzdu..." [55].

Mayıs 1922'de, Başkumandanlık Kanununun uzatılması işi gündemdedir. Mustafa Kemal Paşa'nın açıklamalarına göre, "... Başkumandanlık Kanunu, birinci defa 31 Ekim 1921'de; ikinci defa 4 Şubat 1922'de; üçüncü defa 6 Mayıs 1922'de uzatıldı. Her defasında muhaliflerin eleştirileri ve taşlamaları oldu. Özellikle üçüncü uzatma, mühimce bir vaka halinde oldu. 6 Mayıs 1922 gününe ön alan günlerde, zamanı geldiği için, kanunun uzatılması Mecliste söz konusu olmuş; ben, rahatsızlığım nedeniyle, Mecliste hazır bulunamamıştım. 5 Mayıs günü akşamı evime gelen Vekiller Heyeti, durumu şöyle izah etti: *Mecliste muhalifler, benim, Başkumandanlıkta kalmamı istemiyorlar.* Birçok münakaşalı görüşmelerden sonra, mesele oya konmuş; usule göre, lâzım gelen çoğunluk hasıl olmamış; yani Başkumandanlık Kanununun uzatılması kabul edilmemiş. Vekiller Heyeti, özellikle Erkân-ı Harbiyeyi Umumiye Riyaseti (Genelkurmay Başkanlığı) ve Müdafaa-yı Milliye Vekâleti (Milli Savunma Bakanlığı) -ki, askerî durumu yakından takip eden makamlardır- pek çok müteessir olmuşlar. Meclisin gösterdiği ruhsal durum karşısında; kendilerinin de vazi-

[55] Nutuk II, s. 647-652.

Levent Şahverdi Arşivi

feye devamında bir fayda olmayacağını ileri sürerek, istifaya kalkıştılar. Ordu, Meclisteki oylamadan sonra, kumandansız kalmıştı. Erkân-ı Harbiyeyi Umumiye Reisi ve Vekiller Heyeti de istifa ettiği takdirde; memleketin genel idaresinde düşünülmeye değer şiddetli bir bunalımın meydana gelmesi kaçınılmazdı. Onun için; gerek Erkân-ı Harbiyeyi Umumiye Reisine ve gerek Vekiller Heyetine, daha 24 saat sabretmelerini ve beklemelerini rica ettim. Memleketin ve genel maksadın yüksek menfaati adına; ben de, Başkumandanlık vazifesini yapmaya devam kararını verdim ve bunu Vekiller Heyetine de bildirdim. Ertesi günü, yani 6 Mayıs 1922 de, bir gizli celsede Meclise izahat vereceğimi bildirdim... (Bu konuşmamı) özetlemekle yetineceğim: Başkumandanlık ve Başkumandanlık Kanunu meselesinde; başlangıçta olduğu gibi, bu gün de, lüzumsuzluğundan yahut değiştirilmesi gereğinden söz eden ve Başkumandanlığın bulunuşundan şikâyetçi olan kimseler var... Ben, lüzumsuz bir mevkiin, bir makamın mutlaka devam ettirilmesi taraflısı değilim. Ancak; Başkumandanlık makamının ve bu makama yetki veren Kanunun lüzum ve lüzumsuzluğuna karar verebilmek için genel durumun, askerî durumun lâyıkı ile tetkik ve mütalâası icap eder... *Bizim mühim ve asıl olan vazifemiz, siyaset yapmak değildir. Bizim ve bütün memleket ve milletin bugün tek vazifesi, topraklarımızda bulunan düşmanı süngülerimizle kovmaktır. Bunu yapmadıkça; siyaset, anlamsız bir sözden ibaret kalır... Ben, millî maksadın temini için tek çarenin, muharebe ve muharebede başarı olduğunu söylüyorum. Bütün gücümüzü, bütün kaynaklarımızı, bütün varlığımızı orduya vereceğiz. Gücümüzü dünyaya tanıtacağız ve ancak ondan sonra, milleti insan gibi yaşatmak mümkün olacaktır,* diyorum... Gelir kaynaklarımızla ne yapabileceğimiz hakkındaki kaygı, belki herkesten çok beni meşgul etmektedir. Yalnız; *ben, ordumuzun varlığını ve kuvvetini paramızla mütenasip bulundurmak nazariyesini kabul edenlerden değilim; paramız vardır, ordu yaparız; paramız bitti, ordu dağılsın. Benim için böyle bir mesele yoktur. Para vardır veya yoktur, ister olsun ister olmasın; Ordu vardır ve olacaktır.* Bu noktada bir hatıramı da canlandırayım. Ben, ilk defa bu işe başladığım zaman, *en akıllı ve düşünür yaşayan birtakım kimseler bana sordular: Paramız var mıdır? silâhımız var mıdır? yoktur,* dedim. O zaman, *o halde ne yapacaksın? dediler; para olacak, ordu olacak ve bu millet, istiklâlini kurtaracaktır, dedim. Görüyorsunuz ki; hepsi oldu ve olacaktır... İhtiyaç, tehlike, bize her şeyi meşru göstermektedir...* Bir gerçeği göz önüne sermek mecburiyetindeyim. Yüksek Meclisin, Başkumandanlığın lüzumuna inandığına şüphe olmamakla bareber; muhalefetin, hiçbir esasa dayanmayan gösterileri, Meclis kararını istenmeyen noktada belli ettirdi. Bunun neticesi ne oldu biliyor musunuz? Başkuman-

Levent Şahverdi Arşivi

danlık iki gündür karmaşık ve askıda bulunuyor. Bu dakikada ordu, kumandansızdır. Eğer ben, orduya kumanda etmekte devam ediyorsam, kanunsuz olarak kumanda ediyorum. Mecliste beliren oya göre, derhal kumandadan el çekmek isterdim ve Başkumandanlığımın son bulduğunu hükümete bildirirdim. Fakat, giderilmesi imkânsız bir fenalığa meydan bırakmamak mecburiyeti karşısında bulundum. Düşman karşısında bulunan ordumuz, başsız bırakılamazdı. Bu nedenle; bırakmadım, bırakamam ve bırakmayacağım..." [56]. Nihayet; Meclis, Paşa'nın sözleri ile, "âdeta çarpışmalar tarzında münakaşalar" sonunda, ezici bir çoğunlukla, Başkumandanlık Kanununu uzatır. Bu konu, 20 Temmuz 1922'de tekrar gündemdedir. Fakat; bu kez, Meclisin havası çok daha değişiktir. Mustafa Kemal Paşa, Mecliste şöyle konuşur: "... Artık; manevî ve maddî kuvvet, olağanüstü hiçbir tedbire ihtiyaç hissettirmeksizin; millî emelleri tam bir güvenle elde edecek dereceye ulaşmıştır. Bu sebeple; olağanüstü yetkilerin uzatılmasına lüzum ve ihtiyaç kalmadığı kanaatindeyim. Bu gün, yok olduğunu görmekle memnun olduğumuz bu ihtiyacın, bundan sonra da meydana gelmesini görmemekle mutlu olacağız. Başkumandanlık makamının uzatılması, olsa olsa Misak-ı Millimizin asıl ruhu ile beraber olarak, kesin sonuca ulaşacağımız güne kadar devam eder. Mutlu sonuca güvenle ulaşacağımıza şüphe yoktur. O gün; kıymetli İzmir'imiz, güzel Bursa'mız, İstanbul'umuz, Trakya'mız anavatana katılmış olacaktır. O mutlu günün gelişinde; bütün milletle beraber, en büyük saadetlere erişerek onurlanacağız. Benim, başkaca, ikinci bir saadetim olacaktır ki; o da, mukaddes davamıza başladığımız gün bulunduğum mevkie geri dönebilmekliğim imkânıdır. *Milletin bağrında serbest bir fert olmak kadar, dünyada mutluluk var mı dır? Gerçekleri bilen, kalbinde ve vicdanında manevî ve mukaddes hazlardan başka zevk taşımayan insanlar için, ne kadar yüksek olursa olsun, maddî makamların hiçbir kıymeti yoktur...*" [57]. Bu görüşmelerin sonunda; Mustafa Kemal Paşa'ya, Meclis tarafından süresiz olarak Başkumandanlık verilir.

1922 yılı ilkbaharı, Mustafa Kemal Paşa için, gerek yurt gezileri, gerek çeşitli görüşmeler ve demeçler bakımından, yine çök hareketlidir. Örneğin; 23 Nisan'da Yeni Gün Gazetesi Muhabirine, o seçkin günü şöyle değerlendirir: "*23 Nisan, Türkiye Millî Tarihinin başlangıcı ve yeni bir dönüm noktasıdır.* Bütün bir düşmanlık dünyasına karşı ayaklanan Türkiye

[56] a.g.e., s. 653-654, 657-659, 661-662.
[57] a.g.e., s. 662-663.

Levent Şahverdi Arşivi

halkının, Türkiye Büyük Millet Meclisini vücuda getirmek hususunda gösterdiği harikayı ifade eder" [58].

Mustafa Kemal Paşa 13-24 Haziran tarihleri arasında, Kocaeli Cephesini denetlemek ve bölgenin genel durumunu gözden geçirmek üzere, Sarayköy-Adapazarı-İzmit bölgesini kapsayan bir gezi yapar. 13 Haziran'da, Sarayköy istasyonunda, Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa ile buluşur ve "...Vagonda yapılan uzun görüşmelerden sonra, Ağustos sonlarında genel taarruzun yapılabileceği..." sonucuna varır [59]. 18 Haziran'da ise, İzmit'te, tanınmış Fransız yazar Claude Farrére ile görüşür ve yaptığı uzun konuşmada şu dikkate değer görüşlere yer verir: "... Memleketimiz tehlikeli dakikalar yaşarken, milletimiz zulümlere maruz bulunurken, dünyanın bütün adaletsizlikleri üzerimize yöneltilirken; bu zulme karşı göklere yükselen yüce bir ses, insanî bir seda işitiliyordu. O sedanın sahibi, huzurunda bulunmakla mesut olduğumuz Claude Farrére'dir. İnsanlar; âdetlerini, ahlâklarını, hislerini, eğilimlerini, hatta fikirlerini besleme ve terbiyede; içinde yetiştiği toplumun genel eğilimlerinden kurtulamazlar. Fakat, bazı büyük yaradılışlar vardır ki; onlar, yalnız, mensup oldukları toplumlara karşı kalplerini ve ruhlarını aynı halde tutarlar. İşte, Mösyö Claude Farrére, bu büyük insanlardan biridir... Dostumuzun, İstanbul'da geçirdiği beş on gün zarfında hasıl ettiği izlenimleri bilmem; fakat; İstanbul'da henüz düşmanların süngüleri ve tehditleri altında yaşayan o zavallı, o bahtsız vatandaşlarımızın kalplerindeki hicranlara elbette temas etmiştir... Türkiye halkı, yüzyıllardan beri hür ve müstakil yaşamış ve istiklâli bir hayat gereği saymış bir kavmin kahraman evlâtlarıdır. *Bu millet istiklâlsiz yaşamamıştır. Yaşayamaz ve yaşamayacaktır...* Milletimiz, istiklâline vurulan darbeler ve varlığında açılan gedikler karşısında, göz yaşları döküyordu. Dost ile düşmanı ayırt edemeyecek bir hale getirilmişti. Bu manzara karşısında, acı düşüncelere boğulmuştu. İşte, milletimizin bu boğulmuş halini, son bir yok edici darbe vurmak için fırsat bekleyenler vesile saydı ve gerekli anın geldiğini sandı. Karar verildi, hareket başladı. Artık, maskeler atıldı. Türkiye parçalanacak; Türkiye halkı esir, zelil, sefil ve perişan edilecektir... Özellikle; batı'nın bazı hükümetleri ve siyasî ileri gelenleri, bunun böyle olmasında ısrar ediyordu ve şu anda da ısrar ediyor. Bu hareket tarzlarını dünya önünde mazur göstermek ve hatta kendi milletlerinin gözünden gizlemek için başvurmadıkları tedbir kalmadı... Türkler

[58] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III, s. 96.

[59] Kâzım Özalp, Millî Mücadele I, 1971, s. 229.

Levent Şahverdi Arşivi

vahşidir, zalimdir, medeniyet gereklerini kabule istidatlı değildir tarzında, aslında vahşilerin, zalim ve saldırganların haksız yere icat ettikleri bir formülü dillerine dolayarak kamuoyunu kandırmaya kalkıştılar. Bu teşebbüslerinde muvaffak olacaklarını zannettiler. Başka bir tedbire lüzum görmüyorlardı. Çünkü, Türkiye'nin yaşama kabiliyetinden tamamiyle mahrum olduğunu varsayıyorlardı. Halbuki; düşmanlarımız, bu zanlarında tamamiyle aldanmışlardır. Bu, muhakkaktır. Gerçekten, beyinleri birtakım ihtiraslı hislerin dalgalar gibi çarptığı yer olan insanların görüşü ile ve birtakım yanlış zanlarla gerçeği değiştirmek ve hakkı söndürmek mümkün değildir ve bu güne kadar kâinatta buna imkân bulunmamıştır... Türkiye halkının bütün fakirliğine ve zaruretler içinde olmasına rağmen, gizli veya açık düşman elleri ile bu gün içine atılmış olduğu uçurumun bütün dehşetine rağmen; üç seneden beri kendi mukadderatını eline alarak hükümet idaresinde gösterdiği kabiliyet ve kudret, (orada olan öğrencileri işaretle) şu gördüğümüz çocukları vatana lâyık yetiştirmek için eğitim işlerinde gösterdiği kabiliyet, memleketimizin hemen hemen bütünü ile kuşatılmış bulunmasına rağmen; varlığını korumak için asıl olduğuna inandığı iktisadî işlerinin düzenlenmesinde gösterdiği kabiliyet, doğuda ve batıda başarıları devam eden ve edeceğine kimsenin şüphe etmemesi lâzım gelen düzenli ve büyük ordular teşkili hususunda gösterdiği pek büyük kabiliyet ve kudret, düşmanlarımızın ikinci görüşlerinde de, yani kabiliyetten mahrum olduğumuz hakkındaki zanlarında da, ne kadar aldandıklarını ispata kâfi deliller değil midir? ...Varlığını anlamış olan, hürriyet ile esaret farkını takdir eden, ölümü esarete tercih eyleyen ve bunu her gün fiilen ispat edegelen bir milleti mutlaka yok etmek gibi zalimce bir arzuya düşmek kadar, dünyada vahşet tasavvur olunur mu?... Düşmanlarımız, Türkiye'nin Hıristiyanlara zulmettiğini; yalancı, saçmasapan bir iftira halinde ileri sürerek, medeniyet dünyasının fikirlerini karıştırmak istiyorlar. Türkiye'nin davasındaki kutsallığı ve Türkiye'nin hakkını teslim eğiliminde olanların görüşlerini başka yönlere çevirmeye çalışıyorlar. Bütün bu iddialar, bir sürü yalan ve iftiradan ibarettir. Yeni Türkiye Devletinin idare sorumluluğunu üstlenmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi, bütün davranışlarından tarihe ve medeniyete karşı hesap vermekte bir an tereddüt etmez. Çünkü; bu hesaptan alnı ak olarak tamamiyle muzaffer çıkacağında şüphesi yoktur..." [60].

Mustafa Kemal Paşa, bu gezinin sonunda, 24 Haziran'da annesi ile birlikte, Ankara'ya döner. Paşa, 7 Temmuz'da Sovyet Elçiliğindeki davette

[60] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, s. 34-37.

Levent Şahverdi Arşivi

şu anlamlı konuşmayı yapar: "... Türkiye halkının Doğu milletleri ile; Rusya ile, Azerbaycan ile, Afgan ile, İran ile olan bağları, yalnız hisler üzerine dayalı değildir. Hakikî, maddî, değişmez nitelikli birtakım esaslara dayanmaktadır... Bu gün dostlarımız emin olabilirler ki; biz, dünyada dost ile de, düşman ile de temasa gelebiliriz ve onlar da bizimle temas edebilirler. Fakat; bu temas, mevcut samimî bağları, dostluğu, daima sarsılmaktan koruyacaktır. Türkiye'nin bugünkü mücadelesinin yalnız Türkiye'ye ait olmadığını, bütün arkadaşlarımız ifade etmiş iseler de, bunu bir defa daha vurgulamak lüzumunu hissediyordum. *Türkiye'nin bugünkü mücadelesi, yalnız kendi nam ve hesabına olsa idi; belki daha kısa, daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi. Türkiye büyük ve mühim bir gayret sarfediyor. Çünkü; müdafaa ettiği, bütün mazlum milletlerin, bütün Doğu'nun davasıdır ve bunu sona erdirinceye kadar; Türkiye, kendisi ile beraber olan Doğu milletlerinin beraber yürüyeceğinden emindir...*" [61].

II. Büyük Taarruz Öncesi:

Temmuz 1922, Türk milletinin kaderini belirleyecek olan Büyük Taarruzun, gerek harekât plânlarını geliştirme, gerek eğitim ve lojistik alanlarında uygulamaları hızlandırma bakımından geniş çalışmalarla dolu bir aydır. Muhaliflerin, Mecliste "... Ordunun taarruz kabiliyeti olmadığından..." söz etmelerine karşılık; Mustafa Kemal Paşa, "... Ben, daha Haziran ortasında taarruza karar vermiştim. Bu kararımdan, Cephe Kumandanı (İsmet Paşa) ile Erkân-ı Harbiyeyi Umumiye Reisi (Fevzi Paşa) ve Müdafaayı Milliye Vekili (Kâzım Paşa), yalnız bunlar haberli bulunuyordu..." [62] diyerek, sözlerini şöyle sürdürür: "Artık, Büyük Taarruzdan bahsetmek zamanı geldi... Öteden beri tasavvur ettiğimiz taarruz plânımızın esasını arz edeyim: Düşündüğümüz, Ordumuzun asıl kuvvetlerini düşman cephesinin bir cenahında (yanında) ve mümkün olduğu kadar dış cenabında toplayarak; bir imha meydan muharebesi yapmaktı. Bunun için uygun gördüğümüz durum, asıl kuvvetlerimizi düşmanın Afyonkarahisar civarında bulunan sağ cenah grubu güneyinde ve Akarçay ile Dumlupınar hizasına kadar olan sahada toplamaktı. Düşmanın en hassas ve mühim noktası orası idi. Çabuk ve kesin sonuç almak, düşmanı bu cenahından vurmakla mümkündü... Hareket ve taarruz plânımız çok evvel tespit edilmişti... 28 Temmuz 1922 günü öğleden sonra yapılacak bir futbol müsabakasını seyretmek vesilesi ile, Ordu Kumandanları ve bazı Kolordu Ku-

[61] a.g.e., s. 40.

[62] Nutuk II, s. 665.

Levent Şahverdi Arşivi

mandanları (Batı Cephesi Karargâhının bulunduğu) Akşehir'e davet edildi. 28/29 (Temmuz) gecesi, kumandanlarla umumî bir tarzda taarruz hakkında fikir alışverişinde bulundum. 30 Temmuz 1922 günü, Erkân-ı Harbiyeyi Umumiye Reisi ve Garp Cephesi Kumandanı ile tekrar görüşerek, taarruzun tarz ve ayrıntılarını tespit ettik. Ankara'dan davet ettiğimiz Müdafaayı Milliye Vekili Kâzım Paşa da, 1 Ağustos 1922 öğleden sonra Akşehir'e geldi. Ordu hazırlığının tamamlanmasında Müdafaayı Milliye Vekâletine ait olan hususlar tespit olundu. Ordunun hazırlıklarının tamamlanması ile taarruzun çabuklaştırılmasını emrettikten sonra, tekrar Ankara'ya döndüm... Artık, Vekiller Heyetini (Taarruz emri verdiğimden) haberdar etmek zamanı gelmişti. Yaptığımız bir toplantıda; iç, dış ve askerî durumu görüşüp tartıştıktan sonra, taarruz hususunda Vekiller Heyeti ile uyuştuk. Diğer bir mesele de mühimdi. Muhalifler; Ordunun çürüyüp döküldüğünden, kıpırdayacak halde olmadığından, böyle karanlık ve belirsizlik içinde beklentinin felâketle sonuçlanacağından ibaret propagandalarına çok hız vermişlerdi. Gerçi; Mecliste bu anlayış akımının yaptığı akisler, zaten düşmandan çok gizlemek istediğim harekât bakımından faydalı idi. Fakat; bu menfi propaganda, en yakın ve en inançlı kimseler üzerinde dahi kötü tesire başlamış; onlarda da tereddütler uyandırmıştı. Onları da, yakında yapacağım taarruz hakkında ve altı yedi günde düşman asıl kuvvetlerini mağlup edeceğime dair olan itimadım hususunda aydınlatmayı ve sükûnete kavuşturmayı lüzumlu gördüm. Bunu da yaptıktan sonra, Ankara'dan ayrıldım... Hareketimi, pek sınırlı birkaç kişiden başka, bütün Ankara'dan gizledim. Benim ayrıldığımı bilenler, burada imişim gibi davranacaklardı. Hatta benim, Çankaya'da çay ziyafeti verdiğimi de gazetelerle ilân edeceklerdi... Trenle hareket etmedim. Bir gece, otomobille, Tuz Gölü üzerinden Konya'ya gittim... Konya'da bulunduğumun da hiçbir tarafa bildirilmemesini temin ettim. 20 Ağustos 1922 günü öğleden sonra saat dörtte Garp Cephesi Karargâhında, yani Akşehir'de bulunuyordum. Kısa bir görüşmeden sonra, 26 Ağustos 1922 sabahı düşmana taarruz için Cephe kumandanına emir verdim... Taarruzumuz, stratejik ve aynı zamanda taktik bir baskın halinde yapılacaktı. Bunun mümkün olabilmesi için, yığınak ve tertiplerin gizli kalmasına ehemmiyet vermek lâzımdı. Bu sebeple; bütün hareketler gece yapılacak, birlikler gündüzleri köylerde ve ağaçlıklar altında istirahat edeceklerdi. Taarruz bölgesinde yolların düzeltilmesi ve benzeri faaliyetlerle düşmanın dikkatini çekmemek için, diğer bazı bölgelerde de aynı suretle aldatma faaliyetlerinde bulunulacaktı. 24 Ağustos 1922'de, Karargâhlarımızı Akşehir'den, taarruz cephesi gerisindeki Şuhut Kasabasına aldırdık. 25 Ağustos 1922 sabahı da, Şuhut'tan, muha-

Levent Şahverdi Arşivi

rebeyi idare ettiğimiz Kocatepe'nin güneybatışında çadırlı ordugâha naklettik.

III. Büyük Taarruz ve Başkumandan Meydan Muharebesi:

26 Ağustos sabahı, Kocatepe'de hazır bulunuyorduk. Sabah saat 05.30'da, topçu ateşimizle taarruz başladı. 26, 27 Ağustos günlerinde, yani iki gün zarfında, düşmanın Karahisar'ın güneyinde 50 ve doğusunda 20, 30 kilometre uzunluğunda bulunan tahkim edilmiş cephelerini düşürdük. Mağlûp olan düşman ordusu büyük kuvvetlerini, 30 Ağustos'a kadar Aslıhanlar civarında kuşattık. 30 Ağustos'ta yaptığımız muharebe sonunda (buna Başkumandan Muharebesi unvanı verilmiştir), düşmanın asıl kuvvetlerini imha ve esir ettik. Düşman Ordusu Başkumandanlığını yapan General Trikopis de esirler arasında idi. Demek ki; düşündüğümüz kesin sonuç, beş günde alınmış oldu. 31 Ağustos 1922 günü, Ordularımız, asıl kuvvetleri ile, İzmir genel istikametinde hareket ederken; diğer kısımları ile de, düşmanın Eskişehir ve kuzeyinde bulunan kuvvetlerini mağlûp etmek üzere, hareket ediyorlardı. Başkumandan Muharebesinin neticesine kadar, her gün muvaffakiyetlerle inkişaf eden taarruzumuzu resmî tebliğlerle gayet ehemmiyetsiz harekâttan ibaret gösteriyorduk. Maksadımız, durumu mümkün olduğu kadar dünyadan gizlemekti. Çünkü, düşman ordusunu tamamiyle imha edeceğimizden emin idik. Bunu anlayıp, düşman ordusunu felâketten kurtarmak isteyeceklerin yeni teşebbüslerine meydan vermemeyi uygun görmüştük. Gerçekten; bizim hareketimizi hissettikleri zaman, taarruzumuzdan sonra müracaatlar olmuştur. Meselâ; taarruz etmekte bulunduğumuz sırada, İcra Vekilleri Reisi olan Rauf Bey'den... 4 Eylül tarihli bir telgraf almıştım. (5 Eylül'de) verdiğim cevap şudur (özet): *Anadolu'daki Yunan Ordusu kesin surette mağlûp edilmiştir. Yunan Ordusunun artık yeniden ciddî bir mukavemet göstermesine ihtimal yoktur. Anadolu* için herhangi bir müzakereye gerek kalmamıştır, ancak Trakya için söz konusu olabilir..." [63].

İtilâf Devletlerinin mütareke için Mustafa Kemal Paşa ile görüşme isteği tekrarlanmış; fakat, harekât, hedefine ulaşıncaya kadar; herhangi bir görüşme gerçekleşmemiştir. Bu konuda, Paşa, şöyle der: "...Bizzat bana verilen bir telsiz telgrafta, İzmir'deki İtilâf Devletleri Konsoloslarına benimle müzakerelerde bulunmak selâhiyetini verdiklerinden, hangi gün ve nerede görüşebileceğim soruluyordu. Buna verdiğim cevapta, *9 Eylül*

[63] a.g.e., s. 671-676.

Levent Şahverdi Arşivi

1922'de, Nif (Kemalpaşa)'te görüşebileceğimizi bildirmiştim. *Gerçekten; dediğim günde ben Nif'te bulundum. Fakat; görüşmeyi isteyenler, orada değildi. Çünkü; Ordularımız, İzmir rıhtımında ilk verdiğim hedefe, Akdeniz'e, ulaşmış bulunuyorlardı...*" [64].

Büyük Taarruz Harekâtının kesin bir mutlu sonuca ulaşmasını "...Afyonkarahisar-Dumlupınar Meydan Muharebesi ve ondan sonra düşman ordusunu tamamiyle imha veya esir eden ve kılıç artıklarını Akdeniz'e döken harekâtımızı açıklamak ve nitelemek için söz söylemekten kendimi müstağni sayarım..." [65] sözleri ile özetleyen Mustafa Kemal Paşa'nın şu son değerlendirmesi soylu ve gerçekçi bir liderlik örneğidir: "Her safhası ile düşünülmüş, hazırlanmış, yönetilmiş ve zaferle sonuçlandırılmış olan bu harekât, Türk Ordusunun, Türk subaylar ve kumanda heyetinin yüksek kudret ve kahramanlığını tarihte bir daha tespit eden çok büyük bir eserdir. *Bu eser, Türk milletinin hürriyet ve istiklâl fikrinin ölmez abidesidir. Bu eseri vücuda getiren bir milletin evlâdı, bir ordunun Başkumandanı olduğum için sonsuza kadar mesut ve bahtiyarım*"[66].

Eylül 1922, Mustafa Kemal Paşa'nın hayatında coşkulu bir aydır. Başkumandanı olduğu ordular, vermiş olduğu hedeflere ulaşarak, düşmanı savaş dışı bırakmış; böylece, aziz milletine verdiği "özgürlük ve bağımsızlık" sözü gerçekleşmiştir. 13 Eylül 1922'de, milletine şu beyannameyi yayımlar (özet): "Asil Türk Milleti, Ordularımız 9 Eylül sabahı İzmir'imizi ve yine 9 Eylül akşamı Bursa'mızı muzaffer bir şekilde kurtardılar. Akdeniz, askerlerimizin zafer melodileri ile dalgalanıyor. Asya imparatorluğuna yeltenen küstah bir düşmanın muharebe meydanlarına gelmek cesaretinde bulunan ordu kumandanları ile kumanda heyetleri, günlerden beri Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin harp esiri bulunuyor... Düşman Ordularının harp malzemesi, hemen hemen üçte ikisi ile, topraklarımızdadır. Düşmanın, esirlerden başka, insan kaybının yüzbinden ne kadar fazla olduğunu tayin etmek güçtür. Fakat; resmî yetki ile milletimize bildiririm ki; bizim insan kaybımız, dörtte üçü hafif yaralı olmak üzere, onbin kişiye varmaktadır. Büyük Türk Milleti! Ordularımızın kabiliyet ve kudreti düşmanlarımıza dehşet, dostlarımıza emniyet verecek bir olgunluk ile belli oldu. Millet Orduları, 14 gün zarfında, büyük bir düşman ordusunu imha ettiler. 400 kilometrelik aralıksız bir takip yaptılar. Anadolu'da istilâ edil-

[64] a.g.e., s. 676.
[65] a.g.e., s. 676.
[66] a.g.e., s. 677.

Levent Şahverdi Arşivi

miş olan bütün bölgemizi geri aldılar. Büyük Zafer, sadece senin eserindir. Çünkü; İzmir'imizi siyasî ihtiraslar neticesinde, âdeta sevinerek düşmana teslim eden heyetler ile milletin hiçbir münasebeti yoktu. Bursa'mızı istilâ eden Yunan kuvvetleri ise, ancak İmparatorluğun askerî teşkilâtı ile işbirliği ve hareket birliği ederek muvaffak olmuşlardı. Vatanın kurtuluşu, milletin oy ve idaresi, kendi mukadderatı üzerinde kayıtsız şartsız hâkim olduğu zaman başlamış ve ancak milletin vicdanından doğan ordularla müspet ve kesin neticelere ermiştir..." [67].

Ayrıca; bu ay (Eylül 1922), Mustafa Kemal Paşa için görüşmeler, yerli ve yabancı muhabirlere demeçler bakımından, çok yoğun bir çalışma ile geçer. Görüşmeler arasında; ilk olarak, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pellé ile yapılan göze çarpıyor. Paşa, bu konuda şöyle diyor: "...General Pellé, benimle görüşmek üzere, İzmir'e geldi. *Tarafsız bölge olarak adlandırdığı bir sahaya ordularımızın girmemesinin uygun olacağını,* tavsiye etti. *Millî Hükümetimizin böyle bir bölge tanımadığını; Trakya'yı da kurtarmadıkça, Ordularımızın durdurulmasına imkân olmadığını,* söyledim. General Pellé, Mösyö Franclin Bouillon'un benimle görüşmek üzere gelmek istetiğine dair almış olduğu hususî bir telgrafı gösterdi. Kendisini İzmir'de kabul edeceğimi söyledim. Mösyö Franclin Bouillon, bir harp gemisi ile İzmir'e geldi... Biz (kendisi ile) görüşürken; 23 Eylül 1922 tarihli, İtilâf Devletleri Hariciye Nazırları imzası ile, bir nota geldi. Bu nota, esaslı olarak iki meseleyi kapsıyordu. Biri, askerî harekâtın durdurulması; diğeri, konferansa, sulha ait idi. Biz, Rumeli'de, millî hududumuza kadar Doğu Trakya'yı tamamiyle almadıkça; askerî hareketten vazgeçemezdik. Ancak, vatanımızın bu kısmından düşman kıtaları çıkarıldığı takdirde; fazla bir hareket yapmaya, kendiliğinden lüzum kalmayacaktı. Bu notada... *bir konferansa murahhaslarımızı göndermeye muvafakat edip etmeyeceğimiz sorulmakla beraber, görüşmeler esnasında Boğazlar'daki tarafsız bölgelere tarafımızdan asker gönderilmemesi şartı ile; Edirne dahil olmak üzere, Meriç'e kadar Trakya'nın bize geri verilmesi hakkındaki arzumuzun iyi gözle görüleceği,* belirtiliyordu. Notada; *Boğazlar'dan, azınlıklardan, Milletler Cemiyetine girişimizden* de söz ediliyordu... Bu hususta görüşülmek üzere, *Mudanya veya İzmit'te bir toplantı yapılması* teklif edilmekte idi. 29 Eylül 1922 tarihinde, bu notaya verdiğim kısa bir cevapta, *Mudanya Konferansını kabul ettiğimi,* bildirdim. Fakat; *Meriç Nehri'ne kadar, Trakya'nın derhal bize geri verilmesini,* istedim..." [68].

[67] Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 458-459.

[68] Nutuk II, s. 677-679.

Levent Şahverdi Arşivi

IV. *Mudanya Ateşkes Anlaşması :*

Mustafa Kemal Paşa'nın bu cevabı üzerine; 4 Ekim 1922 tarihinde, Mudanya'da bir konferans toplanır. İsmet Paşa'nın başkanlığında toplanan bu konferansa İngiltere (General Harrington), Fransa (General Charpy) ve İtalya (General Monbelli) murahhas olarak katılır. Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri ile, "...bir hafta kadar devam eden münakaşalı görüşmelerden sonra, 11 Ekim'de Kudanya Mütarekenamesi imzalandı. Bu suretle; Trakya, asıl vatanına katıldı..." [69]. Bu vesile ile; Mustafa Kemal Paşa, Müdafaayı Hukuk Teşkilâtına ve Belediye Reisliklerine gönderdiği 11 Ekim tarihli telgrafta özetle şöyle der: "Edirne Şehri de dahil olduğu halde, Doğu Trakya'nın Yunanlılardan boşaltılması ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine teslimi hakkındaki Mudanya Askerî Mukavelenamesi, 11 Ekim 1922 saat altı evvelde imza edilmiştir. Kazanılan büyük zaferin ilk mühim siyasî meyvesi, bu suretle Mudanya Konferansında elde edilmiş oluyor. Ordumuz tarafından fiilen temin edilen bütün Anadolu'nun kesin kurtuluşundan başka; Umumî Harbi (I. Dünya Savaşı) takip eden en karanlık bir devrede, millet tarafından tespit edilen ilkelerin Rumeli batı hudutlarımıza ait olan kısmı da, artık gerçekleşmiştir. Bütün milletin sarsılmaz azim ve imanı, ordularımızın dayanılması imkânsız kahramanlık ve yiğitliği, toplanması yakın olan umumî sulh konferansında meşru haklarımızın tam olarak elde edilmesine emniyetle dayanak teşkil eder..." [70]. Paşa, aynı gün, İngiliz Yüksek Komiseri General Harrington'a şu diplomatik nitelikli telgrafı gönderir: "Mudanya Konferansı sırasında, Türkiye Delegesi General İsmet ile Ekselânsınız arasındaki karşılıklı ciddî anlayış hislerinin bizde çok derin memnunluk uyandırdığını arz etmekle şeref duyarım. Sulhun tesisi için sarf edilen gayretlerin başarı ile sonuçlanmasını bütün insanlık adına arzulamakta ve ümit etmekteyim..." [71].

V. *Öğretmenler ile Baş Başa :*

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan Bursa'ya gelmiş olan kalabalık bir öğretmenler grubuna 27 Ekim 1922'de tarihî nitelikli bir konuşma yaparak, özellikle şu hususlar üzerinde durur: "...İstanbul'un aydınlık ocaklarını temsil eden yüksek heyetiniz karşısında duyduğum zevk sonsuzdur. Kalplerinizdeki hisleri, dimağlarındaki fikirleri doğrudan doğruya gözleri-

[69] a.g.e., s. 679.

[70] Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 475.

[71] a.g.e., s. 474-475.

Levent Şahverdi Arşivi

nizde ve alınlarınızda okumak, benim için olağanüstü bir arzuya erişmektir... Birlirsiniz ki, milletimiz büyük bir felâket geçirdi. Devletimiz bir dağılma tehlikesine maruz kaldı; varlığımız aleyhine birçok cinayetler işlendi. Çok çalıştık, bu güne ait başarıları elde ettik. Bir milleti uğradığı bir felâketten kurtarmakta, bir milleti uyarmada, ileri gelen kişilerin haiz olduğu ehemmiyet inkâr edilemez. Hatta diyebiliriz ki; bu günü görmek, millet ileri gelenlerinin iffet ve namusu, vatanperverce millî gayreti ve bilhassa menfaatleri küçük görme hisleri sayesinde mümkün olmuştur. Fakat; bu gün ulaştığımız nokta, gerçek kurtuluş noktası değildir. Bu fikrimi izah edeyim: Bir milletin felâkete uğraması demek, o milletin hasta olması demektir. Bu nedenle; kurtuluş, toplumdaki hastalığın sebebini bularak tedavi etmekle elde edilir. Hastalığın tedavisi ilmî ve fennî bir tarzda olursa, iyileşme sağlanır. Yoksa; aksine, hastalık azgınlaşır ve tedavi edilemez bir hale gelir. Bir toplumun hastalığı ne olabilir? Milleti millet yapan, ilerleten ve olgunlaştıran kuvvetler vardır: Fikir kuvvetleri ve sosyal kuvvetler. Fikirler manasız, mantıksız, saçmalıklarla dolu olursa, o fikirler hastadır. Ayrıca; sosyal hayat akıl ve mantıktan mahrum, faydasız ve zararlı birtakım inanç ve geleneklerle dolu olursa, felce uğrar. Evvelâ fikir ve sosyoloji kuvvetlerinin kaynaklarını temizlemekten başlamak lâzımdır. Memleketi, milleti kurtarmak isteyenler için; hamiyet, iyi niyet, fedekârlık, elzem olan vasıflardandır. Fakat; bir toplumdaki hastalığı görmek, onu tedavi etmek, toplumu asrın icaplarına göre ilerletebilmek için, bu vasıflar yetmez. Bu vasıfların yanında, ilim ve fen lâzımdır. İlim ve fen teşebbüslerinin faaliyet merkezi ise, okuldur. Bu nedenle, okul lâzımdır. Okul adını hep beraber hürmetle, derin saygı ile analım. Okul genç dimağlara insanlığa saygıyı, millet ve memlekete sevgiyi, istiklâlin şerefini öğretir. İstiklâl tehlikeye düştüğü zaman, onu kurtarmak için takibi uygun olan en sağlam yolu belletir. Memleket ve milleti kurtarmaya çalışanların, aynı zamanda, mesleklerinde birer namuslu uzman ve birer âlim olmaları lâzımdır. Bunu temin eden okuldur. Ancak bu tarzda, her türlü teşebbüslerin mantıkî neticelere ulaştarılması mümkün olur... Memleketimizin en bayındır, en hoş, en güzel yerlerini üç buçuk sene kirli ayakları ile çiğneyen düşmanı mağlûp eden zaferin sırrı nerededir bilir misiniz? Orduların sevk ve idaresinde ilim ve fen kanunlarını rehber almaktadır. Milletimizi yetiştirmek için asıl olan okullarımızın, üniversitelerimizin kurulmasında aynı yolu takip edeceğiz. Evet, milletimizin siyasal, sosyal hayatında; milletimizin fikrî terbiyesinde de rehberimiz, ilim ve fen olacaktır. Okul sayesinde, okulun vereceği ilim ve fen sayesindedir ki; Türk milleti, Türk sanatı, ekonomisi, Türk şiir ve edebiyatı bütün güzellikleri ile gelişir. Memleketimiz içinde;

Levent Şahverdi Arşivi

medenî fikirlerin, modern ilerlemelerin hiç vakit kaybetmeksizin yaygınlaşması ve gelişmesi lâzımdır. Bunun için; ilim ve fenle uğraşan herkesin bu hususta çalışmayı bir namus görevi bilmesi gerekir. Kadın ve erkek öğretmenlerimiz, şairlerimiz, ediplerimiz, yazarlarımız devamlı olarak; millete, bu felâket günlerini ve onun gerçek sebeplerini açık ve kesin olarak söyleyecekler, anlatacaklar; bu kara günlerin dönmemesi için, dünya yüzünde medenî ve modern bir Türkiye'nin varlığını tanımak istemeyenlere, onu tanıtmak zorunda olduğumuzu hatırlayacaklardır. Görülüyor ki; en mühim ve feyizli vazifelerimiz, eğitim işlerimizdir. Eğitim işlerinde mutlaka muzaffer olmamız lâzımdır. Bir milletin gerçek kurtuluşu, ancak bu suretle olur. Bu zaferin temini için, hepimizin tek can ve fikir olarak, esaslı bir program üzerinde çalışması lâzımdır. Bence, bu programın esaslı noktaları ikidir: 1. Sosyal hayatımızın ihtiyaclarına uyması, 2. Modern icaplara uygun olmasıdır. Gözlerimizi kapayıp, yalnız yaşadığımızı varsayamayız. Memleketimizi bir çember içine alıp, dünya ile alâkasız yaşayamayız. Aksine; ileri, medenî bir millet olarak; medeniyet sahasının üzerinde yaşayacağız. Bu hayat, ancak ilim ve fenle olur. İlim ve fen nerede ise, oradan alacağız ve milletin her ferdinin kafasına koyacağız. İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur. Hiçbir mantıkî delile dayanmayan birtakım geleneklerin, inançların muhafazasında ısrar eden milletlerin ilerlemesi çok güç olur; belki de, hiç olmaz, ilerlemede kayıt ve şartları aşamayan milletler, hayatı akla uygun ve pratik olarak göremez: hayat felsefesini geniş gören milletlerin hâkimiyeti ve esareti altına girmeye mahkûmdur. Bütün bu gerçeklerin milletçe iyi benimsenmesi ve hazmedilmesi için; her şeyden evvel, cahilliğin giderilmesi lâzımdır. Bu nedenle; eğitim proğramımızın, eğitim siyasetimizin temel taşı, cahilliğin giderilmesidir. Bu giderilmedikçe, yerimizdeyiz. Yerinde duran bir şey ise, geriye gidiyor demektir. Bir taraftan, umumî olan cahilliği gidermeye çalışmakla beraber; diğer taraftan, sosyal hayatta yapıcı, etkili ve verimli organlar yetiştirmek lâzımdır. Bu da, ilk ve orta öğretimin pratik bir tarzda olması ile mümkündür. Ancak bu sayede, sosyal kuruluşlar iş adamlarına, sanatkârlarına sahip olur. Tabiî olarak; millî dehamızı geliştirecek, hislerimizi lâyık olduğu dereceye ulaştırmak için yüksek meslek mensuplarını da yetiştireceğiz. Çocuklarımızı da aynı bilgi edinme derecelerinden geçirerek yetiştireceğiz. Kesinlikle bilmeliyiz ki; iki parça halinde yaşayan milletler zayıftır, hastadır. Çocuklarımıza ve gençlerimize vereceğimiz öğrenimin sınırı ne olursa olsun, onlara esaslı olarak şunları öğreteceğiz: 1. Milletine, 2. Türkiye devletine, 3.Türkiye Büyük Millet Meclisine düşman olanlarla mücadele lüzum ve vasıtaları ile donatılmış olmayan milletler için, hayatta kalma hakkı yoktur. Mücadele

Levent Şahverdi Arşivi

lâzımdır. İtiraf edelim ki; biz üç buçuk sene evveline kadar cemaat halinde yaşıyorduk. Bizi, istedikleri gibi idare ediyorlardı. Dünya, bizi, temsil edenlere göre tanıyordu. Üç buçuk senedir, tamamıyla millet olarak yaşıyoruz. Bunun maddî ve belirgin şahidi, hükümetimizin şekli ve hükümetimizin mahiyetidir ki; onu, kanun, Türkiye Büyük Millet Meclisi diye adlandırdı... Hasis menfaatleri için ve şahıslarını koruyup gözetmek kaygısı ile milletin ve memleketin istiklâlini düşmanlara vermekte sakınca görmeyen, istiklâlimizi yok etme şartlarını kapsayan Sévres Andlaşmasını kabul eden *hâkimlerin,* sultanların, padişahların hikâyelerini, bu yağmalarını, Türk milleti artık yalnız tarihte okur... Ordularımızın kazandığı zafer, sizin ve sizin ordularınızın zaferi için yalnız ortam hazırladı. Gerçek zaferi siz kazanacak, devam ettirecek ve mutlaka başaracaksınız. Ben ve sarsılmaz imanla bütün arkadaşlarım, sizi takip edeceğiz ve sizin karşılaşacağınız engelleri kıracağız..." [72].

VI. *Barış Şartları ve Hükümet Şekli :*

Mustafa Kemal Paşa, Bursa'dan ayrılmadan önce, Petit Parisien Muhabirine; barış şartları, iç ve dış ilişkiler üzerinde bir demeç vererek; özellikle şu hususlara değinir: "...Her şeyden evvel şurası bilinmek lâzımdır ki; Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Kapitülâsyonların devamını asla kabul etmeyecektir. Eğer yabancı tebaalar, eskiden olduğu gibi, bundan sonra da kapitülâsyonlardan istifade etmeyi düşünüyorlarsa, aldanıyorlar. Kapitülâsyonlar, bizim için yoktur ve asla olmayacaktır. Türkiye'nin istiklâli her sahada tam olarak ve bütünü ile tasdik olunmak şartı ile, kapılarımız bütün yabancılara genişçe açık kalacaktır. Türkiye ile Büyük Devletler arasında daha sonra yapılacak sözleşmeler gereğince, biz, yabancılarla iyi ilişkiler kuracak ve devam ettireceğiz... Memleketimizde vücut bulan yeni durumun sonuçlarından yabancıları ürküterek Avrupa'da aleyhimize bir fikir akımı yaratmak isteyenler, bizim düşmanlarımızdır. Halbuki; Türkiye, bize de, onlara da yetecek kadar büyük ve zengindir. Birtakım iktisadî meseleler vardır ki; biz, bunları kendi kaynaklarımızla ve yalnız kendi sermayemizle halledemeyiz. Bize yardım edecek dostlar bulmaya mecburuz. Halkımızın Fransa hakkında dostça duygular beslemesi pek tabiidir; çünkü, Fransa kamuoyunun Türklere müsait olduğunu gördük ve her gün görüyoruz... Lloyd George düştü, iktidara yeni bir kabine geldi; ancak, biz henüz bununla münasebete girmedik. İngilizlerin Türklere karşı

[72] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, s. 42-46.

Levent Şahverdi Arşivi

besledikleri hisler ve emeller hakkında bir hüküm verebilmek için, her şeyden evvel İngiliz diplomatlarının açık kalp ile konuştuklarını görmek isteriz. Gerçi; İngiliz milletinin büyük kısmı şimdi Türkiye'ye karşı düşmanca hisler beslemiyorlar ise de, siyasette böyle duygular müspet ve iki taraf için memnuniyet verici bir neticeye ulaşmaya kâfi değildir... (Sulh) şartlarımız, çok açık ve çok sadedir. İstiklâlimizin kayıtsız şartsız tasdikini istiyoruz. Bu kısa cümlede, proğramımızın bütün ana hatları vardır. Millî hudutlarımız dahilinde bulunan toprakların bize verilmesinde ısrar edeceğiz. Ondan sonra, bu topraklar dahilinde tam olarak müstakil, yani kapitülâsyonsuz bir Türkiye yaşamasını istiyoruz. İşte, bütün istediklerimiz budur. Şu arada, dünyayı ilgilendiren bir mesele ortaya çıkmıştır ki; bu da, Boğazlar Meselesidir. Bu meselenin yalnız Türkiye'nin arzu ve özel menfaatleri dairesinde hallolunamayacağını bilmez değiliz. Bu işte Avrupa'nın genel menfaatinin de dikkate alınmak lâzım geldiğini biliyoruz ve bunun için konferansta tespit edilecek bir şekli kabule biz de hazırız... Türkiye ve Müttefikler ve Yunanistan arasında sulh yapılması için tanzimi lâzım gelen meseleler, bilhassa bu devletleri ilgilendirir. Ancak, Çanakkale Meselesinin halli için hususî bir konferans toplanması ve bu konferasa bütün ilgili devletlerin ve bilhassa Sovyet Hükümetinin iştirak eylemeleri arzuya değer... Yeni Türkiye'nin eski Türkiye ile hiçbir alâkası yoktur. Osmanlı Hükümeti tarihe geçmiştir. Şimdi yeni bir Türkiye doğmuştur. Gerçi, millet değişmemiştir. Aynı Türk unsuru bu milleti teşkil eder. Ancak, idare tarzı değişmiştir. Ankara'da bir millî hükümet kurulmadan evvel, İstanbul'da bir sultan ve bunun bir hükümeti vardı... Bu hükümet tarzının verdiği fena neticeler meydandadır, Millet, ölmek istemiyor; yaşamak ve bunun için de ne lâzımsa onu yapmak istiyordu. İşte onun için dir ki; üç seneden beri idare tarzını değiştirdi... Doğrudan doğruya milletten çıkan bir hükümeti kabul etti.. Şurasını unutmamalı ki; bu idare tarzı, bir Bolşevik sistemi değildir. Biz, ne bolşevikiz, ne de komünist; ne biri, ne diğeri olamayız. Çünkü; biz, milliyetçiyiz ve dinimize saygılıyız. Kısacası; bizim hükümet şeklimiz, tam bir demokrasi hükümetidir. Ve lisanımızda, bu hükümet, halk hükümeti diye anılır... [73].

VII. *Saltanatın Kaldırılması ve Hilâfet :*

Mustafa Kemal Paşa, Ankara'ya dönünce, 28 Ekim 1922'de İtilâf Devletlerinden, Lozan'da toplanacak olan sulh görüşmesine davet yazısı gelir. İtilâf Devletleri, İstanbul Hükümetini de konferansa çağırmıştır. Bu

[73] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III, s. 49-51.

Levent Şahverdi Arşivi

çağrı vesilesiyle, Tevfik Paşa, Sadrazam imzası ile Büyük Millet Meclisi Reisliğine gönderdiği 29 Ekim 1922 tarihli telgrafında, konferans için ortak çalışma teklifinde bulunur [74].

Bu durum, denilebilir ki; Osmanlı Saltanatının kaldırılmasının çabuklaştırılmasına yol açar. Nitekim; Mustafa Kemal Paşa, "...Bu müşterek davet keyfiyeti, şahsî saltanatın lağvı muamelesini kesin olarak sonuçlandırdı..." [75] der.Çünkü; 1 Kasım 1922'de Mecliste yapılan tarihî toplantıdaki geniş kapsamlı konuşmasına, "Arkadaşlar, İstanbul'da meşru olmayan bir sıfatı şahsına atfeden Tevfik Paşa, evvelâ hususî ve gizli olarak, ordularınızın Başkumandanına; sonradan, onu jurnal eder tarzda, açık bir telgrafname ile yüksek meclise müracaatta bulundu. Dikkat buyurulursa gelen telgrafname ile İslâm kamuoyu karıştırılmak isteniyor. Bu telgrafnamedeki zihniyet, istiklâlimizi yok etmeye çalışan düşmanlarımıza karşı mukaddes davamızı müdafaada fiilen ve hukukça başarılara ulaşan millî hükümetimizi zayıf bir duruma düşürmeye yöneliktir..." diye başlar; "Türk, İslâm ve Osmanlı Tarihi" üzerinde geniş bilgi ve örnekler verir [76]; en sonunda, şu açıklamaları yapar: "Bundan sonra, meseleye müteallik takrirler üç encümene...havale olundu. Bu üç encümen heyetinin bir araya gelip, bizim takip ettiğimiz maksada göre meseleyi halletmesi ve sonuçlandırması, elbette, güçtü. Vaziyeti yakından ve bizzat takip etmek lâzım geldi. Üç encümen bir daha toplandı. Şeriye Encümenine mensup hoca efendiler, hilâfetin saltanattan ayrılmayacağını, bilinen safsatalara dayandırarak, iddia ettiler... Biz, çok kalabalık olan aynı odanın bir köşesinde münakaşayı dinliyorduk. Bu tarzda, müzakerenin maksada uygun neticeye varmasını beklemek anlamsızdı. Bunu anladık. Nihayet, Müşterek Encümen Reisinden söz aldım. Önümüzdeki sıranın üstüne çıktım. Yüksek sesle, şu beyanlarda bulundum: Efendim, dedim, hâkimiyet ve saltanat, hiç kimse tarafından, hiç kimseye, ilim icabıdır diye; müzakere ile, münakaşa ile verilmez. Hâkimiyet, saltanat, kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla, Türk milletinin hâkimiyet ve saltanatına el koymuşlardı; bu sarkıntılıklarını altı asırdan beri devam ettirmişlerdi. Şimdi de, Türk milleti, bu mütecavizlerin hadlerini ihtar ederek, hâkimiyet ve saltanatını isyan ederek kendi eline fiilen almış bulunuyor. Bu, bir emrivakidir. Mevzuubahsolan, millete saltanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak

[74] Nutuk III, s. 1238-1239

[75] Nutuk II, s. 683.

[76] Nutuk III, s. 1239-1251.

Levent Şahverdi Arşivi

mıyız? meselesi değildir. Mesele, zaten emrivaki olmuş bir hakikatı ifadeden ibarettir. Bu, behemehal, olacaktır. Burada, toplananlar, Meclis ve herkes, meseleyi tabiî görürse; fikrimce, uygun olur. Aksi takdirde; yine, hakikat, usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat; ihtimal, bazı kafalar kesilecektir. İşin ilmî cihetine gelince, hoca efendilerin hiç merak ve endişelerine yer yoktur. Bu hususta ilmî izahat vereyim, dedim ve uzun uzadıya birtakım açıklamalarda bulundum. Bunun üzerine, Ankara mebuslarından Hoca Mustafa Efendi: *Afferdersiniz efendim,* dedi; *biz, meseleyi başka bir noktayı nazardan mütalâa ediyorduk. İzahatınızdan aydınlandık.* Mesele, Müşterek Encümence halledilmişti..." [77].

Bu tarihî toplantının sonucunu, Mustafa Kemal Paşa, şöyle belirtiyor: "Süratle kanun lâyıhası tespit olundu. Aynı günde (1 Kasım 1922), Meclisin ikinci celsesinde okundu. İsim okunarak oya konulması teklifine karşı, kürsüye çıktım. Dedim ki: buna lüzum yoktur. Memleket ve milletin istiklâlini ebediyen koruyacak esasları yüksek meclisin oybirliği ile kabul edeceğini zannederim. Oya sesleri yükseldi. Nihayet, Reis, oya koydu ve *oybirliği ile kabul edilmiştir,* dedi. Yalnız, menfi bir ses işitildi: *ben muhalifim.* Bu seda, *söz yok,* sedaları ile boğuldu. İşte, Efendiler, Osmanlı Saltanatının yıkılma ve yok olma merasiminin son safhası bu suretle vereyan etmiştir..." [78].

Bu arada; belirtilmeye değer bir nokta olarak denilebilir ki, devrini tamamlamış olan Osmanlı saltanatı, son temsilcisinin yüz kızartıcı yeni bir davranışına uğramak suretiyle; tarihin derinliklerine acı bir olayla göçmüştür. Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri ile, "17 Kasım 1922 tarihli resmî bir telgrafın ilk cümlesi şu idi: Vahdettin Efendi, bu gece Saraydan yok olmuştur... 18 Kasım 1922 gününe ait Meclis Zabıt Ceridesinde ...okunmuş olan bir mektup sureti ile, ona ilişik —ajanslarla neşrolunmuş— bir beyanname suretini de tekrar okuyalım: Bir nüshasını iliştirdiğim resmî beyannamede söylendiği üzere, Zat-ı Şahane, kendisini İngiltere'nin himayesi altına koyarak, bir İngiliz savaş gemisi ile İstanbul'dan ayrılmıştır. İmza: Harrington, 17 Kasım 1922. (Bu mektuba) ilişik olan beyanname sureti: Resmen beyan olunur ki; Zat-ı Şahane, bu günkü vaziyet neticesinde hürriyet ve hayatını tehlikede gördüğünden; bütün İslâmların halifesi sıfatı ile, İngiliz himayesini ve aynı zamanda İstanbul'dan başka bir yere naklini istemiştir. Zat-ı Şahane'nin arzusu bu sabah yerine getiril-

[77] Nutuk II, s. 690-691.

[78] a.g.e., s. 691.

Levent Şahverdi Arşivi

miştir. Türkiye'deki İngiliz Kuvvetlerinin Başkumandanı General Sir Charles Harrington, Zat-ı Şahane'yi almaya giderek bir İngiliz savaş gemisine kadar kendisine refakat etmiş ve Zat-ı Şahane, vapurda Akdeniz Filosu Umum Kumandanı Sir de Brock tarafından karşılanmıştır. İngiltere Yüksek Komiser Vekili Sir Newill Henderson, Zat-ı Şahane'yi gemide ziyaret ederek Kral Beşinci George'a bildirilmek üzere, arzularını sormuştur...." [79].

Bu acı olayı yaratanı "asil bir milleti utanç verici bir vaziyete düşüren sefil" olarak niteleyen Mustafa Kemal Paşa, durumu şöyle değerlendirir: "... Kamuoyunu, hakikî vaziyetle karşı karşıya bırakmayı tercih ederim. Yanlış bir mirasa konmak usulü neticesi olarak; büyük bir makam, görkemli bir unvan kazanabilmiş bir sefilin, izzeti nefsi çok yüksek, asil bir milleti nasıl utanç verici vaziyete düşürebileceği, o zaman, daha tabiî surette anlaşılır. Gerçekten; her ne sebep ve suretle olursa olsun, Vahdettin gibi, hürriyet ve hayatını milleti içinde tehlikede görebilecek kadar adî bir mahlûkun, bir dakika dahi olsa, bir milletin başında bulunduğunu düşünmek, ne hazindir. Teşekküre şayandır ki; bu alçak, miras kalmış saltanat makamından milleti tarafından düşürüldükten sonra, alçaklığını tamamlamış bulunuyor. Türk milletinin bu ön alışı, elbette, takdire lâyıktır. Âciz, adî, his ve idrakten mahrum bir mahlûk, kabul eden herhangi bir yabancının himayesine girebilir; fakat, böyle bir mahlûkun, bütün İslâmların Halifesi sıfatını haiz bulunduğunu ifade etmek, elbette, muvafık değildir. Böyle bir telâkkinin doğru olabilmesi, önce bütün İslâm kitlelerinin esir olmaları şartına bağlıdır. Halbuki, cihanda hakikat böyle midir? Biz, Türkler, bütün tarihî hayatımızca, hürriyet ve istiklâle örnek olmuş bir milletiz. Kıymetsiz hayatlarını ikibuçuk gün fazla sefilcesine sürükleyebilmek için her türlü alçalışı mübah gören halifeler oyununu da sahneden kaldırabildiğimizi gösterdik. Bu suretle; devletlerin, milletlerin birbirleri ile münasebetlerinde şahısların, hususuyla mensup olduğu devlet ve milletin zararına da olsa, şahsî vaziyet ve hayatlarından başka bir şey düşünmeyecek alçakların ehemmiyeti olamayacağı yolundaki bilinen gerçeği teyit ettik. Milletlerin ilişkilerinde mankenlerden istifade sistemine rağbet devrine son vermek, medenî âlemin samimî temennisini teşkil etmelidir... Firarî Halife, Türkiye Büyük Millet Meclisinde, makamından indirilip yerine, 18 Kasım 1922'de, sonuncu Halife olan Abdülmecit Efendi seçildi...." [80].

[79] a.g.e., s. 692-693.

[80] a.g.e., s. 693-695.

Levent Şahverdi Arşivi

1922 Kasım ayının son yarısı, daha ziyade, Halifelik ile ilgili tartışmalar ve Lozan Konferansı konusu ile geçer. Mustafa Kemal Paşa, 18 Kasım 1922'de, durumu şöyle açıklıyor: "...Mecliste, meseleyi çok ciddî ve mühim telâkki edenler vardı ve özellikle hoca efendiler, kendi ihtisaslarına giren bir mevzu bulduklarından çok dikkatli ve uyanık idiler. Bir halife kaçmış.... onu görevden almak, yenisini seçmek... sonra, yenisini İstanbul'da bırakmayıp, Ankara'ya getirmek... milletin ve devletin yakından başına geçirmek... hülâsa; Halifenin firarı yüzünden Türkiye'de, bütün İslâm Âleminde karışıklık vukua gelmiş veyahut gelecekmiş.... onun için tedbirler alınmalı imiş... tarzında mütalâalar, endişeler ileri sürülüyordu. Bazı hatipler de, Halife olacak zatın sıfatının, selâhiyetinin ne olacağını tespit lüzumundan bahsediyorlardı. Ben de, müzakere ve münakaşalara iştirak ettim... söylediklerimin esasları şu cümlelerde toplanıyordu: ...Bu meclis, Türkiye halkının meclisidir. Bu meclisin sıfat ve selâhiyeti, yalnız ve ancak Türkiye halkının ve Türk vatanının hayatına ve mukadderatına şamil ve nafiz olabilir. Meclisimiz, kendi kendine bütün İslâm Âlemine şamil bir kudret iktisap edemez. Türk milleti ve onun temsilcilerinden meydana gelen Meclisimiz, kendi mevcudiyetini, Halife unvanını taşıyan veya taşıyacak olan bir zatın eline veremez ve vermeyecektir. Bundan dolayı İslâm Âleminde karışıklık varmış veyahut olacakmış. Bunların hepsi manasız ve yalan sözlerdir. Kim söylemişse yalan söylemiştir. Bu sözüme itiraz eden bir zata cevap verdim. Açıkça dedim ki: Sen yalan söyleyebilirsin, istidatlısın! ....Bizim, dünyanın gözünde, en büyük kuvvet ve kudretimiz, yeni şekil ve mahiyetimizdir. Hilâfet makamı esaret altında olabilir. Halife namını taşıyanlar yabancılara sığınabilirler. Düşmanlar ve halifeler beraber olabilirler ve her şeyi yapmaya teşebbüs edebilirler. Fakat; yeni Türkiye'nin idare tarzını, siyasetini, kuvvetini kesin olarak sarsamazlar. Türkiye halkının, kayıtsız şartsız, hâkimiyetine sahip olduğunu, bir defa daha ve kesinlikle tekrar ediyorum. Hâkimiyet, hiçbir mana, hiçbir şekil ve hiçbir renkte ve delâlette iştirak kabul etmez. Unvanı halife olsun, ne olursa olsun; hiç kimse, bu milletin mukadderatına iştirak sahibi olamaz. Millet, buna kesinlikle müsaade edemez. Bunu teklif edecek hiçbir milletvekili bulunamaz. Bu nedenle; firarî Halifeyi makamından uzaklaştırmak, yenisini seçmek ve bu mevzu ile ilgili bütün işlemlerde, söylediğim görüşler dahilinde hareket zaruridir...." [81]. Böylece; Mustafa Kemal Paşa ".... Halife seçilecek zatın padişahlık sevda ve iddiasına kapılarak herhangi

[81] a.g.e., s. 699-700.

Levent Şahverdi Arşivi

bir yabancı devlete sığınma ihtimalinin giderilmesi..." [82], tedbirlerine önem verir. Bu nedenle; yeni halife Abdülmecit Efendi'ye gönderdiği 19 Kasım 1922 tarihli açık telgrafta, "hâkimiyetin kayıtsız şartsız millette olduğunu" belirtmeyi ön plânda tutar ve ".... Türkiye devletinin hâkimiyetini kayıtsız şartsız milletin sorumluluğunda saklı tutan Anayasaya uygun olarak, icra kudreti ve teşri selâhiyeti kendisinde görünen ve toplanan milletin tek ve gerçek temsilcilerinden meydana gelen Türkiye Büyük Millet Meclisinin 1 Kasım 1922 tarihinde oybirliği ile kabul ettiği gerekçe ve esaslar dahilinde, Büyük Meclisçe, 18 Kasım 1922 tarihinde toplanan celsede, hilâfete seçilmiş olduğunu" bildirir [83].

Bu arada; Mustafa Kemal Paşa, "Meclisteki muhaliflerin muhtelif hücum hareketleri"nden söz eder[84] ve çok anlamlı bir konuşma yapar: ".... Reisten söz alarak, şu mütalâalarda bulundum: Bu kanun teklifi, hususî bir maksadı ihtiva ediyor ve bu hususî maksat doğruca şahsımı ilgilendirdiğinden, müsaade ederseniz, birkaç kelime ile fikrimi arz emek istiyorum... Kanun lâyıhası, doğrudan doğruya, benim şahsımı vatandaşlık haklarından düşürmek görüşüne yöneliktir. 14. maddede yazılı olan satırları gözden geçirecek olursanız, orada deniliyordu ki; Büyük Millet Meclisine aza seçilebilmek için, Türkiye'nin bu günkü hudutları dahilindeki mahaller ahalisinden olmak şarttır veya seçim dairesi dahilinde oturmak şarttır. Ondan sonra muhacir olarak gelenler, yerleşme tarihinden itibaren beş sene geçmiş ise, seçilebilirler. Ne yazık ki; doğum yerim, bu günkü hudutlar haricinde kalmış bulunuyor. İkincisi, herhangi bir seçim dairesinin beş senelik bir oturanı bile değilim. Doğum yerim, bu günkü millî hududumuzun dışında kalmıştır. Fakat; bu böyle ise, bunda benim kesinlikle bir kasıt ve kabahatim yoktur. Bunun sebebi, bütün memleketimizi, milletimizi yok ve darmadağın etmek isteyen düşmanların, hareketlerinde muvaffak olmaktan kısmen menedilememiş olmasıdır. Eğer düşmanlar, tamamen maksatlarında muvaffak olmuş olsalardı, Allah korusun, buraya imzasını koyan efendilerin dahi memleketleri hudut haricinde kalabilirdi. Bundan başka; bu maddenin istediği şartı haiz bulunmuyorsan; yani, beş sene sürekli olarak bir seçim dairesinde oturamamış isem, o da, bu vatana yaptığım hizmetler yüzündendir. Eğer, bu maddenin istediği şartı kazanmaya çalışsa idim, İstanbul'u kazandırmaktan ibaret olan Arı-

[82] a.g.e., s. 695.
[83] a.g.e., s. 696.
[84] a.g.e., s. 723.

Levent Şahverdi Arşivi

burnu ve Anafartalar'daki müdafaalarımı yapmamaklığım lâzım gelirdi. Eğer ben, bir yerde beş sene oturmaya mahkûm olsa idim, Bitlis ve Muş'u aldıktan sonra, Diyarbekir istikametinde yayılan düşmanın karşısına çıkmamaklığım, Bitlis ve Muş'u kurtarmaktan ibaret olan vatanî vazifemi yapmamaklığım lâzım gelirdi. Bu efendilerin istediği şartları kazanmak istese idim, Suriye'yi tahliye eden orduların kalıntılarından, Halep'te bir ordu teşkil ederek düşmana karşı müdafaa etmemekliğim ve bu gün millî hududumuz dediğimiz hududu fiilen tespit etmemekliğim lâzım gelirdi. Zannediyorum ki; ondan sonraki çalışmalarım, cümlece malûmdur. Hiçbir yerde beş sene oturamayacak kadar çalışmış bulunuyorum. Ben zannediyordum ki; bu hizmetlerimden dolayı milletimin muhabbetine ve teveccühüne mazhar oldum. Belki, bütün İslâm Âleminin muhabbet ve teveccühüne mazharım. Bu nedenle bu teveccühlere karşılık vaandaşlık haklarından düşürülmeye uğrayacağımı hiç hatıra getirmezdim. Tahmin ediyorum ve ediyordum ki; yabancı düşmanlar, bana, suikast etmek suretiyle memleketimdeki hizmetimden beni ayırmaya çalışacaklardır. Fakat; hiçbir zaman hatır ve hayalime getirmezdim ki, yüce Mecliste, iki üç kişi bile olsun, aynı zihniyette bulunabilsin. Bu nedenle; ben, anlamak istiyorum. Bu efendiler seçim daireleri halkının ciddî olarak fikir ve hislerinin tercümanı mıdırlar? Yine, bu efendilere karşı söylüyorum; mebus olmak itibariyle, tabiî, yaygın bir sıfatı kendilerinde toplamış bulunuyorlar. Bu nedenle; millet, bu efendilerle aynı fikirde midir? Beni vatandaşlık haklarından düşürmek selâhiyeti bu efendilere nereden verilmiştir? Bu kürsüden, resmen, yüce heyetinize ve bu efendilerin seçim daireleri halkına ve bütün millete soruyorum ve cevap istiyorum!" [85]. Paşa, bu konuşmasının etkilerini şöyle belirtiyor: "Bu sözlerim, ajans ve basın ile yayımlandı. Millet, sözlerimi ve sorumu duydu. Hemen, memleketin istisnasız seçim dairelerinin gerçek seçmenleri tarafından, halk tarafından, Meclis Reisliğine protestonameler yağdı. Kanunî teklife imza koyan mebus efendilerin de seçim daireleri halkı, kendilerini ve kendileri ile aynı fikirde olanları kınamakta gecikmediler...." [86].

VIII. *Yurt Gezileri :*

Mustafa Kemal Paşa, bu kadar önemli olaylar ve kararların geliştiği hassas ortamda, daha önceleri de görüldüğü gibi, "halk ile yakından te-

[85] a.g.e., s. 724-726.
[86] a.g.e., s. 726.

Levent Şahverdi Arşivi

masa gelmek, ruh hallerini ve fikir eğilimlerini bir daha tetkik etmek" gereğin duyar; diğer bir deyişle, "toplumla iç içe bulunmak" inancını taşıyan bir ulusal önder olduğu gerçeğini ortaya koyar. Buna göre; 1923 yılının ilk aylarında, biri Batı Anadolu'yu, diğeri Güney Anadolu'yu kapsamak üzere, iki yurt gezisi yapar. Bu geziler sırasında; basın toplantıları düzenletir, basın mensuplarına demeçler verir, halkın çeşitli kesimlerine doğrudan doğruya seslenir. Denilebilir ki; yaptığı bütün konuşmalar, toplumu yakından ilgilendiren iç ve dış sorunlardan, tutucu kesimlerce halkta yaratılmaya çalışılan tereddüt ve endişeleri giderici açıklama ve aydınlatmaları kapsayan önemli konulardan oluşur. Bu arada; geleceğe yönelik inkılâp ve kalkınma girişimlerine de zaman zaman değindiği görülür.

Paşa, Batı Anadolu gezisi (14 Ocak — 20 Şubat 1923) sırasında; ilk olarak (15 Ocak), Eskişehir'de çeşitli konularda halka seslenir ve ertesi gün (16 Ocak) Arifiye'de, halk önünde şu konuşmayı yapar (Özet): "... Evvelâ, sulhsever olduğumuz için, sulhu arzu ediyoruz. Sonra, devamlı muharebeler dolayısıyla; memleket, sulha, düzen ve bayındırlığa çok muhtaçtır... Bizim mücadelemiz bitmemiştir. Asıl sulhtan sonra el birliği ile çalışmayı elden bırakmamak lâzımdır... Tarihimizle ispatlanmıştır ki; şimdiye kadar nihayetsiz zaferler elde etmişizdir. Tarihimiz, birçok parlak muvaffakiyetler kaydeder. Fakat; zaferle beraber, her şey bırakılmış ve meyvelerini toplamayı ecdadımız ihmal etmiştir... Tarihimiz geçmişte nihayetsiz zaferler kaydettiği için, halk, herhangi bir askerî harekâtın neticesine karşı itimat gösterebilir. Ancak; bu gibi zaferlerin ardından da, halk, daima ihmal edildiğini görmeye —geçmiş günlerin telkinleri ile— alışmıştır... Memleketimiz, asıl sulhtan sonra faaliyet ve fedekârca çaba ister. Halk, üçbuçuk, dört seneden beri, nihayetsiz gayret ve fedekârlık ve harcamalarda bulundu. Ancak sulhtan sonra hep birlikte göstereceğimiz faaliyet ve gayretlerdir ki; bu harcamaların meyvelerini toplayacaktır. Memleket. iktisadî bakımdan, çok gayrete muhtaçtır. İktisadî işlerimizin iyileştirilmesine ve düzenine vereceğimiz ehemmiyet derecesinde, memlekete bir refah temin edeceğiz. Biz, haddimizi bilir kimseleriz. Aşırı istek sahibi değiliz. Bu gün, esaret acıları altında inleyen birçok din kardeşlerimiz vardır. Bunlar için de, kendi çevrelerinde istiklâllerini elde etmeleri ve tam bir istiklâl ile memleketlerinin refah ve yükselişine gayret sarfetmeleri, en büyük temennilerimizdendir" [87].

[87] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, s. 52-53.

Levent Şahverdi Arşivi

Batı Anadolu gezisinin en önemli basın toplantısı, aynı gün (16 Ocak) İzmit'te yapılır. Mustafa Kemal Paşa, beşbuçuk saat süren bu toplantıda, İstanbul gazeteleri başyazarlarının o dönemle ilgili güncel sorularını cevaplandırır. Bu cevaplardan bazıları, bu gün de dikkat çekicidir: "Harp mesullerinden bahsetmiştiniz. İtiraf ederim ki; eski Osmanlı Devletinin Umumî Harbe nasıl bir maksat ve gaye ile girdiğini, yani harbe iştirakten maksat nedir, anlamış değilim. Harpten büsbütün sakınmak mümkün mü idi? Hiç olmazsa, harbe iştiraki mümkün mertebe geciktirmek kabil mi idi? İşte bu noktaların düşünülmesininin değeri vardır. Harbe girdikten sonra, idare bakımından yapılan yanlışlar çoktu. Bir milletin asıl kuvvetleri, kendi hayatını ve varlığını müdafaa içindir. Fakat; kendi varlığını unutup da, kuvvetini herhangi yabancı bir gaye için kullanmak, asla caiz değildir. Harbi sevk ve idare edenler, Umumî Harpte, kendi varlığımızı unutarak, tamamıyla başkalarının esiri olmuşlardır. Esasen memleketi müdafaaya yeterli olmayan kuvvetlerimiz, Galiçya'ya, Makedonya'ya, İran Ovalarına gönderilmekle hata edilmiştir... Bu hataların birinci mesulü, Enver Paşa merhumdur. Onun emri ile hareket eden kumandanları mesul tutmak, doğru değildir. Onlar vazifelerini yapmışlardır. Sonra, siyasî mesuller de birer suretle vefat etmişlerdir. Bu nedenle, hangi mesullerden bahsediyorsunuz? Diğer bir suale geçiyorum: Millî Mücadelenin maksat ve gayesi, milletin tam istiklâlini ve kayıtsız şartsız hâkimiyetini temin etmek ve devam ettirmektir. Millet, haricî istiklâlini kazanmak için, takibi lâzım gelen hareket hattını Misak-ı Millî ile ifade etmiştir. Millî Hâkimiyetini elde edebilmek için, takibi lâzım gelen hareket hattını da, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu tespit etmiştir. 1 Kasım'da, Büyük Millet Meclisinde verilen karar, yeni Türkiye devletinin mahiyetini bir defa daha vurguladı. Misak-ı Millimizin hedef aldığı gayeye, ordularımızın zaferleri ile ulaştık. Bu maddî başarıları siyasî olarak tespit için, murahhaslarımız, Lozan'da müzakereler ile meşguldürler. Murahhaslarımızın elindeki direktif, Misak-ı Millidir... Şimdi, dahilî vaziyetimize geliyorum. Değişik suallerinizi buraya alacağım... Dahilî vaziyet bahis mevzuu olurken, en evvel inzibat ve asayiş meseleleri akla gelir... Bu günkü vaziyet memnunluk vericidir. Adlî vakalar bile azalmıştır... Pontus diye, artık, Türkiye'de bir meseleden bahsolunamaz. Asırlardan beri vukuatsız kalmayan Dersim'de, adlî vukuat bile yoktur. Harpten çıkan bir memleketin en mühim meşguliyeti, iktisadî vaziyetin iyileştirilmesidir. Bu sene içinde, çiftçilere epeyce yardım edilmiştir. Ziraat için makineler, tohumluklar dağıtılmıştır. Maliyemizin vaziyetinden çok memnunuz. Harbin devamına rağmen; gelirimizle kendimizi idare edebiliyoruz... Hükümet merkezi neresi olacak, buyurulmuştu... Hükümet

Levent Şahverdi Arşivi

merkezi neresi olmalıdır? düşündük. Bence, iki bakımdan tetkikler yapmak icap eder. Biri, her türlü taarruz ve tecavüze karşı yerinden kıpırdamayarak, kuvvet ve sükûnetini muhafaza edebilecek bir yer olmalı. Bu itibarla; tabiî, memleketin merkezini araştırmak lâzım. Yoksa, bir geminin topundan telâşa düşebilecek bir yerde hükümet merkezi olamaz. İkincisi., hükümet merkezi öyle bir yerde olmalı ki; hükümet, gözünü memleketin bütün çevrelerine eşit surette çevirebilsin. Memleketin bir kenarına çekildiğimiz zaman, vatanın bizden uzak kalan imarsız yerlerini unutuveriyoruz. Biliyorsunuz ki; Anadolu, bu gün, baştan başa harabe halindedir. Kasaba ve şehir denilen yerler de öyledir. Niçin böyledir? Çünkü; İstanbul'u hükümet merkezi yapmışız ve kendimizi yalnız onun cazibesine kaptırmışız. İstanbul, en güzel bir şehrimiz, en kıymetli bir hazinemizdir. İşgal altında bulunduğu müddet zarfında. bütün Anadolu, onun elemini taşıdı. Hâlâ işgal acısından kurtulamamış olan İstanbul'u ve İstanbul halkını düşünüyoruz. Fakat; bu muhabbetimiz, mutlaka onun hükümet merkezi olması şeklinde tecelli etmemelidir. İstanbul'un hükümet merkezi olmaması, ona karşı ne sevgimizi azaltır, ne de alâkamızı. Bu memlekette çalışmak isteyenler, bu memleketi idare etmek isteyenler memleketin içine girmeli, bu milletle aynı şartlar içinde yaşamalı ki; ne yapmak lâzım geleceğini ciddî surette hissedebilsin. Her halde; birçok sebepler, hükümet merkezinin Ankara - Kayseri - Sivas üçgeni dahilinde bir noktada olmasını icap ettiriyor. Bu üçgenin bir ucunda bulunan Ankara, pekâlâ merkez olabilir. Esasen; hadiseler de, orasını merkez yapmıştır... Bir de, memleketin nüfus meselesine temas edildi. Hakikaten; nüfusumuz, arazimize göre pek azdır. Bunun sebebi basittir. Vaktiyle, büyük imparatorluklar tesisine heves ettik. Fetihler yaptık. Dünyayı almak istedik. Her zaptettiğimiz yere Anadolu halkını gönderdik. Oralarda öldürttük. Avrupa'nın bir kısmını, Mısır'ı, Irak'ı, Hicaz'ı, Yemen'i müdafaa ve muhafaza için öldürdüğümüz Türk gençlerinin sayısını kim bilir? Bunu gidermek için, sıhhî ve sosyal tedbirler alacağız. Hariçten muhacir getireceğiz. Askerlik müddetini azaltacağız. İnsan kuvveti yerine, makine kuvveti koyacağız... (Ermenilere yurt verilmezse, buraya teker teker gelebilecekler mi? sorusuna) teker teker gelmelerini menedemeyiz. Bu yurdu yalnız Ermeniler istemiyorlar. Geldaniler, Asuriler, daha bilmem kimler, bu hevese düştüler. Eğer bunların hepsine birer yurt vermeye kalkarsak, bizim elimizde yurt kalmaz. Bizden, o kadar çok şey istiyorlar.... Mühim suallerden biri de şu idi: Millet Meclisindeki teşekküller ve cereyanlar. Hep beraber Meclisin üçbuçuk senelik bir tarihçesini yapalım: İstanbul'daki Meclis taarruza uğrarken; benim, Anadolu'da düşündüğüm şey; milleti, mutlaka, bir noktaya bağlayarak,

Levent Şahverdi Arşivi

faaliyetimi devam ettirmek oldu. Fakat; o noktanın, birkaç şahıstan ibaret küçük bir heyet olmasını hafif bir teşebbüs buldum. Büyük bir meclis olsun, dedim. Ne kadar büyük olursa; millet için, o kadar emniyet verici, diye düşündüm. Aynı zamanda, bu meclisin selâhiyeti de büyük olsun, dedim. Livalarda (kaza ve vilâyet arası) seçim yapıldı. Evvelki ikinci seçmenler, Müdafaa-yı Hukuk Heyetleri, Belediye Heyetleri, milletçe başka ne kadar seçilmiş heyet varsa; onların iştiraki ile seçim yapıldı. Bu işlemlerin yapıldığı zamanki vaziyeti ve ruh halini hatırlamak lâzımdır: İstanbul'da kahredici bir zulüm herkesi tehdit ediyor; Anadolu'nun hiçbir tarafında emniyet hissi yok. Neler yapıldığına dair milletçe, açık bir karar ve kanaat yok. Şüpheli ve karanlık bir vaziyet. Bazı yerler, gidişi iyi görmedikleri için, uzun müddet mebus göndermek hususunda bile tereddüt ettiler. Bazı memleketler ise, gönderdikleri mebusların, eninde sonunda, asılacaklarına emin bulunuyorlardı. İlk devre gayet sakin geçti. Bakalım ne olacak? diye, hep beraber yürümüşlerdi. Meclisin ilk açılışı sıralarında, benim uzun konuşmam vardır. O konuşmanın sonunda hükümetin teşkiline ve mahiyetine esas olmak üzere, bir proje teklif etmiştim. O projeyi, tam benim teklifim anında, kabul etmek uygun olamayacağına ve beni biraz tetkik etmek lâzım geleceğine dair, yalnız bir iki kişi, bir iki kelimeden ibaret olmak üzere, söz söylediler. Fakat, bu sözlere ehemmiyet verilmedi. Meclis, ittifakla, projeyi kabul etti. Bu proje üzerinde hasıl olan ilk tereddüt şu idi: Âlim ve hukuk bilir tanınan kişiler projeyi tetkik edince gördüler ki; bundan çıkan hükümet şekli, mevcut olan hükümet şekillerinden hiçbirine benzemiyor. Meclisin mahiyeti de, tarihte aynı mahiyette görülmüş meclislere benzemiyor. Mukayesede birim olarak Fransız İnkılâbındaki meclisi ele aldılar. Bildiğiniz gibi; o meclis, belediye azalarından ikişer kişinin bir araya gelmesi ile teşekkül etmiş ve kendisine geçici gözüyle bakmıştır ve sırası gelince, asıl meclisin yeniden toplanıp işlere el koyması kabul edilmiştir. İşte, bunu bilen âlimler, olsa olsa, bu meclisin de o mahiyette bir meclis olabileceği; bu nedenle, İstanbul'da tecavüze uğrayan meclisin, tekrar, uygun zaman ve şartta toplanmasına kadar vazife yapabileceği kanaatinde idiler ve bu meclisin ifade ettiği hükümet de, olsa olsa, felce uğramış bir hale düşürülen İstanbul'daki hükümetin tekrar çalışmaya geçeceği güne kadar geçici olarak meydana gelmiş sayılıyordu. Bense, hiç öyle düşünmüyordum. Fakat; o projede, düşündüklerim çok dikkatle ima edilmiştir. Zannederim ki, haklı bulursunuz. Çünkü; hislerimi önceden daha fazla izaha kalkışsam; (Meclisin) çoğu beni bırakıp giderlerdi... Proje esaslarına göre, bir program tespit ettim. Halk Programı namı altındaki bu projeyi bir gecede bas-

Levent Şahverdi Arşivi

tırdık, ertesi günü toplanan kimselere dağıttık. Onlar, kendi programları ile bu program arasında büyük bir çelişki görmüşler. Tetkik ettiler. Neticede, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu meydana çıktı. Teşkilâtı Esasiye Kanununu münakaşa ve kabul ettirmeye çalışırken; anlaşmazlık, kaba şekilde, şöyle çıkıyordu: *Diyorlardı ki; böyle bir program ve böyle bir kanunun hedef aldığı gaye, hilâfet ve saltanat makamını bir kenara itmek ve bir cumhuriyet yapmaktır. Biz de diyorduk ki; yanılıyorsunuz efendiler, saltanat ve hilafet makamı, cumhuriyet şimdi bahis mevzuu değildir...* Nihayet blok halinde bulunan meclis, bir gün, beş parçaya ayrıldı. Fakat; sağ, sol kanat şeklinde değil; hissî, şahsî, fikrî, değişik sebepler dolayısıyla parçalara ayrıldı. Hiçbirisinde, bir karar temin edecek çoğunluk kalmadı. Zaman zaman birleşirlerdi. Fakat; çok kez, birbirinden ayrı olarak çalışırlardı. Vekiller Heyetinde bulunan arkadaşlar, çok güçlük çekiyorlardı. Zira, icra selâhiyetini haiz olan bu meclis-te birçok mühim meseleleri meclise danışmak, oradan karar almak mecburiyeti vardı. İş o decereye geldi ki, en basit meseleler için de Meclisten karar almak imkânı kalmadı. Ben, bu vaziyeti çok tehlikeli buldum. Yapılacak mühim işlerimiz vardı. Katlanacak nihayetsiz fedakârlıklar olacaktı. Hatırıma gelen şey, bu ufak parçaları birleştirmek ve bir grup haline koymak oldu. Ona teşebbüs ettim. Bununla; evvelâ teker teker, sonra da toplu şekilde görüşerek, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Grubu diye bir grup yaptık. Bu gruba, program olmak üzere, esaslı iki şey gösterdik: Misak-ı Millî, Teşkilâtı Esasiye. Misak-ı Millî meselesinde, bütün meclis müttefik bulunuyordu. Anlaşmazlık, Teşkilâtı Esasiye Kanunu üzerinde görünüyordu. Onun için, esas olarak o noktayı belirttim. Grup, bu suretle çoğunluk kazandı. Gruba dahil olmayanlar azınlıkta kaldılar. İtiraf etmeli ki; grup haline getirdiğimiz kimseler, fikir ve yorum bakımından tamamiyle birlik değildiler. Belki o günün duyguları ile, daha doğrusu telkinleri ile, bir araya gelmişlerdi. Bu nedenle; daha evvel Meclisin içinde meydana gelen parçalanma vaziyeti Grupta da başladı. Grupta ufak ufak hiziplerin teşekkülü seziliyordu. O zaman, bazı arkadaşlar daha sıkı, daha dayanışmalı bir hizip yapmak için özel teşebbüslere başladılar. Anlaşılıyordu ki; arkadaşları birbirine bağlamak için, onlara gayet umumî hedefler vermek kâfi gelmiyordu. Umumî esaslar üzerinde anlaşmak kolay oluyordu. Ancak, tatbikat safhalarına gelince, muhalefet ve hususî görüşler kendini gösteriyordu. Bu hususî görüşler, programın teferruatlı olmasını gerektiriyordu. Daha teferruatlı bir program ise, bu teşkilâtın fırka (parti) manasını ifade etmesi sakıncası vardı. O zaman için fırka teşkilini uygun bulmak doğru değildi. Kuvvetimizi, ancak Mecliste ve bu nedenle, millî kuvvetler arasında göstereceğimiz birlik ve dayanışma ile dünyaya anlatacak-

Levent Şahverdi Arşivi

tık. Memnun olmayanların memnuniyetsizlikleri, hep şahsî sebeplerden doğuyordu. Doğrudan doğruya benim şahsımdan memnun olmayanlar vardı. Birçokları da, benimle beraber çalışan bazı arkadaşlardan memnuniyetsizlik gösteriyorlardı. Nihayet; bu memnun olmayanlar, kendi aralarında beraber çalışmaya karar verdiler. Sayıları gittikçe arttı. Vaziyeti idare için, kendilerine bir idare heyeti seçtiler, O idare heyetinin etrafında bir zümre çalışıyordu. Bu zümrenin ismi yoktu. Aradılar; fakat, kendilerine yakıştırılacak uygun bir isim bulamadılar. Nihayet, dediler ki; biz de, Anadolu-Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyetine mensubuz. Biz de, o cemiyet tarafından seçildik. Bizim de ismimiz aynı; fakat, iki numaralı grubuz. Bu grup, zaman zaman azaldı, Bu çoğalış ve azalışın sebebi şudur: İki grubun arasında kalmış olan birtakım gericiler, menfaatseverler vardı. Bunlar kendi menfaatlerini hangi tarafta bulurlarsa, o tarafı tutuyorlardı. Bu gibiler, çok dürüst hareket eden birinci gruptan daima uzak kaldılar. İkinci grup ve ona tabi olan gericiler, sürekli olarak vekillere taarruz ederler; onları düşürmek isterler; orduyu tenkit ederlerdi. Zaman oldu ki; ordunun içişlerine karışmak istediler, şöyle teklifler yaptılar: bu ordu ile hiçbirşey yapılamayacak. Bari, hiç olmazsa, yarısını terhis edelim; diğer yarısını bekletelim. Sonra da, ordu için Başkumandana lüzum yoktur, diyorlardı. Bunun için de, menfi rey veriyorlardı. Onlar, daima, hükümeti ellerine almaya çalışıyorlardı. Hele, Dahiliye Vekilliğini elde etmeye özellikle ehemmiyet veriyorlardı. Eğer bu vekilliği ellerine alırlarsa, bütün teşkilâta hâkim olacaklar; seçimlerde, istedikleri çoğunluğu kazanacaklar. Böyle düşünüyorlardı. Fakat; son günlerde, bütün teşebbüslerinde muvaffak olamadılar, muvaffak olamayacaklarını da anladılar. Şimdiki halleri, dağılmadır. Mevcutları yirmiüç kişiye inmiştir. Oradan ayrılanlar da, kendi kendilerine tarafsız bir vaziyet almış, tövbe eder bir hale girmişlerdir... Bu gün bu efendilere bazı hocalar da katılmıştır. Bu suretle, hocaların en cahilleri onlara katılmıştır. Kendilerince müdafaalarına esas olacak tezi de buldular, *diyorlardı ki: biz, bu hükümet tarzına, Meclisin bu mahiyetine karşı değiliz. Fakat; bu gün, o selâhiyetleri haiz olanın yerini tutacak kimse, reislik makamında kim ise o olacaktır. Bu gün için, Mustafa Kemal Paşa vardır. Belki, bu günkü şartları ile, bu makamı tutabilir. Fakat; yarın, çekildiği zaman veya öldüğü zaman, mümessil olarak yerine kimi getireceğiz? Biz, birbirimizi çekemeyiz. Böyle bir Meclis bulamayız. Netice, dağılma olur. Bu nedenle, o makamda (yani Millet Meclisi Reisliğinde), öyle bir zat bulunmalı ki; böyle seçimle, diğer bazı şeylerle kayıt altına alınmasın. Bu zat kim olabilir? Halife'yi Reis yaparız. Onu, bir defaya mahsus olmak üzere seçeriz. Ondan sonra hiçbir şey düşünmeyiz. Orası öyle bir makam olur ki; oraya herkes gözünü dikmez. Ona, biz bir hak veririz ki; Meclisin*

Levent Şahverdi Arşivi

kanunlarını, hükümetin kararlarını tasdik eder. İşte bu adamlar, böyle formül ile, prensip anlaşmazlığı şeklinde ortaya çıkmış bulunuyorlar... Biz, bu meseleyi siyaset bakımından halletmişizdir: Dünya yüzünde, müstakil ve yeni bir Türk devleti vardır. Devleti kuran milletin bir Türkiye Büyük Millet Meclisi vardır. Memleketin tek, gerçek temsilcisi bu meclistir. Türkiye Devletinin Reisi de vardır. Bu şekil hukukîdir, ilmîdir, özellikle devletin istiklâlini en iyi muhafaza edebilecek bir şekildir. Türkiye Devleti, başka bir makam tanımaz. Aslında, başka bir makam yoktur; yani hilâfet makamının resmî vaziyet ve mahiyeti yoktur. Hilâfet demek, bütün İslâm Âlemine yaygın bir idare noktası demek ise, tarihte bu, hiçbir vakit vaki olmamıştır. Bütün İslâm Âleminin, halife sıfatı ile, bir adam tarafından idaresi vaki de değildir.... (İlgili soruyu cevaplandırarak) Ben, Halk Fırkası namı altında bir fırka tesis edeceğim, dediğim zaman; zannolunmuş idi ki; milletin değişik sınıflarından bir veya iki sınıfın menfaatlerini, yahut refahını temin etmeye dönük bir gaye takip edeceğimden, diğer sınıfların menfaatlerini düşünmeyeceğim. Böyle bir şey yoktur. Fırkanın programı bütün milletin refah ve saadetini temine yönelik olacaktır. Görüşlerimizi, beraber çalışmak istediğimiz insanlardan kurulmuş fırkaya anlatmak lâzımdır. Halkı kendi halinde bırakırsak, bir adım ileri atamayız. Program elimizde kalır. Bütün milleti müspet bir çalışma programı ile alâkalı kılmalıyız. Mesele programdadır. İsim değişmesi ile kimseyi aldatamayız. Ortaya koyacağımız şey, müspet millet programı olmalıdır. Memleketin umum heyetinin menfaatine ait ve hizmet edici bir program yapılmalıdır... Yalnız şahsımı düşünse idim, sulh olur olmaz: ben tarihî ve millî vazifemi yaptım, der ve hoşuma giden bir tarafa çekilir, otururdum. Bu tarzda hareket, nefsim için daha iyi olurdu. Mücadeleye devam eden bir insan, mutlaka yıpranır. Sulhun imzalanacağı gün, şüphesiz birçok muvaffakiyetler kazanmış bulunacağız. Buna rağmen; hiçbir şeyin son bulmamış olduğunu kabul etmek lâzımdır. Yeniden, daha esaslı işlere başlamak mecburiyetindeyiz. Elde edilmesini istediğimiz bütün neticeleri yeniden işleyerek vurgulamalıyız... Biz, bir inkılâp yaptık. Buna devam ediyoruz. Biliyorsunuz ki; memleketin birçok yerleri, bilerek veya bilmeyerek, isyan etti. İsyancıları yola getirmeye mecbur olduk. Şimdiye kadar yaptıklarımız, ancak ondan sonra teessüs edebilmiştir. Biliyorsunuz ki; Fransız Büyük İnkılâbı, hemen yüz sene devam etmiştir. Üç senede esaslı bir inkılâbın biteceğini farzetmek hata olur. Belki, zaman zaman şöyle veya böyle bir şeyler olacaktır. Kanaatimizi sabit, ümidimizi hâkim bulundurmak sayesinde, mutlaka üstün geleceğiz. Hocaları memnun edelim, İslâm Âlemini memnun edelim, herkesi memnun edelim, dersek; mümkün olsun, hepsi

Levent Şahverdi Arşivi

memnun olsun; ama, biz, maksadı temin etmiş olmayız. İdare-i maslahatçılar esaslı inkılâp yapamaz. Bu günkü sefalet ve rezalet içinde, esasen kimseyi memnun etmeye imkân yoktur. Memleket imar edilmiş, millet zengin olduğu zaman, herkes memnun olur... Bu memleketi şu istikamete sevk ederken, bir şey yaptığımızı ifade etmeliyiz. Bizde daima muteber ve bahis mevzuu olan, çoğunluktur. Bu milletin çoğunluğu bizimle olursa; fırka deyiniz, ne derseniz deyiniz, yürütmek mümkündür. Çoğunluk beraber değilse; grup deyiniz, heyet deyiniz, buna dayanarak inkılâpta muvaffakiyet mümkün olamaz. (O zaman, ne yapmak lâzım? sorusuna) o zaman, inkılâbın temini için, tarihin gösterdiği vasıtaya müracaat edeceğiz. (Kanunda bir açıklık yok, denilmesi üzerine) inkılâbın kanunu, mevcut kanunların üstündedir. Bizi öldürmedikçe, bizim kafalarımızdaki cereyanı boğmadıkça; başladığımız inkilâp ve yenilik, bir an bile durmayacaktır. Bizden sonraki devirlerde de böyle olacaktır. (Bu teşkilât, yeniden seçime kadar hazırlanabilir mi? sorusuna) Halk teşkilâtı mı? Siz çalışmadığınıza göre, hazırlanamayacaktır. Siz, yalnız tenkit ediyorsunuz. Fakat; yapılacak program hakkında bir şey söylemiyorsunuz... (Paşa, ilerde daha uzun uzadıya görüşmek ümidini belirterek) hiç şüphesiz, sulh olduktan sonra çok çalışmak lüzumuna kaniiz. Bunun için, kayıplarımızı en az bir zamanda giderecek esaslı bir program yapmaya mecburuz. Bu program üzerinde fırka teşekkül edecektir... Milleti teşkilâtsız ve hedefsiz bırakamayız. Bırakırsak, bu millet elimizden gider... Bu üç senelik millî çalışmaların, fedakârlığın neticesi olmak üzere, ulaştığımız hedefler ikidir: Birisi, tam istiklâl; diğeri de, bunun kadar ehemmiyetli olan yeni hükümetimizdir. Birincisini açıklamak kolaydır. Çünkü, herkesin duyduğu, canının yandığı şeydir. İkincisini ise, herkes anlamıyor. Bunun için; hükümetin vaziyetini ve mahiyetini, Teşkilat-ı Esasiye Kanununun ruh ve manasını, görüştüğümüz noktalardan tahlil ve tetkik ederek, halka anlatmalıyız. Tutucuları mutlaka bize hücum ettirmek için değil; sağduyu sahibi olan millet çoğunluğuna gerçeği anlatacak tarzda.... Dünyada denge denilen bir şey vardır. Biz, onun haricinde değiliz. Doğu'da büyük bir devletle, yahut Batı'da birkaç devletle temas etmek, anlaşmalar ve belki ittifaklar yapmak suretiyle, denge sahasında yerimizi tespit düşüncesi vardır. Ne Doğu'ya ve ne de Batı'ya ehemmiyet vermeksizin, yalnız kendi varlığımıza dayanarak yetinilebilir mi? suali de hatıra geliyor. Doğrusunu söylemek lâzım gelirse; bu dakikada emniyete değer olan siyaset, yalnız kendi varlığımıza dayanmaktır. Başkalarına, emniyetle, kalbimizi bağlayamayız. Fakat; bu demek değildir

Levent Sahverdi Arşivi

ki; yarın vukubulacak zorluklar karşısında, herhangi bir tarafa daha çok yaklaşmak mümkün değildir ve uygun değildir" [88].

Mustafa Kemal Paşa, 21 Ocak'ta Bursa'dadır; orada, 22 Ocak'ta halka karşı yaptığı uzun bir konuşmada, değişik soruları cevaplandırır: "... (Anıtlarla ilgili ilk soruya cevap olarak) abidelerden bahseden arkadaşımızın maksadı, heykel olsa gerektir. Dünyada medenî, ileri ve gelişmiş olmak isteyen herhangi bir millet, mutlaka heykel yapacak ve heykeltraş yetiştirecektir. Abidelerin şuraya buraya tarihî hatıralar olarak dikilmesinin dine aykırı olduğunu iddia edenler, şer'i hükümleri lâyıkı ile incelememiş olanlardır... İslâmın gerçekleri tamamiyle anlaşıldıktan ve hasıl olan vicdanî kanaat kuvvetli hadiseler ile de güçlendikten sonra; birtakım aydın insanları taş parçalarına böyle tapacaklarını farz ve zannetmek, İslâm Âlemine hakaret etmek demektir. Aydın ve dindar olan milletimiz, gelişme çarelerinden biri olan heykeltraşlığı en üstün derecede ilerletecek ve memleketimizin her köşesi, ecdadımızın ve bundan sonra yetişecek evlâtlarımızın hatıralarını güzel heykellerle dünyaya ilân edecektir. Bu iş, çoktan başlamıştır. Meselâ; Sivas'tan Erzurum'a giderken, yol üzerinde güzel bir heykele tesadüf edersiniz. Sonra, Mısırlılar İslâm değil midir? İslâmlık yalnız Türkiye ve Anadolu halkına mı mahsustur? Seyahat edenler pekâlâ bilirler ki; Mısır'da, birçok büyük kişilerin heykelleri vardır. Milletimiz, din ve dil gibi, iki kıymetli fazilete maliktir. Bu faziletleri, hiçbir kuvvet, milletimizin kalp ve vicdanından çekip alamamıştır ve alamaz. İnsanlar, olgunlaşmak için bazı şeylere muhtaçtır. Bir millet ki, resim yapmaz; bir millet ki, heykel yapmaz; bir millet ki, fennin icap ettirdiği şeyleri yapmaz; itiraf etmeli ki, o milletin yükselme yolunda yeri yoktur. Halbuki; bizim milletimiz, gerçek vasıfları ile, medenî ve gelişmiş olmaya lâyıktır ve olacaktır. (Sulh sorusuna değinerek) Gerçekte; sulh bizim için ne kadar yararlı ise; muhataplarımız için de, o kadar yararlı ve lâzımdır. Çünkü; bundan sonra, memleketimizin imarı ve canlandırılması için çalışmak istiyoruz. Onların da bu lüzumu anlamamalarına imkân yoktur. Ancak; onlar, bizim geleceğimize tereddütle bakarak, yaptığımız inkılâbın esaslı bir inkılâp olmadığını ve günün birinde mutlaka devrileceğimizi zannetmişlerdi. İşte bu hayal, sulhu şimdiye kadar uzaklaştırmıştır. Fakat; hamdolsun, milletimizin ve meclisimizin gösterdiği birlik ve Lozan'da bulunan murahhas heyetimizin davamızı müdafaa hususunda gösterdiği kudret ve basiret, düşmanlarımızın, bu kere, hayallere sapmalarına imkân bırakmayacaktır...

[88] İsmail Arar, Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı, 1969, s. 28-61.

Levent Şahverdi Arşivi

(Halkın bir noktada aydınlatılması isteği ile ilgili olarak) milletimiz, üçbuçuk senelik bir zamana sıkıştırılması imkânı olmayan çok büyük bir inkılâbın yaratıcısı olmuştur. Gerçekten; asırlardan beri bağlı olmaya alıştığımız bir idare şeklinin dışına çıkarak dünyada benzeri bulunmayan bir devlet kurduk. Fakat; bu yeniliğin mutlaka ters bir hareketi icap ettireceğini hatırımızdan çıkarmamak lâzımdır. Bu harekete, özel deyişi ile, irtica (gericilik) derler. Yaptığımız işler ve aldığımız neticelere göre; bu gibi irticalar, her vakit beklenmelidir. Kanla yapılan inkılâplar, daha sağlam olur; kansız inkılâp ebedileştirilemez. Fakat; biz, bu inkılâba ulaşmak için, lüzumu kadar kan döktük. Bu kanlarımız, yalnız muharebe meydanlarında değil; aynı zamanda, memleketin dahilinde de döküldü. Biliyorsunuz ki; Hendek'te, Bolu'da, Konya'da, Yozgat'ta, vesair memleketlerimizde, birçok isyanlar vukua geldi. Ve bunların hepsi bastırıldı. Temenni olunur ki; bu dökülen kanlar kâfi gelsin ve bundan sonra kan dökülmesin. Mesut inkılâbımızın aleyhinde fikir ve his taşıyanları aydınlatmak ve uyarmak, aydınlarımıza düşen millî vazifelerin en mühimi ve en birincisidir... (birçok soruyu cevaplandırdıktan sonra, son söz olarak) Milletimizi, şimdiye kadar söylediğim sözlerle ve hareketlerimle, aldatmamış olmakla iftihar ediyorum. Yapacağım. Yapacağız. Yapabiliriz, dediğim zaman; onların gerçekten yapılabileceğine inanmıştım. Nitekim; Sakarya Muharebesi başlamadan evvel, düşmanı memleketimiz içinde boğacağız, demiştim. Bana, bazı mühim sayılan yerlerden müracaatlar vaki olarak; milleti boş yere kırdırmayınız, demişler; Romenlerden, Bulgarlardan, Yunanlılardan söz ederek, kurtuluşumuzu geleceğe bırakmanın uygun olacağını söylemişlerdi. Fakat; milletin kabiliyetini, azmini, imanını dikkate alarak; onlara, *hayır, yapacağız,* demiştim. Şimdi de; milleti refaha, ileriye; milleti bayındırlığa sevk etmek için, mevcut kabiliyetimizi dikkate alarak; *bunu da yapacağız,* diyorum" [89].

Mustafa Kemal Paşa, Batı Anadolu gezisi programı çerçevesinde; 25 Ocak'ta Alaşehir'de, 26 Ocak'ta Salihli, Turgutlu ve Manisa'da birer konuşma yapar ve 26 Ocak akşamı İzmir'dedir. 27 Ocak'ta, ilk işi annesinin ruhuna seslenmektir; 14 Ocak'ta ölümüne yetişemediği annesinin Karşıyaka'daki mezarı başında şu konuşmayı yapar: "Zavallı validem, bütün millet için ülkü olan İzmir'in mukaddes topraklarına vücudunu bırakmış bulunuyor. Arkadaşlar, ölüm, yaratılışın en tabiî bir kanunudur. Fakat, böyle olmakla beraber; bazen ne hazin tecelliler arz eder. Burada yatan

[89] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, s. 65-70.

Levent Sahverdi Arşivi

validem, zulmün, zorbalığın, bütün milleti felâket uçurumuna götüren bir keyfî idarenin kurbanı olmuştur. Bunu izah etmek için, müsaade buyurursanız, acıklı hayatının göze çarpan birkaç noktasını arz edeyim: Abdülhamit devrinde idi. 1905 tarihinde mektepten henüz kurmay yüzbaşı olarak çıkmıştım. Hayata ilk adımı atıyordum. Fakat; bu adım, hayata değil; zindana tesadüf etti. Hakikaten; bir gün, beni aldılar ve zorba idarenin zindanlarına koydular. Orada aylarca kaldım. Validem, bundan, ancak hapisten çıktıktan sonra haberdar olabildi. Ve derhal, beni görmeye koştu.. İstanbul'a geldi. Fakat; orada, kendisi ile ancak üç beş gün görüşmek nasip oldu. Çünkü; tekrar, zorba idarenin hafiyeleri, casusları, cellâtları evimizi sarmış ve beni alıp götürmüşlerdi. Validem, ağlayarak, arkamdan takip ediyordu. Ben sürgün edildiğim yere götürecek vapura bindirilirken; benimle görüşmekten men edilen validem, gözyaşları ile, Sirkeci rıhtımında, elemler ve kederler içinde terk edilmiş bulunuyordu. Sürgün yerimde geçirdiğim tehlikeler, onun hayatını acılar ve göz yaşları içinde geçirtmiştir. Başka bir nokta daha: Mütareke zamanında; Anadolu'ya geçtiğim vakit, validemi ıstıraplı bir halde, İstanbul'da bırakmaya mecbur olmuştum. Yanımda, kendisinin görevlendirdiği bir adamım vardı. Bunu, Erzurum'dan İstanbul'a gönderdiğim zaman; validem, bu adamın yalnız olarak geldiğinden haberdar olduğu dakikada, benim hakkımda halife ve padişah tarafından verilmiş olan idam kararının yerine getirildiğini zanneylemiş ve bu zan, kendisini felce uğratmıştı. Ondan sonra; bütün mücadele seneleri, onun hayatını elem, ıstırap içinde geçirtmişti. Padişah ve hükümetinin ve bütün düşmanların daima baskı ve işkencesi altında kalmıştı. Evi, bin türlü sebep ve vesilelerle basılır ve aranır, kendisi rahatsız edilirdi. Validem, üçbuçuk senelik bütün gece ve gündüzlerini göz yaşları içinde geçirdi. Bu göz yaşları, ona gözlerini kaybettirdi. Nihayet; pek yakın zamanda, onu İstanbul'dan kurtarabildim. Ona kavuşabildim ki; o, artık maddeten ölmüştü; yalnız manen yaşıyordu. Validemin kaybından, şüphesiz, çok müteessirim. Fakat; bu teessürümü gideren ve beni teselli eden bir husus vardır ki; o da, anamız vatanı yok eden ve harabeye çeviren idarenin, artık, bir daha dönmemek üzere; yokluk mezarına götürülmüş olduğunu görmektir. Validem, bu toprağın altında; fakat, millî hâkimiyet, sonsuza dek sürekli olsun. Beni teselli eden en büyük kuvvet budur. Evet, millî hâkimiyet, sonsuza dek devam edecektir. Validemin ruhuna ve bütün ecdat ruhuna borçlu olduğum vicdan yeminini tekrar edeyim. Validemin gömüldüğü yer önünde ve Allahın huzurunda and içiyorum, bu kadar kan dökerek milletin ele geçirdiği ve tespit ettiği hâkimiyetin muhafaza ve müdafaası için, icap ederse, validemin yanına gitmekte

Levent Şahverdi Arşivi

asla tereddüt etmeyeceğim. Millî hâkimiyet uğrunda canımı vermek, benim için namus ve vicdan borcu olsun" [90].

Mustafa Kemal Paşa, 27 Ocak gecesi, İzmir'de şerefine verilen yemekte halkın temsilcilerine şöyle seslenir (özet): "...İleri sürülen kıymetli sözler arasında özellikle milletin ve kahraman ordumuzun elde ettiği muvaffakiyetler ve zaferleri benim şahsımda temsil edilmiş görmekten dolayı bilhassa teşekkür ederim. Fakat, bir noktayı kaydetmek mecburiyetindeyim ve bunu gayet ehemmiyetli olarak arz ederim ki; bütün bu muvaffakiyetler, yalnız benim eserim değildir ve olamaz. Bütün muvaffakiyetler, bütün milletin azim ve imanı ile çalışmalarını birleştirmesi neticesidir. Kahraman milletimizin ve seçkin ordumuzun kazandığı muvaffakiyetler ve zaferlerdir. Bir millet, bir memleket için kurtuluş ve selâmet ve muvaffakiyet istiyorsak; bunu, yalnız bir şahıstan hiçbir vakit istememeliyiz. Herhangi bir şahsın muvaffakiyeti demek o milletin muvaffakiyeti demektir. Bir milletin muvaffakiyeti demek, mutlaka, bütün millî kuvvetlerin bir istikamette bulunması ile, meydana gelmesi ile mümkündür. Bu nedenle; bilelim ki, ulaştığımız muvaffakiyet, milletin kuvvetlerini birleştirmesinden, çalışmalarını ortaklaşa yapmasından ileri gelmiştir. Eğer, aynı muvaffakiyetleri ve zaferleri ilerde kazanmak istiyorsak; aynı esasa dayanalım ve aynı surette yürüyelim... (İzmir'in işgalini ve bunda padişah ve hükümetin hareketsiz kaldığını belirttikten sonra) İzmir ve havalisinin çok namuslu ve vatansever ahalisi, hiçbir vakitte bu taçlı kişi ile ve onun heyeti ile, onun temsilcisi ile beraber olmadı, olmak istemedi ve olamazdı. Onun için; derhal Redd-i İlhak namı ile teşkil ettiği cemiyet vasıtasıyla, bütün ahaliyi vatan müdafaasına davet etti. Bu vesile ile, o cemiyetin namını hürmetle anmayı bir borç sayarım. Bu teşebbüs, düşman karşısında bir namus cephesi teşkil etti. Denilemez ki; bu cephe, çok büyük, maddî olarak çok kuvvetli idi. Fakat; Çok yüksek namus ve manevî kuvvete malikti. Şüphe yok, bu namus cephesi, bütün memleket için bir davet ve teşvik cephesi idi. Bunu teşkil eden insanlar pekâlâ biliyordu ki, bütün vatanseverler bu cepheye koşacaktı. Gerçekten öyle oldu. Bütün millet hakikati anladı. Çalışmalarını birleştirdi ve bu cephenin güçlendirilmesine koştu. Ancak, düşmanlarımız bunu anlamışlar ve buna imkân ve fırsat vermemek için, derhal o namus cephesine tecavüz ve taarruz eylemişlerdi. Efendiler, namus cephesi, hiçbir vakit yıkılmaz, mağlûp olmaz. Bu nedenle; o cephe yıkılmamış, mağlûp edilememiştir. Belki, memleketin ve milletin muhtaç

[90] a.g.e., s. 74-75.

Levent Şahverdi Arşivi

olduğu zamanı kazandırmak üzere, biraz geriye çekildi. Tabiatıyla; bu, millet ve memleket için zararsız oldu denilemez; bir müddet için; güzel yerlerimiz, pek kıymetli, feyizli arazimiz düşmanın ayakları altında çiğnenmeye mahkûm olmuştur. Bu manzara karşısında, milletin müteessir olmadığını söylemek, doğru değildir; ancak, bu teessür, milletin azim ve imanında sebat etmesine ve vazifede devam eylemesine ve nihayet, düşmanları sonuna kadar kırmak hususundaki kesin kararına yine mani olamadı ve millet, çalışmasında devam etti. Düşman, bütün bu çalışmaları mutlaka yıkmak için... taarruz etti. Fakat; bu taarruzları, milletin imanı ve azmi ve milletin öz evlâtlarından kurulmuş olan kahraman ordusunun azim ve yiğitliği önünde, acı, şiddetli darbeler ile, geri atıldı. Birinci İnönü oldu, İkinci İnönü oldu, Sakarya oldu; nihayet, millet ve ordu, artık, düşmanı yok etmek için lâzım gelen kuvveti, kudreti ve bütün hazırlıkları almış ve yapmış bulunuyordu. Bundan sonra vukubulan hareket, neticesi bütün dünyaca bilinen hareketti... (Eski ve yeni idare devresini mukayese ettikten sonra) kayıtsız şartsız tabiri ile açıklanan hâkimiyeti milletin elinde tutmak demek, bu hâkimiyetin bir zerresini; sıfatı, ismi ne olursa olsun; hiçbir makama vermemek, verdirmemek demektir. Bununla kastettiğim manayı kolaylıkla anlayabilirsiniz. Efendiler, henüz kurtulmuş değiliz; atılan adımlar, bundan sonra atılması lâzım gelen adımların başlangıcıdır. İnsan, başlangıçta iken, neticeye ulaştığını iddia ederse; dünyanın en derin dalgınlıkları içinde kendisini uçuyor görür. Biz, daha, çok adımlar atmak mecburiyetindeyiz. Bu adımlar, hem çok hızlı, hem de çok uzun olmalıdır. Bu nedenle; bu adımları doğru ve muayyen bir istikamet dahilinde alabilmek için, kendi mukadderatımıza kendimiz sahip ve hâkim olmak mecburiyetindeyiz. (Milletimiz) artık, haklarını, hiçbir suretle, hiçbir şekilde, hiçbir kimseye vermemek kesin niyetindedir. Buna göre; bizi aldatmamak şartıyla, sulh yapmaya hazırız. Ve çok kuvvetle ümit ediyoruz ki; insanlık ve medeniyetin hakikî arzusu olan bu insanca arzu, o medeniyeti ve toplumu temsil eden murahhas heyetleri tarafından kesinlikle kavranacak ve müşterek bir neticeye ulaşma mümkün olacaktır. Gerçekte; bu netice, maddî olarak elde edilmiştir. Yalnız; bunun resmî ifadesi kalmıştır. Bunu ümitle bekliyoruz...." [91].

[91] a.g.e., s. 76-80.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK VE LOZAN BARIŞ KONFERANSININ İLK DEVRESİ

Prof. Dr. YILMAZ ALTUĞ

Büyük Zafer kazanılmıştı, asıl mesele barışın da kazanılması idi, bunun için de Lozan'a kuvvetli bir Türk heyetinin gitmesi gerekiyordu. Bu konuda Atatürk Nutuk'da şunları söylemektedir: "Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve Sıhhiye Vekili bulunan Rıza Nur Bey gidecek Heyet-i Murahhasa'nın, tabiî azası gibi görülüyordu. Ben bu hususta kati kanaat ve kararımı tesbit etmemiştim. Ancak Rauf Bey'in taht-ı riyasetinde bulunacak heyetin bizim için hayatî meselede muvaffak olacağına emin olamıyordum. Rauf Bey'in de kendini zayıf görmekte olduğunu hissediyordum. Müşavir olarak İsmet Paşa'nın kendisine terfikini teklif etti. Bu teklife dermeyan ettiğim mütalâada, İsmet Paşa Reis olursa, azamî istifade temin olunacağına ben de kaniim, dedim."[1]

Atatürk'ün Rauf Bey'in "bizim için hayatî olan meselede muvaffak olacağı" hususunda tereddüdü olduğu, Rauf Bey'in de bu konuda endişe ettiği ve kendisine İsmet Paşa'nın müşavir olarak verilmesini Atatürk'den istediği görülmektedir. Atatürk haklı olarak İsmet Paşanın "Reis olursa azamî istifade temin olunacağına kani"dir. Burada Atatürk'ün İsmet Paşa'yı Rauf Bey'e tercih ettiği görülmekle beraber İsmet Paşa hakkında da kati kararını vermediği daha sonraki sözlerinden anlaşılmaktadır: "İsmet Paşa'yı da, Heyet-i Murahhasa Riyaseti vazifesini ifa edebilip edemiyeceğini, mevcut bunca malûmatıma rağmen bir daha tetkik ettim. Mudanya Konferansı'nı nasıl idare ettiğini teferruatıyla anlamaya çalıştım. İsmet Paşa'nın kendisine tasavvuratıma dair hiçbir kelime söylemiyordum. Nihayet müsbet olarak kararımı verdim."[2] Burada Atatürk'ün ne derece plânlı ve derin ve ince düşünür olduğunu, ince eleyip sık dokuduğunu bir kez daha görmekteyiz. İsmet Paşa'nın Delegasyon Başkanı olması için Dış İşleri Bakanı olmasının yerinde olacağını düşünen Atatürk zaten Delegasyon Başkanlığı için "en iyi İsmet Paşa'nın yapabileceğini" kendisine söylemiş olan Dış İşleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'e hususî ve mahrem bir şifre yol-

[1] M. Kemal Atatürk, *Nutuk, c. II.* (1920-1927), Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, s. 606.
[2] *İbid.* s. 607

Levent Şahverdi Arşivi

layarak "Hariciye Vekâleti'nden istifa etmesini ve yerine İsmet Paşa'nın intihabına delâlet etmesini rica" etti, Yusuf Kemal Bey kendisine vuku bulan işarı "hüsn-ü telâkki ederek icabına tevessül edeceğini" Atatürk'e bildirdi.

Bu sırada İsmet Paşa'nın hiçbir şeyden haberi yoktur. Rauf Bey'in kendisini müşavir istemesi, Yusuf Kemal Bey'in Delegasyon Başkanı vazifesinin en iyi İsmet Paşa tarafından ifa edileceğinin Atatürk'e bildirmesinden bilgisi bulunmaktadır. Onun içindir ki Atatürk "İsmet Paşa'ya emrivaki halinde Hariciye Vekili olacağını ve ondan sonra da sulh konferansına Heyet-i Murahhasa Reisi olarak gideceğini" söyleyince "Paşa birdenbire mütehayyir" kalmıştır. Bu kadar sorumlu bir görevi önce kabullenmek istememiş ve "asker olduğundan bahisle beyan-ı itizar etmiştir." Sonunda Atatürk'ün tabiriyle "teklifimi bir emir telâkki ederek mutavaat göstermiştir."[3]

İsmet Paşa Lozan Konferans'ında birinci sınıf bir diplomat ve müzakereci olarak düşmanlarımızın dahi takdirini kazanmış ve kendisi için "hayranlık veren, takdire şayan" anlamında "admirable" sıfatı kullanılmıştır.[4]

Lozan Konferansı 21 Kasım 1922'de toplandı. Delegasyon Başkanımız Dış İşleri Bakanı İsmet Paşa diğer delegeler ise Trabzon Milletvekili Hasan Bey ile Sinop Milletvekili Rıza Nur Beylerdi.

Konferans'a İngiltere Dış İşleri Bakanı Lord Curzon başkanlık ediyordu. Başlangıçta usul meselelerinde Curzon hep Türkiye aleyhine karar alınmasını sağladı. İsmet Paşa Konferans'a ilk davet edilen ülkelerden gayrısının alınmamasını, komite başkanlıklarından birinin Türkiye'ye verilmesini, bir Türkün Genel Sekreter Yardımcılığına atanmasını istedi. Bütün bunlar reddedildi. Amerikan delegelerinden diplomat Grew: "İsmet Paşaya sempati duydum; o muzaffer bir milleti temsil ediyordu fakat kendisine yenilmiş bir düşman muamelesi yapılıyor ve delegasyonuna Konferansın organizasyonunda hiçbir saygı gösterilmiyordu demektedir.[5] Sadece

[3] *İbid.* s. 608

[4] Harold Nicolson, *Curzon: The Last Phase 1919-1925, A Study in Post-War Diplomacy,* Studies in Modern Diplomacy New York, Harcourt, Brace and Company, 23 February, 1939 p. 345-346 dipnot 1.

[5] Joseph C. Grew, *Turbulent Era, A Diplomatic Record of Forty Years 1904,1945* Edited by Walter Johnson, Assisted by Nancy Harrison Hooker vol, 2 p. 492 "I sympathized with İsmet's position; he represented a victorious nation but was being regarded as a vanquished enemy and his delegation was being given no consideration whatvere in the organization of the Conference."

Levent Şahverdi Arşivi

Lord Curzon Ukrayna ile Gürcistan'ın Boğazlar meselesi görüşülürken söz sahibi olmaları hususunda İsmet Paşa'nın görüşünü kabul etti.[6]

Lozan Konferansı iki devrede yapılmıştır. Atatürk Konferans için şunları Nutuk'ta söylemiştir: "Bir müddet, Ankara'da Lozan Konferansı müzakeratını takip ettim. Müzakereler hareketli, münakaşalı cereyan ediyordu. Türk hukukunu tasdik eder müsbet netayiç görülmüyordu. Ben bunu pek tabiî buluyordum. Çünkü Lozan sulh masasında mevzubahis edilen mesail, üç, dört senelik yeni devreye ait ve münhasır kalmıyordu. Asırlık hesaplar rüyet olunuyordu. Bu kadar eski, bu kadar karışık, bu kadar mülevves hesapların içinden çıkmak, elbette o kadar basit ve kolay olmayacaktı."[7]

Mustafa Kemal haklı olarak bu hesaplardan genç Türkiye Cumhuriyeti'nin sorumlu olmaması gerektiğini söylüyordu: "Maziye ait müsamahaların, hataların faili biz olmadığımız halde, asırların müterakim hesabatı bizden sorulmamak lâzım gelirken bu hususta da dünya ile karşı karşıya gelmek bize teveccüh etmişti. Millet ve memleketi hakikî istiklâl ve hakimiyetine sahip kılmak için bu müşkülât ve fedakârlığı da iktiham etmek bizim üzerimize tahmil olunmuştu. Ben neticenin behemehal müsbet olacağından emin idim."[8] Mustafa Kemal'in "neticenin behemehal müsbet olacağından emin" olması bir hayal, kuvvetli bir arzu ve istek değil fakat bir hesap kitap meselesi, inceden inceye yapılmış ihtimaller hesabının bir sonucu idi. Atatürk Birinci Dünya Savaşı galiplerinin dört yıl aradan sonra muzaffer Türk ordusuna, genç Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı yeniden savaşa girişemiyeceklerini çok iyi hesaplamıştı. Atatürk şöyle düşünüyordu:" Türk milletinin mevcudiyeti için, istiklâli için, hâkimiyeti için behemehal istihsal ve temine mecbur olduğu esasların, cihanca tasdik olunacağına asla şüphe etmiyordum. Çünkü hakikatte, bu esaslar, kuvvet ve liyakatle fiilen ve maddeten istihsal edilmiş idi.. Konferans masasında talep ettiğimiz, zaten istihsal edilmiş olan hususatın usulen ifade ve tasdikinden başka bir şey değildi. Mutalebatımız, sarih ve tabiî haklarımızdı. Bundan başka, hukukumuzu muhafaza ve temin için kudretimiz de vardı; kuvvetimiz de kâfi idi."[9] Bu kuvvetin ne olduğunu Atatürk şöyle gösteriyor: "En büyük kuvvetimiz, en şayan-ı emniyet mesnedimiz, hâkimiyet-i milliyeti-

[6] *İbid.*
[7] Atatürk, *Nutuk, op. cit.* s. 625
[8] *İbid,* s, 626
[9] *İbid.*

Levent Şahverdi Arşivi

mizi idrak etmiş ve onu bilfiil halkın eline vermiş ve halkın elinde tutabileceğimizi fiilen isbat eylemiş olduğumuz idi."[10] Atatürk bunlara inanmış olarak Konferansı sükûnetle takip ettiğini ve zaman zaman aleyhimize tezahür eden "makûs vaziyetlere lüzumundan fazla ehemmiyet" atfetmediğini söylemiştir.

Türk Delegasyonu, diplomatik zaferler bekleyen, millî onuru her şeyden üstün tutan Büyük Millet Meclisi'nin tutumunu biliyordu fakat Mudanya Mütarekesi hariç İsmet Paşa'nın ve diğer delegasyon mensuplarının barış konferanslarına katılmışlıkları ve bunlara ait becerileri yoktu. Kendilerine verilen talimat dairesinde hareket ediyorlardı ayrıca Misak-ı Millî'nin kendi talimatlarına bir çerçeve çizdiği Büyük Millet Meclisi'nde, Lozan müzakerelerinin Şubat 1923'te kesilmesi üzerine açılan görüşmelerde ortaya çıkmaktadır. Bu görüşmelerde ilk konuşulan mesele ekalliyetler sorunu olmuştur. Bu konuda delegelerden Rıza Nur izahat vermiş ve bir ara: "Burada şunu da arzedeyim, vakıa seyrüseferi ve muhacereti koydurdular. Memleket içinde herkes serbest hareket edebileceklerdir. Sonra dışarıya muhaceret edebileceklerdir"[11] demiş bunun üzerine Amasya Milletvekili Ömer Lütfü Bey: "Hariçten muhaceret var mıdır?" sorusunu tenkit mahiyetinde yöneltmiştir.[12] Bu soruya Rıza Nur Bey: "Şimdi efendiler, bu ekalliyetler mesaili en mühim meseledendir ve Misak-ı Millî'mizce kabul edilmiştir. Kabul etmek istemediğimiz zamanlarda Misak-ı Millî'mizi gözümüze dayamışlardır."[13] Misak-ı Millî'nin 5. maddesini teşkil eden azınlıkların korunması aynen şöyle idi: "Yenen devletlerle düşmanları ve bazı ortakları arasında yapılan antlaşmalardaki esaslar çerçevesinde azınlıkların hukuku civar ülkelerindeki müslüman ahalinin de aynı hukuktan yararlanmaları şartı ile tarafımızdan garanti edilecektir."[14] Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki görüşmeler oldukça sert geçmektedir. Bazı milletvekilleri tatmin olmadıklarını açıklamaktadırlar.

"Sırrı Bey (İzmit)- Daha sözüm var.

Reis-Ekalliyetler hakkında mı?

[10] *İbid.*

[11] *T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, c. 4,* 2 Mart 1339 (1923)-25 Teşrinievvel 1934 Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985 s. 8 sutün 1.

[12] *İbid.* sütun 2.

[13] *İbid.*

[14] Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türk İnkılâp Tarihi,* s. 383 Yılmaz Altuğ, *Türk İnkılâp Tarihi,* 6, cı bası 1986, s. 64

Levent Şahverdi Arşivi

Sırrı Bey (İzmit) -Evet. Beyefendinin verdikleri cevap bendenizi ikna etmedi."[15] Burada İkinci Grup diye anılan muhalefete mensup Mersin Milletvekili Selahattin, İzmit Milletvekili Sırrı, Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Beylerin şiddetli eleştirilerine rastlanmaktadır. Bunlara cevap veren Rıza Nur Bey ise konuşmasının iki ayrı yerinde yine ekalliyetler meselesinin Misak-ı Millî sebebiyle kabul edildiğini şu sözleriyle belirtmiştir:" Fakat ne yapalım ki Misak-ı Millîmiz bunları kabul etmiştir."[16] "Bu hukuk bizim için zarurî kabuldür. Misak-ı Millî kabul etmiştir."[17]

Konferans'ta azınlıkların haklarının tekrar antlaşmada tesbitini isteyen Müttefikler sık sık bu hakların zaten Türk Anayasası'nda bulunduğuna işaret etmişlerdir. Bu hakların verilmesi derpiş edildiğinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde itirazlar ileri sürülmüş bunun üzerine bu konuda Hükümet adına konuşan Rıza Nur Bey dayanamamış ve: "Öyledir. Kanunuesasi'yi açarsanız görürsünüz. Orada da bu ahkâm yok mudur? Zaten Kanunuesasi teklif etmiştir." demiştir. Buna verilen cevap korkunç bir zihniyeti yansıtması bakımından ilginçtir. Diyarbakır Milletvekili Hacı Şükrü Bey-"Kanunuesasi paçavradır" diye cevap vermiştir. Bu çok üzücü olay, bağlılık yemini ettiği Anayasanın paçavra olduğunu söylemek herhalde bir tehevvürden ileri gelmiştir, ama kanaatımıza göre çok ağır ve üzücü bir sözdür.

Rıza Nur Bey azınlıklar sırasındaki izahatında Venizelos'un azınlıkların siyasî hakları olmamasını istediğini söylemiştir: "Venizelos en nihayet demişti ki hakkı siyasî en büyük bir hakdır. Akalliyetler sizin memleketinizde intihap hakkından nez edilsin."[18] Bunu Venizelos azınlıkların askerlik hakkından muaf tutulmaları için yapmıştır. Buna Rıza Nur Bey şöyle cevap verdiğini T.B.M.M. de anlatmıştır: "Biz dedik ki onlar da vatandaştır vatandaşlar hakkı siyasiye malik olmalıdır. Nitekim askerlik de böyledir. Her hak müşterek olmalıdır. O da kalsın askerlik de kalsın, dedik."[19] Rıza Nur Bey sonra sağlık meselelerini, rehinleri yani Yunanlıların memleketimizin her tarafından sivillerden toplayıp götürdüğü ve akıbeti bizce meçhul olan kimseleri, Yunanlılar elindeki harp esirlerini, adli kapitülâsyonları ve genel af meselesini anlatmıştır. Milletvekillerinden bazıları Malatya Milletvekili Sıtkı ve Mersin Milletvekili Ziya gibi, konular üzerinde

[15] *T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları,* op. cit. s.9 sütun 2
[16] *İbid.* s. 12 sütun 1
[17] *İbid.*
[18] *İbid.* s. 6 sütun 1.
[19] *İbid.*

Levent Şahverdi Arşivi

sadece soru sorulmasını değil müzakere açılmasını istemişler, bu takrir Hüseyin Avni Bey gibi bazı milletvekilleri tarafından desteklenmiştir.[20] Hüseyin Avni Bey: "Avrupa Devletlerinin ilim ve irfanda yükselmiş, memleketimizde tetkikat yapmış beş yüz insanın her Devletin her şubesinde çalışarak vücuda getirdiği projenin altından çıkmak bizim Heyet-i Vekile'nin iktidarı haricindedir. Affınıza mağruren diyorum ki Büyük Millet Meclisinin de ihtisası haricindedir. Heyet-i Vekile mütehassıslar, âlimler bulur kısım kısım müzakere ettirir, neticesini Heyet-i Celile'ye arzederse o vakit Heyet-i Celile bundan esaslı bir mesele çıkarır. Çünkü bu Avrupa parlamentolarından çıkmamıştır. Avrupanın ilim yuvalarından çıkmıştır."[21] diyerek yeniden tetkikat talep etmiştir. Bu daha ziyade bir oyalama takdiği idi. Buna Hüseyin Rauf Bey Başbakan olarak verdiği cevapta: "Rica ederim efendiler, Konferans'a Heyet-i Murahhasa'nız buradan gitmeden evvel vekâletlerin riyaseti altında nezareti altında memleketimizde mevcut mütehassıslar toplanarak ilim yuvaları teşkil edilmiş ve müdafaa projeleri tertip edilmiştir. Bundan evvel dört yüz seneden beri mütehassısların hulasai mesaisi olan bu mesail hakkında dosyalar getirilmiş, tetkik edilmiş ve bunların hepsi Heyet-i Murahhassa'mıza verilmiştir."[22] Şeklinde konuşmuştur. Rauf Bey Konferans'ın kabul edilen hususlarda değişikliklere razı olamıyacağını ve her şeyin birden bozulabileceğini şu sözlerle anlatmıştır: "Efendiler her vaziyetin bir ruhu bir dönüm noktası vardır. Bunu asker olan da bilir, kanunşinas olan da bilir, idare adamları da bilir. Biz o dönüm noktaları üzerinde bulunuyoruz. Bu cıvıtır, vaziyeti cıvıtabilir. Yani bulaşır. Ondan sonra hepimiz birbirimize bakarız eyvah, eyvah deriz. Yunanlılarla bir mükavele akdettik, vapurlara esirleri yüklettiler. İşte bugün cıvıttılar. Esirleri geri aldılar, yarın bilmem ne olur? İstanbul'da bir başka hadise olur. Mecbursun şerefi milliye, din kardeşlerimizi kurtarmak için harekâtı askeriye yapmaya. Sonra tekmil vaziyeti çürütürüz. Onun için müzakere edelim, istediğiniz kadar münakaşa edelim. Fakat Hüseyin Avni Bey'in buyurduğu gibi yeniden ilim yuvaları teşkil, yeniden Heyet-i Âliyenin tenviri tarzı çok uzundur. Böyle nazik vaziyette bu tarzda idare edilemez."[23]

Muhaliflerin işi bir rejim meselesine döndürmek istedikleri de görüşmelerde ortaya çıkmıştır. Muhaliflerden Trabzon Milletvekili Ali

[20] *İbid.* s. 30-31
[21] *İbid.* s. 31, sütun 1.
[22] *İbid.* s. 32-33
[23] *İbid.* s. 33

Levent Şahverdi Arşivi

Şükrü Bey: "Beyefendiler esas bozuk olunca üzerine konulacak bina çürük olur. Binaenaleyh müzakeratın esası çürüktür. Çürük olduğu için bu müzakerat bir şey intaç etmez. Sebebi Efendiler bütün illet bir noktadadır. O da Meclisimiz icraî ve teşriî selâhiyeti haiz bir meclistir. Fakat Hükûmetimiz adeta kabine usulü veçhile siyaset tedvir etmek istiyor. Yani yaptığı projeyi bizden saklıyor. Bu da bir siyasettir. Fakat maalesef Meclisimizin bugünkü vaziyeti ile kabili telif değildir.[24] diyerek bunu açığa vurmuştur. Başbakan Rauf Bey buna sinirlenmiş ve: "Hiç birinizden fazla değil fakat hiçbirinizden eksik de haysiyet ve şeref sahibi değiliz. Ne gizli bir şey yapmak istiyoruz ne de onu yapmak mecburiyetinde olur da söylemeyiz"[25] diye karşılık vermiştir.

Bundan sonra malî ve ekonomik meselelerde delege Maliye Bakanı Hasan Bey uzun izahat vermiş daha sonra Dış İşleri Bakanı ve baş delege İsmet Paşa harp esirleri ve mezarlıklar konusun'da anlaşma olduğunu bildirmiş Boğazlardan ticaret gemilerinin serbestçe geçmesinin Misak-ı Millî'de kabul edildiğine işaret etmiştir. Misak-ı Millî'nin 4. maddesi Boğazlardan serbest geçiş üzerine olup şöyledir: "İslâm Halifeliğinin merkezi ve Osmanlı saltanatının başkenti İstanbul şehiri ile Marmara Denizi'nin güvenliği her türlü tehlikeden uzak olmalıdır. Bu esas saklı kalmak şartiyle Akdeniz ve Karadeniz boğazlarının dünya ticaretine ve ulaşımına açılması hakkında bizimle diğer bütün ilgili devletlerin oybirliği ile verecekleri karar geçerlidir."[26]

Biga Milletvekili Mehmet Bey İsmet Paşa'ya "Limni, Midilli, Sakız Sisam doğrudan doğruya Türkiye asayişini ihlâle müsait bir vaziyeti coğrafide bulunan adaların Yunanlılara terkine Lozan'da rıza göstermişler midir? Göstermişler ise vatanımızın Yunan eşkiyasından vikayesini teminen Lozan'da ne gibi teminat alabilmişlerdir?" şeklinde bir soru sormuştur.[27] İsmet Paşa buna şu cevabı vermiştir: "Bu adaları istihsal etmek için ne Meclisi Âli'nin ve ne de milletin arzusu; ne de bana verilmiş bir talimat vardı."[28] İsmet Paşa sözü geçen adaların ve Bozcaada ile İmroz'un on yıldan beri Yunan işgalinde olduğunu Bozcada ile İmroz'un Türkiye'ye verilmesin sağlanması ile Boğazların güvenliğinin sağlanacağını, bildirerek

[24] *İbid.* s. 36 süt. 1
[25] *İbid.* s. süt. 2
[26] Altuğ, *op. cit.* 60
[27] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, *op. cit.* s. 77 süt. 2
[28] *İbid.* s. 77-78

Levent Şahverdi Arşivi

"Çünkü Bozcaada ile İmroz adasını tahkim ettik mi, Boğazları kapamışız demektir." dedi.[29]

Burada Ermeni meselesi ile ilgili ilginç bir husus da bulunmaktadır. İsmet Paşa'ya Anadolu Hıristiyanları meselesinin münakaşa edilip edilmediği Çorum Milletvekili Dursun Bey tarafından sorulmuştur. İsmet Paşa bu soruya: "Emrivaki olarak istihsal ettiğimiz mübadele meselesini mübadeleden rücu için çok oyun yapmışlardır ve en çok çektiğimiz sıkıntı, gerek Harbiumumi'de ve gerek şark taraflarında ve gerek bir sefer esnasında Anadolu'dan gittiği iddia olunan, ki aslı yoktur, sekiz yüz bin Ermeni'nin memleketine iadesi idi." Şeklinde çevap vermiştir.[30] Müttefikler sekiz yüz bin Ermeni'nin Anadolu'dan giden Ermeniler olduğunu iddia ettiklerine göre Ermenilerin, bir buçuk milyon Anadolu Ermenisinin Türkler tarafından katledildikleri iddiasının tamamen gerçek dışı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Atatürk 6 Mart 1923'te üçüncü celsede konuşmuştur. Müzakerelerin uzamasının zararlı olabileceğini belirten Atatürk şöyle demiştir: "Elinizde bulunan tercümesi çok yanlış ve çok natamam olmakla beraber bundan anlaşılan mana ve ruh şudur ki; böyle bir sulh projesini bizim için kabul etmek mümkün değildir. Çünkü doğrudan doğruya istiklâlimizi muhtel şeraiti ihtiva etmektedir. Binaenaleyh müttefikan hepimiz söyleriz ki, bu projeyi biz kabul edemeyiz sureti katiyede reddederiz. Eğer İtilâf Devletleri bize projeyi kabul ettirmekte musir olurlarsa o halde milletimiz için Hükûmet ve Meclisimiz için harp şekli zaruretinde tecelli etmiş olur. Yapılacak başka şey yoktur... Devleti müttefikanın malûm olan projesine mukabil Heyet-i Murahhasanız bir mektup göndermiştir ki ağızlarda dolaşan mukabil proje bu olsa gerektir. Bu mektubun muhteviyatı doğrudan doğruya İtilâf Devletleri projesini, muhteviyatını tenkit etmekten tarif etmekten ibarettir."[31] Mustafa Kemal mektubun muhteviyatında anlaştığımız noktaları imzalayarak sulh yapalım, ikinci, üçüncü derece işleri buradan ayıralım denildiğini ayrıca İtilâf Devletlerinin bu önerilerimizi kabul etmemeleri halinde tekliflerimizin keenlemyekûn olacağının bildirildiğini açıklamıştır. Mustafa Kemal bunun üzerine Lozan Konferansı'nın inkıta şeklinde değil de tatil şeklinde kesildiğini belirtmiştir.

Atatürk gizli zabıtlar yayınlanmadan Nutuk'da Lozan Konferansı ile ilgili bu müzakereleri şöyle anlatmıştır: "Konferans 4 Şubat 1923 tarihinde

[29] *İbid.* s. 78
[30] *İbid.* s. 80 süt. 2
[31] *İbid.* s. 173

Levent Şahverdi Arşivi

inkıtaa uğradı. İki aya karip bir müddet devam eden müzakeratın hulâsası olmak üzere İtilâf Devletleri Heyet-i Murahhasaları Heyet-i Murahhasamıza bir sulh projesi verdiler. Bu proje, mana ve ruh itibariyle istiklâlimizi muhil şeraiti ihtiva ediyordu. Bilhassa adlî, malî ve iktisadî mevad gayrikabili tahammül idi. Binaenaleyh bu projeyi, suret-i katiyede reddetmememiz zarurî idi."[32] Bu konuda İngiliz delegelerinden Harold Nicolson şunları yazmaktadır: "31 Ocak Çarşamba günü Antlaşma son şeklinde Türklere kabul veya reddetmeleri için verildi. Türkler cevaplarını verebilmek için sekiz gün istediler. Bompard ve Marki Garroni Lord Curzon'a bu ilâve mehilin verilmesi için adeta yalvardılar; o bunu reddetti; Lozan'ı 4 Şubat Pazar gecesi terkedeceğini ve bir saat fazla kalmayacağını bildirdi. Şiddetli bir tartışma oldu, Curzon çok inatçı idi ve Türklere cevaplarını 4 Şubatta hazır etmeleri söylendi. Hararetli bir faaliyet dönemi başladı. Halledilememiş işler arasında Türkiye'deki yabancıların durumu, malî hükümlerle mukaveleler, sigorta poliçeleri ve Savaş sırasında zarar gören Müttefik şirketlere tazminat gibi küçük hükümler bulunuyordu."[33] Atatürk Nutuk'da şöyle devam etmektedir: "Heyet-i Murahhasamız bu projeye mukabil bir mektup verdi. Bu mektubun meali şu idi 'İttifak ettiğimiz nikati (noktaları) imza ederek sulh yapalım."[34] İtiraz ettiğimiz hususlar Nicolson'a göre şunlardı ve bunların bir kısmını Müttefikler daha sonra kabul etmişlerdi:" Türkler Müttefiklerin kapitilasyonların yerine ikame ettikleri sistemin hâlâ bir aşağılık (a servitude) teşkil ettiğini iddia ettiler. Osmanlı borcunun teklif edilen dağıtımına itiraz ettiler. Yunanistandan bir tazminat ve Antlaşmadan yabancılara ayrıcalık konusunda bütün atıfların çıkarlarılmasını istediler. Aynı şekilde yabancı eğitim müesseselerine ait bütün atıflar da çıkarılmalıydı. 1 Şubatla 4 Şubat arasında diğer talî konularda da itirazlar ileri sürdüler. Bunların bir çoklarında onlara hak verildi. Meselâ Müttefikler Trakya'da Türkiye'nin en fazla 20000 askeri olabileceği şeklindeki kısıtlayıcı hükümden vazgeçtiler. Lord Curzon Musul konusunda hemen Milletler Cemiyeti'ne gidecekken doğrudan müzakereler yapılmasına razı oldu. Ayrıca Lord Curzon Gelibolu yarımadasındaki İngiliz mezarlıkları konusunda Türk taleplerini de karşılamaya hazırlanmıştı ve nihayet İngiltere tarafından Savaş başında müsadere edilen savaş gemileri için Türkiye'nin tazmin edilmesi konusunda bir anlaşma önerdi. Malî, ekonomik ve adlî konularda önemli değişiklikler yapıldı. 3 Şubatta bütün bu tavizler Türklere bildirildi. 4 Şubat 1923 Pazar günü

[32] *Nutuk, op. cit.* s. 641
[33] *Nicolson,* op. cit. s. 342
[34] *Nutuk, op. cit. s.* 641

Levent Şahverdi Arşivi

saat 13.30 da Türk karşı teklifleri alındı. Bu notada Boğazlar Sözleşmesi'ni, Trakya sınırını, Adaları, Musul konusunda doğrudan müzakereleri, vatandaşlığa ve azınlıklara ait hükümleri, müsadere edilen savaş gemileri için bir tazminat kompromisini, Yunanlılardan istedikleri savaş tazminatında bir indirmeyi ve sağlıkla ilgili hükümleri kabul etmeye razı oldular. Bu konuları içeren bir barış anlaşması yapmayı ve geri kalan malî ve adlî konuları daha sonra müzakere etmeyi önermekte idiler."[35] Nicolson'a göre bu teklifle Türkler İngiliz menfaatlerinin tatmin edildiği ayrı bir barışı imzalamaya Lord Curzon'u kışkırtmak istiyorlardı. Fransız ve İtalyanların başlıca ilgili oldukları konular ise daha sonraki müzakerelere bırakılmıştı. Bu cazip öneriyi kabul etmek hususundaki teşvik dayanılmazdı. Lord Curzon İngiliz kamuoyunun kendi başarı veya başarısızlığını tamamen bir antlaşmanın imzalanıp imzalanmamasına bağladığını biliyordu. Antlaşmanın ayrıntılarını incelemiyeceklerdi, zaten inceleseler de İngiliz taleplerinin tam tatmin edildiklerini göreceklerdi. Sonraya bırakılmak istenen ayrıntılar önemli değildi. Halkın hoşuna gidecek parlak bir zafer kazanmak fırsatı olan Curzon buna mukavemet etti. Mücadelenin kazanıldığını biliyordu. Doğuda İngiltere'nin itibarını iade etmişti, şimdi Batıda bu itibarın iadesi gerekiyordu."[36]

Lord Curzon ayrı bir barış antlaşması imzalamazken müttefiki Fransa ile bir görüş ayrılığının da mevcut oluduğuna işaret edelim. Gerçekten Lord Curzon 24 Ocak Çarşamba günü odasına Fransız ve İtalyan delegelerini çağırtmış ve onlara İngiltere'nin istediği her şeyi elde ettiğini bildirmişti. Musul meselesi Türklerin Konferans'ın dağılmasına cesaret edemiyecekleri bir konu idi Lord Curzon için. Geriye kalan malî, ekonomik ve ahvalî şahsiye meseleleri idi ki bunlar da İkinci ve Üçüncü Komitelerde görüşülüyordu, bu konular Fransa ile İtalya'yı İngiltere'den fazla ilgilendiriyordu. İngiltere, Lord Curzon'a göre müttefikleri ile tesanüdünü devam ettirecekti. Lord Curzon Konferans'ın ilânihaye devam edemiyeceğini kendisinin Lozan'ı 4 Şubat gecesi terketmek istediğini anlattı. Bu surette Lord Curzon Türklerin bir karar vermeye mecbur edilmeleri zamanının geldiğine işaret etti. Antlaşma tasarısı son şeklini almıştı. 31 Ocakta Konferans'ın tekrar toplanmasını ve antlaşmanın Türklere takdim edilmesini 4 Şubata kadar kabul etmezlerse Konferans'ın dağılmasını önerdi. Lord Curzon bu surette Fransız delegesi Bompard ile İtalyan delegesi Marki Garroni'nin andlaşmayı Türklere kabul ettirmek üzere dostça tazyik edebilecekleri altı gün hesaplamıştı.

[35] *Nicolson,* op. cit. 342-343
[36] *İbid.* s. 344

Levent Şahverdi Arşivi

Bu konuşma Fransız delegesi Bompard'ın hoşuna gitmedi. Fransızlarla İtalyanların Türklerin inatçı mukavemetlerini yenemedikleri ortaya çıkıyordu.[37] Raporunu Fransız Başbakanı Poincaré'ye yolladı. 30 Ocakta Fransa Başbakanı Poincaré Havas ajansı (Fransız resmi haber ajansı) vasıtası ile bir demeç vererek 31 Ocakta Türk delegasyonuna verilecek Antlaşma tasarısının nihai metin olmadığını fakat sadece "ilerdeki müzakereler için bir esas" olduğunu bildirdi.[38] Bompard derhal telefona koşarak Başbakan Poincaré ile görüştü, herhalde Türklerle İngilizlerin ayrı bir andlaşma yapabileceklerini söyledi.[39] Bunun üzerine Poincaré ilâve bir demeç vererek Havas tebliğinin yetki dışında yayınlandığını bildirdi, Ponicaré sözünü geri alıyordu.

Nihaî antlaşma tasarısının Türklere verilmesini Amerikan delegesi Joseph Grew şöyle anlatıyor: "31 Ocak Çarşamba günü: Lord Curzon nihaî tasarıyı resmen Türklere verdi, Türkler bunu zaten gayri resmî olarak Pazartesi günü almışlardı.[40] Bu genel kurulda ABD, Japonya, Romanya ve Sırbistan delegeleri birer konuşma yaptılar. İsmet kısa bir cevapta nihaî antlaşma tasarısının sadece üzerlerinde anlaşma hasıl olan maddeleri değil fakat komitelerde anlaşma olmayan maddeleri ve şimdiye kadar takdim edilmeyen ve hiç müzakere edilmemiş bazı yeni teklifleri içerdiğine işaret etti. Bunun için 8 günlük bir süre istedi. Curzon, İsmet'in tam yetkili olduğunu ve Ankara'ya dönmek zorunda olmadığını, öğrenerek memnun olduğunu söyledi.

İsmet'in talebini İttifak Devletleri delegelerinin müzakere etmeleri için bir ara verildi. Curzon on dakikalık bir süre verildiğini söyledi fakat bu süre bir saat sürdü. Bazı alışılmamış şeyler olmakta idi. İngiliz delegasyonu arasında süratle yazılar yazılıp birbirlerine veriliyor İngiliz delegasyonunun sekreteri Bentinck sık sık odayı terkediyor ve geri dönüyordu. Daha sonra deşifre edildikçe Poincaré'nin İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Lord Crew'e verdiği bir notayı içeren bir telegrafın sayfalarını getirdiğini öğrendim. Poincaré Fransa'nın, Türkiye ile blok halinde anlaşma yapılamadığı ve İngiltere Lozan'ı terkettiği takdirde ayrı bir barış antlaşması yapmak hakkını mahfuz tuttuğunu bildiriyordu.[41]

[37] *İbid.* 340-341
[38] *İbid.* 342
[39] *İbid.*
[40] *Grew, op. cit.* s. 543. Tasarı için bkz. Great Britain, *Lausanne Conference on Near Eastern Affairs* 1922-1923, Cmd. 1814 (1923) pp, 684 ff.
[41] Grew, *op. cit.* s. 544

Levent Şahverdi Arşivi

Curzon'un bu notaya canı çok sıkıldı zira bu nota doğrudan doğruya kendini hedef almıştı. Bompard'ı Türkler andlaşmayı imzalarsa da imzalamasalar da Cuma günü Lozan'dan ayrılmaya razı olmakla itham etti, Bompard böyle bir karar aldığını inkâr etti. Curzon söylediklerini doğrulatmak üzere Crowe ve Rumbold'u çağırttı. Bunun üzerine Bompard ve Garroni derhal odayı terketmek üzere ayağa kalktılar ancak Curzon ithamlarını geri çektikten sonra kalmaya ve Türklerle müzakerelerde bulunmaya razı oldular.[42]

Toplantı tekrar başlayınca Lord Curzon her ne kadar İsmet'in talebi fevkalâde mantıklı ise de şahsî sebepler yüzünden bir kaç gün içinde Londra'ya dönmek mecburiyetinde olduğunu, müzakereleri kendisi yönettiği için Hükûmetinin müzakerelerin bu nihaî safhasında başka bir kişiye yetki vermek istemediğini söyledi. Curzon mamafih hareketini Pazar akşamına kadar tehir edeceğini bildirerek bu ara İsmet'in gerekli müzakerelerde bulunup bulunmıyacağını sordu. İsmet Curzon'un talebini yerine getirmek için elinden geleni yapacağı cevabını verdi, toplantı Curzon'un Pazar günü ortak zafere ulaşıldığı için İsmet'le el sıkışacağını ümit ettiğini ifade etmesiyle sona erdi.[43]

Amerikan delegesi Grew'ün anlattıkları Nicolson'unkine uymamaktadır. Nicolson Curzon'un bir saat fazla kalamıyacağını Bompard ve Garroni'nin yalvarmalarına rağmen söylediğini, şiddetli bir tartışma olduğunu, Curzon'un çok inatçı olduğunu yazmaktadır.[44] Halbuki Grew yumuşak bir Curzon tasvir etmekte, İsmet Paşa'nın talebini fevkalâde mantıklı (eminently reasonable) bulduğunu bildirmekte ve ancak şahsî sebeplerle erken ayrılmak zorunda kaldığını açıklamaktadır. Bompard ile Garroni'nin Lord Curzon'la kavgaları ise başka sebebe dayanmakta idi. 31 Ocakla 4 Şubat arasında önemli faaliyet olduğu anlaşılıyor. "2 Şubat Cuma-üç Müttefik Devletin murahhasları bütün sabah görkemli bir özel toplantı yaptılar hukuk müşavirleri de öğleden sonra. Hepsi de acemice antlaşmayı düzeltmeye, tamire çalışıyorlardı. Bütün bunlar gizli cereyan ediyordu. Bu sabah muhtemelen Paris'le Londra arasında bir diplomatik anllaşma sonucu olacak Fransız Delgasyonu'nun tavrında bir değişiklik oldu. Bompard yarın sabah Türklere bir ültimatom verecek olan Curzon'u desteklemeye razı oldu. Türklere düzeltilen antlaşma verilecek ve İsmet imzalamak isterse Pazar günü saat 16 da Müttefik Delegasyonlarının Hotel du Chateau'da ha-

[42] *İbid.*
[43] *İbid.*

Levent Şahverdi Arşivi

zır olacakları bildirilecek, aksi takdirde Müttefikler o gece Lozan'dan gidecekler. İsmet'in imzalayıp imzalamayacağı bir problem fakat Curzon gayri resmî müzakerelerin devamının sadece Türklerin geciktirici taktiklerine yarayacığını hissediyor..., Bu ara çok gizli olarak İtalyan Delegasyonu'nun Mussolini'den her ne pahasına olursa olsun antlaşmayı imzalama talimatı aldığını öğreniyoruz. Garroni Curzon'a böyle söylemedi. Curzon'a gitti bunun Curzon'un konferansı olduğunu güçlüğü atlatmanın ona ait olduğunu söyledi. Fakat Curzon bu hatırlatmanın hakikî anlamını anlamaz gözüktü. Child (ABD başdelegesi) Curzon'a açıkça Londra ile Paris arasında bir trampa, bir pazarlık olup olmadığını-belki Ruhr karşılığı Yakın Doğu- sordu. Curzon bunu katiyetle inkâr etti. Child ona Antlaşma'ya bir dibaçe ekleyerek Müttefiklerin Türk egemenlik ve bağımsızlığına riayet etmek arzularını belirtmeyi tavsiye etti. Bu İsmet'in Ankara'ya halkı memnun etmek üzere geri götüreceği bir şeydi. Curzon tasarıyı hazırlayan uzmanlarına danışacağını ve bunu yapmaya çalışacağını söyledi. Child "Bundan vazgeçme olmaz mı?" dedi. Curzon derhal bu işe bakacağını vaat etti.[45]

3 Şubat Cumartesi: diğer ilginç bir gün. Herkes birbirine barometrenin ne gösterdiğini soruyor, soru sorulanın iyimser ve kötümser oluşuna göre bu cevap şaşılacak derecede değişiyor. Birisi ümit olmadığını tarafların muhtemelen ortak bir yere varamayacaklarını Müttefiklerin (veya yerine göre Türklerin) son söyleyeceklerini dedikleri, verecekleri bir şey ve taviz kalmadığını, Curzon ve delegasyonunun yarın mutlaka 21 de şehri terkedeceklerini söyleyecektir. Bir diğerine göre ne Türklerin ne de Müttefiklerin Lozan'ı bir antlaşma olmadan terk için en ufak istekleri yoktur ve sadece son ana kadar pazarlık yapmaktadırlar. Ben şahsen buna inanıyorum. Bu arada her iki tarafın uzmanları hükümler üzerinde çalışmaktalar. Curzon İsmet'e antlaşmanın yarın 16 da imzalaması için masada olacağını söyledi. Bu onun isterse son şansı olacak. Nihaî hükümlerle Müttefiklerin verdikleri bazı tavizler bu sabah İsmet'e Curzon, Bompard ve Garroni arasındaki toplantıda verildi. Anlaşılan Curzon Fransız ve İtalyanların dün anlaştıkları gibi kendisini desteklemesini sağlamış. Montagna bu akşam Child'a bir mektup yazdı bunu Child muvafık görürse Türklere de gösterebilecek, bu mektupta İtalyan Delegasyonu'nun İngilizlerle birlikte Lozan'dan ayrılacağı ve ayrı müzakerelere girmeyeceği yazılıydı. Türklere ve-

[44] bakınız 33 dipnota ilgili kısım
[45] Grew, s. 547

Levent Şahverdi Arşivi

rilen tavizler arasında beş yıl süreyle Milletlerarası Daimi Adalet Divanınca hazırlanacak bir listeden seçilecek beş adlî müşavirin adliyede çalıştırılması vardı."[46]

4 Şubat Pazar: saat 13.30 da hepimiz yemekte iken ilk önemli şey vuku buldu. Arlotta'yı hızla yemek odasına girerken ve Garroni'ye bir belge verirken gördüm. Garroni derhal ayağa kalktı ve odayı terketti. Bunun Türk Delegasyonu tarafından Müttefiklerin verdikleri tasarıya cevap teşkil eden ve sadece iki tarafca kabul edilen hükümleri içeren ve diğer bütün hükümleri dışarda bırakan bir antlaşma tasarısı olduğu anlaşıldı."[47] Atatürk Nutuk'ta bu karşı tasarı denilen belgenin bir mektup olduğunu "Heyet-i Murahhasa'mız bu projeye mukabil bir mektup verdi. Bu mektubun meali şu idi: "İttifak ettiğimiz nikatı imza ederek sulh yapalım." Filhakika Konferans'ta mevzu-u müzakere olan bir çok mesailden, bizce şayanı kabul olanlar vardı. Mektupta: "İkinci, üçüncü derecede olan mesaili başkaca mütalâa ederiz. İtilâf Devletleri bu teklifimizi kabul etmiyecek olurlarsa, teklifatımız keenlemyekûndur."[48] Şeklinde izah etmektedir.

ABD delegesi Grew bu karşı tasarıyı şöyle anlatıyor: "İsmet tasarı ile birlikte bir nota verdi, şimdiye kadar üzerinde anlaşılan hükümlerin barış için kâfi bir esas teşkil ettiğini, münakaşası devam eden diğer hususların daha sonra halledilebileceğini bildirdi. Bu zekice bir hareket idi. Davet eden Devletlerin delegeleri derhal Lord Curzon'un odasında toplandılar. 17.30 da İsmet'i davet ettiler. İsmet geniş bir uzmanlar grubu ile geldi. Saat 19 da Bentinck bana telefon etti ve Türklerin muhtemelen imza edeceklerini bunun için delegasyonumu toplayarak töreni izlemek için Lord Curzon'un odasına gelmememizi söyledi. Child ve Bristol'u buldum. Otelin eski kısmında Lord Curzon'un odasına çıkan merdivenin başladığı yerdeki büyük salona gittik. Salon son gelişmeyi bekleyen delegeler ve gazete muhabirleri ile doluydu. Hava elektrikli idi, hemen hiç kimse konuşmuyordu sadece bekliyorduk. Yukardaki salon İngiliz Delegasyonunun bağlanmış sandıklarıyla dolu idi. Gerçekten dün Curzon'u ziyaret eden İsmet'in burnu önünde İngilizler bazı sandıkları kaldırarak ona yol açmışlar bu suretle hareket için kati plânlarını belirtmişlerdi. Bu suretle her an antlaşmanın imzalanmasını seyretmek üzere çağrılmak için bekledik. Saat 20de yukarıda bir oda kapısının açılma sesi duyuldu herkes ayağa kalktı, mer-

[46] *İbid.* 548
[47] *İbid.* s. 550
[48] Atatürk, *Nutuk, op. cit.* s. 641

Levent Şahverdi Arşivi

divene doğru yürüdü. Bir anda İsmet gözüktü, delegasyonu ile birlikte merdivenleri inmeye başladı. Melon şapkasını çıkardı, salondaki sağa sola serbestçe gülerek selâm verdi ve oteli terketti. Şüphesiz bu sahneyi hiç unutmayacağım. Konferans inkitaa uğramıştı imzalama yoktu. Child, Bristol ve ben derhal Curzon'un odasına gittik. Curzon yan odadan kızgın bir boğa gibi odaya girdi bize baktı ve yumruğunu havada sallayarak odada gezinmeye başladı, terliyordu ve bitkin gözüküyordu. Bağırmaya başladı: "Burada dört ölümcül saat oturduk ve herşeye İsmet gene eski basmakalıp sözleriyle cevap verdi-bağımsızlık ve egemenlik. Elimizden geleni yaptık. Bompart bile yumruğunu masaya vurdu ve İsmet'e sadece savaş kışkırtıcığı yaptığını söyledi. Bompard duyduğum en şiddetli konuşmasını yaptı." Curzon'a İsmet'in hangi konuda anlaşamadığını sorduk. Curzon adlî hükümler dedi. (Bu kısmen doğru idi zira ekonomik hükümler de vardı.) Curzon son dakikada İsmet'in uzmanlarıyla başka bir odaya çekildiklerini herkesin onun geri gelip imzalayacağını sandıklarını bunun yerine geri döndüğünde imzalamayı reddettiğini eğilerek selâm verdiğini ve odadan çıktığını söyledi. Her şey bitmişti. Curzon korkunç bir haldeydi."[49]

Curzon'un heyetinden ismi verilmiyen birinin tuttuğu hatırata dayanan Nicolson ise Türklerin karşı tasarısını şöyle anlatıyor: "Pazar 4 Şubat. Sabahleyin eşyaları topladık bavullara koyduk. Bundan sonraki Türklerin hareketini beklerken hepimiz gerginiz ve son derece sıkıntılıyız. Saat 13.30 da bir nota halinde bu hareket geliyor. Pratik olarak bütün İngiliz taleplerini kabul ediyor fakat ekonomi ve kapitülasyonlar konuları reddediliyor. 14.40 da Bompard geliyor, sıkıntılı ve yalvarıcı. Curzon'a bizim noktalarda daha tavizler vermesini rica ediyor. Daha sonra Bompard, Rumbold ve Montagna Lozan Palas'a Türklerin ekonomik hükümlerle ne demek istediklerini öğrenmek üzere gidiyorlar. Saat 16 da geri geliyorlar, müttefikler tekrar Curzon'un odasında toplanıyorlar. 17.20 de İsmet çağrılıncıya kadar konuşuyoruz. 17.40 da İsmet geliyor bundan sonra sahne duygusal ve karışık bir hal alıyor.

İsmet mutsuz ve sıkılgan. Koltuğunda kıpırdanıyor, alnını siliyor, mendilini dudaklarına bastırıyor ve çok mutsuz ve sinirli. Koltuğunda Curzon heyecansızdı. Onun arkasında oturup notlar alıyorum. Bompard güzel Garroni acınacak derecede kötü konuşuyor. Sonra Curzon başlıyor; ona erişmek imkansız her tonu, kandırmayı, ümitsizliği, tehditi, üsten at-

[49] Grew, *op. cit.* s. 551

Levent Şahverdi Arşivi

mayı kullanıyor: İsmet Paşa şunu bilmenizi isterim ki mümkün olduğunu düşündüğümden daha fazlasını verdim ve İngiltere bunu biliyor. Bunu barışın hatırı için yaptım. Mösyö Bompard'ın söylediği gibi barış sizin ellerinizdedir. Eğer gelecek iki saat içinde barış yapmazsak artık barış olmayacaktır. Savaş olabilir İsmet Paşa savaş olabilir. Bekleyemeyiz size kendi mektubunuzdaki son kelimeler, yaptığımız tavizler ruhuna uygun olarak kabul etmenizi ve -burada Curzon sesine dramatik bir Tennyson fısıltısı verdi- bir sona geldiğimizi kavramanızı rica ediyorum."

İsmet ile Rıza Nur bunun üzerine Crowe'un odasına durumu tartışmak için çekildiler. Onları koridora götürüyorum. Eşyalarımız ve belgeler merdiven başında yığılı marangozlar Bill Bentinck'in kibar nezareti altında sandık muhafazalarının çivilerini çakıyorlar. Koridorlar yukarı çıkmış gazetecilerle dolu bunların arasından İsmet'i Crowe'un odasına götürüyorum. Curzon'un yanına dönüyorum. Oturma odasında buhran havası esiyor, Curzon koltuğunda eğlenmiş, (amused) hâkim ve yorgun oturuyor. 18.45 te İsmet geri dönüyor. Bütün bizim şartları kabul ediyor fakat ekonomik hükümleri reddediyor. Curzon Bompard'a "ben size demiştim" der gibisine bakıyor. İsmet ayrıca Yunanistan'ın bir karşı tazminat alamıyacağı konusunda ısrar etmekte. Curzon bana dönüyor: "Venizelos'a söyle." diyor Yandaki odaya gidiyor ve Venizelos'a telefon ediyorum, kabul ediyor. Toplantıya dönüyorum, ve sıkıcı bir hava ile karşılaşıyorum. Müttefikler Yunan tazminatından vazgeçmişler. Curzon'un arkasındaki iskemleme hızla gidiyorum ve Venizelos'un mesajını artık açıklamıyorum. Kapitülasyonlardan bahsediyorlar. Bompard ve Garroni Curzon'un muhteşem desteği ile İsmet'i rica ve tehditlerle bombardıman ediyorlar. Her zaman olduğu gibi küçük adam için teessür duyuyorum. Curzon da duyuyor, fakat İsmet Nuh diyor peygamber demiyor. İsmet inatçıdır. Bir kez öfkeleniyor. "Ankara'ya gideceğim ve halkıma Curzon'un başkanlığındaki konferans savaşı istedi diyeceğim diyor. Herkes "hayır! hayır! hayır! "diye bağırıyor. Çok gergin bir an. Telefon çalıyor. Ben açıyorum İnce bir ses "Burası Japon delegasyonu" diyor. Ahizeyi sert bir şekilde kapıyorum ve yerime dönüyorum. Curzon'un saatine baktığını görüyorum: "İsmet Paşa memleketinizi kurtarmak için sadece yarım saatiniz var" diyor.

İsmet gene mendilini dudaklarına bastırıyor, koltuğunda oturup kalkıyor. Parmak uçlarını terli olan alnına koyuyor. "Je ne peux pas" (yapamam) diyor kısık bir sesle. "Je ne peux pas". İsmet'i seven curzon açıkça üzgündür. Ona gülümsüyor ve belli belirsiz bazı sempatik gürültüler çıkarıyor ve Bomparad'a bakıyor: Pekâlâ!" diyor Bompard "ümitsiz" diye cevap veriyor. Curzon "ümitsiz" diye ona katılıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Ayağa kalkıp "Allahaısmarladık" diyoruz. Odayı isteksizce terkediyorlar, Odadan, gazeteciler ve sandıklarla dolu koridora çıkıyorlar. Aralarında imza için hazır nihaî antlaşmayı götüren Massigli de var. İsmet asansörle iniyor[50] ben onunla gidiyorum, o sükûnetini tekrar kazanıyor oteli çok ciddî bir şey vukubulmamış gibi terkediyor. Bompard ve Montagna İsmetin ardından kapitülasyonlar için yeni bir formül aramak için gönderiliyorlar. İstasyona telefon ediyor ve Orient Ekspresi yarım saat durduruyoruz. Bir akşam yemeği yiyoruz alelâcele, 21.15 te otelden ayrılıyoruz. İstasyonda kalabalık halk ve çok polis var. Son dakika belki İsmet yumuşar diye trenden sarkıyoruz. Telaşlı ve nefes nefese Bompard merdivenlerden çıkıyor "iyi değil" diyor. İstasyon şefine "hareket ediyoruz" diyorum. Yavaşça büyük tren geceye kayıyor."[51] Bompard ve Montagna'dan ayrı olarak Amerikan murahhaslarının da andlaşmayı kurtarmak için son bir çaba sarfettikleri anlaşılmaktdadır: "Curzon'a İsmet'i görmekle iyi bir şey yapıp yapamıyacağımızı sorduk. Bompard ve Montagna'nın onu görmiye gittiklerini fakat bunun sonuç vermeyeceğini söyledi. Biz deneyeceğimizi söyledik ve adlî hükümlerin hakikî engel olup olmadıklarını sorduk, olumlu cevap verdi.

Child, Bristol ve ben aşağı hızla indik. Otomobil hazırdı hemen Palace otele gittik. Bompard ve Montagna İsmet'le birlikte idiler bizi Hüseyin'in odasına soktular orada bizim heyetten Gillespi'ye rastlamayalım mı? Kendi başına kendi teşebbüsü ile buralarda ne yapıyordu doğrusu Allah bilir. Kapıcı bize Lord Curzon'un treni Orient Ekspres'in bir saat gecikmeli olduğunu ve saat 10 dan önce hareket etmeyeceğini söyledi. Bunun doğru olmadığı sonra meydana çıktı. Curzon treni Bompard'ın İsmet'le konuşması sonucunu öğrenmek için kendiliğinden yarım saat erteletmişti onlar sonuç alamadıklarını bildirince tren 21.25 civarında hareket etti.

Bompard ve Montagna ayrıldıktan hemen sonra İsmet bizim beklediğimiz odaya girdi. Onunla aşağı yukarı bir saat beraberdik. Adlî hükümler konusunda epeyce konuşup anlaştık fakat İsmet bize hemen ekonomik hükümlerin de inkitaa sebep olacak önemde olduklarını zira bunların Türkiye'yi "malî ve endüstriyel esaret"e sokacağını söyledi. Müttefiklerden ekonomik hükümlerde tavizler aldığmız akdirde adlî hükümlerde daha fazla tavizler yapıp yapmıyacağını sorduk. O ne önerdiğimizi sordu. Biz her şeyden önce yabancı adlî müşavirlerin sadece İstan-

[50] Grew ise hatıralarında İsmet Paşanın merdivenlerden indiğini yazmaktadır. *İbid.*
[51] Nicolson, *op cit.* s. 346-348

Levent Şahverdi Arşivi

bul ve İzmir mahkemlerine değil fakat Samsun ve Adana mahkemelerine de girebilmelerini istedik. Münakaşa yarım saat kadar sürdü. İsmet adeta sersemlemiş gibi alnını ovuşturup durdu. Türkçe "kalbim sıkıştırıyor" dedi. (Bütün konuşmamız boyunca odada kalan Gillespie bunu bize daha sonra söyledi) Sonunda ayağa kalkıp yandaki odaya geçti orada üç dakika kaldı sonra döndü. Uzmanlarına danışmak için gittiği âşikârdı fakat konuşmaya onları gördüğüne dair bir işaret olmaksızın devam etti. Sonra sessizce "Tamam kabul ediyorum" dedi. (O sadece Türkçe konuşuyor, Hüseyin Bey tercüme ediyordu). Biz "Samsun ve Adana mı?" diye sorduk, o "sadece Samsun" diye cevap verdi. Biz "Bu Lord Curzon'u geciktirmemizi haklı göstermek için yeterli değil" dedik. İsmet tekrar odayı terketti-zira onu çok sıkıştırıyorduk- geri döndü ve oturdu. Korkunç yorgun gözüküyordu. Daha sonra bize dönüp "Pekâlâ size Samsun'la Adana'yı veriyorum" ama siz bana Müttefiklerin tavizlerini elde etmeden bunu onlara söylemeyeceğinize dair namus, şeref sözü vermelisiniz." dedi, bunu kabul ettik el sıkıştık ve bunun yenilenecek müzakereler için münsif bir esas teşkil edeceğine inandığımız cevabını verdik ve otomobille süratle gara gittik. Elde ettiğimiz bu önemli tavizlerden sevinç duymuştuk. İsmet Müttefiklerle müzakereler esnasında bunlara inatla mukavemet etmişti. Biz Curzon'un yeni müzakereler için kalacağını hissediyorduk.

İstasyonda Bompard'ı otomobiline binerken gördüm ve Curzon gitmeden onun ayrılmasına hayret ettim. Diğer bazı kişiler de otomobillerine biniyorlardı bazı İtalyanların ise İstasyondan çıktıklarını gördüm. Otomobilimizden çıktık ve otomobilimize yakın olan McClure'e Curzon'un trenin ne vakit kalkacağını sorduk. O "Curzon şimdi hareket etti" dedi. "Trenle hepsi gittiler, bütün delegasyon gitti." Beş dakika önce gelseydik acaba Lozan Konferansı'nı kurtarabilir miydik konusu üzerinde düşünmek ve fikir yürütmek boşunadır." [52]

Atatürk'ün Nutuk'da bu konuda verdiği izahat şöyledir: "Heyet-i Murahhasamızın teklifi nazar-ı itibara alınmadı. Yalnız, vuku bulan inkıtaa talik-i müzakerat şekli verildi. Her devletin heyet-i murahhasası memleketine gittiği gibi bizim Heyet-i Murahhasamız da geldi. Ben de Garbi Anadolu'da icra etmekte olduğum seyahatten avdet ediyordum. 18 Şubat 1923 tarihinde İsmet Paşa ile Eskişehir'de birleşerek Ankara'ya beraber geldik. Efendiler, İsmet Paşa Ankara'ya avdet ederken, benim de seyahatten dönmekte olduğum anlaşılınca, Ankra'da garip ve gayrikabili tefsir bir

[52] Grew, *op. cit.* s. 553

Levent Şahverdi Arşivi

zihniyet uyanmış... İsmet Paşa'nın Ankara'ya gelip, Hükûmet'le ve Meclisle temas etmeden önce, bana mülâki olması, benimle müdavele-i efkâr eylemesi mahzurlu görülmüş... Böyle bir mülâkatı su-i tefsir edenler olurmuş... Bu hususu bana yazan İcra Vekilleri Reisi bulunan Rauf Bey idi. Bittabi bu işara ehemmiyet vermedim. Bilakis bir an evvel İsmet Paşa ile görüşebilmek için seyahatlerimizi Eskişehir'de mülâkat edebilecek surette tanzim ettirdim. Ankara'ya muvassalatımızdan sonra, İsmet Paşa Heyet-i Vekile'de vaziyeti izah etti ve yeni talimat istedi.

Meclisin noktai nazarını almak lüzumlu görüldü. Mesele Meclis'e intikal etti. Bu bapta Meclis'te günlerce ve günlerce müzakereler ve münakaşalar geçti.

Anlaşıldığına göre, muhalifler, Heyet-i Murahasa'mıza, İsmet Paşa'ya hasm-ı biaman kesilmişlerdi. Guya sulh olmuş iken, İsmet Paşa yapmamış avdet etmiş... Heyet-i Murahhasa, Heyet-i Vekile'nin talimatı hilâfında hareket etmiş...

27 Şubat 1923 celse-i hafiyesinde başlayan taarruzlar 6 Mart 1923 gününe kadar hararetli, heyecanlı bir surette devam etti. Münakaşata ben de bidayetinden nihayetine kadar iştiraka mecbur oldum. Muhalifler adeta, ne istediklerini bilmez bir halde idi. Meclis'in, müsbet veya menfi bir karar vermesi imkânsız bir hale geldi. Bizim sarih olarak anladığımız şu idi ki, muhalifler, sulh meselesini, Meclis'te ihtirasata vasıta ittihaz etmek istiyorlardı. Efendiler, bazı matbuat da bu ihtirasatı şayan-ı hayret ve ateşin bir surette, tehallükle körüklüyarlardı. Bu halet-i ruhiyede bulunan Meclis ile sulh meselesini intaç etmek müşkül olacağını görmek tabiî fakat mucib-i teessür idi.

Meclis'te verdiğim umumî izahatla, vaziyetin her noktasını söyledim. Bütün ihtimalâttan bahsettim. İtilâf Devletleri heyet-i murahhasalarından bazısının memleketlerine avdetlerinde vukubulan beyanatını hakikat ve esas telâkki ederek Heyet-i Murahhasa'mıza hücum etmek mesleğinin şayan-ı takdir olmadığını söyledim. Heyet-i Murahhasa'mızı dinlemek ve onun izahatına inanmak ve ona göre vaziyeti muhakeme etmek lâzım geldiğini bildirdim.

Heyet-i Murahhasa'mızın Heyet-i Vekile'nin vermiş olduğu talimatın hilâfında hareket edip etmediğini söylemek selâhiyetinin, Meclis'te hazır bulunan Heyet-i Vekile'ye ait olduğunu dermeyan ettim.

Nihayet dedim ki, Heyet-i Murahhasa, Heyet-i Vekile'ye karşı mesuldür. Meclis'e karşı mesul olan Heyet-i Vekile'dir. Meclis Heyet-i Veki-

Levent Şahverdi Arşivi

le'ye yeni bir veche vermek mecburiyetindedir. Bu veche dahilinde, Heyet-i Vekile, Heyet-i Murahhasa'ya talimatı mahsusa verir. Meclis'in teferruat ile iştigaline mahal ve imkân yoktur.

Veçhe hakkındaki nokta-i nazarımı da şöyle ifade ettim: "Musul meselesinin muvakkaten talikini mevzubahis etmemek üzere ve fakat idarî, malî, iktisadî ve sair mesailde millet ve memleketin hukukunu ve istiklâlini tamam ve emin olarak istihsal etmek ve memalik-i müstahlasamızın sureti-i katiyede tahliyesini şart telâkki eylemek esastır."

Mütalâatıma ilâve ettim ki: "Heyet-i Murahhasa'mız, kendine tevdi edilen vazifeyi tamamen pek mükemmel bir suretle ifa etmiştir. Miletimizin ve Meclisimizin şerefini muhafaza etmiştir. Eğer sulh meselesini hüsn-ü intaç etmek istiyorsak, Meclis trafından da Heyet-i Murahhasa'ya manen kuvvet verilerek mesaisine devam ettirilmek lâzımdır. Bu suretle hareket ederseniz, ümitvar olabiliriz ki bir sulh safhasına dahil olmak mümkündür. Meclis'in mevzubahis mesele hakkındaki münakaşatı durdu."[53]

Atatürk'ün yukarda bahis buyurduğu Meclis konuşmasından sonra Meclis Başkanlığı'na bir çok takrir sunuldu. Bunlar arasında Ziya Hurşit, Mehmet Şükrü gibi meşhur muhaliflerin de bulunduğu 54 imzalı bir takrirde aynen "Heyet-i Murahhasa'mız tarafından hakkı hayat ve istiklâlimizin umdelerine ait Lozan'da serdedilen müdafaatı medide ve müstemirre tam prensip halinde tebellür etmişken Hükumet'in, Meclis-i Ali'nin tasvibine iktiran eden talimatı hilâfına olarak birdenbire artık cihan nazarında taayyün etmiş olan bütün o prensiplerden sarfı nazar etmiş görünmesi heyeti müşarünileyhanın murahhası sıfatıyla bir mevki resmisi kalmamıştır."[54] Burada açıkça delegasyonumuzun görevine Meclis'ce son verilmek isteniyordu. 128 imzalı takrir ise aynen Atatürk'ün noktai nazarına uygundu. Bu takrir 190 oyla (verilen isimsiz bir beyaz rey geçersiz sayılmıştır) kabul edildi. Bu suretle Delegasyonumuza güven verilmiş oluyordu. Bu güven ve itimatla hareket eden Delegasyonumuz Lozan Konferansının ikinci devresine gitmiş ve büyük bir diplomatik zafer olan Lozan Antlaşması'nın imzalanmasını sağlamıştır. Fakat hiç şüphe yoktur ki Lozan'ın baş mimarı şüphesiz başdelegeden itibaren andlaşmanın en ince ayrıntısına kadar düşünen büyük Atatürk'tür.

[53] Atatürk, *Nutuk,* op. cit. s. 642-643.

[54] *T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları,* op. cit. s. 183

Levent Şahverdi Arşivi

18 MART ZAFERİ*

E. Tuğg. H. FAHRİ ÇELİKER

1. GİRİŞ

Bugün, Türk ordusunun sayısız zaferlerinden birinin, 18 Mart Çanakkale Zaferi'nin 73 ncü yıldönümünü kutluyoruz. Birinci Dünya Harbi daha ilk yılını doldurmadan kazanılan bu zafer ve bu zaferi izleyen kara muharebelerinde Türk ordusunun sağladığı üstün başarı harbin akışını ve sonucunu etkilemiş, yerli, yabancı bütün askerî tarihçilerin hâlâ üzerinde önemle durdukları bir konu olmuştur.

Bu mutlu yıldönümünde 73 yıl önce Çanakkale Boğazı'nda cereyan eden muharebeyi kısaca gözden geçirmek, sonuçlarını değerlendirmek ve o gün vatanları uğruna canlarını veren şehitlerimizle bugün ebediyete intikal etmiş olan gazilerimizi rahmetle, şükranla anmak için huzurunuza gelmiş bulunuyorum.

2. KAPSAM VE SUNUŞ PLÂNI

Konuyu şu başlıklar altında sunmaya çalışacağım:

a. Çanakkale Boğazı'nın tanıtımı, ekonomik ve stratejik önemi;

b. 18 Mart Boğaz Muharebesi'nin Birinci Dünya Harbi'nde Türk cephelerinde cereyan eden muharebeler içinde kronolojik yeri;

c. Boğaz'daki savunma tertibatı;

d. Anlaşma (İtilâf) devletlerinin Boğaz Muharebesine karar vermeleri, tahsis ettikleri kuvvetler ve taarruz plânı;

e. 18 Mart'tan önceki hareketler;

f. 18 Mart Boğaz Muharebesi ve sonuçları.

3. ÇANAKKALE BOĞAZI:

Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazı ile birlikte Akdeniz'i Karadeniz'e bağlayan bir su yoludur. Uzunluğu: 62 km.dir, geniş-

* Bu konferans, Atatürk Araştırma Merkezi'nin tertiplediği "Atatürk Konferansları" dizisi içinde 18 Mart 1988 günü verilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

liği: 1.200 m. ile 7.000 m. arasında değişir. En dar yeri: Çanakkale-Kilitbahir arasında 1.200 m. dir. Su yüzünde Marmara'dan Ege'ye, dipte Ege'den Marmara'ya 4-6 mil süratinde birbirine ters iki akıntısı vardır.

Çanakkale Boğazı, Karadeniz'i Akdeniz'e bağladığı gibi, Asya'yı da Avrupa'ya bağladığı için ekonomik ve stratejik önemi büyük bir geçittir. Karadeniz'de kıyısı olan devletler ve bu devletlerle ticaret yapmak isteyen ülkeler Çanakkale Boğazı'nı kullanmak zorundadırlar.

Stratejik önemi tarihi olaylarla kanıtlanmıştır. Dara ve Büyük İskender'in ordularını buradan Avrupa'ya ve Asya'ya geçirdiklerini hep biliyoruz.

Birinci Dünya Harbi'nin genel askerî durumu içerisinde Çanakkale Boğazı, anlaşma devletleri için stratejik bakımdan önemli bir hedefti. Çünkü bu Boğaz'ın ele geçirilmesiyle Osmanlı başkentini tehdit edecekler, Osmanlı İmparatorluğu'nun harpten çekilmesini sağlayacaklar, Almanların Ortadoğu'ya ilerlemesine engel olacaklar ve insan kaynakları bakımından zengin, fakat silah ve malzeme bakımından zayıf müttefikleri Çarlık Rusyasına deniz yoluyla yardım edebileceklerdi.

İngiltere ve Fransa, bu amaçla Birinci Dünya Harbi'nin ilk yılında Çanakkale'ye taarruz etmiştir.

4. 18 MART BOĞAZ MUHAREBESİ'NİN BİRİNCİ DÜNYA HARBİ'NDE TÜRK CEPHELERİNDE CEREYAN EDEN MUHAREBELER İÇİNDE KRONOLOJİK YERİ

Osmanlı İmparatorluğu, 2 Ağustos 1914'te Almanya ile askerî ittifak anlaşması imzalamış olmasına rağmen harbin ilk günlerinde silahlı tarafsızlığını ilân etmiş ve mümkün olduğu kadar uzun süre harbin dışında kalmaya karar vermişti. Fakat Akdeniz'deki iki Alman harp gemisinin (Goeben ve Breslau) İngiliz gemilerinin takibinden kaçarak 10 Ağustos'ta Çanakkale Boğazı'ndan içeri girmesinden sonra gelişen olaylar sonunda 29 Ekim'de fiilen harbe katılmak zorunda kalmıştı.

Türkiye'nin harbe girmesi fiilen gerçekleşince Rus ordusu, 1 Kasım 1914'te doğu sınırlarımızı geçmeye başladı. Aynı gün İngilizler Akabe limanını bombardıman ettiler ve Fav'a asker çıkardılar. 3 Kasım'da müttefik filo Boğaz ağzını bombardıman etti.

Doğu'da Ruslar, kasım ayında cereyan eden Köprüköy (7-12 Kasım 1914) ve Azap (17-20 Kasım 1914) muharebelerini kaybederek geri çekildiler; fakat bu muharebelerde ağır zayiat veren 3 ncü Türk ordusu da 8-10 km. geri çekilmek zorunda kaldı. Bu durum karşısında Başkomutan Vekili

Levent Şahverdi Arşivi

Enver Paşa, Alman Genel Karargâhının da teşvikiyle doğuda büyük bir kuşatma taarruzuna girişti. 22 Aralık 1914-15 Ocak 1915 tarihleri arasında cereyan eden Sarıkamış muharebelerinde şiddetli soğuk ve kar tipilerinin etkisiyle ağır zayiat vererek dağılan 3 ncü Türk ordusu, elinde kalan kuvvetlerle (9 ncu Kolordu) Azap mevzilerine (Tutak-Narman hattına) çekildi. 1915 Şubatı başında bu hatta savunmakta idi.

23 Kasım 1914'te Basra'yı işgal eden İngilizler, Irak Cephesini Hindistan'dan getirdikleri birliklerle takviye ederek Bağdat istikametinde ilerliyorlardı. 4 Aralık 1914'te üstün kuvvetlerle Kurna mevzilerine taarruz etmişler,burada savunan 38 nci tümenimizi (48 subay 930 er) kayıtsız şartsız teslim almışlardı (9 Aralık 1914).

1915 Şubatında Irak'taki 6 ncı Türk ordusu Basra'yı geri almak, İngiliz kuvvetleri ise Bağdat'ı işgal etmek için ileri-geri hareketlerde bulunmaktadırlar.

Süveyş Kanalı, Alman Başkomutanlığının çok önem verdiği stratejik bir hedefti. Çünkü İngilizler, Hindistan ile irtibatlarını Süveyş yoluyla sağlıyorlardı. Kanalın ele geçirilmesiyle İngiltere'nin Hindistan'dan getireceği birliklerle Avrupa Cephesi'ni takviyesi önlenmiş, hiç değilse bu kuvvetlerin Ümit Burnu'nu dolaşmak zorunda bırakılmasıyla geciktirilmiş olacaktı. Bu amaçla Almanlar, Türk ordusunu Kanal seferine zorlamışlardı. Bahriye Nazırı ve 4 ncü Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın yönettiği birinci kanal seferi, 3 Şubat 1915 günü Türk birliklerinin yenilgisiyle sonuçlanmıştı.

Kısacası, Şubat 1915 başına kadar, yani harbe girişimizi izleyen ilk üç ay içinde Türk ordusu, hatalı sevk ve idare sonucu Doğu Anadolu'da, Irak'ta ve Süveyş Kanalı'nda cereyan eden muharebeleri kaybetmiş, ağır zayiat vermiştir. İngilizler de artık Türklerin Kanal için bir tehdit teşkil etmediğini anlamış bulunmaktadırlar.

İşte 18 Mart Boğaz Muharebesi bu yenilgiler dizisinden kısa süre sonra cereyan etmiş bir muharebedir.

5. BOĞAZ'DAKİ SAVUNMA TERTİBATI

Çanakkale Boğazı'ndaki savunma tertibatının bel kemiğini müstahkem mevki teşkil ediyordu. Mart 1915 başlarında Çanakkale müstahkem mevki emrinde 27 batarya halinde teşkilatlanmış çeşitli çapta 200 kadar top ve bir mayın grubu vardı.

Levent Şahverdi Arşivi

Müstahkem mevki topçusu, methal (giriş) ve merkez tahkimatı olmak üzere iki grup halinde tertiplenmişti. Bu iki grup arasında 15 ve 12 cm. lik obüslerden oluşan ve Erenköy Ağır Topçu Bölge Komutanlığı adıyla anılan seyyar topçu birlikleri bulunuyordu.

Methal (Giriş) Grubu, Rumeli yakasında Gelibolu Yarımadası'nın ucunda bulunan Ertuğrul ve Seddülbahir tabyalarıyla Anadolu yakasında bulunan Kumkale ve Orhaniye tabyalarından oluşuyordu. Görevleri düşmanı oyalamak olan bu tabyalarda 15-28 cm. çapında 19 ağır top vardı. En uzun menzil 16.000 m. idi.

Merkez Grubu, Rumeli yakasındaki Mesudiye, Mecidiye, Hamidiye, Namazgâh, Değirmen Burnu tabyalarıyla Anadolu yakasındaki Dardanos, Hamidiye, Çimenlik Mecidiye ve Nara Tabyalarından oluşuyordu. Bu tabyalarda altısı 35,5, 13'ü 24 cm. çapında olmak üzere toplam 139 top vardı. Bunların bir bölümü eski harp gemilerinden çıkarılmıştı. Bu grubun en uzun menzili de 16.800 m. kadardı; fakat topların çoğunun menzili 7-8 km. yi geçmiyordu; adi ateşli, eski toplardı.

Mayın Grubu, Birinci Dünya Harbi başladığında Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı mayın grubu'nun emrinde İntibah mayın gemisiyle Giresun mayın depo gemisi ve birkaç motorbot vardı. Almanya'da özel olarak mayın dökme işi için yaptırılmış olan Nusret mayın gemisi, 3 Eylül 1914'te Türkiye'ye gelmiş ve Çanakkale Boğazı mayın grubu emrine verilmişti.

Birinci Dünya Harbi'nin başlaması ve Çanakkale Boğazı'nın yabancı harp gemilerine kapatılmasından sonra mayın grubu, Merkez tabyaları önünde Boğaz'ın Talvek hattı'na dikey on mayın hattı döşemiş ve bu hatlara toplam 350 mayın dökmüştü.

Şubat ayı sonlarında ve mart başında cereyan eden, biraz sonra arz edeceğim bombardımanlarda düşman gemilerinin daha çok Erenköy Koyu'nda manevra yaptıklarının görülmesi üzerine Nusret Gemisi, 8 Mart sabahı buraya poyraz-lodos (Kuzeydoğu-Güneybatı) yönünde 26 mayın dökmüştü. Bazı kaynaklar, muharebenin Türk'ün zaferiyle sonuçlanmasında kesin rolü olan bu mayınların 18 Mart sabahı döküldüğünü yazarlarsa da Müstahkem Mevki Komutanlığı Harp Ceridesinde 8 Mart'ta döküldüğü yazılıdır. Yerli ve yabancı kaynaklara göre bu mayınlar, Ruslar tarafından Trabzon limanı açıklarına dökülmüş, denizcilerimiz tarafından toplanarak takalarla 8 günde Çanakkale'ye getirilmiştir. Çanakkale'ye varış tarihi 2 Mart olarak veriliyor. Demek ki, Nusret 6 gün sonra bunları

Levent Şahverdi Arşivi

Erenköy Koyu'na dökmüş oluyor. O günlerde her an düşman donanmasının taarruzu beklendiğine göre ele geçen bu 26 mayının denize dökülmesi için 16 gün beklenmiş olması pek akla yakın değildir. Ama efsaneler, daima gerçeklerden daha etkili olduğundan Nusret'in bu mayınları 18 Mart sabahı dökmüş olduğu inancı artık yaygınlaşmıştır.

Seyyar Birlikler'e gelince: Boğaz'ın karaya asker çıkarılarak yapılacak bir taarruza karşı savunulması için 9 ncu ve 11 nci tümenlerle Beyoğlu Jandarma Alayı Müstahkem Mevki Komutanlığı kuruluşuna dahil edilmişti. Saros Körfezi'nin savunulması görevi karargâhıyla Gelibolu'da bulunan 3 ncü kolorduya verilmişti. Müstahkem Mevki Komutanlığı, kolordu ihtiyatı olarak Eceabat bölgesine gelmiş (25 Şubat 1915) bulunan Kurmay Yarbay Mustafa Kemal komutasındaki 19 ncu Tümene de emir verebilecekti.

6. ANLAŞMA (İTİLÂF) DEVLETLERİNİN ÇANAKKALE'YE TAARRUZA KARAR VERMELERİ, TAHSİS ETTİKLERİ KUVVETLER VE TAARRUZ PLÂNI

Genellikle Çanakkale'ye taarruzun Rusların isteği üzerine yapıldığı söylenir. Bu yanlış değildir; ama eksiktir. Çanakkale'ye taarruz önerisi ilk kez Yunanlılardan gelmiştir. Balkan Harbi'nde (1912-1913) ele geçirdiği Ege Adalarını sağlama bağlamak, Türkleri Ege Denizi'nden uzaklaştırmak isteyen Yunan hükümeti, 19 Ağustos 1914'te, Türkiye'nin henüz tarafsızlığını koruduğu sırada İngiltere'ye müracaat ederek Çanakkale'de bir cephe açılmasını önermiş ve bu takdirde silahlı kuvvetlerini İngiliz komutanlığı emrine vereceğini bildirmişti. Fakat, böyle bir hareket Türkiye'nin harbe girmesini çabuklaştıracağı düşüncesiyle kabul edilmemişti.

Türk ordusunun Sarıkamış taarruzuna başlaması ve ilk günlerde bu taarruzun Rus Kafkas ordusunu tehlikeli duruma sokacak gibi görünmesi üzerine Rus Başkomutanlığı, İngiltere Harbiye Nazırına başvurarak yardım ister. O sırada İngiltere'de, Batı Cephesi'ndeki muharebeler mevzi harbine dönüştüğünden harbi, hareketlendirmek için Almanya'nın Baltık Denizi kıyılarında, Balkanlar'da ya da Çanakkale'de ikinci cephe açılması tartışılmaktadır. Nihayet, Bahriye Nazırı Churchill'in ısrarı üzerine İngiliz Savaş Komitesi, 13 Ocak 1915 günü yaptığı toplantıda İstanbul'a ulaşmak amacıyla Çanakkale Boğazı'nın donanma ile zorlanarak geçilmesi hususunda bir prensip kararı aldı. 28 Ocak'ta kesin karara varıldı.

Bu harekât için tahsis edilen kuvvetler: 13'ü İngiliz (Queen Elizabeth, Agamemnon, Irresistble, Lord Nelson, Albion, Triumph, Conopus, Ocean, Swiftsure, Majestic, Prince George, Cornwallis, Vengeance) ve 4'ü Fransız (Suffren, Bouvet, Gaulois, Charlamange) olmak üzere 17 muhare-

Levent Şahverdi Arşivi

be gemisi, 1 muharebe kruvazörü (Inflexible) ile 6 muhrip, 14 mayın arama tarama gemisi ve bir uçak ana gemisi (Foudr) idi. Ayrıca 4 hafif kruvazörle 16 muhribin, 5 İngiliz, 2 Fransız denizaltısının, 6 deniz uçağı taşıyan Ark Royal uçak ana gemisinin de bu harekâta katılmak üzere bölgeye gönderilmesi plânlanmıştı.

Harekâta tahsis edilen İngiliz harp gemileri, Queen Elizabeth hariç, eski gemilerdi. 1895-1903 tarihleri arasında inşa edilmişlerdi, süratleri 16-18 mil civarındaydı. Queen Elizabeth ise, 1913'de inşa edilmiş, 27.500 tonluk, 25 mil süratli, 8 adet 38 cm.lik, 16 adet 15 cm.lik, 12 adet 76 mm.lik top taşıyan modern bir gemiydi.

Müttefik Filo Komutanı Amiral Karden'in Taarruz Plânı, dört safhalıydı:

Birinci Safha: Çanakkale Boğazı giriş tabyalarının (Seddülbahir, Ertuğrul, Kumkale, Orhaniye) susturulması ve tahribi;

İkinci Safha: Çanakkale Boğazı'nın içinde Kepez'e kadar olan iç savunmanın (merkez bataryaları ile bir kısım merkez tabyasının) tahribi;

Üçüncü Safha: Boğaz'ın dar kesimindeki merkez tabyalarının susturulması;

Dördüncü Safha: Mayın hatlarının temizlenmesi, Boğaz'ın dar kesimine egemen olan savunma düzeninin tahribi ve Marmara Denizi'ne geçiş.

7. 18 MART'TAN ÖNCEKİ HAREKETLER

Müttefik filo, 19 Şubat 1915 günü taarruz plânının 1 nci safhasını uygulamaya başladı. Taarruzun başlangıç günü olarak 19 Şubat'ın seçilmesi anlamlıydı. Osmanlı Devleti'nin, kendini imparator ilân eden Napoleon Bonapart ile anlaşmaya ve Napoleon'un imparatorluğunu tanımaya karar vermesi üzerine İstanbul'u tehdit ederek Türkleri bu kararlarından vazgeçirmek için bir İngiliz filosu, 19 Şubat 1807'de Çanakkale Boğazı'nı geçerek İstanbul önlerine gelmişti. İngilizler, Boğaz'a taarruzu bu tarihi olayın 108 nci yıldönümünde başlatmakla her halde kendi komutanlarının moralini yükseltmek, Türk komutanlarının morali üzerinde olumsuz etki yapmak istemişlerdi.

19 Şubat günü saat 9.35'den itibaren yedi muharebe gemisi, Ertuğrul, Seddülbahir, Orhaniye ve Kumkale tabyalarını 17.000 yardadan ateş altına almaya başladılar. Bu tabyalarda bulunan toplarımız menzillerinin yetersizliği yüzünden düşman gemilerine ateş açamıyorlardı. Sonra gemiler 7.000 yardaya kadar yanaştılar ve bataryalarımız düşman gemilerine ateş açtı, birkaç isabet kaydetti.

Levent Şahverdi Arşivi

19 Şubat günü yapılan taarruzda düşman, 30.5 cm.lik 139 mermi atmıştı. Buna rağmen zayiat çok hafifti iki subay, iki er şehit olmuş. 11 kişi yaralanmış bazı toplar hasara uğramış, iki top kullanılamaz hale gelmişti. Amiral Carden, ertesi gün harekâta devam etmek üzere 17.30'da geri çekildi. Fakat havanın bozması nedeniyle ikinci taarruz ancak 25 Şubat günü yapılabildi. Düşman gemilerinin saat 10.00'da başlayan ateşi, saat 15.30'da çok şiddetlendi. Toplarımız, 7-8 isabet kaydettilerse de saat 16.00'da giriş tabyaları tamamen susmuş ve plânın birinci safhası tamamlanmıştı. 25 Şubat günü verdiğimiz zayiat 13 şehit, 18 yaralıdır.

25 Şubat'tan 18 Mart'a kadar geçen süre içerisinde düşman taarruz plânının ikinci safhasını uyguladı, karaya müfrezeler çıkararak susan tabyalardaki topları tahrip etti; mayın arama tarama faaliyetinde bulundu; mayın arama gemilerini korumak için merkez tabyalarını ateş altına aldı ve plânın üçüncü safhasını uygulamak üzere hazırlık yaptı.

Müstahkem Mevki Komutanlığımız da bir yandan karaya çıkan düşman müfrezeleriyle savaşırken diğer taraftan düşman mayın arama tarama gemilerini ateş altına aldı ve bunları destekleyen harp gemileriyle savaştı. Takviye kuvvetleri aldı ve düşman donanmasının beklenen büyük taarruzunu karşılamaya hazırlandı.

Methal (giriş) tabyaları susturulmuş olduğundan mayın arama tarama gemilerini destekleyen harp gemileri artık rahatça Erenköy Koyu'na giriyor ve burada manevra yapıyorlardı. Buna engel olmak için -daha önce arz etmiş olduğum gibi- 8 Mart sabahı Nusret mayın gemisi bu koya 26 mayın dökmüştü. Merkez tabyaları önündeki 10 mayın hattının hepsi Talvek hattına dikey, bu 11 nci hat ise paralel olduğundan düşman bu mayınların farkına varamamıştır.

16 Mart'ta Müttefik Filo Komutanı Amiral Carden, rahatsızlığı nedeniyle istifa etti ve yerine yardımcısı Amiral De Robeck atandı.

8. 18 MART MUHAREBESİ VE SONUCU

Birleşik filonun 18 Mart'ta yaptığı büyük taarruzun amacı Çanakkale ve Kilitbahir tabyaları ile mayın bölgesini savunan sabit ve seyyar bataryaları kısa sürede susturmak, mayınları tarayarak 800 m. genişliğinde bir geçit açtıktan sonra Marmara'ya girmekti.

Amiral De Robeck, 18 Mart günü taarruza katılacak 16 gemiyi iki gruba ayırmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

Birinci Grup'ta bulunan 6 İngiliz, 4 Fransız muharebe gemisi, A ve B hatları olmak üzere iki kademe halinde Borda düzeninde taarruz edecekler; A Hattında 4 İngiliz (Queen Elizabeth, Agamemnon, Lord Nelson, Inflexible), B Hattında 4 Fransız (Sufren, Gaulois, Bouvet, Charlemagne) muharebe gemisi bulunacak, 2 İngiliz muharebe gemisi (Triumph, Prince George) de A Hattının kanatlarını koruyacaktı.

İkinci Grup'ta bulunan 4 İngiliz muharebe gemisi (Ocean, Irresistible, Albion, Vengeance) dört saat sonra Boğaz'a girecek ve Fransız gemilerinin yerini alacaktı. Bu sırada 2 İngiliz muharebe gemisi (Swiftsure, Majestic) de kanatları koruyan İngiliz gemilerini (Triumph ve Prince George) değiştirecekti.

Üç muhrip ile yedi mayın arama tarama gemisi 17 Mart gecesi saat 22.00'den 18 Mart saat 02.00'ye kadar Boğaz'ın Akyarlar'a kadar olan kesiminde mayın aradılar; bir şeye rastlamadılar ve bu bölgenin temiz olduğunu rapor ettiler.

18 Mart 1915 günü hava açık ve güzel, deniz durgundu. Bir gün önce Çanakkale'ye gelen ve o sabah saat 08.00'de havalanan bir keşif uçağımız Bozcaada, İmroz ve Boğaz Ağzı bölgesinde çeşitli tipte birçok harp gemisi görmüş ve hemen geri dönerek Müstahkem Mevki Komutanlığına rapor etmişti.

Saat 10.30'da düşman gemilerinin Boğaz'a girmekte oldukları görüldü.

11.30'da A ve B hatlarına tahsis edilen İngiliz ve Fransız muharebe gemileriyle bunların kanatlarını koruyacak olan iki İngiliz gemisi yerlerini aldılar ve cehennemi bir ateş başladı. Merkez tabyalarından A Hattı 14.000, B Hattı 16.000 yarda, kanatları koruyan iki İngiliz gemisi ise 15.000 yarda uzakta bulunuyordu.

Düşman gemileri, ateş taksimi yapmışlardı. Her gemi bir tabyamızı ateş altına alıyordu. Mesafenin uzaklığı dolayısıyla Merkez tabyalarımız susmak zorundaydılar. Ancak Dardanos ve Mesudiye tabyaları karşılık verebiliyordu.

Saat 11.50'de Agamemnon muharebe gemisi Numune ağır topçu taburu tarafından ateş altına alındı. 25 dakikada bu gemiye 12 vuruş kaydedildi; üst kesime yapılan 7 vuruş çok hasar yaptı; geminin 360 derecelik bir dönüş yaparak ateşten kurtulmaya çalıştığı görüldü.

Saat 12.00'de Rumeli Hamidiye Tabyasındaki 35,5'lik top, tek mermi atmadan tahrip edildi.

Levent Şahverdi Arşivi

Saat 12.20'de Queen Elizabeth, Çimenlik Tabyasını bombardıman etmekteydi. Bu sırada 38 cm.lik bir mermi cephaneliğe isabet etti ve yangın çıkardı.

11.30'dan 12.00'ye kadar cereyan eden bombardımanda gemi topçusunun tabyalar üzerinde yaptığı etki Müttefik Filo Komutanına başarı umudu vermiş, bunun üzerine Amiral De Robeck, B hattındaki 4 Fransız gemisinin (Gaulois, Charlemange, Bouvet, Suffren) A hattındaki İngiliz gemilerinin sağından solundan geçerek 10.000 yardada mevki almalarını emretmişti. Saat 12.30'da bu gemiler 10.000 yardaya yaklaştılar.

Fransız gemileri ileri yanaşmakta iken Türk topçusu, İngilizlerin Inflexible muharebe kruvazörüne bir isabet kaydetti; telsizi bozuldu; aynı gemi üç dakika içinde üç isabet daha aldı; Pruva köprüsünde yangın çıktı; alevler Pruva çanaklığına kadar yükseldi. Inflexible, A Hattından geri çekilerek yangını söndürmek ve hasarı gidermek için iki saat uğraştı.

Saat 13.00'de bombardıman daha da şiddetlendi. Obüs bataryalarımız düşman gemilerine ateşe devam etmekteydiler. Dardanos ve Mesudiye tabyaları da ateş ediyordu.

Saat 14.00'e doğru Türk topçusunun ateşi zayıfladı. Bunun nedeni, top döşemelerinin düşman mermi çukurlarından çıkan toprakların altında kalmasıydı. Ama topraklar atılıyor ve tekrar ateş açılıyordu. Tabii bu arada biraz zaman kaybediliyordu.

Türk topçusu, 9.000 yardaya sokulan Fransız muharabe gemileri üzerinde çok etkili olmaya başlamıştı. Gemilerin hemen hepsinde ağır hasar vardı. Gaulois muharebe gemisinin baş kısmında büyük bir yarık açılmıştı.

Fransız gemilerinin hasara uğradıklarını gören Amiral De Robeck, ikinci kademedeki gemilerin Fransız gemilerini değiştirmesini emretti.

Saat 14.00'e doğru Fransız gemilerinden Suffren hızla Boğaz'ın dışına doğru çekilmeye başladı; iki kazamatı tahrip edilmiş olan Bouvet onu izliyordu. Gaulois, başı suya gömülü, sancağa yatmış, kendi gücüyle Boğaz dışına çıkmaya çalışmaktaydı. Bu sırada Bouvet'de iki patlama duyuldu ve koca gemi birkaç dakikada alabora olarak 600 personeliyle sulara gömüldü.

Fransız gemilerinden boşalan yeri İngiliz gemileri aldı ve 10.000 yardadan tabyaları dövmeye başladılar. Tabyalarımız da bütün güçleriyle karşılık verdiler.

Levent Şahverdi Arşivi

Saat 16.00'da Inflexble muharebe kruvazörü sancak başomuzluğundan mayına çarptı. Sualtı baş torpido dairesi parçalandı; buradaki personel yaşamını yitirdi; gemi, baş kısmı suya gömülü olarak Bozcaada'ya yöneldi.

Saat 16.15'de Irresistible mayına çarptı. Sancak makina dairesi suyla doldu. Buradaki personelden ancak üç kişi sağ kalabildi. Su basıncı nedeniyle geminin orta bölmesi parçalandı; iskele makina dairesi de su ile doldu. Gemi hareketsiz kaldı. Kurtarılan personel Queen Elizabeth muharebe gemisine getirildi. Karanlık bastıktan sonra kurtarılmak üzere gemi kendi haline bırakıldı.

Amiral De Robeck, saat 17.50'de müttefik filoya çekilme emri verdi.

Çekilme sırasında İngilizlerin Ocean muharebe gemisi mayına çarptı ve zaten topçu mermileriyle ağır hasara uğramış olan gemi boşaltılarak Boğaz'da kaderine terk edildi.

Karanlık bastıktan sonra kurtarılmak üzere terk edilen bu iki gemi, Türk topçusunun ateşiyle batırılmıştır.

Yaklaşık yedi saat süren bu cehennemi ateş muharebesi sonunda müttefik filonun 3 gemisi (Bouvet, Irresistible, Ocean) batmış, 3 gemisi (Inflexible, Gaulois, Suffren) uzun süre savaşamayacak kadar ağır hasara uğramıştır.

Düşmanın personel kaybı, çoğu ölü olmak üzere 800 kişidir.

Müttefik donanmanın yoğun ateşine rağmen bizim personel zayiatımız 24 şehit, 43 yaralıdan ibarettir. 4 ağır top tahrip olmuş, 3 top hasara uğramış, bir cephanelik infilak etmiştir.

18 Mart günü tabyalarımızdaki bütün personel canla başla, insan üstü bir gayret ve fedakârlıkla çalışmıştır. O kıyamet gününü, o cehennemi ateş muharebesini bugün gözümüzde canlandırmak kolay değildir. Her biri çelik bir kale olan, en az 10-15 ağır top taşıyan 18 muharebe gemisi, 7 saat süren ateş muharebesinde tabyalarımıza binlerce mermi atıyor; yalnız İngiliz gemilerinin attığı ağır top mermisi kendi kayıtlarına göre 3.344'tür. Buna rağmen Türk topçusu ateşe devam edebiliyor ve düşman gemileri üzerinde isabet kaydediyor, hasar meydana getiriyor. Bu çok büyük bir başarıdır.

18 Mart günü Dardanos bataryasının gösterdiği kahramanlık ve üstün savaş gücü özellikle övülmeye değer. Bu bataryanın komutanı Üsteğmen

Levent Şahverdi Arşivi

Hasan ve takım komutanı Teğmen Mevsuf büyük bir feragat ve gayretle savaşmış, bütün güçlüklere göğüs gererek ateşe devam etmiş ve ikisi de o gün aynı anda şehit olmuştur.

Müstahkem Mevki Komutanlığı'nın 18 Mart tarihli raporunda bu iki şehit subay hakkında yazılanları, günümüzün Türkçesiyle sizlere naklet-meme müsaadenizi rica edeceğim:

"Dardanos bataryasında telefon yerine isabet eden bir mermi, tesadüfen burada bulunan Batarya Komutanı Üsteğmen Hasan ile Teğmen Mevsuf'un ve birkaç erin ölmesine neden olmuştur. Bu yüzden batarya bir süre susmak zorunda kalmıştır.

Üsteğmen Hasan, görevine ve mesleğine kutsal bir inanç ve sevgiyle bağlı çalışkan, sessiz bir subaydı. Dardanos'un bulunduğu yerin önemi dikkate alınarak bu bataryanın özverili bir elde bulundurulması istenmiş ve adı geçen subay, 8 nci Ağır Obüs Alayı'ndan alınarak buraya verilmişti.

Toplarına olan sevgisi, görevindeki istekliliği, bıkıp usanmadan çalışması, mesleğindeki gücü ve yeteneğiyle gerçekten çok büyük görevler yapmıştı.

Teğmen Mevsuf da en şiddetli ateş altında toptan topa koşarak en bunalımlı zamanlarda cesaret ve mertliği ile astlarının moralini yükseltmiş bir subaydı.

Bugünkü zayiatımız arasında en büyük kaybımız, bu iki genç aslan yavrusunun şehit olmalarıdır. Tanrı bu sayın şehitleri ilâhi lutfuna eriştirsin.[1]

18 Mart Boğaz Muharebesinde ağır zayiat veren müttefik filo, artık karaya asker çıkarmadan sadece denizden zorlamakla Boğaz'ın geçilemiyeceğini anladığından plânın 4 ncü safhasını uygulamak üzere harekâta devamdan vazgeçmiş ve bilindiği gibi 25 Nisan 1915'te Gelibolu Yarımadası'na müttefik kuvvetler çıkarılmıştır.

Balkan Harbi ve Büyük Harbin ilk aylarındaki yenilgilerden sonra ilk kez 18 Mart Boğaz Muharebesi'nde kazanılan bu parlak zafer Türk askerinin moralini yükseltmiş, ulusun orduya güvenini artırmış, 8,5 ay devam eden kara muharebelerinde Türk ordusu, Üsteğmen Hasan, Teğmen

[1] ATASE Arşivi, 6/1666, Kls. 4669, Ds. H. 13, Fih. 1-11.

Levent Şahverdi Arşivi

Mevsuf gibi daha nice aslan yavrusu evlâdını feda ederek canla başla savaşmış ve Çanakkale Destanı'nı yaratmıştır.

Önce 19 ncu Tümen Komutanı, sonra Anafartalar Grup Komutanı olarak bu savaşlara katılan Atatürk, askerî dehasını ve üstün yeteneğini burada dünyaya kabul ettirmiş. "Anafartalar Kahramanı" olarak şöhret yapmıştır. Bu haklı şöhret, O'nun Anadolu'da Türk İstiklal Harbi'ni başlatmasına imkân sağlayan önemli bir dayanak olmuştur. Kısacası: Çanakkale Türk Milletine her şeyden önce Atatürk'ü kazandırmıştır.

Şehit ve gazilerimizin manevî huzurlarında bir kez daha tazimle eğilirken, dikkatiniz ve dinleme tahammülünüz için teşekkür eder, saygılar sunarım.

Levent Şahverdi Arşivi

ÇEŞİTLİ CEPHELERDE KÂZIM KARABEKİR

E. Kur. Alb. NUSRET BAYCAN

Büyük bir asker olan Korgeneral Kâzım Karabekir, koruyucu ve sevecen kişiliği yanında, Türk ahlâk ve karakterinin de seçkin bir siması idi. Bazı eserlerde son rütbesi Orgeneral olarak gösterilmekte ise de Genelkurmay Başkanlığının ilgili şubesinde ve arşivdeki şahsî dosyasında bu rütbeye yükseldiğine dair bir kayıt ve belgeye rastlanamamıştır. Esasen emekli maaşı da Ferik yani Korgeneral rütbesi üzerindendir.

Görüş ve düşüncelerinde vatanseverliği ve milletinin selâmeti her zaman ön plânda yer almıştır.

Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) ile, zaman zaman askerî ve siyasî konularda fikir ayrılıkları olmuşsa da, ilişkilerinde her zaman içtenlik ve dürüstlük hâkimdi.

Yurt savunması ile ilgili konularda titizlik göstermesinde, katıldığı harplerdeki maddî ve manevî kayıplarımızın ve şahidi olduğu fecaatin etkisi büyüktür. Kâzım Karabekir, 1910 Arnavutluk Ayaklanmasının bastırılmasında önemli rol oynamış, Balkan Harbinde Edirne Kalesini savunmuş, Birinci Dünya Harbinde çeşitli cephelerde tümen ve kolordulara komuta etmiş, zaferler kazanmış, Türk İstiklâl Harbinin Doğu Cephesi Komutanı olarak ün yapmıştır.

Kâzım Karabekir'in Yaşamı:

1882'de İstanbul'da doğmuş, ilk öğrenimine burada başlamış, babası Emin Paşa'nın görev yaptığı Van, Harput ve Mekke'de sürdürmüştür. Orta öğrenimini, Fatih Askerî Rüştiyesi ve Kuleli Askerî Lisesinde yapmış, 1899'da Harp Okuluna geçmiştir.

Askerî Yaşamı:

6 Aralık 1902'de Harp Okulunu ve 5 Kasım 1905'te Harp Akademisini birincilikle bitiren Kâzım Karabekir, bu başarıları nedeniyle Altın Maarif Madalyasıyla ödüllendirilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Kurmay Yüzbaşı olarak 3'ncü Ordu emrine atanmış, kurmay stajını Manastır'da yapmış, iki yıllık staj süresince bulunduğu birliklerin katıldığı çarpışmalarda üstün başarı göstermiştir. 1907'de Kıdemli Yüzbaşı olmuş ve Beşinci Rütbeden Mecidi Nişanı ile ödüllendirilerek İstanbul'daki Harp Okulu Tabiye Öğretmen Yardımcılığına, 1908'de de Edirne'deki 3'üncü Tümen Kurmay Başkanlığına atanmıştır.

31 Mart (13 Nisan 1909) Olayı üzerine Hareket Ordusu Mürettep 2'nci Tümen Kurmay Başkanı olarak İstanbul'a gelmiş, Beyoğlu kışlaları ve Yıldız Sarayı'nın ele geçirilmesinde görev almıştır.

1910'da Arnavutluk Ayaklanmasını bastırmak için teşkil olunan Mürettep Kolordu'nun Harekât Şube Müdürlüğüne atanmış, bir süre Kurmay Başkan Vekilliği de yapmıştır. Bazı çarpışmalarda müfreze komutanı olarak kazandığı başarı nedeniyle Dördüncü Rütbeden Osmanî Nişanı ile ödüllendirilmiştir.

15 Ocak 1911'de 10'ncu Tümen Kurmay Başkanlığına atanmış, 27 Nisan 1912'de Binbaşılığa yükseltilmiştir. 22 Haziran 1913'te Edirne savunmasında Bulgarlara esir düşmüş, 29 Eylül 1913'te yapılan İstanbul Antlaşmasından sonra yurda dönmüştür.

9 Aralık 1914'te Yarbay olmuş, Genel Karargâh İstihbarat Şube Müdürlüğünden, 1'nci Kuvve-i Seferiye Komutanlığına atanan Kâzım Karabekir Halep'ten ayrılarak, yaralanmış bulunan Süleyman Askeri Bey'den Irak Havalisi Komutanlığını devralmak üzere Bağdat'a gitmiş ise de komuta değişikliğine neden kalmamış ve 6 Mart 1915'te 14'ncü Tümen Komutanlığına atanarak İstanbul'a gelmiştir. Kısa bir süre sonra da tümeniyle Çanakkale'ye giderek Seddülbahir muharebelerine katılmıştır.

26 Ekim 1915'te I'nci Ordu, 10 Kasım 1915'te 6'ncı Ordu Kurmay Başkanlıklarına atanan Kâzım Karabekir, 14 Aralık 1915'te Albaylığa yükseltilmiş, Çanakkale'deki başarıları nedeniyle, Harp, Gümüş Muharebe Liyakat ve Gümüş Muharebe İmtiyaz Madalyalarıyla ödüllendirilmiştir.

27 Nisan 1916'da 18'nci Kolordu Komutanlığına atanmış, Irak'ta üstün İngiliz kuvvetleriyle muharebe etmiş ve Alman İkinci Demir Salîb Nişanıyla ödüllendirilmiştir.

7 Kasım 1916'da, 6'ncı Ordu Komutanına Dicle doğusundaki birliklerini nehrin batısına almayı önerdiyse de Halil Paşa kabul etmemiş bu yüzden 18'nci Kolordu ağır zayiat vermiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

8 Nisan 1917'de 2'nci Kolordu, 27 Aralık 1917'de de I'nci Kafkas Kolordusu Komutanlıklarına atanmış, Erzincan ve Erzurum'u kurtararak halkın katledilmesini önlemiştir.

Sarıkamış, Kars ve Gümrü'nün alınmasındaki katkı ve başarıları nedeniyle 28 Temmuz 1918'de Mirlivalığa yükseltilmiş, İkinci Rütbeden Kılıçlı Mecidi ve Osmanî Nişanları ve Altın Muharebe Liyakat Madalyası ile ödüllendirilmiştir. Almanya, Avusturya - Macaristan da çeşitli nişan ve madalyalarıyla kendisini onurlandırmışlardır.

Eylül 1918'de Bakü ve Tebriz alınmış, hatta daha ilerilere de gidilmiştir. Fakat 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanınca 1877-1878 hattına çekilindi. 24 Aralık 1918'de İngilizler de Batum'u işgal ettiler.

Kâzım Karabekir Paşa, 2 Mart 1919'da 15'nci Kolordu Komutanlığına atanarak Erzurum'a gitti. İzmir'in işgaliyle, millî hareketi hızlandırdı. 9 Haziran 1920'de de Doğu Cephesi Komutanlığı onaylandı.

25 Temmuz 1920'de İngilizlerin boşalttığı Batum'u Gürcülerin işgal etmesini protesto ettik. Kâzım Karabekir Paşa hazırladığı plânı uygulayarak 30 Eylül 1920'de Sarıkamış'ı, 30 Ekimde Kars'ı ele geçirdi. 31 Ekim 1920'de Ferik (Korgeneral)'liğe yükseltildi. 7 Kasım 1920'de Gümrü'yü aldı. Ermeniler ağır zayiata uğratılarak elde edilen silâh, cephane ve malzeme Batı Cephesine gönderildi. Kâzım Karabekir Paşa 2/3 Aralık 1920'de imzalanan Gümrü ve 13 Ekim 1921'de imzalanan Kars Antlaşmalarında Türk Heyetine başkanlık etti.

21 Ekim1923'te Doğu Cephesi lağvedildi. Kâzım Karabekir Paşa da, I'nci Ordu Müfettişliğine atandı ve İstiklâl Madalyası ile ödüllendirildi.

31 Ekim 1924'te Ordu Müfettişliğinden istifa ederek Milletvekilliği görevine devam etti ve 17 Kasım 1924'te Meclisteki muhaliflerden oluşan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (Partisi)'nın liderliğine getirildi.

Kâzım Karabekir Paşa, 1 Kasım 1927'de ordu açığında iken emekliye ayrıldı.

1938'den sonra V ve VIII'nci dönemlerde İstanbul Milletvekili olarak Büyük Millet Meclisinde bulunmuş, 1946-1948 yılları arasında Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı yapmıştır. Bu görevde iken 25 Ocak 1948'de vefat etti.

Levent Sahverdi Arşivi

Kâzım Karabekir, Fransızca, Rusça, Bulgarca ve Almanca bilirdi. Askerî, siyasî, tarihî ve terbiyevî kırktan fazla basılmış eseri bulunmaktadır. [1]

Kâzım Karabekir Paşa'nın Askerî Nitelikleri:

Kâzım Karabekir Paşa, ciddî, çalışkan, dürüst, bilgili, cesur, kesin karar sahibi, üstün ahlâklı bir askerdi. Gerek kurmay görevlerinde ve gerekse komuta ettiği birliklerde astlarının güvenini kazanmış, onları sevmiş ve kendisini sevdirmişti. Eğitime çok önem verirdi. Sorumluluktan asla yılmaz kanun ve yönetmeliklerin kendisine tanıdığı yetkileri hiç bir etki altında kalmadan kullanırdı.

Yaşadığı dönemde cereyan eden muharebelerin hemen tümüne katılmış, çok tecrübeli bir komutandı. Doğu Cephesi Komutanı olarak kazandığı zaferler, Türk ve yabancı tüm askerî otoriteler tarafından takdir edilmekte, en kritik dönemde Mustafa Kemal Paşa'ya ve davaya bağlılığı, vefakârlığı övülmektedir.

Kâzım Karabekir Paşa, iyi yetişmiş bir asker, başarılı bir komutandı.

Kâzım Karabekir'in Katıldığı Savaşlar:

1 Nisan 1910'daki Arnavutluk Ayaklanması ve Balkan Harbindeki görevlerine yaşamı bölümünde değinilmişti.

BİRİNCİ DÜNYA HARBİNDE:

Birinci Dünya Harbi, 3 Ağustos 1914'te bütün Avrupa'yı sarmış, 29 Ekim 1914'te Alman Amirali Suşon komutasındaki Türk donanmasının Karadeniz'deki harp gemilerini batırması ve limanlarını bombardıman etmesi üzerine Ruslar, doğu sınırlarımıza tecavüz ettiler. İngiliz Deniz Kuvvetleri de Akabe, Basra Körfezlerine ve Çanakkale Boğazındaki hedeflere ateş açarak düşmanca durum takındılar. 3 Kasım 1914'te Üçlü Anlaşma Devletleriyle harbe girmiş bulunuyorduk.

Doğu Cephemizde muharebenin şiddetlenmeye başladığı günlerde, Genel Karargâh İstihbarat Şube Müdürü Kurmay Yarbay Kâzım Karabe-

[1] Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Gnkur. Harp Tarihi Başkanlığı Yayını, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1972, s. 161, 163. Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar, Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1983, s. 397 - 404. Karabekir, Kâzım; Yayınlanmış eserleri. Şahsî dosyası.

Levent Şahverdi Arşivi

kir 1'nci Kuvve-i Seferiye (Tümen) Komutanlığına atanmış ve 3 Ocak 1915'te tümeniyle İstanbul'dan ayrılmıştı.

Yarbay Kâzım Karabekir, Halep'e geldiği sırada, Sarıkamış Muharebesi felâketle sonuçlanmış, Irak'ta Rota Muharebesi başlamıştı. 20 Ocak 1915'te Irak ve Havalisi Genel Komutanı Yarbay Süleyman Askeri yaralanmış, yerine Kurmay Yarbay Kâzım Karabekir gönderilmişti. Bağdat'a kadar gittiği halde Yarbay Süleyman Askeri, görevi devretmediği gibi, Kurmay Yarbay Kâzım Karabekir'in harekât plânı üzerindeki önerilerini de dikkate almamıştı; Kâzım Karabekir taarruz istikametinin değiştirilmesini, ikmal teşkilâtının kurulmasını, İngilizleri küçümsememesini, aşiretlere güvenmemesini önermiş, henüz Halep'ten ayrılmamış olan 1'nci Kuvve-i Seferiye'nin Bağdat'a gönderilmesini de Enver Paşa'dan istemişti.

Her iki makamca da önerileri kabul edilmeyen Kâzım Karabekir, 10 Şubat'ta Bağdat'tan ayrılarak İstanbul'a geldi. 14'ncü Tümen Komutanlığına atanmıştı.

Yarbay Süleyman Askeri de, Şuayyibe Muharebesinde birliklerinin % 50'sini kaybederek, intihar etti.

ÇANAKKALE CEPHESİNDE:

Anlaşma Devletleri, 19 Şubat 1915'te Rusların yükünü hafifletmek ve onlara yardım sağlamak amacıyla başlattıkları deniz harekâtı, 18 Mart 1915 günü zaferimizle sonuçlanınca, Boğazları kara harekâtıyla düşürmek için 25 Nisan 1915'te Gelibolu yarımadasına çıkarma yaptılar. (Arıburnu ve Seddülbahir bölgelerine)

Seddülbahir kıyılarına çıkan İngiliz ve Fransız birlikleri, nisan, mayıs, haziran aylarında Kirte, temmuz ayındaki Kerevizdere muharebelerinde yıpranmış, Türk birlikleri de ağır zayiat vermişti. Bu birliklerden Kerevizdere bölgesindeki 4'üncü Tümeni, İstanbul'dan gelen Kurmay Yarbay Kâzım Karabekir Komutasındaki 14'ncü Tümen değiştirdi.

Tümgeneral Fevzi (Mareşal Çakmak) komutasındaki 5'nci Kolordu kuruluşunda muharebeye katılan 14'ncü Tümenin 42 ve 55'nci Alayları cephede, 41'nci Alayı ihtiyatta olmak üzere tertiplenmişti. Karşısında iki tümenli Fransız kolordusu vardı.

6 Ağustos günü başlayan Seddülbahir taarruzu, 7 Ağustos'ta şiddetlendi, 42'nci Alay bölgesine giren Fransız birlikleri, bu alayın karşı taarruzları ve tümen birliklerinin şiddetli ateş desteği karşısında panik halinde çekildiler.

Levent Şahverdi Arşivi

5'nci Kolordu birlikleri, özellikle 14'ncü Tümen de ağır zayiat vermişti.

Kurmay Albay Mustafa Kemal'in yüksek sevk ve idaresindeki Anafartalar Muharebelerini de kaybeden Anlaşma Devletleri birlikleri, 20 Aralık 1915'te Arıburnu kesimini, 9 Ocak 1916'da da Seddülbahir kesimini tamamen tahliye etti.[2]

IRAK CEPHESİNDE :

Çok geniş yetkilerle 6'ncı Ordu Komutanlığına atanan Von Der Goltz'ün (Alman Mareşali) Kurmay Başkanı olarak 6 Aralık 1915'te Bağdat'a gelen Kâzım Karabekir, 14 Aralık'ta Albaylığa yükseltildi ve 27 Nisan 1916'da da 18'nci Kolordu Komutanlığına atandı. 29 Nisan 1916'da Kütülammare alındı. General Towsend ve 5'nci Tugay Komutanı tutsak edilerek Bursa'daki kampa gönderildiler.

Mareşal Von Der Goltz'un tifüsten ölmesi üzerine 6'ncı Ordu Komutanlığına Tümgeneral Halil (Korgeneral Kut) atanmıştı. 6'ncı Ordu, 13 ve 18'nci Kolordulardan oluşuyordu. Kurmay Albay Ali İhsan (Tümgeneral Sabis) komutasındaki 13'ncü Kolordu, Bağdat istikametinde ilerleyen Rusların 1'nci Kafkas Kolordusunu Hemedan doğusuna sürmüştü. 22 Aralık 1917'de Ruslarla anlaşma yapılınca, 13'ncü Kolordu Cebeli Hamrin kuzeyine çekildi. (İngilizlerle çarpışarak)

Kurmay Albay Kâzım Karabekir komutasındaki 18'nci Kolordu Süveyce Horu (bataklığı) ile Kütülammare arasındaki Dicle Nehri kuzey kıyılarını ve İmamı Muhammet, Garraf ve Beşare köprübaşı mevzilerini savunmak üzere tertiplenmekteydi.

Kâzım Karabekir, Ordu Komutanına bu köprübaşı mevzilerinde direnmenin sakıncalarını belirtmiş ve buradaki birliklerin de nehrin kuzey kesimine alınarak, kıyı değiştirecek İngiliz birliklerinin karşı taarruzlarla nehre dökülmesini önermişse de Ordu Komutanı köprübaşı mevzilerinin savunulmasında ısrar etmişti.

Taarruza geçen İngiliz birlikleri, önce İmamı Muhammet mevziîne üstün kuvvetlerle yöneldi ve sahra tahkimatıyla berkitilmiş bu mevzîî yoğun topçu ateşi altına alarak erlerimizin silâhlarını kullanmasına dahi fırsat vermedi. Muharebe alanını şehitlerimizin cesetleri doldurmuştu. Gönderilen takviyeler de aynı şekilde eriyordu. 18'nci Kolordunun mevcudu 18.000'den 5.000'e düştü. Bağdat, İngilizlerin eline geçti.

[2] Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, C.V, 3'ncü Kitap,Çanakkale Cephesi Harekâtı, Gnkur. ATASE Bşk. lığı, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1980, s. 223, 419.

Levent Şahverdi Arşivi

Mütareke hükümlerine rağmen İngilizler, kuzeydeki petrol havzasını ele geçirerek Diyarbakır'a kadar ilerlediler. Bununla da yetinmediler; bölgedeki aşiretleri ayaklandırarak Musul ve Kerkük bölgesinin Misak-ı Millî sınırlarımız dışında kalmasını sağladılar. [3] 6'ncı Ordu Komutanı, Albay Kâzım Karabekir'in önerisini değerlendirseydi, sonuç değişebilirdi.

KAFKAS CEPHESİNDE :

Kurmay Albay Kâzım Karabekir önce, Diyarbakır bölgesindeki 2'nci Kolordu, 27 Aralık 1917'de de Refahiye bölgesindeki 1'nci Kafkas Kolordu Komutanlığına atandı. 3'ncü Ordu'nun ileri harekâtı sırasında, 13 Şubat 1918'de Erzincan'ı, 12 Mart 1918'de de Erzurum'u, Ermeni birlik ve çetelerinden temizledi (Bu illerdeki Rus birlikleri, 18 Aralık 1917'de yapılan anlaşma gereğince ayrılmış, yerlerini Ermeni birlik ve çetelerine bırakmışlardı). Kâzım Karabekir'in Erzurum'un kurtarılmasında, sorumluluğu üstlenerek durumun gerektirdiği icraatı tereddütsüz uygulamasını anmadan geçemiyeceğim.

3'ncü Ordu Komutanı Korgeneral Vehip (Kaçı) Erzurum yönünde 5 ve 9'ncu Kafkas Tümenlerinden birer alayla taarruzî keşif yapılmasını istemişti. Kâzım Karabekir, bir an evvel Erzurum'u ele geçirip ilerdeki harekât için oradaki olanaklardan yararlanmak ve katliamı önlemek amacıyla, 9'ncu Kafkas Tümeni'nin tamamını muharebeye sokarak Ermenileri püskürttü.

15 Nisan 1918'de Sarıkamış, 26 Nisan'da Kars, 15 Mayıs'ta da Gümrü alındı.

Kâzım Karabekir 28 Temmuz 1918'de Tümgeneralliğe yükseltildi. Eylül 1918'de birliklerimiz kuzeyde Bakü'yü, güneyde Tebriz'i ele geçirmişler, ilerlemeyi sürdürüyorlardı.

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Müterakesi hükümlerine göre, Şubat 1919'a kadar, 1877-1878'deki sınırlarımıza çekilmek zorunda bırakıldık.[4]

[3] Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi; Irak Cephesi Harekâtı, Gnkur. ATASE Bşk.lığı (Müsvedde halinde).

[4] BELEN, Fahri, Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, C. IV, V, 1917-1918 Harekâtları, Gnkur. Basımevi, Ankara 1967. Çakmak, Fevzi; Büyük Harpte Şark Cephesi Harekâtları, Harp Akademileri Matbaası, İstanbul (Konferanslar halinde).

Levent Şahverdi Arşivi

İSTİKLÂL HARBİNDE :

İtilâf Devletleri, Mondros Mütarekesi'ne dayanarak yurdumuzu parçalayıp bölüşmeye ve stratejik yollara hâkim olmaya başlamışlardı. Kışkırtılan ve desteklenen azınlıklar da, şiddet eylemlerine giriştiler. Halk üzgün ve perişandı. Bölgesel kuruluşlar oluşuyor; fakat toparlanamıyorlardı. Padişah, taç ve tahtını düşünüyor, hükûmet işgalci devletleri gücendirmemeye çalışıyordu.

Tümgeneral Kâzım Karabekir bu sırada İstanbul'a geldi. O, İstanbul'da bir şey yapılamayacağı kanısındaydı. Mustafa Kemal de kendisine, "Erzurum'a gitmesini ve orada halkı teşkilâtlandırmasını" önerdi. 15'nci Kolordu Komutanlığını kabul ederek Erzurum'a gitti ve Doğu Cephesi Komutanı olarak Kars ve dolaylarını bir kere daha kurtardı.

Ermeniler, Türk ordusunun Kuzeybatı İran'ı ve Kafkasya'yı boşaltmasını fırsat bilmiş, Gümrü (Leninakan) Açmıyaz'ın bölgelerini, Arpaçay ile Aras Nehri kıyılarını ve Iğdır dolaylarını işgal ederek bölgedeki Türklere insanlık dışı davranışlarını sürdürmeye başlamışlardı.

Ermenilerin, Türkler aleyhine giriştikleri bu olaylara ve 19 Haziran 1920'den itibaren Oltu bölgesinde başlattıkları taarruz ve işgal hareketlerine artık bir son vermenin zamanı gelmişti. Ruslar ile başlayan ilişkileri geliştirebilmek için de, direk sınır bağlantısı kurmak gerekliydi. 24 Eylül 1920 Bardız baskını üzerine, 9'ncu Tümen'e, karşı taarruzlarla bu kesimdeki Ermeni mevzilerini ele geçirmesi emredildi. Bu tümenin sağladığı başarıdan yararlanarak 29 Eylül 1920'de genel taarruza geçildi. Harekât başarıyla gelişti ve 30 Eylül sabahı 12'nci Tümen Sarıkamış'a girdi.

Harekâtın ikinci safhası Kars'ın kurtarılmasıydı. Kuvvetli tahkim edilmiş olan bu şehre doğrudan doğruya taarruz ağır zayiata neden olacağından, doğu ve kuzeydoğudan kuşatılarak 30 Ekim 1920'de Kars da elegeçirildi. Ermenilerin Savunma Bakanları ile Genelkurmay Başkanları da esirler arasındaydı.

Bu muharebede iğtinam edilen ikmal maddelerinin büyük kısmı Batı Cephesine gönderilmiş, Kâzım Karabekir de bu başarıları nedeniyle Korgeneralliğe yükseltilmişti.

3 Kasım 1920'de Gümrü istikametinde harekâta devam edildi.6 Kasım akşamı Ermeniler Gümrü batı sırtlarına atıldılar ve barış yapılmasını önerdiler. 7 Kasımda Gümrü ele geçirildi; 2/3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması yapıldı. Antlaşmanın imzasından bir gün sonra Ermeni Taşnak

Levent Şahverdi Arşivi

Hükûmeti Kızıl Ordu tarafından ortadan kaldırıldığından, Gümrü Antlaşması onaylanamadı. 13 Ekim 1921'de Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan Sosyalist Cumhuriyetleri ve Rusya ile Kars Antlaşması imzalanarak yürürlüğe girdi.

Doğu Cephesi birliklerinden 3'ncü Kafkas Tümeni—11'nci Piyade Alayı hariç— Batı Cephesine gönderildi. Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruza katıldı.

12'nci Tümen de 4 Ağustos 1921'den itibaren sevke başlandı. 28 Eylül 1921'de Ankara'ya varan bu tümen de Büyük Taarruza katıldı.

11'nci Kafkas Tümeni, Mayıs 1922'de Koçhisar dolaylarında lağvedilerek 21'nci Tümenin teşkili ve bazı birliklerin takviyesi sağlandı.[5]

Görüldüğü gibi, Korgeneral Kâzım Karabekir, Batı Cephesine sadece yiyecek, giyecek, silâh ve cephane göndermekle kalmamış, üç tümeniyle bu cepheyi takviye ederek harbin kazanılmasına da katkıda bulunmuştur.

Edirne ve İstanbul Milletvekilliği yapan Kâzım Karabekir 25 Ocak 1948'de, TBMM Başkanı iken vefat etmiştir. O tarihte Cumhurbaşkanı bulunan İsmet İnönü, 28 Ocak 1948'deki konuşmasını şöyle bitiriyordu:

"... Tarihimiz, Kâzım Karabekir'in Millî Mücadeledeki hizmetlerini vefalı sayfalarında her zaman övünçle anacaktır. Birinci Dünya Harbi'nin felâketli sonucunun ilk gününden başlayarak, hiç sarsılmayan bir inançla meydana atılmış olan pek değerli vatanseverlerinden biriydi. Kâzım Karabekir'in zaferleri, batı ve güney sınırlarımızda ve içeride türlü şekildeki saltanat hareketlerine karşı gerçekten bunalmış olduğumuz bir zamanda yetişmiştir. Ordu ve memlekette oluşan şevk ve sevinç bütün kurtuluş hareketlerimize yepyeni bir atılışın bütün umut ufuklarını açmış, yüreklerimiz taşkın bir minnetin heyecanı ile dolmuştu. Karabekir adı, İstiklâl Harbi'nin büyük abidelerinden biri olarak milletin takdirinde ebedî bir şeref yeri tutacaktır. Büyük komutan, devlet ve siyaset adamı ve kemal sahibi bir insan olarak yüksek nitelikleri ve hiç bir güçlük karşısında yılmayan iman ve iradesi, hafızamızda canlı olarak yaşayacaktır." Kâzım Karabekir'in Hava Şehitliği'nde bulunan aziz naaşı Devlet Mezarlığı'na nakledilecektir. Ruhu şad olsun.

[5] Türk İstiklâl Harbi, C. III, Doğu Cephesi (1919-1921) Gnkur. Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1965.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

SESLİ BELGELERDEN MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

İSMET GÖRGÜLÜ

Ulu Önder üzerine yapılan araştırma, inceleme ve yorumlar şüphesiz yıllarca devam edecektir. Başlı başına bir okul, bir ekol olan büyük dahinin, her yönüyle ortaya konulabilmesi zaman işidir.

Hakkında; bizzat tanık olanlar tarafından veya tanık olanlardan naklen anlatılarak; pek çok anı yayınlandı. Ölümünün üzerinden 50 yıl geçmesine rağmen, halen yeni anılar ortaya çıkmakta ve bunları, tarihe ışık tutacak değerde yenilerinin de takip edeceği anlaşılmaktadır.

Bazı anılar, ya sadece sohbetlerde kullanıldı, kaleme alınmadı, ya da hafızalarda kalarak sahibiyle beraber mezara gömüldü.

Kaleme alınmıyanlardan Mustafa Kemal'le ilgili sesli belgelerden bazı anılar tesbit ettim.

Anılara geçmeden önce, tesbitleri üzerine açıklama yapmak istiyorum:

Kara Harp Akademisi birinci öğretim üyeliğim döneminde Kr. Hrp. Ak. K. (1982-1984) Tuğg. Sayın Yılmaz Tezkan'dan; "Radyo evlerinden, komutan ve gazilerin seslerinin derlenmesi" emrini aldık. Konu, yetişecek kurmay subayların karakter eğitimi yönünden önemli idi. Kısa sürede; Ankara, İstanbul ve İzmir radyo evleri ile temasa geçerek; emri yerine getirdik. Bu çalışmamız sırasında radyo evleri ses arşivlerinin (Diskotek) ayrı olduğunu, birisinde olanın diğerinde olmadığını öğrendik. Ve neticede Türkiye'de ilk defa komutan ve gazilerin harp hatıralarını ihtiva eden ses kayıtlarını bir merkezde toplamış olduk. Bunlar şu anda 37 adet kaset band halinde Kara Harp Akademisi kitaplığındadır.

Türk çocuğu, büyük emeklerle bu sesleri kaydeden T.R.T. elemanlarını daima şükranla anacaktır.

1. TÜMGENERAL CEMİL CONK[1] ANLATIYOR :

Atatürk'ün İcrada Sadeliği :

"Conk Bayırı'nda 2 gün yanyana savaşmış ve kendisiyle hiç tanışmamış olduğum Mustafa Kemal'i, 9 Ağustos gecesi Anafartalar Grubu Ko-

[1] Tümg. Cemil Conk (1983-1963) Çanakkale Muharebelerine başlangıçta Güney Cephesinde, Seddülbahir bölgesinde alay komutanı olarak katıldı. 1915 Ağustosu başından iti-

Levent Şahverdi Arşivi

mutanlığına tayininden ve emri altına girdikten sonra tanıdım. 9 Ağustos taarruzundan önce 9 Ağustos gecesi Anafartalar Grubu Komutanlığına Mustafa Kemal getirilmişti. Bundan sonra bu değişikliği kıtalara bildiren 9 Ağustos'ta yapılması emrolunan taarruzun evvelki komutanı Fevzi Beyin[2] emir ve terkibine göre yapılacağı bildiriliyordu. Onun bu emri taarruza az zaman kaldığı için bulduğu en pratik hal tarzı idi. Bu küçük misal M. Kemal'in çok sade görüş sahibi bir komutan olduğunun misalidir."

Millî Mücadeleyi Mustafa Kemal'den Başkası Kazanamazdı:

".... İşte onun hayran olduğum cephelerinden birisi de, 10 Ağustos sabahı süngü takmış iki Alayla, bir kurşun atmadan, İngilizler'e hücum ve onları yapışmış oldukları Conkbayır'ı tepesinin yamaçlarından aşağıya atışı; destanî cesaret, maharet ve fedakârlık örneğinin, örnek bir şahaseridir. Emri altında bulunduğum müddet zarfında Mustafa Kemal'i ciddî, vakur, temkinli kendinden emin, itibar ve tolerans sahibi çok değerli bir komutan olarak tanıdım. Anafartalar zaferini, daha doğrusu Çanakkale zaferinin kesin neticesine tesiri şüphesiz olan, 10 Ağustos süngü hücumunu[3] Mustafa Kemal'den başka hiç kimse yaptıramadı ve yaptıramazdı. Millî Mücadelemizi de Mustafa Kemal'den başka hiç kimse başaramaz ve büyük zaferi kazanamazdı."

baren Kuzey Grubunda Conkbayırı'nda Yarbay rütbesi ile Tümen Komutanı olarak (8 ve 4 ncü Tüm.) çarpıştı. Mustafa Kemal'in emrinde 4 ncü Tüm. K. idi. Soyadını Conkbayırı muharebelerinden almıştır. Eserleri arasında "Çanakkale Conkbayırı Savaşları" adlı kitabı mevcuttur.

[2] Albay Fevzi (Mareşal Fevzi Çakmak değildir.) Saros Grup Komutanı iken 7 Ağustos 1915'te Anafartalar Grup K. lığına atandı. Aynı gün saat 14.00'de Anafartalar bölgesine geldi. 8 Ağustos'ta Anafartalar Taarruzunun yapılması emrini aldı. Ancak bu taarruzu yapacak olan tümenler (7 ve 12 nci) Saros bölgesinden Anafartalar'a henüz intikal halinde idiler. Birliklerin 8 Ağustos sabahına ancak intikallerini tamamlıyabileceklerini, dinlendirmeden taarruza sokulmalarının uygun olmayacağını, ileri sürdü. Taarruzun 9 Ağustos'ta yapılmasını teklif etti. Bunun üzerine 8 Ağustos'ta görevinden alındı ve yerine, gece saat 21.45'de Alb. Mustafa Kemal atandı.

[3] 10 Ağustos süngü hücumunu, bilindiği gibi, kaynaklarımız; Alb. Mustafa Kemal'in kırbacını havaya kaldırıp aniden indirmesiyle başlattığını ifade ederler. Hatta Atatürk; Uluğ İğdemir tarafından yayınlanan "Atatürk'ün Anafartalar Muharebelerine Ait Hatıraları" TTK. 1943 s. 66'da; kırbacı ile hücumu başlattığını anlatmaktadır. Yakın dönemde yayınlanan bir TV. programında ise; o muharebede emir subaylığı yapmış olan Sami isimli bir gazi tarafından; Atatürk'ün kırbacı ile değil bir erin portatif küreği ile hücumu başlattığı anlatılmıştır. Anlatan, olayı yakınen gördüğünü, sabah alacakaranlığında kırbacın hücuma kalkacak erler tarafından görülmiyeceği için Atatürk'ün bir erin küreğini kaldırıp aniden indirmesiyle hücumu başlattığını ifade etmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

2. ALBAY ŞEFİK AKER[4] *ANLATIYOR:*

Atatürk'ün Astlarının Yetki ve Sorumluluklarına Saygısı:

"... Atatürk öyle bir komutan idi ki, başarı için mesuliyeti deruhte eden ve şahsî teşebbüs temayüllerini taşıyan maiyet arkadaşlarının heveslerini kırıcı veya selâhiyetlerini kısıcı değil, bilâkis olanca müsamahakârlığı ile teşvikcisi idi. Bir olayı arz edeyim.

Bir gün Fırka (Tümen) İstihkâm Bölük Komutanı geldi. Bana dedi ki, "Fırka K. lığının emri ile siperlerinizi mazgallıyacağız, siperlerinizi kalas ve toprakla örteceğiz, bize yardımcı erler veriniz" dedi. Ben, bu iş zararlıdır, istemem dedim. O, bu iş Kolordu K. lığından gelen emrin[5] gereği için yapılacaktır. Ben şimdi ne diyeceğim dedi. Ben; bu hattın müdafaa ve muhafazasından mesul benim, benden bunu istesinler, askerlerimi kendi elimle hapsedemem. Benim için bu cevabı verdi dersin dedim. O döndü gitti. Fırka Kurmay Başkanı İzzettin Çalışlar ile beraber bu cevabımı Mustafa Kemal'e arz ederler. Başka bir komutan olsa idi, bu sadıkane cevabımdan emrimi çevirdi diye içerliyerek, emrini icra ettirmeye ısrar ederdi.

Atatürk ise; "O, mesuliyetini müdriktir, bırakınız" cevabını vermekle maiyetinin selâhiyetine ve mesuliyetine hürmet etmiş oldu. Hakikat şu idiki, zamanın ağır silâhları karşısında bu mahsuru sezmiştik. Nitekim burada tahminen bir ay sonra, İngiliz'lerin 6 Ağustos hücumlarında, Kanlı Sırtta, başka Fırkaya mensup bir alayın düşmanın ağır obüs ateşleri altında parçalanmış kalaslar ve topraklarla tıkanmış mazgallardan, tek bir tüfek atışı yapmaksızın uğradığı felâketin ve siper kaybının sebebi, o fırka siperlerinin kâmilen örtülmüş ve mazgallanmış olmasındandır. Diğer taraftan aynı şiddetli obüs ateşlerinden bizim 19. Fırkamıza düşmanın tam üç defa yaptığı hücumların, çok ağır hezimete uğramasının sebebi de, bütün siperlerimizin; mahzuruna binaen; örtülmemiş olmasındandır. İşte Atatürk'ün semereler yaratan yüksek komutanlık vasıflarından bu, tarihi bir misaldir."

[4] Alb. Şefik Aker (1877-1964), Çanakkale kara muharebelerinin üçüncü gününde (27 Nisan) alayı ile beraber (27 nci A.) 19 ncu Tüm. K. Yb. Mustafa Kemal'in emrine verildi. 8 Ağustos'a kadar, yaklaşık 3,5 ay birlikte çalıştılar. Mustafa Kemal, Anafartalar Gr. K. olunca, 19 ncu Tüm. K. oldu.

[5] Emri veren 3 ncü Kor. K. Yanyalı Esat Paşadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün Allah'a İnancı :

"... İnsanların ilk varlıklarının mahiyeti, dışa sızan delilleriyle belirir. Ben 3,5 aya yakın bir müddetle temasta ve konuşmalarda bulunduğum Atatürk'ün islâmî ahlâka aykırı bir hâlini, hareketini görmedim. Bu açıklamamı kuvvetlendirmek için şahidi olduğum bir delili ilâve edeyim. 8/9 Ağustos gecesi bana 19 ncu Fırka K. lığı teslim edip Anafartalar Grubu K. lığına idareye giderken, Atatürk benim sol yanımda idi. Ağzından çıkan bir fısıltı dikkatimi çekti. Onun selâmet ve başarı için Allaha fısıltı ile niyazda bulunduğunu görmüş ve anlamıştım."

3. AKINCI SÜVARİ MÜFREZE KOMUTANI ASTEĞMEN ABDURRAHMAN ÖZGEN [6] ANLATIYOR :

"... Bir gün yine baskından dönüşümde kar yağıyordu, aylardan marttı, Eskişehir'e gittim yaralarımı sardırdım, Mustafa Kemal Paşa da oraya gelmiş, bir masa atmışlar. Oturmuşlar, burada kimi bekliyorlar bilmiyorum. Bir kalabalık toplanmış orada, bir köylüye gidip sordum ve bu kalabalık nedir dedim. Mustafa Kemal geldi dediler, atımdan indim, selâm verdim, hoşgeldiniz kumandanım dedim. Yüzüme şöyle sert sert baktı, tam bir asker bakışla, "Nereden geliyorsun" dedi. Efendim dedim, Eskişehir'den geliyorum, yaralıydım yaralarımı sardırdım, emir aldım tekrar cepheye dönüyorum, elimde gizli bir zarf var, dedim. "Peki, ne zamandan beri askersin" dedi. Doğduğumdan beri askerim dedim. Paşa hafif gözünün altında baktı; "Peki hangi alaydansın?" dedi. Ben Akıncı Süvari Alayındanım dedim. "Peki ama senin hakkında şikâyet var" dedi. Hayrola kumandanım dedim [7] Paşa sağa döndü, sola döndü Salih Bozok'a döndü; "Bak" dedi "Bunun gibi vatanperverler oldukça benim hiç gözüm arkada kalmaz" dedi. "Hiç maaş almadın mı" dedi, almadım dedim. Çıkardı cebinden 10 lirayı bana verdi, zaten 20 lira parası vardı, Paşam dedim siz

[6] Yedek Subay olarak İstiklâl Harbine katılan Abdurrahman Özgen; İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline tanık olmuş; Yunanlıların yaptıkları mezalimi görmüş; Manisa, Alaşehir, Aydın, Nazilli bölgelerinde, Kuva-yı Milliye içinde Yunanlılarla çarpışmış; Anzavur'un tenkiline katılmış; Fahrettin Altay'ın Süvari Kolordusu ile millî mücadeleye başladığı yer olan İzmir'e girme şerefine erişmiş kahraman bir gazimiz. Başından geçenleri 40 dk. süre ile anlatmaktadır. Rahmetli olduysa ruhu şad olsun.

[7] Söz konusu şikâyet esirlerle ilgilidir. Mustafa Kemal Paşa'nın B.M.M. Reisi olarak Batı Cephesindeki bir asteğmen hakkında yapılan şikâyetleri bilmesi ve cephedeki bir tümenin cephane ve malzeme noksanlarını takibi ve tedariki için emir vermesi, olaylara derinliğine vakıf olması bakımından önemlidir.

Levent Şahverdi Arşivi

de benim gibi maaş almıyorsunuz, sizde de zaten para yok dedim. Ben bunu almış gibi kabul ettim, varolun, sağolun, Allah başımızdan eksik etmesin sizi dedim. Alamıyacağım dedim. Kızdı ve al dedi. Peki paşam dedim alırım, ancak imzalarım dedim. İmzalanır deyince gözleri yaşardı, o bir gurur iftihar sevinci yaşlarıydı. Elinde kurşun kalem vardı, dolma kalem değildi, onunla "Biricik Hatırası Mustafa Kemal" diye yazdım. Bu para halen elimde, mevcuttur, hatıra olarak saklıyorum, inşallah bunu televizyonda göstereceğim, vatandaşlar da görsünler. O zaman bana dedi ki; "Mümkün olduğu kadar fazla cephane ve fazla silâh elde etmeye bakın. Gene şimdi emir vereceğim, 14 ncü Süvari Fırkasının cephanesini ve malzemesini nereden bulursan alacaksın ve kendin götüreceksin" dedi. Emredersin paşam dedim ve elini öptüm ayrıldım..."

4. TÜMGENERAL İSMAİL HAKKI TEKÇE ANLATIYOR :

Atatürk'ün Dört Büyük Cephesi :

"19 Nisan 1920 tarihinde üsteğmen olarak ilk refakat subayı ve 10 Kasım 1938'e kadar Muhafız Alay K. lığında bulundum. Tam 18 yıl 6 ay 24 gün. Ölümünün 24 ncü yıl dönümü olan 10 Kasım 1962 günü için benden ona ait hatıralarımdan bahsetmem istendi. Atatürk hatıraları her yönüyle o kadar geniş o kadar engin ki bunların özeti ciltlerle kitaplar tutar. Çünkü o büyük dahinin dünya ölçüsünde en az dört büyük cephesi vardır.

1 — En büyük Komutandır. Cengizler, Atillalar, Napolyonlar'a da komutan denildiği halde bir sel gibi gelip geçmişler ve nihayet menfalarda (sürgün yeri) eriyip gitmişlerdir. Cihan harbinde yıkılmış, mağlûp olmuş ölmüş denilen Türk milletinin, yurduna üşüşen üstün düşmanları dahi, komutanlık dehası ile kovarak yeniden hayata kavuşturmuştur. Böylece askerlik tarihine, dünya harp tarihine, dünyada sevk ve idare örneği göstermiştir. Bu safhaya ait hatıraları tarihe bırakıyorum.

2 — Dünya ölçüsünde en büyük siyasîdir. Gerek dış, gerek iç âlemin millî mücadelemizde; gerek cumhuriyet devri içerisinde dünyanın en büyük şahsiyetleriyle temasında şahidi olduğumuz, bizzat kendisinden dinlediğimiz büyük siyaset dehası, Türk milletini, devletini ittifakı aranan bir varlık haline getirmiş. Düşmanları dost etmiş, dostlarını kendilerine daha sıkı bağlayan çekici bir kudret yaratmıştır. Bunun tasviplerini de siyasî tarihe bırakıyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

3 — İnkılâpçı, devrimci cephesi. Tarihte örneği görülmeyen bir enginliktir. En kısa bir zamanda tahakkuk ettirdiği devrimleri kendi çalışma masası başında ve mutad akşam sofralarında, yakın ve güvendiği arkadaşlarına, en küçük teferruatına kadar nasıl açtığını ve nasıl serbest tartışmaya başladığını gözlerimle görmüş, kulaklarımla işitmiş olduğumdan, devrimlerde ne engin bir derya ne zengin bir hazine olduğunu tarif edemem. Bunları da inkılâp tarihine bırakıyorum.

4—Sosyal ve medenî cephesi : O yarattığı medenî hayatı, milletin iktisadî ve sinai alanlarda yükselişi ile medenî yaşayışını düzenleyecek tesisleri vakit geçirmeden güvenle kurup çalışma yoluna sokmayı; harp içerisine girip esasen bildiği ihtiyaçları, onların ağızlarından dinlemeyi; o zaman % 80 ni ortaçağ devrinden öncesini yaşayan milletini, kendi tabirince muasır medeniyet seviyesine çıkarmayı; ne çoşkun ifade ve ne hevesli irade kuvvetiyle her fırsatta ortaya koymayı tam bir vazife bilirdi. Milletini dünya medeniyetinden 100 yıl geri bırakan köhne hurafelerin, din perdesi altında sürekli huzursuzluk yaratan çeşitli isyanların, esasen İslâmiyetin yasak ettiği kara cehaletle, bunların ortadan kaldırılmasındaki azminde ne derin bilgisi vardı.

Onun memleket varlığına, yetişecek gençliğe, fedakâr öğretmene ilim erbabına, sevgisi ve saygısı hudutsuzdu. Hemen her hitabesinde, her temasında ince dudaklarından çıkan ne güzel sözler, mavi gözlerinden taşan alevler parıldardı. Bunların da takdirlerini tarihe bırakıyorum."

Muhafız Alayı'nın Kuruluşu :

"Şimdi ben huzurlarınızda bu defalık, maiyetlerine giriş tarihinden başlıyan bir hatıramla yetineceğim :

3 ncü Kafkas Tümeninden seçilip Ankara'ya geldiğim 16 Nisan 1920 tarihinde şimdiki İş Bankası Genel Müdürlüğünün bulunduğu yerde kendilerine katıldım. Kendimi takdim ettim. Merhum Halit Paşa'nın mektubunu okuduktan sonra merhum Salih Bozok'a o zamanki Heyet-i Temsiliye karargâhı olan ziraat mektebinde üst katta bir oda hazırlamalarını emrederek refakat zabitliği vazifesine başladım. Bu temiz samimî sözlerle çelik iradeli gözlerin altında sevindim. 23 Nisan 1920 Cuma günü B. M. Meclisi açıldı. B.M.M. Başkanı olan Mustafa Kemal Paşa geceli gündüzlü çalışıyor, millet ve memleketin mukadderatına el koymuş olan Meclisin vazifesinde muvaffak olacağını, yobazları ikna ediyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

— Şimdi sizlere Muhafız Alayı'nın nasıl kurulduğunu anlatacağım : Temmuz 1920 tarihinde Kuva-yı Seyyare Komutanı Çerkez Ethem silâhlı seçme maiyet ve avanesiyle cepheden Ankara'ya, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere geliyor. Bu tarihte Mustafa Kemal Paşa Ankara istasyonundaki kalem-i mahsus binasında ikamet etmekte. Çerkez Ethem binanın üst katında Mustafa Kemal Paşa'ya mülâki oldu. Silâhlı maiyeti sokak kapısından salon kapısına kadar her merdiven basamağında birer kişi olmak üzere 20'den fazla efrat, yer almıştı. Bizim karargâhımızda ise nöbet tutacak bir tek askerimiz yoktu. Ethem maiyeti ile ayrılıp gittikten sonra biz maiyet arkadaşlar, Paşanın huzuruna çıktık. O zaman Ankara Valisi ve Komutanı olan Nuri Bey (Nuri Conker)e; Kuva-yı Seyyare ile aramızda itimatsızlık olduğunu, merdiven basamaklarında Ethem'in maiyetinin yer aldığını ve hiç olmazsa bir muhafız olarak bir takım teşkil etmek üzere müsaadelerini istirham ederken, Mustafa Kemal Paşa ne görüştüğümüzü bana sordu. Ben izahat vermek istemedim. Kendileri anlamak istediklerinde ısrar ettiler. İfademi aynen tekrar ettim. Ben senin işine karışmam diyerek, ben müsadeyi aldım.

18 Temmuz 1920 tarihinde muhafız takımını teşkil ettim. Eskişehir'e trenle yaptığımız seyahatlerde muhafızlardan memnun olduğunu ve bunu bir bölük yapmaklığımı emrettiler.

Kısa bir zamanda emirlerini yerine getirdim. 27 Aralık 1920'de İmalât-ı Harbiyenin batısındaki düzlükte at koşusu devam ederken, Şark Cephesi Komutanı General Kazım Karabekir'den, Kars'ın alındığına dair şifre geldi. Mustafa Kemal Paşa memnun oldu ve "Karabekir Paşanın bu muvaffakiyeti bizim bundan sonra yapacağımız hareketlerde büyük destek olacaktır" dediler. Ve bana da Koşudan sonra bölüğümü toplamaklığımı ve Ankara'da yeniden teşkil edilmekte olan Jandarma Tb. nun Komutanı Kemal Bey'i de çağırmamı emrettiler.

Ankara istasyonundan şehre giden yolun doğusunda Jandarma Taburu batısındaki bataklık kısımdan da bizim Muhafız Bölüğü taarruz vazifesi almıştı.

Biz hedefimize ulaştığımızda J. Tb. henüz İncesu bataklığında kalmıştı. Akköprü yoluna vardığımız zaman, Paşa otomobili ile geldi ve beni çağırarak, bölüğün hareketinden talim ve terbiyesinden çok memnun olduğunu, tabur yap diye emir verdiler. Hazırladığım kadroya göre tabur teşkilâtına geçtim. Öğle yemeği esnasında mevcudumuzun 750'yi bulduğunu bildirdiğim zaman "Ethem Ankara'ya gelip Meclis azalarını ayaklarından

Levent Şahverdi Arşivi

B.M.M. önünde asacağını meclisteki adamlarına bildirmiş, şimdi gelsin görelim" diyerek memnuniyetini ishar ettiler.

Nihayet Garp Cephesinden Ethem'in isyan ettiği, Kütahya'daki birliklerimize baskın verdiği ve Yunanlı'lar ile birlikte taarruza geçtikleri raporları geliyordu. Nihayet neticede 1 nci İnönü Zaferi kazanılmıştı. Ethem kuvvetleri dağılmış, kendisi Yunanlılara sığınmaya mecbur edilmişti.

Garp Cephesinde ciddî muharebe safhaları başladı.

Taburumla II nci İnönü, Sakarya birinci kısım ve Kütahya ve Eskişehir muharebelerine iştirak ettim. 2 nci Sakarya muharebesi başlamadan evvel taburumu Ankara'ya celpettiler.

— 2 nci Sakarya muharebesi başlamadan evvel, cephe üzerinde atla dolaşırken üzengiden ayağı kayıp attan yere düşüyor. Köprücük kemiği zedeleniyor. Ankara'ya tedavi için geldiler, doktorlar yatağında bir hafta kalmasını tasvip etikleri halde, "Beni Başkomutan tayin ettiler, bir hafta değil 1 gün kalamam, 2-3 gün içinde düşmanın Sakarya Cephemize taarruzu muhakkaktır ve bana sen hemen taburunla Sincan köyüne hareket et sana bir şifre versinler düşman harekâtında muvaffak olursa Mihalıççık ormanlarında 1 nci Grup K. nı Kazım Beyin (Özalp) emrine girerek gerilla yapacaksın, aksi takdirde seni sol kanada göndereceğim" dedi. Sincan köyünde aldığım 2 nci emirle trenle Polatlı'ya gittim. Taburumla Sakarya muharebelerine katıldım."

5. ORGENERAL FAHRİ ÖZDİLEK[8] ANLATIYOR :

Mustafa Kemal'in Sakarya'da Attan Düşerek Yaralanması:

".... Hizmetlerimiz cephede devam ederken alay komutanına tümen karargâhından kapalı bir yazı geldi. Alay komutanı bize sadece bunu söyledi: Çok büyük adamlar alay konma bölgesine geleceklermiş, birkaç güne kadar. Onlara at hazırlayacağız. Biz, bölükler de büyük kumandanlar binsinler diye en güzel atları hazırladık. Alay komutanı da kendi atını en büyük kişiye ayırdı, binek olarak. Bu hazırlığımız birkaç gün devam etti. Günlerden birgün otomobillerle M. Kemal Paşa, İsmet Bey[9], Mare-

[8] Org. Fahri Özdilek (1908 -) İstiklâl Harbine genç bir subay olarak katıldı. Cumhuriyet döneminde Ordu. K. lığına kadar yükseldi. 27 Mayıs 1960'dan sonra Başbakan Yardımcılığı, MBK. Üyeliği, MSB. lığı, daha sonra Tabii Senatör olarak görev yaptı. Halen millet vekilidir.

[9] İsmet İnönü; o tarihte Batı Cephesi Komutanı Mirliva İsmet Paşa

Levent Şahverdi Arşivi

şal Fevzi Çakmak[10], Şükrü Naili Bey [11], Ali Hikmet Bey [12] ve bunların kumanda ettikleri kıtaların Kh.larında kurmay subaylar ve onların emir subayları geldiler. Atlara bindiler, yakında bir tepeye çıktılar. Kıtalarımız çekilirse Sakarya nehrinin hangi deresini önüne alarak muharebeyi hangi arazi kesiminde daha iyi yapabilir diye. Onlar araziyi kıymetlendirmeye çalışıyorlar. Askerî çalışma evvelâ karargâhta, haritada olur, sonra harita araziye tatbik edilir. Onlar da bunu yapıyorlardı.

Haritayı yaydılar, cihetine koydular. Ben koruyucu (muhafız) bölük komutanı, bir takımımla bulunuyorum. Alayımızın kumandanı emir subayı, alayımızın doktoru da ayrıca bulunuyor. Ötekiler de atlarıyla falan gelmişlerdi. Haritayı cihetine koydular ve araziyi tetkik ettiler. Bir aralık M. Kemal Paşa sol gerisine şöyle bakarken şu sivri T. yi bulun haritada dedi. Haritaya bakanlar Mangal Dağı dediler. Çok mühim orası dedi, oraya gidelim. Orası kilit noktasıdır orayı bir görelim dedi. Gerekirse mevzinin sol kanadını oraya dayamak için falan. Oraya gidelim isteği üzerine herkes haritaları toplamaya çalıştı. Biz de atlarımıza bindik. M. Kemal Paşa da alay komutanımızın ayırdığı atın yanına gitti, sol ayağını üzengiye soktu, hayvanın dizginlerini toplayıp yelesinden bir tutam tutmadan üzerindeki elbiseden "hışşt" sesi çıktı, hayvan ürktü, bir adım sağa fırlayabildi. Atatürk'ün ayağı üzengide takılı kaldı. Hayvan sağa gidince Atatürk sola doğru yıkıldı, kaburgasının üzerine yere düştü. Yumruk kadar bir taşa çarpan kaburgasıyla Atatürk baygınlık geçirdi. Hemen indik. Benim seyisim Yozgatlı Ahmet, Alay Kh.ından kunduracı Ahmet yanına koştuk. Göğsünü açtım, matarayla su serptik falan. Bu sırada doktorumuz yetişti. O sıhhiye erlerine beşik yaptırarak Atatürk'ü 400 m. ilerde alay komutanının karargâhı, yeni muhtar odasına[13] götürdüler. Atatürk'ü sedire uzattılar.

Rahmetli Mareşal [14], Atatürk'ün baş tarafında bir iskemlede oturdu, ayak ucundaki boşlukta da sedire İnönü oturdu. Biz de içerdeyiz. Bizim alay doktoru sıhhiye erlerinin yardımı ile Atatürk'ün fanilasını kaldırdı. Epeyce yokladıktan sonra kırık yok dedi. Ezik var, çatlak olabilir ama, daha çok ezik olabilir. Paşamızın Mangal Dağına gitmesi uygun değil, din-

[10] O tarihte 1 nci Ferik (Orgeneral) ve Genelkurmay Başkanı idi.
[11] Korg. Şükrü Naili Gökberk. Albay rütbesi ile 15 nci Tüm. K. idi.
[12] Korg. Ali Hikmet Ayerdem. Albay rütbesi ile Millî Müdafaa Vekâleti müsteşarı idi.
[13] Olay İnlerkatrancı köyünün 400 m. güneyinde geçmiştir.
[14] Mareşal Fevzi Çakmak

Levent Şahverdi Arşivi

lenmesine ihtiyaç var. Biz bu haberi işitinceye kadar Atatürk'e birşey oldu diye üzülmüştük. Bu haber bizi ferahlattı. Atatürk biraz sonra iyice kendine geldi, otomobiline bindi. Polatlı yoluyla Ankara'ya döndüler" [15]

6. ORGENERAL FAHRETTİN ALTAY [16] ANLATIYOR :

Atatürk'ün Büyük Taarruzda Komutayı Bizzat Ele Almasının Nedeni :

"... Bazı kimselerin, bu savaşın idaresini cephe komutanına bırakmıyarak kendisinin ele almasının sebebini anlamakta müşkülât çektiklerini söyledikleri işitilmiştir. Bu sebep açıktır. Atatürk'ün kesin sonuç almak istediği bu savaşta, kendisini yanı başında görecek askerlerimizin manevî kudretinin çok artacağını hesapladığı gibi, % 1 ihtimalle savaşı kazanamama halinde, yüksek bir vicdan icabı, mesuliyeti kendilerinde bulundurmak istemeleridir."

Çalıştılar, kazanamadılar, feda oldular

"İstiklâl mücadelelerinin başladığı senelerde bazı ecnebiler bana demişlerdi ki; Mustafa Kemal'in arkasına düşmekte ne fayda görüyorsunuz. İttihat ve Terakki erkânı, arkadaşlarını düşman eline bırakıp kaçtılar. Bu adamın da sonunda böyle yapmıyacağını ne biliyorsunuz? Dediler. Cevap vermedim, gülümsemekle yetindim. Ankara'ya gidip Mustafa Kemal'le görüştüğüm zaman, Mustafa Kemal'e sordum. Bu işte muvaffak olamadığınız zaman ne yapmak istiyorsunuz, cevap olarak dedi ki; "Muvaffak olacağıma eminim fakat uzak bir ihtimalle muvaffak olamazsam çekile çekile sağ kalanlarla vatanın son noktasına kadar savaşarak canlarımızı veririz. Milletimizden sağ kalanlarından birisi çıkar da mezarımızın başına "Çalıştılar, Kazanamadılar, Feda Oldular diye bir taş dikerse, işte, bizim mükâfatımız bu olur." Bu sözleri dinlerken gözlerim yaşardı. Kendisi bu soruyu ne sebeple sorduğumu sordu. Sorularını cevapsız bıraktığımı anlattım. O "Gafiller" diyerek acı bir tebessüm etti".

[15] O dönemde Batı Cephesi Kurmay Başkanı olan Org. Asım Gündüz, anılarında bu olayı kısaca anlatır ve tanık olduğunu da ifade eder. Bakınız "Garp Cephesi Kurmay Başkanı Asım Gündüz Hatıralarım." Kervan Yayınları İst. 1973 s. 58-59

[16] Org. Fahrettin Altay (1880-1974), Balkan Harbine Aşiret Süvari Tug. K., 1 nci Dünya Harbine Tüm. ve Kor. K., İstiklâl Harbine 5 nci Süvari Kor. K. olarak katıldı. On sene (1934-1944) 1 nci Or. K. lığı yaptı. 1945'de emekli oldu. 1946'da Burdur Milletvekili olarak Meclise girdi.

Levent Şahverdi Arşivi

7. ORGENERAL ASIM GÜNDÜZ[17] ANLATIYOR :

30 Ağustos Zaferi Üzerine Meclisin Gece Toplantıya Çağrılarak Subayların Anında Ödüllendirilmesi :

"30 Ağustos günü biz Karahisar'da idik ve harekâtı bizzat idare ediyorduk. Atatürk, rahmetli 1 nci Ordu K.na, Nurettin Paşa'nın yanına gitmişti. Mareşalı da [18] Kuzeye 2 nci Orduya göndermişti. Bizzat bu Komutanlara yardım için. Biz bütün harekâtı idare ediyorduk. 30 Ağustos günü öğleye doğru gelen raporlardan düşmanın tamamıyle ihate[19] edildiğini öğrenince, sabah olunca otomobilimizle derhal o istikamete hareket ettik. İsmet Paşa ile beraber. Çal köyüne varınca, köyde hiç kimseye rastlayamadık. Baktık bir köylü tepeden iniyor. "Dayı ne var ne yok?" diye sorduk "Bitti, şu tepeye çıkın da görün" dedi. Tepeye çıktığımızda ne görelim. Bütün Eğer'deki kolordu ve diğerleri kamilen kuzeyden, 1 nci ordu güneyden, 2 ordu ile sarılmış ve tamamen düşman topyekün elimize esir düşmüştü. Bu işler bittikten sonra evvelâ bir köyde toplandık, akşama doğru Dumlu köyüne geldik. Bu köyde fakir bir ailenin evinin damının üstüne Atatürk'ün çadırını kurdurduk. Bu damın önüne de Mareşalın, İsmet Paşanın ve diğer karargâh arkadaşlarımın çadırlarını kurdurduk. Geceyi orada geçirdik. O gece birçok esirler getirmişlerdi, onlar da bizim çadırlarımızın önünde geceyi geçirdiler. Ben gelen raporlardan bazı mühimlerini Atatürk'e götürdüğüm zaman Atatürk vaziyetten çok memnun görünüyordu. Bana dedi ki "Başta kendin olmak üzere Miralay Sami Bey[20], Miralay İzzettin Bey[21], Miralay Osman Bey'in[22] Livalığını (Tümgeneralliğini), Fevzi Paşanın Mareşalliğini, İsmet Paşanın Korgeneralliğini yazınız" dedi. Biz de bu esas üzerine inhalarını yazdık. Yaveri Salih Bey bu inhaları Ankara'ya Büyük Millet Meclisine arz edilmek üzere götürdü.

[17] Org. Asım Gündüz (1880-1970); Birinci Dünya Harbine Suriye Filistin cephesinde Kor. ve Or. Kur. Bşk. ve Tüm. K., İstiklâl Harbine Batı Cephesi Kur. Bşk. olarak katıldı. Cumhuriyet Döneminde Kor. K. lığı ve 14 sene (1929-1940) Gnkur. 2 nci Bşk.lığı yaptı. 1945'de emekli oldu. Kütahya Milletvekili olarak Meclise katıldı.

[18] Mareşal Fevzi Çakmak

[19] Kuşatıldığını.

[20] Korg. Kemalettin Sami Gökçen (1884-1934). Çolak Kemal olarak tanınır. Kahramanlığı ile ün yapmıştır. Muharebe sahasında aldığı yaraların sayısı —çokluğu nedeniyle— tartışmalıdır.

[21] Org. İzzettin Çalışlar (1882-1951). Atatürk'ün 19 ncu Tüm. de, Anafartalar Grubunda ve 2 nci Ordu'da Kur. Bşk. idi.

[22] Tümg. Osman Nuri Koptagel (1874 - 1942)

Levent Sahverdi Arşivi

Telefonla meclise bildirdi. Meclis gece toplanarak inhaları kabul etti ve gece yarısı 12.00 ye doğru çıkıp geldi[23]. Biz Tümgeneral olduk. Bizim yıldız koymakla rütbelerimiz takıldı, fakat Mareşale çiçek yapmak gerekiyordu. Bir kağıt üzerine çiçek yaptık, Mareşal İzmir'e kadar öyle gitti."

Bir Türk Anası

"Dumlu'da (Dumlupınar'da) Atatürk'e bir rapor arzetmek üzere dama çıkarken o damın sahibesi kadın bana dedi ki "Oğlum Paşaya mı gidiyorsun" Eteğine sarılmış iki adet yumurta çıkardı. "Düşman hiç bir şey bırakmadı şu iki yumurtacığım kaldı, bunları paşaya götürün paşa bunları yesin". Atatürk'e götürüp verdiğim zaman gözleri yaşardı. "Bunları pişittirin yiyeceğim" dedi emir neferine.

[23] Başkomutanın terfiler hakkındaki emirleri ile terfi eden Kor. ve Tüm. K. larının listesi "Türk İ.H. II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kıs. III ncü Kitap, Büyük Taarruzda Takip Harekâtı, Gnkur. Harp Tarihi Bşk. Yayını — 1969" adlı eserin s. 251-253'nde mevcuttur.

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLÎ MÜCADELE'DE BASIN *

Yrd. Doç. Dr. HÜLYA BAYKAL

Bir Hızır efsanesi vardır doğuda. En sıkıntılı anda Hızır imdada yetişir, en umulmadık mutluluğa kavuşturur. Türk ulusu için bu efsane, Atatürk'ün kişiliğinde gerçekleşmiştir. Türk'ün korkunç bir uçuruma sürüklendiği, bütün umutlarının yok olduğu kara günlerinde O, karşımıza çıkmış, âdeta bir uçurumun kenarında olan ve her yanı çökmek üzere bulunan yurdumuza destek olmuş, umut ve cesaret vererek, bizleri yeniden hayata kavuşturmuştur. İşte bir ismi ölümsüzleştirmeye yetecek olan bu mucize, Millî Mücadele'dir.

Millî Mücadele, dış düşman yanında, bu mücadeleye inanmayan, karşı koyan iç güçlere karşı da kazanılmış iki yönlü bir savaştır. Dış düşman cepheden saldırırken, Padişah ve İstanbul Hükûmeti'nin etkisiyle kandırılmış bazı kişiler de içerden onlara yardımcı oluyorlardı. İşte bu derece güç şartlar içinde gerçekleştirilen Türk Bağımsızlık Savaşı'nın lideri ve sembolü Mustafa Kemal Paşadır. O, milletle beraber bu kutsal mücadeleyi sürdürürken ne yazık ki bir kısım basını da karşısında bulmuştur.

Millî Mücadele yıllarını etkileyen basını üç grupta toplamamız mümkündür: Millî Mücadele karşısındaki basın, yabancı basın ve Millî Mücadele'yi destekleyen basın. Saydığımız ilk iki basın, Mustafa Kemal'in Millî Mücadele'yi kimlere karşı, hangi şartlar altında kazandığını göstermek açısından çok önemlidir. Çünkü, Millî Mücaele karşısındaki basın, Atatürk'ün önderliğinde başlatılan Anadolu harekâtına ateş püskürürken, bir yandan da İstanbul Hükûmeti'nin bu hareketi önleyici icraatına geniş yer veriyor; Millî Mücadele liderlerine karşı halkı tahrik edici bir tutum izliyordu. Bu yolda Anadolu harekâtına en amansız saldırıları ise Alemdar gazetesi yapıyordu. Bu gazete, 11 Nisan 1920 günlü sayısında Mustafa Kemal ve arkadaşları hakkında Dürrizade'nin fetvasına yer veriyor, başyazısında da alçakçasına şunları söylüyordu: *"... En büyük düşmanlarımız bile bizlere bunlar kadar fenalık yapmamışlardı. Onun için hükûmetten ısrarla rica ederiz ki ne yapıp yapıp bu rezaletlere, bu hezeyanlara bir son versin(!)"*[1]

* Bu inceleme, 21-23 Eylül 1987 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenen "Uluslararası Atatürk Sempozyumu"na sunulan bildiri'nin kısmen genişletilmiş şeklidir.

[1] Türk Basınında Mustafa Kemal Atatürk, İstanbul Gazeteciler Cemiyeti yayını 1981, s. 35.

Levent Şahverdi Arşivi

İşte bu, halkı aldatıcı, gerçekleri tahrif edici yayınlar sebebiyledir ki bağımsızlık savaşı boyunca, Millî Mücadele'yi baltalamak isteyen bir kısım İstanbul basını ile bazı yabancı yayınlar Anadolu'ya sokulmamıştır. Mustafa Kemal, bu konuda büyük duyarlık göstermiş, İstanbul basınına ait yayınların sıkı bir kontrole tabi tutulması, zararlı yayınların Anadolu'ya sokulmaması için ilgililere kesin direktif vermiştir.[2]

Kurtuluş Savaşımızı destekleyen Millî Mücadele basınını da Anadolu ve İstanbul basını olmak üzere iki grupta toplamak mümkündür. İstanbul basınında Millî Mücadele'den yana olan önemli gazeteler Tasvir-i Efkâr, Vakit, İkdam, Zaman, Akşam, Tercüman, İstiklâl, İleri ve Yenigün'dür. Millî Mücadele'ye karşı olan İstanbul gazeteleri ise Peyam-ı Sabah, İstanbul, Alemdar gazeteleridir. Anadolu basınında da, Millî Mücadele'den yana olan önemli gazeteler İzmir'e Doğru, Açıksöz, Arkadaş, Yeni Adana, Albayrak, Anadolu, Babalık, Dertli, Işık, Öğüt, Emel, Ahali, İstikbal, İrade-i Milliye ve Hakimiyet-i Milliye gazeteleridir. Millî Mücadele'ye karşı olan bazı Anadolu gazeteleri ise Ferda, İrşat, Zafer isimlerini taşımaktadır.[3]

Şu hususu da öncelikle belirtmek gerekir ki, Millî Mücadele'nin özellikle ilk yıllarında Anadolu harekâtını destekleyen İstanbul basını, işgal altındaki bir şehirde çok güç şartlar altında hizmet vermiştir. Zira bu yıllarda, İtilâf Devletlerinin baskı ve kontrolü, İstanbul Hükûmeti'nin basına uyguladığı sansür, gazetelerin serbest ve bağımsız hareketini önlemiş, onları birçok engellerle karşı karşıya bırakmıştır. Elbetteki bu şartlar altında Millî Mücadele'den, Mustafa Kemal Paşa'dan söz etmek çoğu zaman mümkün olamamış, gazete sayfaları bazen boş sütunlar halinde çıkmıştır. Örneğin ağır sansür nedeniyle hiçbir İstanbul gazetesi, Erzurum Kongresi'nden söz edememiş, Sivas Kongresi kararlarına yer veren 5 Ekim 1919 tarihli İstiklâl gazetesinde de bu kararların büyük bir bölümü sansür sebebiyle çıkarılmıştır.[4]

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Divan-ı Harbinin kararıyla idama mahkûm edilmiş, Dürrizade'nin fetvasıyla katlinin uygun olacağı duyurulmuş olduğundan resminin gazetelerde yayınlanması, adının yanında "Pa-

[2] Yücel Özkaya, Millî Mücadele'de Anadolu Ajansı'nın Kuruluşu ve Faaliyetine Ait Bazı Belgeler, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sayı: 2, 1985, s. 589-590.

[3] İzzet Öztoprak, Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını, Türkiye İş Bankası yayını, 1981, s. 3-13.

[4] Türk Basınında Mustafa Kemal Atatürk, İstanbul Gazeteciler Cemiyeti yayını, 1981, s. 26.

Levent Şahverdi Arşivi

şa" unvanının yazılması İstanbul Hükûmetince yasaklanmıştı. Bu yasağa uymayarak "Anadolu harekâtını idare edenler" alt yazısı ile Mustafa Kemal'in resmini basan 4 Temmuz 1920 tarihli Vakit gazetesi ile onun adının yanında "Paşa" unvanına yer veren 3 ve 4 Temmuz 1920 tarihli İkdam gazeteleri onar gün kapatılmış, sorumluları bir süre tutuklu kalmıştı.[5]

İtilâf Devletleri ve İstanbul Hükûmetince uygulanan bütün bu baskı ve önlemler, şüphesiz ki Anadolu'da başlayan Millî Mücadele ateşini söndürmeye yönelmişti. İstanbul Hükûmeti'ne göre Kuva-yı Milliye, eşkiya kuvvetlerinden ibaretti; bu sebeple Anadolu'daki mücadeleden söz etmek, bu mücadeleye önayak olanları basında desteklemek, onları alkışlamak devletin harici siyasetine tamamen aykırı ve iç güvenliği sarsıcı bir davranış idi (!). Millî duygulardan yoksun bu mantık sefaletinin sonucu birçok vatansever gazeteci sorguya çekiliyor, tutuklanıyor, ağır cezalara çarptırılıyordu.[6] Ancak bütün bu engellere rağmen Millî Mücadele yanlısı basın, hak bildiği yolda büyük bir kararlılıkla yürümüş ve zaferin kazanılmasında ayrı bir güç oluşturmuştur.

İstanbul basını üzerindeki sansürün ağırlığı genellikle 1921 yılı başlarına kadar bütün şiddetiyle devam etmiş; ancak bu denetim, I. ve II. İnönü Zaferleri ve bunları izleyen diğer başarılardan sonra, Ankara Hükûmeti'nin gittikçe güçlenmesi ve olayların millî harekât lehine gelişmesi sonucu ister istemez bir ölçüde hafiflemiştir. Bu tarihten itibaren İstanbul basınında, Millî Mücadele'den ve Mustafa Kemal Paşa'dan çoğu kez sansürsüz olarak söz edilmeye başlandığını görüyoruz. İşte bu gelişmeler sebebiyledir ki, Vakit gazetesi, II. İnönü Zaferini *"Türk silâhları bu defa da pek şanlı bir muzafferiyet elde etmiştir"* başlığı altında veriyor ve şunları ilâve ediyordu: *"... Anadolu baştanbaşa sevinç içindedir. Her tarafta halk gönüllü kaydedilmekte ve düşmana kesin darbeyi indirmeye koşmaktadır."*[7]

Basın üzerinde sıkı denetimin egemen olduğu 1919-1921 yılları arasında da Tasvir-i Efkâr, İkdam, Akşam gibi gazeteler -sansüre takılan- sürekli boş sütunlarına rağmen, yine de Anadolu harekâtı ve Mustafa Kemal Paşa'dan söz etmekten, Millî Mücadele'ye ait haberleri yayınlamaktan çekinmemişlerdir. Örneğin Yakup Kadri "Anadolu'nun İç Yüzü" başlığıyla İkdam gazetesine yazdığı yazıda, Anadolu'daki millî direnişi ve bu direnişin

[5] Sadi Borak, Ata ve İstanbul, İstanbul, 1983, s. 50-51.
[6] Borak, a.g.e., s. 51-52
[7] Vakit, 5 Nisan 1921.

Levent Şahverdi Arşivi

haklılığını dile getirmiş, "Gülünç İstanbul" başlıklı bir diğer yazısında ise *"Zavallı İstanbul, zavallı büyük ve muhteşem şehir, günün birinde senin bu hale geleceğine kim ihtimal verebilirdi?"*[8] şeklinde ifadelerle işgal İstanbulunu bütün acılığı ve açıklığı ile tasvir etmiştir. Yine Yakup Kadri, İkdam'da yayımlanan bir yazısında, *"Suçsuz vatandaşlarımızın yolu üzerinde sehbalar burada kuruldu, inanç ve vicdan sahibi gençlerimiz üstüne zindan kapıları burada kapandı, sonu yok gurbet ve sürgün yollarının ilk durağı burası oldu, düşünen kafalar burada kurban verdi"*[9] gibi ifadelerle, İstanbul basınının içinde bulunduğu tehlikeli ve zor durumu dile getirmişti.

Akşam gazetesi'nde de Temmuz 1921'de Falih Rıfkı, birçok bölümleri sansüre tabi tutulmasına rağmen şunları yazıyordu: *"Anadolu harbi, hürriyet ihtilâli olduğu için dünyanın en yüksek ideallerinden biri olduğu kadar, nefis koruma dediğimiz en ilkel, en basit ihtiyaçtan doğduğu için de aklı her türlü tartışmalardan alıkoyan bir zorunluluktur. Çünkü sade düşmana karşı vatan değil, katile karşı canımızı koruyoruz!"*[10]

İşte İstanbul basınındaki bu ve bunun gibi yazılar, sansürün yıkıcı baskısına karşı gösterilen millî direnişler olmuş, İstanbul basını gerçekten bu yolda büyük mücadele vermiştir.

Şimdi Millî Mücadele yıllarında Türk basın tarihinin en şerefli çizgilerini vermesi açısından çok önemli bir yer tutan, Millî Mücadele'yi destekleyen Anadolu basını üzerinde özellikle durmak istiyorum. Zira Millî Mücadele'nin o karanlık zor günlerinden aydınlık günlere geçmesinde en büyük yardımcı, Anadolu gazeteleri olmuştur. Bu gazetelerin Padişah ve İstanbul Hükûmeti'nin baskı ve kontrolünden uzak kalışı, genellikle işgal altında olmayan şehirlerde yayınlanışı şüphesiz ki bir ölçüde bağımsız hareket etmelerini kolaylaştırmış, Millî Mücadele'yi daha yakından izlemelerini sağlamıştır. Bununla beraber, İzmir, Adana gibi İtilâf Devletleri subaylarının kontrolünde ve işgalinde olan bölgelerde bazı güçlüklerle karşılaşılmasına rağmen, şahlanan millî irade ve millî güç sonucu bu engeller de yenilmiştir.

1919 yılının Mayıs ayında, İzmir'de yayınlanan Anadolu gazetesi matbaası, Yunanlılar tarafından basılmıştı. Düşman bir yerde İzmir'in sesini susturmuştu. İzmir'in Yunan işgaline uğraması, bütün memlekette son

[8] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Ergenekon, Ankara 1981, s. 15-25.
[9] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e., s. 30.
[10] Falih Rıfkı Atay, Eski Saat, Akşam Matbaası, İstanbul 1933, s. 91-101.

Levent Şahverdi Arşivi

derece üzücü etki yaratmış; artık Anadolu'da çıkan gazeteler seslerini daha fazla ve ateşli yazılarla duyurmaya başlamışlardı. Nitekim işgalden bir hafta sonra, Balıkesir'de yayınlanan Doğruyol gazetesi başyazısında, *"Türkler namusuyla yaşamayı bildikleri gibi, şerefleriyle de ölmeyi bilirler!"*[11] diyordu.

Yine Balıkesir'de yayınlanan İzmir'e Doğru gazetesi'nin 3 Ocak 1920 günlü sayısında Mustafa Kemal Paşa'nın adına ilk defa rastlanıyordu. Gazetenin 7 Ocak 1920 tarihli sayısında ise, Mustafa Kemal Paşa'nın bir tamimi yayınlanmıştı. Bu tamimde Mustafa Kemal Paşa, millî birliğin tamamiyle sağlandığını ve güvenilebilir bir kuvvet haline geldiğini ifade etmekteydi. Yine aynı tamimde, dış ilişkilerimizin Erzurum ve Sivas Kongreleri çerçevesinde, ülke için elverişli bir duruma geldiğini hatırlatmakta ve bu birliğin bütün millete duyurulmasını ayrıca rica etmekteydi. [12]

Erzurum'da yayınlanan Albayrak gazetesi de 14 Temmuz 1919 tarihli sayısında Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten istifasını ve Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin başına geçişini halka şöyle ilân ediyordu: *"Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin istifanamesi bir azim ve iman vesikasıdır. Millette, henüz eski kanın sönmemiş olduğunu gösterir muazzam delildir. Anafartalar'da millî şerefi, tarihin bugünkü kuşaktan beklemekte olduğu mukaddes vazifeyi yücelten ve yükselten bu muhterem komutanı, bugün de Millî Mücadele'nin başında görmek mesut bir görüntüdür."*[13] Aynı gazete, 12 Ağustos 1919 tarihli sayısında da *"Vilâyat-i Şarkiye, Ermenistan olamaz!"* diyordu. [14]

Millî Mücadele'yi destekleyen gazetelerden biri de Konya da yayınlanmakta olan "Öğüt" gazetesiydi. Bu gazetenin bölgedeki faaliyeti o derece etkili olmuştu ki, Konya'da bulunan İtalyan İşgal Kuvvetleri Komutanı, General Milne'in emriyle, bu gazeteyi 26 Ocak 1920 tarihinde kapatmıştı. Ama Öğüt'ü çıkaranlar mücadelelerinden dönmüyorlardı. Gazetenin kapatılması üzerine halk, Konya da 28 Ocak 1920 günü büyük bir protesto mitingi düzenlemiş, bu mitingde Konya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Sivaslı Ali Kemali, *"Bugün, Öğüt'ü kapamışlarsa, yarın bir başka Öğüt çı-*

[11] Ömer Sami Coşar, Millî Mücadele Basını, Gazeteciler Cemiyeti yayını, İstanbul, s. 15.

[12] Ömer Sami Coşar, a.g.e., s. 30

[13] Cevat Dursunoğlu, Millî Mücadele'de Erzurum, Ankara, 1946, s. 94.

[14] Seçil Akgün, General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul, 1981, s. 90.

Levent Şahverdi Arşivi

kacak, bizi hak ve hakikat yolunda asla ve asla susturamayacaklardır!" diye haykırmıştı. Nitekim, o gün "Öğüt"ün yerini "Nasihat" adlı gazete almıştı. [15]

Ulusal direnişin başlangıcında çıkan gazetelerden bir diğeri de Adana'da yayınlanan "Adana" gazetesiydi. Gazetenin yayın hayatına girdiği 1918 Aralık ayında Adana karanlık günlerini yaşıyordu; Mondros Mütarekesinden sonra, Fransızların işgaline uğramıştı. Bu sırada şehirde çıkan "Ferda" adlı bir gazete, vatan hislerinden yoksun şekilde işgali destekliyordu. Kuva-yi Milliye taraftarı Adana'nın vilâyet emri ile kapatılmasından bir süre sonra, sahipleri başka bir gazete çıkarmaya başladılar. Bu gazetenin adı "Yeni Adana" idi. Fransızların desteğiyle çıkan Ferda gazetesi, Mustafa Kemal ve Kuva-yi Milliye aleyhine yazılar yazıyor, halkın maneviyatı iyiden iyiye bozuluyordu. Maneviyatı kuvvetlendirmek de, yine gazelere düşüyordu. Yeni Adana gazetesi ateşli yazılarında özellikle gençlere sesleniyordu. Gazete, 11 Ocak 1921'de I. İnönü Savaşı'nın zaferle sonuçlandığını ve Yunanlıların geri çekildiğini müjdeliyor, kısa bir süre sonra, 12 Temmuz 1921 tarihli sayısında da "Yunan taarruzu başladı" manşeti altında, çatışmaların yeniden başladığı haberini veriyordu. 13 Eylül 1921'de tam 22 gün 22 gece süren Sakarya Meydan Savaşı'nın zaferle sona ermesini de, yine Yeni Adana büyük müjdelerle yayınlıyordu. Sakarya Meydan Savaşıyla Gazi ve Mareşal unvanını alan Mustafa Kemal Paşa hakkında yazılan bir başyazıda da büyük komutana şöyle sesleniyordu: *"Gazi Paşa! Ölüm kasırgalarından kurtardığın bu millet, senin kurtarıcı, büyük gazi adını nesilden nesile, tarihten tarihe, en muazzez, kutsî bir yadigâr olarak nakledecektir. Sen bu milleti ne kadar seviyorsan, bu millet de seni sanki bir tek insanmış gibi, aynı his, aynı aşkla seviyor. Bu, insanlar için ne büyük ve ne eşsiz mükâfat! Millet seni yükseltmekle kendisini yükseltmiş olur."* [16]

Millî Mücadele'nin bir diğer destekçi gazetesi de Kastamonu'da çıkan Açıksöz gazetesiydi. Açıksöz, özellikle 15 Temmuz 1919 tarihli sayısında, *"Uyan ey Anadolu ahalisi, uyan! Uyku devresi çoktan geçmiştir!"* [17] şeklindeki yazısıyla, Anadolu halkını hem düşmana hem de Padişa'nın hükûmetine karşı mücadeleye çağırıyordu. Yine Açıksöz, 19 Mart 1920 tarihli sayısında işgali protesto eden telgrafları birinci sayfasına koymuştu. Telgraflardan birinde şöyle diyordu: *"Bu toprağın üstünde zilletle yaşamaktansa, aynı topra-*

[15] Mehmet Önder, Millî Mücadele'nin Yanında ve Safında Öğüd Gazetesi, Ankara, 1986, s. 8-13.

[16] Ömer Sami Coşar, a.g.e., s. 82.

[17] Ömer Sami Coşar, a.g.e., s. 90.

Levent Şahverdi Arşivi

ğın altına şerefle girmekten çekinmeyeceğimizi uygarlık âlemine ve yüksek milletimize bir defa daha bildiririz!"[18]

Mustafa Kemal Paşa, 27 Kasım 1919'da Erzurum Heyet-i Merkeziyesine yolladığı yazıda da halkın vakit geçirilmeksizin Millî Mücadele'den haberdar edilebilmesi için, bu bölgelerde acele gazetelerin çıkması gereğini vurguluyordu. Bu amaçla önce Sivas'ta İrade-i Milliye, daha sonra Ankara'da Hakimiyet-i Milliye gazeteleri ile bunlara yardımcı olmak üzere yine Ankara'da Anadolu Ajansı kurulacaktı.

1919 yılının Eylül ayında Sivas, tarihinin en heyecanlı günlerini yaşıyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında toplanan Sivas Kongresi, Anadolu'nun takip edeceği yolu çizmişti. İşte bu sıralarda Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele'nin önemini, içinde bulunulan durumu ve yapılacak işleri, önce kendi milletine anlatmasının lüzumunu düşünerek, artık bir gazete çıkarmasının gereğine inanıyor ve adını da İrade-i Milliye olarak koyuyordu. 14 Eylül 1919 günü ilk sayısı yayınlanan İrade-i Milliye gazetesi'nin 2 Ekim 1919 tarihli sayısında ise, Mustafa Kemal Paşa'nın şu sözlerine rastlanıyordu: *"Türk köylüsü çalışkandır, Türk genci zekidir, Türk toprağı verimlidir, Türk milleti bugünkü hareketi ile rüştünü ispat etmiştir. Türkler sağdır, medenîdir, yaşayacak, yükselecek ve pek ziyade yükselecektir".*[19]

Mustafa Kemal 18 Aralık'ta Sivas'tan Ankara'ya doğru yol alırken, Ankara'da da bir gazete kurmanın gereğini duyuyordu. Bu gazetenin adı Hakimiyet-i Milliye olacaktı. Mustafa Kemal, gazetenin 10 Ocak 1920'de yayınlanan ilk sayısında niçin bu ismi verdiğini şu şekilde anlatıyordu: *"Gazetemizin ismi takip edeceği mücadelenin de nev'idir. Şu halde diyebiliriz ki, Hakimiyet-i Milliyenin mesleği, milletin müdafaa-i hâkimiyeti olacaktır."*[20]

Hakimiyet-i Milliye gazetesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışını takiben, kurulan millî hükûmetin sözcüsü ve resmî organı haline gelmişti. Millî Mücadele ve Kurtuluş Savaşımızla ilgili bütün hareketler, resmî bildiriler bu gazetede muntazaman yayımlanıyor, bu suretle Anadolu halkı siyasî ve askerî olaylar hakkında gecikmeksizin bilgi sahibi oluyordu. Millî Mücadele aleyhtarı basın, Sevr Antlaşması'nın imzalandığı haberini bir başarı olarak gösterirken, 2 Eylül 1920 tarihli Hakimiyet-i Milliye gazetesi'nin imzasız başyazısında şu yorum yapılıyordu: *"Dünya tarihinde*

[18] Ömer Sami Coşar, a.g.e., s. 101.
[19] Ömer Sami Coşar, a.g.e., s. 116-117.
[20] Hakimiyet-i Milliye, 10 Ocak 1920.

Levent Şahverdi Arşivi

böyle bir hıyanetin benzeri olmadığından İstanbul'daki vatansız alayının tarih karşısındaki sorumluluğu pek ağırdır. Hürriyet ve istiklâli için mücadeleye girmiş olan millet bu lekeyi kanıyla temizlemeyi, bir namus borcu tanımaktadır. Çünkü tarihimiz bu hıyanetle kirletilemez."[21]

Millî Mücadele yıllarında, özellikle üzerinde durduğum 1919-1921 yılları arasında, Türkiye'nin bugünkü sınırları içinde yayınlanmış veya kapatılmış olan gazetelerin sayısı yüze yakındır. Ulusal direniş sırasında, bütün zor şartlara rağmen millî basın, destekleyici katkısıyla Millî Mücadele'nin kazanılmasında en büyük unsuru oluşturmuş, gerek maddî sıkıntı, gerek dağıtım yolundaki düzensizlikler, gerekse kağıt temininde karşılaşılan güçlüklere rağmen, kuvvetini ve sesini işittirmekten, bir an olsun geri kalmamıştır. Basının bu faaliyeti yanında 6 Nisan 1920'de Ankara'da Anadolu Ajansı'nın kurulmasıyla da, haber alma konusunda çok önemli bir aşama kaydedilmiştir. Zira gazeteler için gerekli, doğru haberlerin ilk elden sağlanması Anadolu basını yanında İstanbul basını için de büyük kazanç olmuştur. Ajans haberleri devamlı surette Mustafa Kemal Paşa tarafından denetlenmiş, zamanında yerlerine ulaştırılması da, istihbarat subayları tarafından sağlanmıştır. Bu hususta o derece titiz davranılmıştır ki, Anadolu Ajansı haberlerinin gereken merkezlere günü gününe iletilmesinde gecikmeye sebep olan posta ve telgraf müdürlüklerinin dikkati çekilmiş, bu yolda müsamaha gösteren memurların vatana ihanet suçuyla cezalandırılacağı bildirilmiştir.[22] Keza Anadolu Ajansı günlük bildirilerinin Anadolu dışında İstanbul'a da düzenli olarak iletilmesi için Balıkesir'de 61. Tümen Komutanlığına, Mudanya Kaymakamlığına ve Bursa'da 14. Kolordu Komutan Vekili'ne kesin direktif verilmiştir.[23] Bütün bu faaliyetler sonucudur ki Millî Mücadele boyunca, Türk kamuoyu devamlı uyanık tutulmuş, olaylardan anında haberdar edilmiştir.

Mustafa Kemal basının, kamuoyu oluşturmada çok büyük önemi olduğunu bilen kişi olarak, Kurtuluş Savaşı boyunca millî bir basının oluşmasına çalışmış ve Millî Mücadele'yi basından aldığı güçle sürdürmüştür. Bir yandan da, Millî Mücadele'nin başından itibaren zaman zaman, çeşitli vesilelerle gerek Anadolu basınına gerekse Anadolu harekâtını destekleyen İstanbul basınına önemli demeçler vermiş, gazete muhabirleriyle görüşmeler yapmıştır.

[21] Hakimiyet-i Milliye, 2 Eylül 1920.
[22] Yücel Özkaya, a.g.e., s. 599-596.
[23] Yücel Özkaya, a.g.e., s. 597-598.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal, Millî Mücadele boyunca millî basının yanı sıra yabancı basınla da ilişkilerini aralıksız sürdürmüştür. Amerika'dan ve Batı dünyasından birçok gazeteci bu yıllarda Ankara'ya gelerek onunla görüşmüş, bu görüşmeler dış basında büyük yankılar uyandırmıştır. Atatürk bu görüşme ve demeçlerinde özellikle Misak-ı Millî'nin mutlaka gerçekleşeceğini söylüyor, Türk milleti için bu yeminden dönüş olamayacağını vurguluyordu. Zira Millî Mücadele, "Ya İstiklâl Ya Ölüm!" kuralı üzerine oturtulmuştu.

Mustafa Kemal Paşa, yabancı gazete ve dergilere verdiği bu demeçlerin dışında Grace Ellison, Berthe Georges-Gaulis, Claude Farrére gibi yabancı yazarların Kurtuluş Savaşı esnasında Anadolu'ya gelerek Türk tezini yakından tanımalarını, onların Batı basınında Millî Mücadele lehine bir hava yaratmalarını da sağlamıştı. Bu suretle yabancı basının Türkler aleyhine tutumlara girmesi önleniyor, dış dünyanın da Millî Mücadele'den haberdar olması sağlanmış oluyordu.

İşte Millî Mücadele yıllarında özellikle üzerinde durduğum, 1919-1921 yılları arasında basının durumu, tutumu, Millî Mücadele'yi desteklevişi ve Mustafa Kemal Paşa'nın basına verdiği önem...

Atatürk, basın hakkında şunları söylemiştir: *"Söz, bir gazeteye, bir kitaba geçerse, düşünce saptanmış olur, bütün dünyada okunur, doğallıkla gelecek kuşaklara aktarılır. Saptanan ve hızlı bir biçimde yayılan düşünceler, bütün insanlığın ilerlemesine ve tarihe büyük hizmet görür."*[24] 1.3.1922 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada da basının kamuoyu oluşturmaktaki rolünü şu şekilde açıklamıştır: *"Uluslar, kamuoyunu dünyaya tanıtmak zorundadır. Bütün dünya kamuoyunu öğrenmek ise, yaşam nedenlerinin düzenlenmesi için kuşkusuz gereklidir. Bu konuda eldeki araçların birinci ve en önemlisi basındır. Basın, ulusun genel sesidir. Bir ulusu aydınlatmada ve ona yol göstermede, bir ulusa gereksinme duyduğu düşün besinini vermekte, özetle bir ulusun mutluluk ereği olan ortak doğrultuda yürümesini sağlamakta, basın başlı başına bir güç, bir okul, bir önderdir."*[25]

[24] Sami N. Özerdim, Atatürkçünün Elkitabı, Türk Dil Kurumu Yayını, 1981, s. 175.
[25] Sami N. Özerdim, a.g.e., s. 175.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

MUSTAFA KEMAL'İN MARAŞ'IN KURTULUŞU İÇİN FAALİYETLERİ*

Dr. HALE ŞIVGIN

Güney cephesi Türk İstiklâl Harbi'nin ikinci derecede bir cephesi[1] olarak görülmesine rağmen Mustafa Kemal Paşa bu cepheyle başından sonuna kadar çok yakından ilgilenmiş, aldığı raporlarla olayları günü gününe takip etmiş, gerekli direktifleri vermiş, burada yer yer kurulmuş bulunan millî direnme örgütlerini teşkilatlandırarak sistemli bir hale getirmiş ve bir disipline kavuşturmuştu. Mustafa Kemal'in Maraş hadisesiyle olan yakın ilgisini daha iyi anlayabilmek için 1. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden itibaren gelişen olayları kısaca hatırlamakta yarar vardır.

1. Dünya Savaşı Almanya ve müttefiklerinin mağlubiyetiyle sonuçlanmıştı. Osmanlı Devleti bütün sıkıntılarına rağmen dört yıl boyunca sekiz cephede (Irak, İran, Filistin, Suriye, Sina, Galiçya, Çanakkale, Romanya, Kafkasya) savaştı. Birçok cephelerde, özellikle Çanakkale ve Kut-ül amara'da büyük başarılar elde etmesine ve hiçbir cephede kesin bir yenilgiye uğramamasına rağmen yenilen devletler safında olduğu için 30 Ekim 1918'de İtilaf devletleriyle Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştı.

İtilaf devletleri bu mütarekeye dış görünüşünde Osmanlı Devleti'ni ve Türk milletini yok edici "Kayıtsız şartsız teslim" hissini verecek açık hükümler koymaktan dikkatle kaçınmışlardı. Buna mukabil harb içinde vardıkları gizli anlaşmaların tatbik edilebilmesi için de yeteri kadar elastiki ve tefsire müsait bir metin düzenlemekte büyük gayret sarfetmişlerdi.[2]

Mütarekenin imzalandığı gün Mustafa Kemal Paşa merkezi Adana'da bulunan Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı'na tayin oldu. Göreve başladıktan sonra 3 Kasım 1918'de mütareke şartlarını öğrendi. Bu mütarekenin Türk Milleti için çok vahim sonuçlar doğuracağını gördü. Musta-

* Kahraman Maraş'ın III. Kurtuluş Sempozyumu'nda tebliğ olarak sunulmuştur. (10.2.1988)

[1] Sabahattin Selek. Anadolu İhtilâli, İst. 1973, s. 385

[2] Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Haz. Tevfik Bıyıklıoğlu, Ank. 1962, c 1, s. 44

Levent Şahverdi Arşivi

fa Kemal'e göre bu mütareke şartları Osmanlı Devleti'ni kayıtsız şartsız düşmana teslim etmeye razı olmak ve onların istilasına yardımı da vaad etmekti.[3]

Mustafa Kemal Paşa mütarekenin bazı hükümlerinin yanlış anlaşılmaya pek müsait olduğunu görerek Sadrazam İzzet Paşa'ya gönderdiği telgraflarla mütareke aynen uygulandığı takdirde bütün vatanın işgal ve istila edileceğini anlatmaya çalıştı.[4] Mustafa Kemal mütarekede sözü edilen bazı terimlerin açıklığa kavuşturulması gerektiğini düşünüyordu. Başkomutanlık Erkân-ı Harbiye Dairesi'nden "Kilikya" terimi ile nerelerin kast edildiğini Suriye sınırının nerelerden geçtiğini ve Toros tünellerinden hangilerinin işgal edileceğini sordu. Fakat tatmin edici bir cevap alamadı.[5] 5 Kasım 1918'de Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ne gönderdiği telgrafta eğer İngilizlerin her dediğine boyun eğecek ve orduları terhis edecek olursak ihtirasatın önüne geçmeye imkân olmayacaktır diyordu.[6]

Mustafa Kemal henüz Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı'na tayin edildiği günlerde ülkenin başına gelecek tehlikeleri seziyor, yurdun kurtuluşu için teşkilat yapılması ve millî bir kuvvet vücuda getirilmesi gerektiğini görüyordu. Bu amaçla yakın arkadaşı Ali Fuat Cebesoy ile görüşmelerde bulundu ve Kilikya'nın kurtuluş mücadelesi için bir takım kararlar aldı.[7]

Sadrazam Ahmet İzzet Paşa 7 Kasım 1918'de Yıldırım Orduları Grubu ile 7. Ordu Karargâhı'nı lağvederek Mustafa Kemal Paşa'yı Harbiye Nezareti emrine verdi.[8] Mustafa Kemal kumandanı olduğu Yıldırım Orduları'nın lağvedilmesi ve sadrazamlıktan istifa eden Ahmet İzzet Paşa'nın onun bu günlerde İstanbul'da bulunmasının daha doğru olduğunu söylemesi üzerine Adana'dan İstanbul'a gitmek üzere yola çıktı. Bu sırada İstanbul'dan Antep'e giden Ali Cenani Bey ile Katma İstasyonu'nda karşılaştı. Ona nereden gelip nereye gittiğini sordu. Ali Cenani Bey ordunun Adana'ya çekilmesinden sonra buraların düşman ayağı altında kalacağını,

[3] Mustafa Kemal'in 5 Nisan 1926'da Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'ne verdiği demeçten.

[4] Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, 1917-1938 Ank, 1964, c. IV, s. 14-15 c. IV, s. 14-15

[5] Uluğ İğdemir. Atatürk'ün Yaşamı, 1881-1918, Ank. 1980, c. 1, s. 137

[6] Türk İstiklâl Harbi, a.g.e., s. 53-İğdemir a.g.e. s. 140

[7] Ali Fuad Cebesoy. Millî Mücadele Hatıraları, İst, 1955, s. 255

[8] Uluğ İğdemir. a.g.e., s. 143

Levent Şahverdi Arşivi

onun için ailesini buradan başka tarafa nakil için gittiğini söyleyince Mustafa Kemal ona "kendinizi müdafaa etmek çaresini düşününüz" demişti. Bunun üzerine Ali Cenani Bey hayretle; ne ile diye sorunca Paşa "teşkilat yapmalı millî bir kuvvet vücuda getirmeli; siz kendinizi müdafaa edin ben istediğiniz silahı veririm" demişti.[9] Mustafa Kemal İngiliz işgali söylentilerine karşı cephane ve para tedarik edip teşkilatlanmaya çalışan bölge halkına bu çalışmalardan dolayı memnuniyetini belirtmiş, onlara silah ve cephane yardımında bulunacağına söz vermişti.[10] Gerçekten o zaman Mustafa Kemal'in emri üzerine bölgeye dağıtılan silahlar buradaki müdafaa teşkilatının çekirdiğini teşkil etmişti.[11]

Mustafa Kemal'in tahmin ettiği gibi mütarekeden kısa bir zaman sonra işgaller gerçekleşti. İlk işgaller güneyden başladı. 9 Kasım'da Musul ve İskenderun, daha sonra Ayıntap, Maraş ve Urfa İngilizler tarafından işgal edildi.[12]

Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı Hükümeti'nin; Mustafa Kemal'in uyarılarına rağmen Adana Vilayetiyle Antep, Urfa ve Maraş sancaklarını askeri kuvvetlerden boşaltma gafletinde bulunmuş olması[13] bölgenin itilaf kuvvetlerince rahatlıkla işgal edilmesine imkân verdi.

— MARAŞ'TA İNGİLİZ İŞGALİ —

1. Dünya Savaşı sırasında itilaf devletlerinin kendi aralarında yaptıkları gizli Sykes-Picot anlaşmasına göre Musul Vilayeti'yle Urfa, Maraş, Ayıntap bölgeleri Fransızlara bırakılmıştı. Bununla birlikte Mondros Mütarekesi'nden sonra İngilizler Fransa'ya karşı bir pazarlık konusu olarak ellerinde bulundurmak amacıyla petrol sahası Musul Vilayeti'yle birlikte 22 Şubat 1919'da Maraş'ı 10 Ocak 1919'da Ayıntap'ı, 24 Mart 1919'da Urfa'yı işgal ettiler.

Maraş'taki İngiliz işgalini büyük bir sevinçle karşılayan Ermeniler daha önce göç ettikleri yerlerden tekrar Maraş'a dönmeye başladılar.[14] Bunlar itilaf devletleri sayesinde intikam almayı ve Fransız himayesinde Ma-

[9] Uluğ İğdemir. a.g.e., s. 135
[10] Türk İstiklâl Harbi Güney Cephesi, Ank. 1966, c. IV, s. 48
[11] Uluğ İğdemir. a.g.e, s. 136
[12] Sabahattin Selek. a.g.e., s. 188-189
[13] T.İ.H. a.g.e. s. 64
[14] T.İ.H. a.g.e. s. 51

Levent Sahverdi Arşivi

raş'ın da dahil olduğu bir Ermenistan Devleti kurmayı amaçlıyorlardı.[15] Bunu gerçekleştirmek için başka yerlerden güneye büyük bir Ermeni akını başlamıştı. Maraş bölgesindeki bağımsızlık isteklerini haklı gösterebilmek için buradaki nüfuslarını yoğunlaştırmaya çabalıyorlardı. Ermeniler yerli halka hakaretlerde bulunmakta ve fırsat buldukça saldırmakta idiler.

İngilizler işgal esnasında oldukça temkinli davrandılar. Ermenileri desteklemekle beraber aşırı hareketlerine müsaade etmediler. Hemen hemen Türk idaresine karışmadılar. Polis ve jandarmayı serbest bırakarak hiçbir iç işlerine karışmadılar. Fakat istihbarat şubesi vasıtasıyla siyasi durumu sürekli takip ettiler.[16] İngiliz işgal kuvvetlerinin çoğunluğunu Hintli Müslümanlar oluşturuyordu. İngilizlere rağmen bunlarla halk arasında bir din dostluğu doğmuştu.[17]

Maraş'ın İngiliz işgali altında bulunduğu sıralarda Mustafa Kemal İstanbul'da idi. Adana'daki Yıldırım Orduları'nın lağvedilmesi üzerine 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'a gelmişti.[18] Mustafa Kemal'in İstanbul'a döndüğü gün itilaf devletleri donanması da Dolmabahçe önlerinde demirlenmişti. Mustafa Kemal gördüğü manzara karşısında çok üzüldü ve düşüncelerinde ne kadar haklı olduğunu bir kere daha anladı.

Mustafa Kemal İstanbul'da bulunduğu süre içinde yurt çapında millî bir teşkilat bir direniş ve örgütlenme gereği konusunda arkadaşları ile görüşmelerde bulundu.[19] Mustafa Kemal bir bakıma İstanbul'da bulunduğu süre içinde Anadolu'nun stratejisini tespit etti.[20] İstanbul'da 20. Kolordu Komutanlığı'na tayin edilmek üzere bulunan Ali Fuat Paşa, Kâzım Karabekir Paşa ve İsmet Paşa ile görüştü. Ayrıca padişah Vahidettin ile de çeşitli görüşmeleri oldu.[21]

Mustafa Kemal nihayet III. Ordu Müfettişi olarak çok geniş yetkilerle Samsun bölgesine tayin edildi. Zaten Anadolu'ya geçme imkânları arayan Mustafa Kemal bu görevi derhal kabul etti. Mustafa Kemal Samsun'a çıktığı andan itibaren bütün yurdun kaderiyle ilgili kararlar almaya ve ka-

[15] Dr. Selâhi Sonyel. Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, Ank. 1973 c. I, s. 21

[16] Abadi. Türk Verdün'ü Gaziantep-Antep'in Dört Muhasarası, çev: Kur. Yzb. Necmettin, Gaziantep 1959, s. 17

[17] Yalçın Özalp. Millî Mücadelenin İlk Zaferi, Ank. 1976, s. 13

[18] Uluğ İğdemir. a.g.e. s. 148

[19] Selâhi Sonyel. a.g.e. s. 66

[20] Hamza Eroğlu. Türk Devrim Tarihi, Ank. 1974, s. 69

[21] Tevfik Bıyıklıoğlu. Atatürk Anadolu'da 1919-1921, s. 100

Levent Şahverdi Arşivi

fasındaki planları başarıyla tatbik etmeye başladı. İşgaller karşısında yurdun çeşitli kesimlerinde genel olarak müdafaa-i hukuk cemiyetleri adı verilen, düşman işgali karşısında direnme gösteren millî teşekküller ortaya çıktı. Mustafa Kemal Anadolu'ya geçtikten henüz bir ay sonra bütün kolordu komutanları ve birlikleriyle temas kurdu. Onlarla yazışmalara başladı. Bu yazışmalarla halk elden geldiği kadar uyarılıyor, millî örgütlenme düşüncesi aşılanıyordu. Yurdun her tarafında kurulup süratle gelişmeye başlayan bu örgütün başı Mustafa Kemal idi. Onun lider olduğu 22 Haziran 1919'da Amasya'da kabul edilmişti. Mustafa Kemal'in Anadolu'daki çalışmalarından endişelenen İstanbul Hükümeti onu geri çağırdı. Mustafa Kemal buna uymayınca bu defa da onun resmi görevine son verdi. Dahiliye nazırı, vali ve mutasarrıflara 23 Haziran 1919'da yolladığı gizli bir tamimle Mustafa Kemal'in resmi bir sıfatı kalmadığını, onun için emirlerinin dinlenmemesini istedi. Bunu haber alan Mustafa Kemal 7/8 Temmuz gecesi Harbiye Nezaretine ve Padişah'a çektiği telgraflarla memuriyet vazifesi ile birlikte askerlik vazifesinden de istifa ettiğini bildirdi. Fakat bütün bunlara rağmen başta 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir olmak üzere diğer ordu komutanları da Mustafa Kemal'in emrinde olduklarını bildirdiler. Bu durum Anadolu'da Mustafa Kemal'e ne kadar güvenildiğini göstermekteydi. Mustafa Kemal bundan sonra hiçbir resmi sıfatı olmadan millî görevine devam etti. 23 Temmuz 1919'da yapılan Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal'in millî teşekkülleri örgütleme fikirleri olgunlaştırıldı.

—MARAŞ'IN FRANSIZLARA DEVRİ—

Mustafa Kemal'in Erzurum'da bulunduğu sıralarda Maraş hâlâ İngiliz işgali altında idi. Fakat İngilizlerin bu bölgede bulunmaları Fransız kamuoyunca hoş karşılanmıyordu. Çünkü 1. Dünya Savaşı sırasında İngiltere ile Fransa arasında yapılan Sykes-Picot anlaşmasına göre Maraş ve civarı Fransızlara verilmişti. Fransızlar Suriye ve Kilikya'nın sistemli olarak İngilizleştirildiğini iddia ediyorlardı. Zaten İngiltere kendisi için riskli olmaya başlayan bu bölgeyi bir an evvel Fransızlara devretmeyi planlıyordu. İngilizler Maraş'ın Türkler tarafından mutlaka savunulacağını düşünüyorlardı. Ayrıca burayı Fransızlara terkederlerse onların gözünü Arap ülkelerinden bu bölgeye çevirmiş olacaklardı.[22] Bu sayede İngilizlerin buradaki kuvvetleri de büyük ölçüde serbest kalmış olacaktı. İngilizler Fransızları

[22] Selahattin Tansel. Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Ank. 1973, c. II, s. 209

Levent Şahverdi Arşivi

sonuç alamayacakları bir alanda uğraştırıp dikkatlerini Arap ülkeleri üzerinden dağıtmayı planlamışlardı. Ayrıca Fransızlarla burada savaşan Türklerin gözü de Musul üzerinden çekilmiş olacaktı.

İngilizler bu planlarını başarı ile uyguladılar. 15 Eylül 1919'da Suriye ve Kilikya'daki işgal kuvvetlerinin tebdili hakkındaki İngiliz-Fransız mukavelesi imzalandı.[23]

Çukurova bölgesinde Fransızların halka karşı çok sert ve kırıcı bir tutum içinde olduğunu duyan Maraşlılar Fransızları Maraş'a sokmamanın çarelerini aramaya başladılar. Mustafa Kemal'in tavsiyesi ile mitingler tertiplediler. Fakat bütün bu çırpınışlar netice vermedi. Fransızlar 29 Ekim 1919'da Maraş'a girdiler. Fransız işgalinden iki gün sonra "Uzunoluk Olayı" ve 28 Kasım 1919'da "Bayrak Olayı" diye bilinen üzücü hadiseler meydana geldi. Fransızlara güvenen Ermenilerin şımarıklıkları ve taşkınlıkları dayanılmaz boyutlara ulaştı. Şehirde güvenlikten eser kalmadı.

—MUSTAFA KEMAL'İN ÇALIŞMALARI—

Maraş'ta Fransız ve Ermeni taşkınlıklarının had safhaya ulaştığı bu günlerde Mustafa Kemal Maraş'taki millî direnme örgütlerini teşkilatlandırma çalışmaları yapmakta idi.

4 Eylül 1919'da Sivas'ta toplanan kongrede alınan kararlar millî mücadele açısından büyük önem taşıyordu. Kongrede mütarekenin tatbik şekline karşı çıkıldı. Yabancı işgallere karşı mukavemet edileceği bildirildi. Rumluk, Ermenilik teşkiline ait çalışmaların kabul edilmemesi kararlaştırıldı. Anadolu ve Rumeli'de kurulmuş bulunan bütün millî cemiyetler Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirildi. Hükümet vazifesi görecek bir Heyet-i Temsiliye seçildi. Bu sayede yurt çapındaki millî hareketlerin tek elden yönetilmesi sağlandı.

Sivas Kongresi'nin yaptığı en önemli işlerden birisi de silahlı millî teşkilat kurulması için bazı direktifleri ihtiva eden 15 maddeden ibaret olan gizli bir belgeyi kabul etmesi idi. Bu belgede: düşmanla temasta bulunan mahallerde sabit ve seyyar silahlı kuvvetlerin nasıl teşkil ve idare edileceği, nasıl silahlandırılacağı, giydirileceği vs. açıklanıyordu. Ayrıca millî teşkilatla ordu arasındaki irtibatın Heyet-i Temsiliyece sağlanacağı bildiriliyordu.[24]

[22] Selahattin Tansel. Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Ank. 1973 c II, s. 209
[23] Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 119-120. (Suriye itilafnamesi)
[24] Nutuk, c. III, s. 150, Belge No: 188

Levent Şahverdi Arşivi

Sivas Kongresi'nde Maraş ve civarı için şu kararlara varıldı: 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi imza edildiği tarihte vatan toprakları içinde kalan Maraş ve civarı Türk askerlerinden tamamen boşaltılmıştır. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bu bölgenin geçici işgal bahanesiyle vatandan koparılmasına seyirci kalamaz. Buradaki gerek yabancı işgali gerekse perde arkasında uygulanmak istenen Ermenilik gayelerini derhal durdurmalıdır. Bu bölgedeki düşmanları kovmak ve işgalden kurtarmak amacıyla yer, yer kurulmuş bulunan millî teşekküllerin 13., 3., 2., 12. kolordulara bağlanması gerekir.

Buna göre Maraş ve civarı 11 Eylül 1919'da merkezi Sivas'ta, tümenleri Amasya ve Samsun'da bulunan 3. Kolorduya ve bölge içindeki müdafaa-i hukuk cemiyetlerine verildi. Kolorduların mevcutları çok az ve bunlara bağlı tümenler de Maraş bölgesine çok uzaktı. Bu durumda fiilen bu bölgeye yardım yapılması mümkün değildi. Fakat bu kolorduların yapacağı iş millî teşekkülleri takviye ve yardım etmekti.[25] Mustafa Kemal'in emir ve direktifleriyle de Maraş'taki kuva-yı milliye teşkilatı tamamlandı. Bu kuvvetlerin başına subaylar komutan olarak atandı. Maraş bölgesi kuva-yı milliye teşkilatına Heyet-i Temsiliyece Yüzbaşı Selim (Kurtoğlu Yörük Selim) ve Üsteğmen Asaf Kılıç Ali Bey memur edildi.[26] Maraş ve civarının bağlandığı 3. kolordu komutanı ise Kurmay Albay Selahattin Bey idi. Maraş'taki millî ordu bu şekilde teşkilatlanmaya ve gelişmeye başladı.

İngiltere ve Fransa arasında 15 Eylül 1919'da imzalanan "Suriye İtilafnamesi"ne göre Kilikya'nın İngilizlerce boşaltılıp Fransızlar tarafından işgal edileceğini haber alan Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal 26 Ekim 1919 tarihinde 13. Kolordu Komutanı Cevdet Bey'e gönderdiği talimatta Urfa, Ayıntap ve Maraş'ı Fransızlara işgal ettirmemek, işgal etseler bile barındırmamak için gerekli tedbirlerin alınmasını istedi. Aynı tarihte Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya da bir telgraf gönderildi. Bu telgrafta özet olarak: Antep, Urfa ve Maraş'ın mütareke hükümlerine aykırı olarak Fransızlar tarafından işgali haberinin bölge halkında büyük heyecan yarattığı, müdafaa-i hukuk cemiyetinin bu işgaller karşısında müdafaa ve mukavemet esasını kabul ettiği, önce durumun Fransızlar nezdinde protesto edileceği, buna Fransızlar tarafından ehemmiyet verilmediği takdirde milletin bütün vasıtalara müracaat ederek bütün mevcudiyetiyle işgal kuvvetlerine karşı koyacağı, bunun için hükümetin bölge halkını itham etmeme-

[25] T.İ.H. a.g.e. s. 65-66
[26] a.g.e. s. 68

Levent Şahverdi Arşivi

si ve mesuliyet altında bırakmaması için icap eden siyasi tedbirleri alması istendi.[27]

Mustafa Kemal 30 Ekim 1919'da Adana'daki Fransız Komutanı Kolonel Bermon'a cevaben yazdığı yazıda da: Urfa, Ayıntap ve Maraş'ın işgal olunacağı haberinin tekzip edilmesini ve Kilikya'daki işgalin de muvakkat olduğunun ilan edilmesini istedi.[28]

Maraş bölgesine verilen 3. Kolordu Komutanı Kurmay Albay Selahattin, güney bölgesindeki olayları daha yakından görmek amacıyla Sivas'tan Elbistan'a gelmiş ve Maraş'ın birkaç gün sonra Fransızlar tarafından işgal edileceğini anlamıştı. 26 Ekim 1919'da Sivas'taki vekiline Maraş ile ilgili şu emirleri verdi. Özet olarak: 1- İngilizlerin çekilerek bölgeye Fransızların geleceği anlaşılmıştır. 2- Bu bölgede Fransız kuvvetleri gelmeden fiilen millî teşkilatın kurulması kutsal bir vazifedir. 3- 3. Kolordu Maraş'ı işgal edecek ve millî mukavemet teşkilatını düzenleyecektir. 4- Malatya'dan Maraş'a bir müfreze gönderilmelidir. 5- Maraş'taki millî kuvvetleri ele alması için Azizeye'den seçilmiş bir süvari takımı acele güneye yollanmalıdır. 6- Maraş'taki duruma dair kolorduya devamlı bilgi verilmelidir. 7- Bu hareket gizli tutulmalı hristiyanların mal ve canlarına dokunulmamalıdır.[29]

Ordu ve kuva-yı milliyenin Fransızları Maraş'a sokmamak için yaptıkları bütün teşebbüsler ve hazırlıklar bir sonuç vermedi. Fransızlar 29 Ekim 1919'da Maraş'ı işgal ettiler.[30]

Mustafa Kemal Maraş'ın Fransızlarca işgali karşısında tavrını açıkça ortaya koymaktan çekinmedi. Heyet-i Temsiliye adına 4 Kasım 1919'da Fransız işgalinin itilaf devletleri mümessilleri, Avrupa ve Amerika efkâr-ı umumiyesi nezdinde protesto edilmesini istedi. Bu karar bütün müdafaa-i hukuk cemiyetlerine belediyelere yazıldı.[31] 6 Kasım 1919'da ise Maraş, Urfa ve Ayıntap'ın Fransızlar tarafından işgalinin mahalli halk ve bölgedeki millî teşkilat tarafından protesto edilmesi Heyet-i Temsiliyece mutasarrıflıklara yazıldı.[32] Aynı gün Mustafa Kemal'de ilgili makamlara bir telgraf göndererek özetle şöyle diyordu:

[27] Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal. Heyet-i Temsiliye Kararları Ank. 1974 s. 34-35
[28] Bekir Sıtkı Baykal. a.g.e. s. 37
[29] T.İ.H. a.g.e. s. 52
[30] Selâhattin Tansel. a.g.e. c. II, s. 211
[31] Bekir Sıtkı Baykal. a.g.e. s. 44
[32] Bekir Sıtkı Baykal. a.g.e. s. 48

Levent Şahverdi Arşivi

"Hukuk kaidelerine aykırı olarak işgal edilmiş olan Urfa, Ayıntap ve Maraş'ın İngilizler'in çekilmesiyle bu defa da Fransızlar tarafından işgal edilmesi üzerine hükümet de bu haksızlığı itilaf devletleri nezdinde protesto eylemiş ve bunun üzerine bu yerler ahalisi muazzam mitinglerle vatanın ayrılmaz parçaları olduklarını Dünya'ya ilana başlamışlardır. Bütün müdafaa-i hukuk cemiyetlerinin belediye reislerinin Fransız işgalini telgraflarla itilaf devletleri mümessillerine Avrupa ve Amerika efkâr-ı umumiyesine protestolarda bulunmaları bu haksızlığın giderilmesini istemeleri lüzumu tamim kılınır".

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi Namına

Mustafa Kemal[33]

Fransızlar millî mücadelenin başlarında sırf İngilizlerle anlaşmazlıkları ve çıkar çatışmaları yüzünden Türklere yakın davrandılar. Türk millî hareketine yol göstermenin Fransız çıkarlarına uygun düşeceğine inanıyorlardı. Çünkü İngilizler'in Kilikya'ya hâkim olmalarını istemiyorlardı. Fransızların bu politikası dolayısıyla Türk milliyetçileri arasında bu ülkeye karşı bir yakınlık doğmaya başlamıştı. Fakat Kilikya'dan İngilizlerin çekilmesi ve Fransız işgalinin gerçekleşmesi Türk milliyetçileri arasında bu millete duyulmaya başlanan yakınlığı büsbütün yok etti.[34] 10 Kasım 1919'da 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın Maraş civarında Ermenilerin bir Ermeni devleti kurmak için çalıştıkları konusundaki mütalaa ve uyarıları üzerine Heyet-i Temsiliyece Kilikya'nın tamamının Fransızlar tarafından işgaline mani olunması için ellerinden gelenin yapılması Adana Vilayeti ile Urfa Maraş ve Ayıntap sancaklarına yazılarak karşı koymaları istendi.[35] Bu arada Ermenilerin Fransızlara güvenerek bölge halkına yaptıkları eziyetler halkı Fransızlardan iyice nefret ettirmişti. Mustafa Kemal Bekir Sami Bey'e 10 Kasım 1919'da yazdığı bir telgrafta "Haksız yere Anadolu'da oturan Ermenileri başımıza musallat eden şimdi de Antep, Urfa ve Maraş'ı işgal eden bir devlet hiçbir zaman dostumuz değildir" diyerek halkın duygularını dile getiriyordu.[36]

12 kasım 1919'da ise Mustafa Kemal ve Heyet-i Temsiliye bab-ı âlinin politikasını eleştirerek Urfa, Maraş ve Ayıntap'ı işgal eden Fransızla-

[33] Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 115
[34] Selâhi Sonyel. a.g.e s. 197
[35] Bekir Sıtkı Baykal. a.g.e. s. 51
[36] Selâhi Sonyel. a.g.e. s. 197

Levent Şahverdi Arşivi

rın, yaptıkları zulümlerin yüzlerine vurulması gerektiğini, İngilizler aleyhinde bulunarak Fransızları kazanmak politikasına karşı olduklarını İstanbul'a bildirdiler.[37]

Fransız işgalinin bütün yurtta duyulmasından sonra her tarafta protesto mitingleri yapılmaya ve itilaf devletleri temsilcilerine çok sayıda protesto telgrafları gönderilmeye başlandı. Bu mitinglerin yapılmasında Mustafa Kemal'in işgali protesto için miting yapılmasını tavsiye eden telgraf ve tamimlerinin büyük etkisi oldu. Mustafa Kemal 9 Kasım 1919 tarihinde önce İngiliz sonra Fransız işgaline uğrayan Maraş ve civarının muazzam mitinglerle seslerini duyurmaya başladıklarını belirtmekte bütün hükümet memurları, müdafaa-i hukuk cemiyetleri ve belediye reislerinden işgalin protesto edilmesi ve haksızlığın düzeltilmesini istemelerini istiyordu.[38] Mustafa Kemal kendisi de bizzat 16 Kasım 1919'da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına itilaf devletleri temsilcileri ile Türk ve yabancı matbuata gönderdiği bir telgraf ile olayı protesto etti. Bu telgrafta özetle: Önce İngilizler sonra Fransızlar tarafından mütareke hükümlerine aykırı olarak işgal edilen Ayıntap, Urfa ve Maraş'ın geçici işgal bahanesiyle vatandan koparılmak istendiği, İtilaf devletlerinin bu hareketleriyle Wilson Prensipleri'ni ayaklar altına aldıkları, Türkiye'nin paylaşılması amacıyla Yunanlılara işgal ettirilen Aydın Vilayeti'ndeki facialarm şimdi de Ermeniler vasıtasıyla Adana, Maraş, Urfa ve Antep'te uygulandığı itilaf devletlerinin bugüne kadar yaptıkları muameleyi şiddetle protesto ettiği, savunmaya devam edileceği, bu konuda milletin birlik içinde olduğu, eğer İtilaf devletleri tuttukları bu yanlış yolda devam ederlerse sonucun çok kötü olacağı ve bu meşru isteklerinin Avrupa ve Amerika milletlerine duyurulması istendi.[39]

Mustafa Kemal'in protestosu büyük yankılar uyandırdı ve telaş yarattı. Bilhassa Fransız Yüksek Komiserliği bundan rahatsız oldu.

İngiliz Vis Amiral Sir J. de Robeck 19 Kasım 1919 tarihinde Lord Curzon'a gönderdiği raporunda Antep, Urfa ve Maraş'ın Fransızlar tarafından işgali üzerine o güne kadar aldığı protesto telgrafları hakkında bilgi vererek şöyle demişti: "Telgraflar az çok biribirinin aynıdır. Mahalli müdafaa-i hukuk cemiyetleri tarafından iyi bir organize ile gönderilmiştir".[40]

[37] Bekir Sıtkı Baykal. a.g.e. s. 53
[38] T.İ.H., a.g.e. s. 62 - Abadi, a.g.e. s. 116
[39] Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 124-125
[40] Bilal Şimşir. İngiliz Belgelerinde Atatürk, Ank. 1973, c 1, s. 222

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Sivas'tan Kilikya olaylarını sürekli takip ediyordu ve Fransızların yapmalarını muhtemel gördüğü hareketlerini de önceden gerekli makamlara bildirerek halkın uyanık ve dikkatli olmalarını sağlıyordu.[41] Bu arada Maraş'ta Fransız ve Ermeni mezalimi had safhaya ulaşmıştı. Mustafa Kemal'in direktifleriyle millî teşkilatın kurulması hızlandırıldı. 29 Kasım 1919'da Maraş'ta müdafaa-i hukuk teşkilatının kuruluşu tamamlandı.

Maraş ve civarında cereyan eden hadiseler Fransızlara Maraş'ın sonuna kadar savunulacağını ve Türklerin bu bölgeyi kolay kolay teslim etmeyeceklerini anlatmıştı. Mustafa Kemal'i örnek alan müdafaa-i hukuk cemiyetleri de İstanbul'daki İtilaf yüksek komiserlerine benzer protestolar göndermeye başladılar. Bu protestolar o kadar yoğun bir hal aldı ki Suriye'deki Fransız Yüksek Komiseri Georges Picot Mustafa Kemal ile görüşmeler yapmak üzere 1919 Aralığında Sivas'a gitti. Mustafa Kemal Picot'tan Kilikya'nın Fransızlarca boşaltılmasını yoksa Türk halkının savaşa devam edeceğini açık bir dille anlattı. Picot'da Mustafa Kemal'den Kilikya'da Fransızlara karşı bir ihtilal yaratmaktan kaçınmasını rica etti. Antep Urfa ve Maraş'ta bir takım iktisadi menfaatler karşılığı burayı boşaltacaklarını söyledi.[42] Mustafa Kemal'de bölgede Ermeniler sebebiyet vermedikçe olay çıkarılmamasını ancak olay çıkarılırsa mukabele edilmesini istedi.[43]

Bu görüşme Kilikya açısından hiçbir sonuç vermedi. Maraş'taki olaylar şiddetlenerek devam etti. Üstelik Fransızlar Maraş'a takviye kuvvetleri getirmeye devam ettiler. 21 Ocak 1920 tarihinde Maraş'ta şehir içi muharebeleri başladı. Bu muharebe çok çetin ve kanlı geçiyordu. Maraş olaylarının ve Ermeni mezaliminin dayanılmaz boyutlara ulaşması Heyet-i Temsiliyece bir takım yeni kararların alınmasını gerektirdi. Bu maksatla Batı Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı Ali Fuat Paşa ile Mustafa Kemal bir takım tamim ve tebliğler hazırlamışlar ve gerekli yerlere göndermişlerdi. 24 Ocak 1920'de yayınladıkları tamimde Maraş'ta 1200 kadar Fransız, sömürge ve Ermeni askeri olduğunun tesbit edildiği, Maraş ve Pazarcık halkının mukavemet etmesi üzerine 21 Ocak 1920'de şiddetli

[41] Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 119-120, 14.11.1919 Mustafa Kemal'in Erzurum Müdafaa-i Hukuk Merkezine gönderdiği tamim.

[42] Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 130 Picot ile yapılan görüşme hakkında M. Kemal'in Karabekir'e verdiği malûmat (1.12.1919)

[43] Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 132-8.12.1919'da Urfa Müftüsü'ne çekilen telgraf.

Levent Şahverdi Arşivi

bir çarpışma başladığı bu çarpışmalarda fevkalade fedakârlık gösterildiği, Fransız işgal bölgesindeki halkın pek çok tecavüze uğradıklarının anlaşıldığı belirtiliyor ve kolordulara bu talimata ve önceden verilen plana göre millî kuvvetleri hemen teşkil ve harekete hazır bulundurmaları gerektiği, Maraş'ta başlamış bulunan savaşın tamamen lehimize sonuçlanmasının çok önemli olduğu şimdilik 3. Kolordunun Maraş'a her konuda yardım etmesi ve diğer kolorduların da kendi bölgelerinde teşkilatlanarak işgal bölgesine millî müfrezeler göndermeleri önemle rica olunmakta idi.[44]

Maraş'ta şehir içi savaşlarının başlaması üzerine 23 Ocak 1920'de Elbistan Heyet-i Merkeziyesi'nin ve bir gün sonra da 3. Kolordu Komutanı Selahattin Bey'in olayların şiddetini anlatan ve protesto eden telgraflarını alan Mustafa Kemal kendisi de 25 Ocak 1920 tarihinde ilgili makamlara bir tamim yayınlayarak "Maraş'ta Fransızlar ve Ermeniler müslümanları katl etmektedirler. Her yerde halkın derhal mitingler yaparak makam-ı sadarete ve mümessillere telgrafla protesto etmeleri ve alem-i insaniyetten bir katliama nihayet verilmesini talep eylemeleri tamim olunur"[45] demişti. 26 Ocak 1920 tarihinde 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir'de Heyet-i Temsiliyeye bir telgraf göndererek Maraş'taki katliamı 3. Kolordu istihbaratından öğrendiğini ve her tarafta olayın protesto edilmesi için mitingler yapılması gerektiğini bildirdi.[46] Mustafa Kemal ona cevaben yazdığı telgrafta mitingler yapılması için 25 Ocak 1920 tarihinde tamim olunduğunu bildirdi.[47]

Maraş hadiseleri o kadar şiddetlendi ki bu durumda İstanbul Hükümeti de olaya kayıtsız kalamadı. Maraş olaylarını şiddetle protesto etti. Mustafa Kemal'de Hükümetin protestosunu gerekli yerlere bildirdi.[48]

Mustafa Kemal Maraş'taki olayların şiddetinden dolayı bölge halkının maneviyatını kuvvetlendirmek ve onlara yalnız olmadıklarını hatırlatmak için kendi çalışmalarının Maraş halkına bildirilmesini istedi.[49]

3. Kolordu Komutanı Selahattin, Karabekir Paşa'ya Maraş'taki son durum hakkında bir rapor yazdı. Buna göre millî güçlerin ateşe başladığını ve durumdan endişe eden General Keret'in muvaffak olamazsam intihar ederim dediğini bildirdi. Ayrıca buraya az çok kuvvet yetiştiğini fakat

[44] Ali Fuat Cebesoy. Millî Mücadele Hatıraları, İst. 1955, s. 291
[45] ATASE, kl. 24, D. 1336/13-4, F. 3,3-1
[46] Kâzım Karabekir. İstiklal Harbimiz, İstanbul 1969, s. 432
[47] ATASE, kl. 24, D. 1336/13-4, F. 2-2-(29.1.1920)
[48] ATASE, kl. 24, D. 1336/13-14, F. 3-27
[49] Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 174

Levent Şahverdi Arşivi

Fransızların takviye alacaklarının tahmin edildiğini bildirdi. Karabekir Paşa buna 3 Şubat 1920'de verdiği cevabında Maraş ve çevresindeki olayları dikkatle takip ettiğini gösterilen azmi her yönüyle takviye etmenin elzem olduğunu belirtiyordu. Fakat Fransızlar'a askerin işe karıştığı zannının verilmemesini askerlerin de mahalli kıyafetlere bürünerek savaşmalarını istiyordu. Ancak bu şekilde top kullanılmasının Fransızlar'da yaratacağı endişe ve şikâyete karşı kılıf bulunacağını ilave ediyordu.[50] Mustafa Kemal'de bu konuda Karabekir ile aynı fikirdeydi.[51]

Mustafa Kemal'in teşvik eden tamim ve telgrafları yurdun her tarafını galeyana getirdi. Her yanda büyük mitingler tertiplendi. Mustafa Kemal bu olayla o kadar yakından ilgilenmişti ki miting yapılan yerlerin bir çoğuna teşekkür telgrafları göndermeyi bile ihmal etmemişti.[52]

Başta Mustafa Kemal olmak üzere millî mücadele önderleri Maraş'ın kurtuluşu için ellerindeki mevcut bütün imkânları kullandılar. Mustafa Kemal, Maraş, Ayıptap ve Urfa'nın kendi kafalarında çizdikleri millî sınırlar dahilinde bulunduğunu bunun için mutlaka düşmandan temizlenmesi gerektiğini İstanbul hükümetinin güç şartlar içinde bulunduğundan olayla açık ve kati bir surette ilgilenemediğini düşünüyordu.[53]

Türk millî mücadelesinin başladığı günlerde Suriye'de yer yer Arap millî teşkilatları kurulmuş ve Türk milliyetçileriyle işbirliği yapmak istediklerini bildirmişlerdi.[54] O sıralarda Türkiye'nin güneydoğu sınırlarını güvenlikle koruyabilmek için Türk Arap işbirliği son derece önemliydi. Suriye'nin birçok yerinde Türk, Arap ve Çerkezlerin katıldıkları örgütler kurulmuştu. Suriye'deki bu örgütler Suriye-Filistin Kuvva-i Osmaniye Heyeti Başkanı Özdemir Bey'in genel yönetimine verilmişti. Bu örgütler Kilikya olayları sırasında Kuzey Suriye'de Fransızlara karşı başarılı baskınlar yapmışlardı. Fransız ordusunun bir bölüğünü Suriye'de alıkoyarak Türk milliyetçilerine yardımcı olmuşlardı.[55] Mustafa Kemal Suriyelilere başkaldırarak Fransızlar'a arkadan saldırmalarını öğütlüyordu. Mustafa Kemal Suriye ve Irak'taki harekatı Kilikya'daki mezalim sonucu harekete geçen millî güçlere yardım amacıyla başlattı. Bu sayede Fransızları Suriye'de meşgul ederek millî kuvvetleri Maraş'ta yenilgiye uğramaktan kurtardı.[56]

[50] Kâzım Karabekir. a.g.e. s. 461
[51] 6.2.1920 tarihinde
[52] ATASE kl. 24 D 1336/13-4, F. 1-1
[53] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, c 1. s. 7
[54] Ali Fuad Cebesoy. a.g.e. s. 289
[55] Selâhi Sonyel. a.g.e. s. 190
[56] Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 216 (M. Kemal'in K. Karabekir'e 23.2.1920'de çektiği telgraf)

Levent Şahverdi Arşivi

Maraş şehri içinde 21 Ocak 1920'de başlayan ve 22 gün süren muharebeler, ilk günlerin şaşkınlığı dolayısıyla Türkler aleyhine bir gelişme gösterdi. Fakat Mustafa Kemal ve arkadaşları adına Heyet-i Temsiliye vaziyete el koydu. Millî kuvvetlerin başına Sivas'tan Maraş'a subaylar göndererek millî kuvvetleri düzenli bir hale getirdiler. Maraş Kuva-yı Milliyesinin başına getirilen Yüzbaşı Kılıç Ali Bey çarpışmaların 3. günü (23 Ocak 1920'de) Maraş'a gelmiş bulunuyordu. Sık sık yayınladığı bildirilerle halkın moralini kuvvetlendirmeye çalışıyordu. 3. Kolordu Komutanı Selahattin Bey Maraş bölgesi kendi kolordusuna verildiğinden buradaki olayları muntazam bir şekilde Heyet-i Temsiliye Başkanı M. Kemal'e rapor ediyordu. Civar kasabalardaki millî kuvvetler (Pazarcık vs) Yüzbaşı Kılıç Ali'nin emrine girerek Maraş savunmasında elbirliği ile çalıştılar.[57] Bu kanlı çarpışmalar Maraşlıları asla yıldırmadı. Maraş'taki bu çetin savaş 11/12 Şubat gecesi Fransız ve Ermeni askerlerinin şehri terkederek islahiye istikametine firar etmeleri ile sonuçlandı. Kuva-yı Milliyenin bu zaferi pek çok memnuniyet yarattı.

Maraş'taki zaferi 3. Kolordu Komutanı Selahattin Bey'in telgrafından öğrenen K. Karabekir kendi mıntıkasının her tarafına ve Maraş Mutasarrıfına gönderdiği telgraflarda Maraşlılar'ın emsalsiz kahramanlıklarını ve fedakârlıklarını överek tebrik etti.[58] Mustafa Kemal ise Heyet-i Temsiliye namına gönderdiği telgrafta 20 güne yakın bir zamandan beri kan ve ateşler içinde Fransız ve Ermenilerle savaşan ve onları firara mecbur eden Kuva-yı Milliyeyi tebrik etti. Ayrıca güney vilayetleri kumandanlarına gönderdiği telgraf ile de Maraş muvaffakiyetinde emeği olanların cümlesini tebrik etti.[59]

Tebliğime Ali Fuat Cebesoy'un Maraş müdafaası hakkında hatıralarında yazdıkları satırları okuyarak son veriyorum. "Maraş müdafaası İstiklâl Mücadelesinin en parlak kahramanlık destanlarından birisidir. Başta Maraşlılar olmak üzere Pazarcık, Elbistan ve Göksunlular cesaret, feragat, ve fedâkarlıkların bir timsalidir. Yirminci ve üçüncü kolordulardan iştirak edebilen zâbit ve askerlerin de bu kahramanlıklarda hissesi vardır. Maraş'ın mukaddes kurtuluşu uğrunda şehit düşen aziz kardeşlerimizin mübarek hatıraları önünde eğilirken gazilerini de hürmetle selamlarım."[60]

[57] T.İ.H., a.g.e s. 90-91

[58] Kâzım Karabekir. a.g.e. s. 462-(13.2.1920 Karabekir'in telgrafı)

[59] Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 201-(M. Kemal'in tebriki 15.2.1920)

[60] Ali Fuad Cebesoy. a.g.e s. 292.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN YAZDIRDIĞI BAZI NOTLAR

NEŞE YEŞİLÇAYIR

Atatürk'ün fikir adamı olarak bir özelliği de herhangi bir konu üzerindeki düşüncelerini bir vesile ile o anda yanında bulunanlardan bir kişiye yazdırması, sonra bu notu orada hazır bulunanlara karşı okutturması idi. Atatürk tarafından çeşitli vesilelerle yazdırılmış olan bu notlardan bir bölümü 1971 yılında küçük bir kitap halinde yayınlanmış bulunmaktadır.* Biz bu araştırmamızda eski gazete sayfaları arasında kalmış Atatürk'e ait bazı notları okuyucularımıza sunmak istiyoruz.

Bu notlardan ilki, Atatürk Ege manevralarını takiben Aydın'dan Ankara'ya dönerken 12 Ekim 1937 akşamı trendeki sofra sohbeti esnasında eski yaverlerinden Bolu milletvekili Cevat Abbas Gürer tarafından yazı halinde tespit edilmiştir. II. not, yine aynı gece Atatürk tarafından sofrada bulunan bir yakınına "Tarih Yazı ile Başlar" başlığı altında yazdırılmıştır. III - VI. notlar, Montrö Antlaşmasının imzalanmasından 1 gün önce 18/19 Temmuz 1936 gecesi Florya Köşkünde sofrada Cevat Abbas (Gürer)'in oğlu Mustafa Kemal (Gürer)'e yazdırılmış ve ona okutulmuştur. VII. not, 2 Eylül 1936 gecesi Beylerbeyi Sarayında tertiplenen Balkan Festivalinde, Kâzım Dirik'e yazdırılmış ve festivalde bulunanlara hitaben kendisine okutturulmuştur. VIII. not, ise yine aynı gece Atatürk tarafından bir Türk çocuğuna yazdırılarak onun ağzından okutturulmuştur.

I

Atatürk'ün 12 Ekim 1937 akşamı, yakın gelecekteki ihtimali dünya durumu karşısında Türkiye Cumhuriyeti'nin alacağı hal ve tavır hakkında yazdırdığı not:

"Yalnız samimî bir kanaat olarak bildiğimiz bir şey vardır ki; eğer bu memleketin bir gün herhangi bir yerde bir badireye girmesi, bir muharebeye tutulması veya iştirak etmesi mukadderse hükûmet olarak bu hususta Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ve millete, onu, etrafıyla mütalâa ederek, bildirerek ve anlayarak karar vermek imkânını hazırlamak, başlıca vazife saydığımız bir iştir.

Yani istemiyoruz ki, beynelmilel herhangi hadisede bir hükûmetin veya birkaç hükûmetin girişecekleri taahhütlerinin tabiî cereyanları şu veya bu tarza birbirini il-

* Atatürk'ün Yazdırdıkları, Utkan Kocatürk, 1971

Levent Şahverdi Arşivi

tizam ederek milleti mazide birçok hadiselerde olduğu gibi bir emrivaki karşısında bıraksın.

Milletlerin faaliyetlerinde bütün hadiseleri evvelden tahmin edip bir karara bağlamak mümkün olmamıştır. Bununla beraber Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bu memleketin mukadderatında düşünerek bir karar vermesi ve ancak onun verdiği kararların tatbik olunabilir olduğunun dahilde ve hariçte herkese anlatılmasının, bu memleketin selâmeti için esaslı bir çare olduğunu zannediyoruz.

Türkiye şu veya bu tarzda herhangi bir yere sürüklendirilmiş gibi başı boş bir idare manzarası göstermeyi asla kabul edemez.

Büyük devletler arasındaki mücadele, gerginlik, husumet o haldedir ki bunların arasında bulunarak bir badireye karışmak ihtimali vardır. Bu ihtimale karşı ise azamî derecede dikkatli, tedbirli ve soğukkanlı bulunarak, postu kurtarmaya çalışmak vaziyetindeyiz."[1]

II

Atatürk'ün 12 Ekim 1937 akşamı "yazı" kelimesinin açıklanmasıyla ilgili yazdırdığı not:

—Tarih yazı ile başlar—

Türkiye Cumhuriyeti mekteplerinde okunması tasvip edilen tarih kitaplarında tarihin tarifi şöyledir: Tarih, insan cemiyetlerinin zaman ve mekân kaydıyla sahih olarak hayatlarını, kültürlerini nakleder bir ilimdir.

Bu tarif yanında şunu kaydetmek lâzımdır ki, tarihin bu tarifi bütün dünya klâsik kitaplarında aynı değildir. Ancak siyantifik tarif şöyle bir kayda tutulmuştur:

Yazı, bunda beşer zekâsının inkâr kabul etmez hakikatini görmemek mümkün değildir.

Ve fakat yazı nedir? İşte bu nokta üzerinde durur ve bundan çıkan orijinal anlamı kapsayabilirsek, Türkiye Cumhuriyeti mekteplerinde okunmakta bulunan tarih kitabı içindeki tarih tarifi tam anlayışla yerini bulur.

Yazı, bu Türk kelimesi, şu anlamı işaret eder: Her şey, hususiyle bir şey. O da insan zekâsının, düşüncesinin kafasındaki geniş parlaklığın, o zekâ parlaklığının bütün buluş ve görüşlerinin, yapışlarının ifadesine yarayan bir şeydir, objedir.

Şimdi dünya âlimleri yazıdan bahsettikleri zaman bununla Grek, Lâtin, Finike vesaire harflerinin ve bunlarla mazbut olan historik eserlerini kastederler. Bu ka-

[1] Cevat Abbas Gürer, Atatürk ve Dünya, Yeni Sabah 10.XI.1941.

Levent Şahverdi Arşivi

sıt şüphesiz doğrudur. Ancak sayılan türlü isimlerden evvel isimli veya isimsiz yazılar yok mudur? Sümerin, Hatinin, Mısırın; onlardan daha çok eski olduğu bugün bilinen ve görülen Uygurun, Mayanın yazıları, historik diye kaleleştirilen tarih çerçevesi haricinde bırakılabilir mi?

Bu yazılarla Orhon yazıları, dar kafalı historiyenlerin yaratmaya çalıştıkları yüksek kale bedenlerini onların kafalarına yıkmak için birer kale ve ayakta duran, pek canlı kuvvet ve kudret ifade eden birer yazı abideleri değil midirler?

Yazı nedir? Bunu anlamak hakikaten çetin ilim sahibi olmaya bağlıdır. Paléalithique devirde bir çakmak taşı üzerine yazılan yazıları görmüş dünyada kaç âlim vardır? Paléalithique bir kemik parçasının üzerinde bugün en münevver insanların, mimarların, mühendislerin kullanagelmekte oldukları desimetreyi görürsek; bugünkü ilim dünyasının yirmi otuz bin sene evvelindeki ilim âlemini henüz ilmî hakikati anlayamamış zavallı çocukları mertebesinde göreceğinden asla mütehayyir olmamalıyız.

Bu noktadan tarihin yazı ile başladığı hakikatini tekrar etmek isterim.

Fakat bu yazıyı ölmüş zannolunan çok eski, büyük, geniş insanlık kültürünü, asırlarca devam eden uyuşukluktan sonra bazı şemmelerini, şerarelerini kavrayabilen uyanık insan zekâlarının yeniden ortaya sürmeleri tarzında telâkki etmek muvafık olur.

Yazının güneş kadar özelik olduğu tek vesikasını vermekle beyanatımı bitireceğim.

Güneş (o) işte onu gösteren yazı.

İşte ilk Türk ve dünya alfabesinde A denilen harf. Bu harf bugün dahi Maya ve Orhon yazılarında aynen mevcuttur.[2]

III

Atatürk'ün 18/19 Temmuz gecesi Cevat Abbas Gürer'in oğlu Mustafa Kemal (Gürer)'e yazdırtıp okuttukları not:

Sizi ilk defa, hayatımın ilk akşamında dinlemekle bahtiyarım. Burada geniş ruh istirahati sahasına dahil oldum. Bunun izahını yapayım:

Burada, hayatımın ilk akşamında gördüğüm âlemde benim kafamı aydınlatır gibi konuşanlar, güneş altında kimleri ve kimlerin kafalarını aydınlatmaz.

[2] Cevat Abbas Gürer, Atatürk'ün Hayatından Yazılmamış Hatıralar (Atatürk Aydın Manevralarında), Yeni Sabah, 9.2.1941.

Levent Şahverdi Arşivi

İşte bu buluş benim için bir saadet miyarı oldu. Ben işittim karanlıkta onun aydınlatan sesini... Hakikaten onu anlamak lâzımdır. İşte o, burada anlaşıldıktan sonra, onu herkes anladığını iddia ederse, bu iki anlayış arasında mutlak fark olduğunu iddia edecek benim. Babam gibi.

Karanlıkta tanınan aydınlıkta bırakılmaz. İşte onun içindir ki Türk milleti onu bırakmaz.

Yalnız ilân ediyorum: Ben, bugünkü Cumhuriyet çocuğu onun râyetiyim... Ben ve benim gibiler onun bayrağı, onun sancağıdırlar.[3]

IV

Atatürk'ün Montrö'den gelen haberler üzerine karatahtaya yazdırdıkları sorular ve verilen cevaplardan sonra kendisinin yazdırdığı not:

1 - Lozan tam mıdır?

2 - Lozanın tamamiyetini inkâr edenler var mıydı? Neden ve kimlerdi?

3 - Boğazların serbest bırakılmasında mahzur var mıydı? Varsa neden? Yoksa nedendi?

4 - Montrö'nün Lozanla alâkası neydi?

5 - Boğazlar esasen açık mıydı?

İşte size söylüyorum., işititiniz mi? Bugün bayram günüdür, sevinç günüdür. Niçin bilir misiniz ey sevgili yurttaşlar? Çünkü Lozan Montrö'de tetvîc olunmuştur.

Lozan tamdır ve tamamiyetini daima tarihde okutacaktır. Fakat onu mustarip eden ufak bir şey, Boğazlar vardı... İşte o Montrö'de hallolunmuştur. Eğer Türk yüksek hassasiyeti bununla alâkadarsa mutlak sevinmektedir, seviniyor ve sevinmelidir.

Türk çocuklarının nasibi, her muvaffakiyetli hamleden hep sevinç veren neticeler almaktır. Türk çocukları! Yürüdünüz, yürüyorsunuz, yürüyüzünz! Yaptığınız hamleler sizi yüksek ülküye ulaştırmak üzeredir. Durmayın, yürüyün! Saadet, refah, sevinç ve hepsinden sonra dünyaya karşı yüksek bir gurur seni bekliyor!

Türk çocukları! Son sözümün son kelimesine dikkat. Gurur, azamet sende zaten vardır. Bunu gösterme! Onu kendi yüksek enerjinin harîmine sakla!... Lâzım

[3] Cevat Abbas Gürer, Montrö İmzalandığı Akşam Atatürk Bu Sulh Zaferini Florya'da Nasıl Kutlamıştı?, Cumhuriyet 10.XI.1941, s. 4.

Levent Şahverdi Arşivi

geldikçe büyük tevazuunu göster. Fakat gene icap ettikçe göster ezici yumruğunu! İşte bu vasıflarınla ispat edebilirsin ne olduğunu!... Benim bugünkü ve yarınki Türk çocuklarından beklediğim haslet, bu suretle tecelli etmelidir. [4]

V

Atatürk'ün gramofonla "Yanık Ömer" plağını çaldırttıktan sonra yazdırdığı not:

Şimdi kulaklarımızı ve ruhlarımızı okşayan bir nağme ile mütehassis olarak konuşmama müsaade buyurmanızı rica ederim.

Büyük insanlık varlığının ifadesine yarayacak düstur, kültür dediğimiz kelimenin üzerinde dikkat, tetkik neticesinde alınabilmiş olan mefhumlarla manalaşır.

Bu meyanda bütün modern dillerde kullanılmakta olduğu içindir ki; bizde de "bozar" denilen bir şey meydana konmuştur. Bu kelimeyi Türkler zannediyorum pek haklı olarak: 1. Musiki, 2. Resim, 3. Heykeltıraş, 4. Edebiyat, 5. Mimarî, 6. Raks, jimnastikten mürekkep saymışlardır.*

Bu branş, insan cemiyetlerinin yüksek mahiyetini idarede çok büyük öneme haizdir. Bu yüksek kıymet, yüksek nezahet, maharet, ince kabiliyet ve işte bunların hepsini yapabilmek, sanatkârlığın birleşmiş ifadesidir. Bu mesele üzerinde bizim de, çocuklarımızın da esaslı olarak durmamız lâzımdır.

Güzel sanatlarda muvaffakiyet, bütün inkılâpların muvaffak olduğunun en katî delilidir. Bunda muvaffak olamayan milletlere ne yazıktır. Onlar, bütün muvaffakiyetlerine rağmen medeniyet alanında yüksek insanlık sıfatıyla tanımaktan daima mahrum kalacaklardır.

İşte bunun içindir ki; biz elimize aldığımız büyük Türk milletinin muvaffakiyetine çalışmakla memnunuz. Ne yazıktır ki biz dahi bizzat bu işte geriyiz. Çocuklarımız, gençlerimiz babalarında gördükleri noksanları, dünyaya bakarak ikmale çalışmaktadırlar, çalışmalıdırlar!... [5]

VI

Atatürk'ün uygarlık ve Türk uygarlığı üzerine yazdırdığı not:

Son işittiğimiz sözlerden şu manayı toplar gibi olduk: Meğer ki kendi kendine insanım, cemiyetim, nihayet milletim diye gelmekte olan varlıkların ilim lügatlarındaki mana, bütün yüksek medenî kavimlerin lügatlarında bile izah edilememiştir.

[4] a.g.e., s. 4
[5] a.g.e., s. 4
* beaux - arts (Fr.) : Güzel sanatlar.

Levent Şahverdi Arşivi

Biz bu hususta anladıklarımızı derhal bütün dünya efkârı umumiyesine kolaylıkla anlatabileceğimizi zannetmiyoruz. Fakat bizim bu insanlık, medeniyet ve en nihayet bunların imtisası neticesinde adam olduklarını zannedenlere, medeniyetin kıdemli sahibiyle onların zanlarının arasındaki farkı şimdiye kadar gösterememiş olmamızın, bizden evvelkilerin acı bir kusuru olduğu bu basit konuşmalarla anlaşılmıştır.

Bu sözlerle Türkiye Cumhuriyeti'nin, bilhassa bugünkü gençliğine hitap ediyorum:

Garp senden, Türkten çok geriydi. Manada, fikirde, tarihte, bu böyleydi. Eğer bugün garp nihayet teknikte bir tefevvuk gösteriyorsa, ey Türk çocuğu, o kabahat de senin değil, senden evvelkilerin affolunmaz ihmalinin bir neticesidir.

Şunu da söyleyeyim ki; çok zekisin! Malûm. Fakat zekânı unut! Daima çalışkan ol![6]

VII

Atatürk'ün 2 Eylül 1936 akşamı Beylerbeyi Sarayındaki Balkan Festivali'nde General Kâzım Dirik'e yazdırtıp okuttuğu not:

Bayanlar, Baylar!

Bu gece çok güzel, yerinde bir tesadüfle bütün Balkanlıların kalplerini, birbirine muhabbet ve aşkla bağlayan sembollerin karşısında, yüksek bir âlem içinde buluyorum. Gördüklerimi benim gibi birçok görenler, gayet kolaylıkla yazabilir, söyleyebilir, tasvir edebilir. Belki bunu tasvirde bazı tehâlüfler olsa da en nihayet bir manzaranın gözlerde tecellisinin ifadesi olmak itibarıyla aşağı yukarı ifade ve tasvirler birbirinden uzak kalmazlar. Ben gördüklerimin yalnız bu noktadan değil, bir de kafam içinde, şuurumda husule getirdiği intibalardan bahsetmek istiyorum. Bunun izah ve ifadesi belki biraz müşküldür. Çünkü anlamak ve duymak, anlatabilmek ayrı ayrı maharetler, sanatlardır. Benim anlamak istediklerim, sizin çok sezişli huzurunuzda hiçbir edebî sanata lüzum ve ihtiyaç bırakmayacak sanırım. Onun için sözlerim, sizin sıcaklık, dostluk saçan havanız içindeki duygularımın ateşi kadar, parlaklığı kadar, heyecanı kadar olmasa da anladığınızı duyduğum derecede benim kalbimin ifadesidir.

Huzurunuzda konuştuğum Balkanlılar! Bulgarlar, Helenler, Romanyalılar, Türkler, Yugoslavyalılar, siz hepiniz ne kadar birbirinizden ayırdedilmez insanlar olduğunuzu, bu gece, birbirine girmiş, candan arkadaşlık ve samimiyet yaşayışınızla

[6] a.g.e., s. 4

Levent Şahverdi Arşivi

bir defa daha göstermiş, ispat etmiş bulunuyorsunuz. Biz Türklerin, bu temiz insanlık camiasıyla beraber oluşu, beraber olduğunu göstermeye yarayan her vaziyetten ne kadar büyük saadet duyduğumuzu söylemeye hacet yoktur.

Beşeriyette saadet, işte böyle insanoğullarının birbirine yaklaşması, insanların birbirini sevmesi, hepsinin temiz his ve düşüncelerini birleştirmesiyle olacaktır. Bu geceki birleşik vaziyetimiz, bu ümen idealin yüksek beşaretidir. İşte bunun için ev sahibi olarak bütün kıymetli misafirlerimize derin sevinçlerimi beyan ederim.[7]

VIII

Atatürk'ün 2 Eylül 1936 gecesi bir Türk çocuğuna yazdırıp okuttuğu not:

Türk Kardeşlerim!

Sizleri, ben Türk Cumhuriyeti'nin yirminci asır dünyasına koyduğu insan olarak selâmlarım.

Siz Balkanlı kardeşlerimin memleketime, onu kendi evleri gibi bilerek gelmiş olmalarından ne kadar çok bahtiyarım. Ben, Türk çocuğu siz Balkanlıları seviyorum. Siz de beni seviyorsunuz değil mi? Ben işte kollarımı açıyorum size. Siz de bana göğsünüzü açık bulundurunuz. Biz biriz. Onu bu temiz jestlerimizle evvelâ birbirimize, sonra da bütün dünyaya gösterelim.

Bayanlar, Baylar! Dansediyorsunuz, müzik dinliyorsunuz. Bu oynamadan ve işitmeden çok hoşlandığınız besbelli. Fakat ne oyunun ve ne de musikinin nereden geldiğini, insanlar için ne kadar eski ve esasî ehemmiyeti olduğunu bilmem ki düşünmek için bir an zihninizi yormak zahmetinde bulundunuz mu?

Ben, bu hususta, sadece dikkat nazarınızı insanlığın iki büyük hakikati üzerine çekmek istiyorum: 1 - Hareket, faaliyet, 2 - İnsan egosunu yumuşatan, incelten, tanrılara tanrıçalara unvan olan müzik. İşte bu iki şey insanlığın medenî hayatında çok büyük âmildirler. Bu gece çok şey gördünüz, fakat asıl sosyetimizi yaşatan başlıca âmillerin başında dans ve müzik olduğunu inkâr etmek mümkün değildir. Dans ve bunu da tahrik eden musiki: İşte bu medenî insanlığın en büyük damgası...

Bir millet çok şeyde inkılâp yapabilir ve bunların hepsinde de muvaffak olabilir fakat, musiki inkılâbıdır ki milletin yüksek tekâmülünün beratıdır bayanlar, baylar![8]

[7] Beylerbeyi Festivali'nde General Kâzım Dirik'le Bir Türk Yavrusunun Sözleri, Cumhuriyet, 5.9.1936.

[8] a.g.e., s. 3

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK, ANKARA ORMAN ÇİFTLİĞİ'Nİ NASIL VE NİÇİN KURDU?

FAZIL DALAY

Ulu Önder Gazi Mustafa Kemal Paşa, yarattığı büyük inkılâplara bir de ziraat inkılâbını katmak ve Türk milletinin asıl bünyesini teşkil eden geri kalmış köylü ve çiftçi tabakasını çağımızdaki yenilik yollarında yürütmek ve refaha kavuşturmak için bizzat çiftçilik yaparak onlara rehber olmak istiyordu. Bu sebeple, Ankara şehri civarında örnek bir çiftlik kurmak tasavvurundaydı.

Fakat ilgililer, Gazi hazretlerine: "Ankara yazları kurak geçen son derece değişik bir yayla iklimidir, toprağı kireçli, verimsiz, çorak ve kısırdır. Gıda kuvveti zayıf olan bu topraklar, başarılı bir ziraat yapmaya ve her çeşit bitki yetiştirmeye elverişli değildir, burada asla ideal bir çiftlik işletmek mümkün olmaz ve ziyanla neticelenir. Siz İzmir veya Aydın havalisinin toprağı münbit bir yerinde bir numune çiftliği kurarsanız daha iyi edersiniz." diyorlardı.

Gazi hazretleri, bunları söyleyenlere: "Çok iyi konuşuyorsunuz ama ben İzmir veya Aydın'da oturacak değilim ki." diye cevap veriyordu.

Gazi hazretleri, Türk milleti için başlattığı birçok inkılâp ve yenilikte muvaffak olmuştu. Tasarladığı, aklına koyduğu her iyi şeyi muhakkak yapardı. Onun için zor mühim değildi ve o zoru severdi.

Söylenenlere ehemmiyet vermeyerek 1925 yılının başlangıcında Ankara'ya beş kilometre mesafede, ortasından Ankara-Eskişehir tren yolu geçen bir bozkır olan çıplak, ağaçsız, içerisinde bataklık ve sazlık bulunan 20.000 dönümlük arazi Gazi hazretleri tarafından satın alındı. Satın alınan yerin Ankara'nın merkezine yakın olması ve sahasının geniş bulunması sebebiyle örnek çiftliğin burada kurulmasına karar verdi.

Gazi hazretleri, 1925 yılının beş Mayısında bu yerin "Karanlık Derealtı" denilen, iki tepenin geniş eteklerindeki mevkide iki büyük çadır kurarak, iki traktörle çiftlik işine başladı.

Levent Sahverdi Arşivi

Gazi hazretleri, çiftlik kurma işinin başına müdür olarak, evvelce Bursa Ziraat Okulu'nda öğretmenlik ve Ankara Ziraat Okulu'nda müdürlük yapmış, İstanbul Halkalı Yüksek Ziraat Okulu mezunu ve ziraat sahasında birçok tecrübelerde bulunmuş, değerli bir ziraatçı olan Tahsin (Coşkan) Beyi getirdi. (*)

Ziraat, çok geniş ve çeşitli şubeleri olan bir işti. Her şube için lâzım gelen ayrı ayrı sahalarda bilgili ve işinde temayüz etmiş elemanları Tahsin Bey bulacak ve çalıştıracaktı. Her şey plâna göre yapılacak ve plân Gazi hazretlerine arzedilerek tasvibi alınacaktı.

Gazi hazretlerinin kurmakta olduğu örnek çiftliğin plânındaki gaye şunları yapmaktı:

1 — Bu arazide bulunan ve Ankara'nın havasını bozan bataklığı kurutarak burada orman yetiştirip havayı güzelleştirmek.

2 — Ankara ikliminde yetiştirmek imkânı olduğu halde göreneksizlikten ekilmeyen bazı ziraat bitkilerini bu çiftlikte tecrübe ederek yetiştirip halka, çiftçiye gösterip yaymak.

3 — Çiftçinin elinde bulunan tohumları ıslah etmek.

4 — Çıplak ve ağaçsız olan Ankara İli'nin her yerini ağaçlandırmak için burada meyveli ve meyvesiz fidan yetiştirerek halka dağıtmak.

5 — O zamana kadar o muhitte bulunmayan bazı verimli iyi cins hayvanları ve tavukları yetiştirip çoğaltarak köylüye damızlık olarak vermek.

6 — Geniş ve fennî bir ziraat yapabilmek için makineli ziraatın nasıl yapıldığını köylüye göstermek, makineli ziraatın faydalarını anlatarak köylüyü makineli ziraata teşvik etmek ve her sahada kurslar açarak köylüye bilgi vermek.

7 — Çiftlikte ziraatın, arıcılık, sütçülük, tavukçuluk, sebzecilik, meyvacılık ve bağcılık gibi her şubesinin kurularak üretilen çeşitli mahsulün şehirde açılacak mağazalarda satılıp halka ucuz ve temiz en iyi vasıflı gıda sağlamak.

8 — Ankara halkının temiz hava alma ihtiyaçlarını karşılamak üzere mesire, piknik ve eğlence yeri olarak geniş bir koruluk ve orman alanı yapmak.

(*) Tahsin Coşkan bir müddet Kastamonu Milletvekilliği ve Tarım Bakanlığı da yapmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

9 — Ankara'da açılan Yüksek Ziraat Okulu'na girecek lise mezunu gençlerin bir sene bu çiftlikte fiilen çalışarak staj görmeleri.

Türkiye'de, büyük bir medeniyet davasını üzerine alan Gazi Mustafa Kemal Paşa bir konuşmasında: "Milletimizin çoğu çiftçidir. Köylümüzün çiftçilikteki emeklerini asrî ve iktisadî tedbirlerle azamî haddine çıkarmalıyız. Onun için bir yandan çiftçinin çalışmasını artıracak ve semereli kılacak bilgi, vasıta ve fenni aletlerin kullanma ve yapılmasına, öte yandan onların çalışmalarının neticelerinden azamî derecede faydalanmasını temin edecek iktisadî tedbirlerin alınmasına çalışmak lâzımdır." demiştir.

Gazi hazretleri, ziraat ve çiftlik işlerinden anlayan ziraatçı elemanları toplayarak, programlı ve bilgili bir şekilde çalışarak ve çok emek ve para sarf ederek kısa bir zamanda tasavvur ettiği Orman Çiftliği'ni kurmayı başarmıştır.

Gazi hazretleri, her başlattığı inkılâp işlerinde nasıl metanetle, azimle çizdiği hedefine ulaşmışsa tabiatla da çarpışarak ve mücadele ederek ziraat işinde de tabiatı kendi arzusuna uydurmayı bilmiş ve birçok kişinin hiç bir şey olmaz dedikleri bu yerde kurduğu modern çiftlikte ziraatın hemen bütün şubelerini tecrübe etmiş ve muvaffak olarak, müsbet neticeler almış ve bu suretle Türk çiftçisine numune ve rehber olmuştur.

Gazi hazretleri, çiftçilerin iktisaden yükselmesi ve ürettiği mallarının korunması ve değerinde satılması için kooperatiflerin kurulmasını istemiş, kendisini de teşvik olsun diye Tarım Kredi Kooperatifi'ne aza kaydettirmiştir.

Ben 1927 yılında Ankara Belediyesi Bahçeler Müdürlüğü Fidanlık Memurluğu'nda çalışıyordum. Bir gün Ankara Gazi Orman Çiftliği Müdürü Tahsin Bey, çiçek almak üzere Bahçeler Müdürlüğü'ne gelmişti. Bahçeler Müdürü Salih Bey, Bursa Ziraat Okulu'nda okurken öğretmeni olduğu Tahsin Beyle beni tanıştırdı. Bir müddet konuştuktan sonra ayrılırken Tahsin Bey, beni çiftliğe davet etti.

Bir hafta sonra Tahsin Beyle konuşmak ve merak ettiğim çiftliği görmek üzere trene binerek Gazi Orman Çiftliği'ne gittim. Çiftliğe girince çok büyük olmayan yeşil ağaçlar ve yeni yapılmış modern binalarla karşılaştım. Tahsin Beyi umumî idare binasında buldum. Geldiğime memnun oldu. Tahsin Beyle konuşurken ona İstiklâl Savaşı'nın şiddetle devam ettiği bir zamanda subay olan üvey babam ve annemle birlikte Anadolu'da savaş yapılan yerlere yakın şehirlerde bir müddet kaldıktan ve birçok teh-

Levent Sahverdi Arşivi

likeli, sıkıntılı günler yaşadıktan sonra, 1921 senesinde Büyük Millet Meclisi Hükûmeti zamanında Ankara'ya gelip ikamet ettiğimizi ve şimdi çiftlik olan bu yerleri 15 yaşında bir öğrenci iken üzerinde ekili bir şey bulunmayan bir bozkır halinde gördüğümü anlattım. Tahsin Bey, bana: "Gel şimdi çiftliği beraber gezelim de o zaman üzerinde ekili bir şey bulunmayan yerlerin çalışmakla ne hale geldiğini yakından gör." dedi.

Tahsin Beyle çiftliği gezmeye başladık Tahsin Bey bana evvelâ önünde bir çiçek bahçesiyle havuz bulunan kuleli köşkü göstererek: "Gazi hazretleri, çiftliğe geldiği zaman bu köşkte kalır." dedi. Sonra çiftliğin kuzeyindeki düz ve akasya fidanları dikilerek yeşil bir hale gelmiş araziyi göstererek, evvelce burasının bataklık ve sazlık bir yer olduğunu, bataklık kurutulup sazlıklar kaldırıldıktan sonra bazı illerdeki ziraat okullarından temin edilen akasya fidanlarını buraya diktiklerini ve bu sahanın orman haline getirileceğini söyledi. Tahsin Bey sözüne devamla şöyle konuştu: "Çiftlikte, ağaçlama işi gayemizin birincisini teşkil etmektedir. Çünkü akasya ağacı hemen her türlü iklim ve toprak şartlarında kolaylıkla yetiştiği için Gazi hazretleri, çiftlikte yetişecek ilk nebatın akasya olmasını istedi." dedi.

Çiftliği gezmeye devam ederken Tahsin Bey, bir yerde dikili meyve fidanlarını göstererek: "Bu toprakları derin işleyip bol çiftlik gübresiyle ıslah ettikten sonra 3000 çeşitli meyve fidanı diktik, burası çiftliğin meyve bahçesi olacak." dedi. Dikilen fidanlar boylanıp büyüyerek bazıları az da olsa meyve vermeye başlamışlardı. Çiftliğin güneyine bakan biraz bayırca bir yerindeki topraklar kirizma yapılmış ve kirece dayanıklı ve filoksera hastalığına mukavim Amerika asma anaçları dikilerek üzerlerine en iyi cins yerli üzüm çeşitleri aşılanmış ve büyük bir bağ kurulmuştu.

Çiftlikte, çıplak ağaçsız sırtlara binlerce orman fidanı dikilmiş, dikilen fidanlar boylanıp dal ve yaprak vermiş ve geniş yeşillikler meydana getirmişti. Birkaç sene sonra bu fidanlar ağaç haline gelerek sunî bir orman olacak ve altına oturanlara, piknik için gelenlere gölge yapacaktı. Çiftliğin geniş yer tutan tarlalarında altın başaklı buğdaylar dalganıyordu.

Çiftlik makineleşmişti, en asrî âlet ve teçhizatla çalışılarak ziraat yapılıyordu.

Çiftlikte cins tavuk yetiştirilmek üzere fennî kümesler yapılmıştı. Tahsin Beyle kümeslerin yanına gittiğimiz zaman tavuklara bakan memur bizi karşıladı. Bu memuru görür görmez hemen tanıdım. Saim ismindeki me-

Levent Şahverdi Arşivi

mur meslek arkadaşımdı. O da beni görünce tanımış ve şaşırmıştı. Kendisine Tahsin Beyin daveti üzerine çiftliği görmeye geldiğimi ve Ankara Bahçeler Müdürlüğü'nde fidanlık memuru olarak çalıştığımı söyledim. Saim Bey tavuklar hakkında bana bilgi vererek, senede 200-250 kadar yumurta yapan Legorn cinsiyle Rodeylant cinsi tavukları ürettiklerini anlattı.

Çiftliği göstermeye devam ederken Tahsin Bey, yapacakları işler hakkında şöyle konuştu: "Ankara'nın balı öteden beri meşhurdur. Arıcılığın inkişafına çok ehemmiyet vereceğiz. Sütçülük, peynircilik, tereyağcılık için yılda 3000 kilo süt veren Hollanda ve Simental gibi inek cinslerini getirtip üreteceğiz, yerli ve Arap atı ile muhtelif koyun ve keçi cinsleri üzerinde de çalışmalar yapacağız." dedi.

Çiftlikte üç sene gibi kısa bir zamanda yapılan işlere hayran kalmış ve fennî çalışmaları taktirle karşılamıştım. Çiftlikten ayrılmadan evvel Tahsin Beye çok teşekkür ederek, büyük Gazi'nin yüksek bir eseri olan çiftlik üzerindeki başarılı çalışmalarından dolayı kendisini tebrik ettim ve Gazi hazretlerinin çiftliğe ne zamanlar geldiğini sordum. Tahsin Bey: "Gazi hazretlerinin çiftliğe sık sık geldiğini, her tarafı gezerek hassasiyetle tetkik ettiğini, çiftliğin her şeyi ile yakından alâkadar olduğunu ve bazen çiftlikte kalarak toplantı yaptığını," söyledi.

Tahsin Beyden müsaade isteyerek ayrılırken bana: "Yine beklerim yaz ve kış çiftlik her zaman herkese açıktır." dedi.

Aradan epeyce bir zaman geçmişti. Çok sevdiğim Gazi hazretlerine, rastlayıp onu belki görürüm ümidiyle yine bir gün Gazi Orman Çiftliği'ne gittim. Fakat çiftlik müdürü Tahsin Beyi yerinde bulamadım. Odacı, Gazi hazretlerinin çiftliğe geldiğini ve yanında misafirleri bulunduğunu Tahsin Beyin de onlarla beraber olduğunu söyledi. Yanlarına gidemezdim. Çünkü Gazi hazretleriyle konuşmak ve onun tarafından kabul edilmek kolay iş değildi.

Tavuklara bakan ziraatçı arkadaşımın bulunduğu kümeslerin olduğu yere gittim. Tavuklara bakan memur Saim Bey oradaydı ve beni "hoş geldin" diye karşıladı. Geldiğime memnun olan Saim Beyle şuradan buradan konuşurken Gazi hazretlerinin, yanında yaverleri, çiftlik müdürü Tahsin Bey ve arkasında daha dört beş kişi olduğu halde kümeslere doğru geldiklerini gördük. Ben Gazi hazretlerini yakından görüp karşılamak için hemen sevinçle yerimden fırladım. Fakat Saim Bey, çok telaşlandı ve bana üzülerek: "Kümeste dört tane hasta tavuk var. Gazi hazretleri şimdi bu hasta tavukları görürse, tavuklara iyi bakmadın diye beni azarlar ve belki de benim işime son verir." dedi.

Levent Şahverdi Arşivi

Gazi hazretleri arkasında bulunanlar ile birlikte kümeslerin önüne geldi. Saim Bey, ben ve kümeslerde çalışan iki işçi sıraya dizilerek Gazi'yi selâmladık ve karşısında hürmetle eğildik. Gazi hazretleri geniş teller ile çevrili olan tavukların gezinti yerine girdi. Arkasından çiftlik müdürü Tahsin Beyle, tavuklara bakan Saim Bey Gazi'yi takip ettiler. Tavuklar kümeslerinden çıkmış gezinti yerinde dolaşıyorlardı. Gazi hazretleri, tavukları tetkik ederken içlerinde hasta olan dört tavuğu hemen farketti. Hasta tavuklar nezleye yakalanmışlardı. Başlarını önlerine eğmişler, burun deliklerinden ve ağızlarından sümük gibi sular akıyordu. Dermansız görünen tavuklar yem de yemiyorlardı.

Gazi hazretleri, dikkat ve merakla hasta tavukların vaziyetine baktıktan sonra, Saim Beyi yanına çağırarak: "Bu tavuklara ne olmuş?" dedi. Saim Bey çok korkmuştu, ellerini oğuşturup titrek bir sesle: "Paşam şey olmuş, şey olmuş" diye kekeleyerek dili tutuldu. Saim Bey, bir şey söyleyemiyor, ağzından fısıltı halinde çıkan lâflar anlaşılmıyor ve perişanlık içinde sıkıntıdan şakaklarından terler akıyordu.

Gazi hazretleri Saim Beyin çok korktuğunu görünce artık ona bir şey söylemedi. Arkasında duran çiftlik müdürü Tahsin Beye dönerek: "Sizin bu tavukların hastalığından haberiniz yok mu? Saim Bey size bunların vaziyetini bildirmedi mi?" diye sordu. Tahsin Bey: "Hayır Paşa hazretleri, bildirmedi. Belki tavuklar yeni hastalanmışlardır." diye cevap verdi. Gazi hazretleri, tekrar Tahsin Beye: "İhmal etmek olmaz, her şeyi daima kontrol ediniz, bu hasta tavukları sağlamların yanından ayırınız ve hemen veterinere göstererek tedavi ettiriniz" dedi. Tahsin Bey: "Emredersiniz Paşa hazretleri" diyerek, hasta tavukları derhal ayırttı ve Saim Beyi de telefona gönderip, veteriner çağırmasını istedi. Bu telaş içinde beni de gören Tahsin Bey bana: "Hoş geldin, Gazi hazretlerinin misafirleri var onlarla meşgulüm bugün konuşamayız, başka zaman beklerim" diyerek uzaklaşmakta olan Gazi hazretleri, ve grubunun arkasından onlara yetişmek için koştu.

Gazi hazretleri, diğer inkılâplarında olduğu gibi çiftlik işleri üzerinde de hassasiyetle duruyordu.

Daha sonraki yıllarda çiftlikte arıcılığa çok ehemmiyet verilerek fenne dayanan bir Arıcılık Şubesi kurulmuş, Dadan sistemi birçok arı kovanı yaptırılarak arı beslenmiş, bal üretilmiş ve bir bira fabrikası kurularak bira imal edilmiş, çiftlikte yetiştirilen meyveli ve meyvesiz çeşitli fidanlarla mıntakaya elverişli, ıslah edilmiş hububat tohumları elde edilerek çiftçiye dağıtılmış, Hollanda, Jersey, Simental gibi çok süt veren ineklerle, Karaman,

Levent Şahverdi Arşivi

Merinos, Kıvırcık, Türkistan Karagül koyun cinsleri ve çok yumurta veren Legorn, Faverol, Rodeylant tavukları yetiştirilip üretilerek damızlık olarak çiftçiye verilmiştir.

Gazi hazretleri, her sene dış ülkelerden getirilen pulluk ve ziraat aletlerinin bir kısmını paramızın harice gitmemesi için memlekette yapmak ve Türk çocuklarına da sanat öğretmek arzusundaydı. Anadolu köylüsünün yüzyıllardan beri kullandığı, toprak üzerinde yalnız bir çizgi açan karasabanın kaldırılmasını ve yerine pulluk kullanılmasını isteyen Gazi hazretleri, 1930 senesinde çiftlikte bir pulluk imalathanesi kurdurarak pulluk ve bazı ziraat aletlerinin imalini başlatmış ve çiftçiye ucuz pulluk temin etmiştir.

Gazi hazretleri, yazın Ankara'nın sıcak havasından bunalarak çiftliğe piknik yapmaya gelen halkın serinlemesi ve plâj ihtiyacının karşılanması için çiftlikte Marmara ve Karadeniz isimlerinde iki havuz yaptırmış ve yine halkın yemek yemesini temin için gazino ve lokantalar açtırmıştır.

Çiftliğin muhtelif şubelerinden elde edilen pastörize süt, peynir, yoğurt, tereyağı, yumurta, bal, üzüm, şarap, çeşitli meyvelar ve bütün ziraî mahsulat Ankara'da açılan mağazalarda satışa çıkarılmış, bu suretle halka ucuz ve temiz gıda sağlanmıştır.

Ankara halkının mesire yeri ihtiyacını karşılayan çiftlikte çocukların eğlenmesi ve hayvanları tanıması için de bir hayvanat bahçesi kurulmuştur.

Yüksek Ziraat Fakültesi'nde okumak için gelen ve ileride memleketin çeşitli ziraat işlerinde çalışacak lise mezunu gençler, çiftlik tatbikatını ve stajlarını Orman Çiftliği'nde yapmışlardır.

En son iktisadî işletme usullerine dayanarak kurulan çiftlikte yapılan ziraat sistemi Orta Anadolu çiftçisi için bir ziraat medot numunesi olmuştur.

Gazi hazretlerinin yarattığı Orman Çiftliği'nin inkâr edilmeyen bugünkü varlığına bakacak olursak, geçmişteki zamanda sarfedilen çalışmaların ve gayretlerin büyüklüğünü ve kıymetini daha iyi anlarız.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Prof. Dr. TURHAN FEYZİOĞLU

(1922 — 24.3.1988)

Hazırlayan : Cemal AVCI

24.3.1988 günü kaybettiğimiz, Merkezimiz Yürütme Kurulu ve Bilim Kurulu Üyesi, değerli bilim adamı, siyasetçi ve yazar Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu 1922 yılında Kayseri'de doğmuştur. Kayseri'nin eski bir ailesi olan Feyzioğullarından, hakimlik, öğretmenlik, avukatlık ve iki dönem milletvekilliği yapmış olan Sait Azmi'nin oğludur.

İlk tahsiline Kayseri'de başlamış daha sonra çeşitli okullarda okumuş ve 1940-1941 ders yılında Galatasaray Lisesi'ni, 1945'te İstanbul Hukuk Fakültesi'ni birincilikle bitirmiştir. Fransa'da Ecole Nationale d'Administration'da ve İngiltere'de Oxford Üniversitesi'nde ihtisas ve araştırma çalışmaları yapmış daha sonra yurda dönüp Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne öğretim üyesi olarak girmiştir. Burada, "Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Kazaî Murakabesi" konusunda yazdığı tezle Hukuk Doktoru unvanını almıştır.

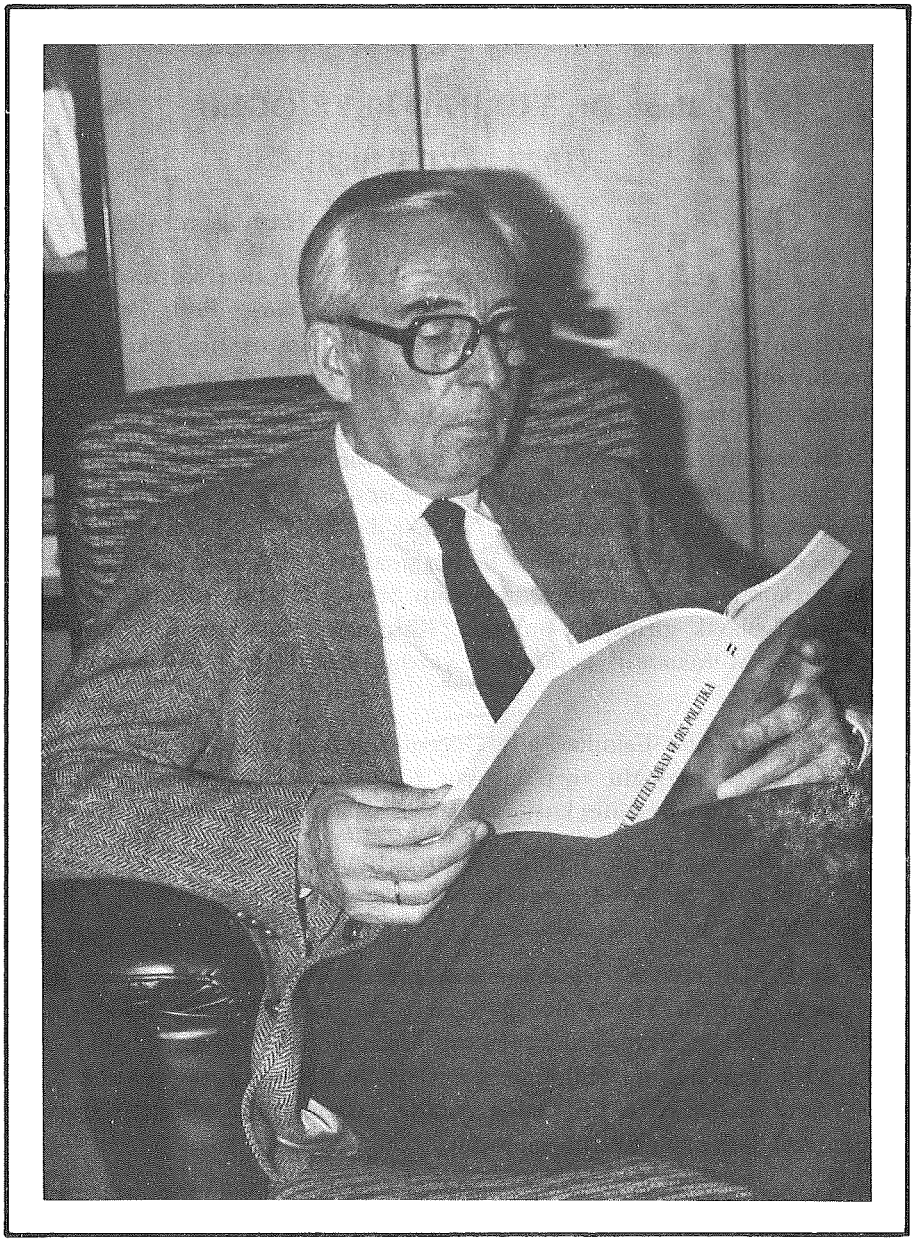
Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Doçent unvanını aldıktan sonra 1955'te Profesör olan Feyzioğlu 1956'da aynı Fakültenin Dekanlığına seçilmiştir. Bu arada Forum dergisinin kurucu ve yazarları arasında yer almıştır.

1960'da Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin ilk Rektörlüğüne getirilen Feyzioğlu aynı zamanda Kurucu Meclis'e de seçilerek Gürsel Kabinesi'nde Milli Eğitim Bakanı olmuştur.

1980 yılında siyasî yaşamına son verene kadar 25 yıla yakın parlamento ve Kurucu Meclis üyeliği vardır. İki İnönü Hükûmetinde Devlet Bakanı Başbakan Yardımcılığı yapmış; Cumhuriyetçi Güven Partisi Genel Başkanlığı sırasında da Hükûmet görevlerinde bulunmuştur. Avrupa Konseyi'nde Türkiye'yi temsil ettiği sırada Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi Başkan Vekilliğini yapmıştır.

Turhan Feyzioğlu, hayatı boyunca Atatürkçülüğü kendine rehber edinmiş, onu savunmuş, yurt içinde ve yurt dışında çeşitli konferans ve eserleri ile, Atatürkçülüğün bir fikir sistemi olarak yerleşmesine, bir dünya

Levent Şahverdi Arşivi

Prof. Dr. Turhan FEYZIOĞLU (1922 - 24 Mart 1988)

Levent Şahverdi Arşivi

görüşü olarak benimsenmesine çaba sarfetmiştir. Bu alanda değerli eserler vermiştir.

Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun Atatürkçülük yanında iktisat, hukuk, siyasî ilimler konularında da Türkçe, İngilizce, Fransızca yayınlanmış eserleri vardır.

Başlıca Eserleri :

Kitaplar:

1) — ***Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Kazai Murakabesi*** *(Yabancı Memleketlerde ve Türkiye'de), Güney Matbaacılık, Ankara 1951.*

2) — ***İdare Hukukunda Beklenmeyen Haller Nazariyesi,*** *Ankara Üniversitesi Yay. Ankara, 1952*

3) — ***Demokrasiye ve Diktatörlüğe Dair Memleket Meseleleri Hakkında Düşünceler,*** *İstanbul Matbaacılık, İstanbul, 1957*

4) — ***Devlet Adamı Atatürk,*** *Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1963.*

5) — ***Büyük Tehlike Komünizm,*** *Ayyıldız Matbaası, Ankara 1964*

6) — ***Atatürkçü ve Milliyetçi Yolda İleri,*** *Ajans Türk Matbaacılık, Ankara, 1972*

7) — ***Millet Yolunda,*** *Dergah Yayınları, İstanbul, 1975*

8) — ***Sosyal Adalet ve Sosyal Güvenlik için,*** *Basın Yayın Gen. Md., Ankara 1976*

9) — ***Atatürkçü Yol,*** *Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1977*

10) — ***Kemal Atatürk: Leader de la liberation Nationale et du Development Dans la Paix,*** *Paris, 1981*

11) — ***Conference "Kemal Atatürk de la liberation Nationale et du Development Dans le Paix"*** *Meteksan, Ankara, 1981.*

12) — ***Atatürks Way,*** *Editor Turhan Feyzioğlu, A Cultural Publication of Otomarsan, Gün Matbaası, İstanbul, 1982*

13) — ***Chypre: Mythes et Réaliés,*** *Ankara 1984*

14) — ***Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II, Atatürkçülük*** *(Atatürkçü Düşünce Sisteminin Temelleri), Beş Kişilik Bir Ekip İçinde, YÖK Yayını, Ankara, 1986*

Levent Şahverdi Arşivi

15) — ***Atatürk ve Milliyetçilik,*** *Atatürk Araştırma Merkezi Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi: I, TTK. Basım Evi Ankara, 1986*

16) — ***Un liberateur et un Modernisateur Genial,*** *Publié Par le Centre de Recherches Atatürk, Ankara, 1987*

17) — ***Atatürk Yolu,*** *Turhan Feyzioğlu Koordinatörlüğünde Ekip, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, T.T.K. Basım Evi, Ankara, 1987*

Makaleler:

1) — Atatürk'ün Çağdaş Bilime, Eğitime ve Öğretmene Verdiği Önem, *Atatürk Kültür ve Eğitim Semineri 29 Kasım 1982*'den Ayrı Basım, Kayseri Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 1982

2) — Millî Kurtuluş Önderi Olarak Mustafa Kemal Atatürk ve Milletlerarası Alanda Etkisi, *"Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Büyük Zafer ve Sonuçları 60. Yıldönümü Toplantısı Bilimleri*'nden Ayrı Basım.

3 — Türk Millî Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği, *A.A.M Dergisi* C: 1, Sayı: 3'den Ayrı Basım, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1985

4) — Atatürk ve Milliyetçilik, *A.A.M. Dergisi* C: 1, Sayı: 2'den Ayrı Basım, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1985

5) — Atatürk ve Kadın Hakları, *A.A.M. Dergisi,* Cilt: II, Sayı: 6'dan Ayrı Basım, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1986

6) — Millî Kurtuluş Önderi Atatürk ve Milletlerarası Etkisi, *A.A.M. Dergisi,* Cilt: III, Sayı: 7'den Ayrı Basım, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1986

7) — Mustafa Kemal Atatürk, Oeuvre Et İnfluence, *A.A.M. Dergisi* Cilt: III, Sayı: 8'den Ayrı Basım, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1987

8) — Kurucularından olduğu *Forum* dergisinde de pek çok makalesi yayınlanmıştır.

Çeviriler:

1 — Umumi İktisada Giriş (Piran'dan Tercüme), 1945.

2 — *Esaret Yolu* (Hayek'ten Tercüme), 1948

Levent Şahverdi Arşivi

HABERLER

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DİZİ KONFERANSLARI

1987 — 1988 dönemi Atatürk Araştırma Merkezi dizi konferansları 20 Kasım 1987 — 13 Mayıs 1988 tarihleri arasında 10 konferans olarak düzenlenmiştir. Konferanslar, Türk Tarih Kurumu konferans salonunda verilmektedir. 20 Kasım 1987'de Mehmet Barlas "Dış Dünyadaki Çağdaş Gelişmeler ve Atatürkçü Düşünce Sistemi", 4 Aralık 1987'de Prof. Dr. Hamza Eroğlu "İnkılâp Nedir? Türk İnkılâbı Nedir?", 18 Aralık 1987'de Prof. Dr. Vural Savaş "Çağdaş İdeolojiler ve Atatürkçülük", 4 mart 1988'de Prof. Dr. İsmet Giritli "Atatürk, Sanat ve Kültür", 18 Mart 1988'de E. Tuğg. Fahri Çeliker "18 Mart Zaferi", 1 Nisan 1988'de Prof. Dr. Yüksel Ülken "Atatürk ve Eğitim -Bilim- Teknik", 29 Nisan 1988'de Prof. Dr. Ahmet Mumcu "Kurtuluş Savaşı Basınından" konulu konferanslarını vermişlerdir. 8 Ocak 1988 tarihinde Prof. Dr. Utkan Kocatürk yönetiminde Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu, Prof. Dr. İsmet Giritli, Prof. Dr. Hamza Eroğlu ve Prof. Dr. Ahmet Mumcu'nun konuşmacı olarak katıldığı "Atatürkçü Düşünce" konulu panel yapılmış, 22 Ocak 1988 tarihinde de E. Korg. Cemal Enginsoy, Prof. Dr. Fahrettin Kırzıoğlu ve E. Kur. Alb. Nusret Baycan'ın konuşmacı olarak katıldıkları "Ölümünün 40. Yıldönümünde Kâzım Karabekir" adlı anma töreni düzenlenmiştir. 13 Mayıs 1988'de Mehmet Özgüneş "Neden ve Nasıl Bir Milliyetçilik?" konusunda konferans verecektir.

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Sahibi : Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi adına Prof. Dr. UTKAN KOCATÜRK ● Yönetim yeri : Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Atatürk Bulvarı 225 Kavaklıdere/Ankara ● Telefon : 168 41 39 ● Abone şartları : Yıllık abone (3 sayı) 6000 TL. (Yabancı ülkeler için 96 dolar) ● Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın yayımlanmasın geri verilmez. ● Yayımlanan yazılarda ileri sürülen görüşler sahiplerine aittir. ● Yazarlar yeni eserlerini Merkezimize gönderdikleri takdirde dergimizde tanıtmaları yapılacaktır. ● Basıldığı yer: Türk Tarih Kurumu Basımevi - Ankara ● Derginin bu sayısı 8.000 adet basılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ

ERDEM

Atatürk Kültür Merkezi Dergisi

9. sayısı yakında çıkıyor

İÇİNDEKİLER

Makaleler — Sayfa

ÖNDER GÜÇÜNÜK : Atatürk ve Edebiyat 563
AYDIN SAYILI : Atatürk ve Millî Kültürümüzün Temel Unsurlarından Bilim ile Entellektüel Kültür ve Teknoloji 609
N.A. BALDICK : Berûnî and His Experiment at Nandana 673
———— : Çeviren M. Dosay, Beyrûnî ve Nandanadaki Ölçüm Çalışmaları 731
MÜKRİL ÖZTÜRK : Ahmed Yesevî, Hacı Bektaş-ı Velî ve Yunus Emre 759
———— : Chaline D'Ahmed Yesevî, Hadji Bektash Velî et Yunus Emre 769
MÜJGÂN CUNBUR : Anadolu Gazileri ve Edebiyatımız 777
G.L. LEWIS : The Eight Stars That Never Were 809
———— : Çeviren A. Cevizci, Hiçbir Zaman Var Olmamış Olan Sekiz Yıldız 819
SALVATORE BONU : Schiavi Musulmani in Italia nell'Età Moderna 829
———— : Çeviren M. Şakiroğlu, Yeniçağda İtalya'da Türk-Müslüman Tutsaklar .. 839
TANJU CANTAY : İstanbul'un Kırk Gemi Direkli Denizci Mezarları 849

Tanıtma Makalesi

MAHMUT ŞAKİROĞLU : *Muhteşem Bir Yayıncılık Faaliyetinin Yüzüncü Yılı* 853

Tanıtma Yazıları

ESİN KÂHYA : Michel Ruse, *Taking Darwin Seriously* 861
MAHMUT ŞAKİROĞLU : Semavi Eyice, *Atatürk ve Pierre Canonica* 863
———— : Günsel Renda ve Max Kortepeter, *The Transformation of Turkish Culture, The Atatürk Legacy* 865
———— : *Pasaj Turco-Tatar, Présent Socialiste. Etudes Offertes à Alexandre Bennigsen. Turco-Tatar Past Soviet Present* 867
———— : *Osmanlı Padişah Fermanları - Imperial Ottoman Fermans, Londra - İstanbul* ... 870
———— : Josée Balagna, *L'Imprimerie Arabe en Occident (XVIe et XVIIe Siècles)* 873
———— : Fernand Braudel, *I Tempi della Storia. Economie, Società, Civiltà* 874
———— : *Studies on Turkish-Arab Relations 1986, Türk-Arap İlişkileri İnceleme Yıllığı* ... 876
———— : Gaetano Cozzi, Michael Knapton, *La Repubblica di Venezia nell'Età Moderna. Dalla Guerra di Chioggia al 1517* 879
———— : *La Storia, I Grandi Problemi dal Medioevo all'Età Contemporanea.* Volume secondo. *Il Medioevo 2. Popoli e Strutture Politiche* 881

Merkezden Haberler 883

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU

BELLETEN

202. sayısı çıktı

İÇİNDEKİLER

Makaleler, İncelemeler : — Sayfa

FAUCOUNAU, J. : Les Lettres sur Plomb d'Assur (4 resimle birlikte) 1
DİLER, ADNAN : Gökçeçeyh Bulunuları Işığında Protomlu Boynuz Rhytonların Kökeni ve Gelişimi (10 resimle birlikte) 19
AYDIN, PROF. DR. MEHMET : Yezidîler ve İnanç Esasları 33
SALMAN, DOÇ. DR. HÜSEYİN : Hoşo Harebelerinde Bulunan Bir Mani Metni ve Türk Tarihi Bakımından Önemi (1 resimle birlikte) 77
ÇAYIRDAĞ, MEHMET : İlhanlılardan Argun ve Geyhatu'nun Saltanat Değişikliği Yılını Gösteren İki Sikke (8 resimle birlikte) 87
KÖYMEN, PROF. DR. MEHMET ALTAY : Selçuklu Ordusu 91
BAŞTAV, PROF. DR. ŞERİF : 14-15. Yüzyıllarda Osmanlı Fetihleri Sırasında Avrupa'nın Siyasî ve İktisâdî Durumu 101
VARLIK, DOÇ. DR. ÇETİN: XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı'nda Yerleşme ve Vergi Nüfusu (1 harita, 1 kroki ile birlikte) 115
SOYSAL, DOÇ. DR. MUSTAFA : Onaltıncı Yüzyılda Adana İlinin "Mufassal Defteri"ne Göre Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Araştırma 169
SARAY, MEHMET : What is the Bulgarian Government Trying to Prove by Denying the Historical Facts? 183

Konferanslar :

BAYKAL, BEKİR SITKI : 100. Yıldönümü Münasebetiyle Berlin Kongresi Hakkında Bazı Düşünceler 195
KÂHYA, PROF. DR. ESİN : Türkiye'de İlk Demiryolları (10 resimle birlikte) 209

Çeviriler :

LAURENT, J. (Çev. : YÜCEL, YAŞAR) : Rum (Anadolu) Saltanlığının Menşei ve Bikâsı 219
HOLT, P. M. (Çev. : KONSTANTMER, SAMİRA) : Memluk Saltanlığında Devlet Yapısı 227
KUZNETZOVA, N. A. (Çev.: EREN, CEMAL): XVI. Yüzyılda Rus-İran Ticareti ve Osmanlı Devleti 247
POOLTHUPIYA, SRİSURANG (Çev.: YÜKSEL, Doç. Dr. AZMİ): Türkiye Seyahati 257

Haberler :

PROF. DR. İ. C. TAHSİN ÖZGÜÇ Bavyera Bilimler Akademisi'ne Üye Seçildi 291
ÖZGÜÇ, NİMET: Samsat Kazıları 1987 (6 resim, 1 plan ile birlikte) 291
1986 Yılının İkinci Yarısında Kitaplığımıza Gelen Kitap ve Dergiler 295

Fiyatı : 3000 TL., Abone ücreti : Yıllık (3 sayı) 9000 TL.
İsteme Adresi : Türk Tarih Kurumu, Kızılay Sokak No. 1
Sıhhiye - ANKARA

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK DİL KURUMU

TÜRK DİLİ DERGİSİ

427. sayısı çıktı.

İÇİNDEKİLER

Cumhurbaşkanı Sayın Kenan Evren'nin Konuşması
PROF. DR. HASAN EREN : Bulgarlar ve Türklük 1
MUAMMER YAZAR : Atatürk'ün Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumuna Tahsisini Vasiyet Ettiği Nemanın Hukuksal Niteliği Üzerinde Görüşler 8
ORHAN ŞAİK GÖKYAY : Bakî'nin Bir Beyti Üzerine ... 12
MEHMET ÇINARLI : Mısralarda Gezinti (VI) 15
NÜZHET ERMAN : İstanbul Üzerine İkilemeler *(Şiir)* 22
COŞKUN ERTEPINAR : Manastır'da Asma Dalının Altında *(Şiir)* 24
OSMAN GÜNGÖR FEYZOĞLU : Şiirler 25
BEKİR SITKI ERDOĞAN : Sen Gülümseyince *(Şiir)* 27
İLHAN GEÇER : Hüzünlerdi Dökülen *(Şiir)* ... 28
BEDİİ DEMİRSERFN : Büyük Kent Güzellemesi *(Hikâye)* 29
YRD. DOÇ. DR. SEMA UGURCAN : Aka Gündüz 33
YRD. DOÇ. DR. KÂZIM YETİŞ : Mecmûa-i Istılahât-ı Resmiyye 45
ARŞ. GÖR. ÂLİM GÜR : Cemil Meriç'i de Kaybettik .. 48

DEĞERLENDİRMELER

PROF. DR. AHMET TEMİR : François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri* 51
DR. HAYAL ZÜLFİKAR : Coşkun Ertepınar, *Dorukta Rüzgâr Var* 54

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK DİL KURUMU

TÜRK DİLİ ARAŞTIRMALARI YILLIĞI
BELLETEN 1984

Çıktı

İÇİNDEKİLER

A. *Makaleler :*
VLADİMİR DİMİRA : Miscellanea Cumanica (XVIII) 1- 10
KEMAL EKSELİAN : Akşemseddin'in dini - tasavvufî şiirleri 11- 85
TUNCER GÜLENSOY : Rumeli ağızlarının ses bilgisi üzerine bir deneme 87-147
SUSAN HATTORİ : The predicative Personal Endings in Tatar and their Accent 149-153
ZEYNEP KORKMAZ : Türkçede *-ınaz/-mez* fiil eki ile *-poN/-pen* eki ve Türetmeleri 155-165
MİRJANA TODOSİJEVİĆ : Yugoslavya Türkleri'nin basın dili üzerine lengüistik bir araştırma 167-213
OSMAN NEDİM TUNA : Ebl Verdî : İran'da bir Türk diyalekti 215-245
ROBERT UNDERHİLL : Bibliography of Modern Linguistic Work on Turkish 247-265
PETER ZİEME : Materialien zum uigurischen Onomasticon III 267-283

B. *Anmalar :*
OSMAN F. SERTKAYA : Ölümünün 50. yıl dönümünde Willi Bang-Kaup (9.VII.1869-8.X.1934) ve eserleri 285-304
OSMAN F. SERTKAYA : Ölümünün 20. yıl dönümünde Reşid Rahmeti Arat (15.V.1900-29.XI.1964) ve eserleri 305-313

C. *Haberler :*
HAMDİ HABAN : Yugoslavya'da Türk halk edebiyatı üzerinde yapılan derleme ve araştırmalar 315-338
HALİL AÇIKGÖZ : VI. Milli Türkoloji Kongresi (24-29.IX.1984, İstanbul) 339-345

Ç. *Tanıtmalar :*
ÇİĞDEM YILDIRIM : Nikolaj Ivanovich Ashmarin, *THESAURUS Linguae Turcicae* Indiana University, Bloomington 1968. 347
DURSUN YILDIRIM : *Elyazmalar Kataloğu Cüzğler* II. (Katalog Rukopisei Djouzgi) Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası, Respublika elyazmalar fondu, Bakı-1977 349-350

Fiyatı : 1760 TL.
İsteme adresi : Türk Dil Kurumu
Atatürk Bulvarı 217, Kavaklıdere - ANKARA

Levent Şahverdi Arşivi